KWETSBAARHEID EN VEERKRACHT IN BRUSSEL

Brusselse gezinnen met kinderen in precaire leefomstandigheden

dr. Rebecca Thys

Onderzoek in opdracht van Inclusief Brussel, een samenwerkingsverband van het Brussel Platform Armoede, CAW Brussel, Samenlevingsopbouw Brussel en Kenniscentrum WWZ; in samenwerking met Opgroeien

December 2020

Dankwoord

Dit praktijkonderzoeksproject is het resultaat van een gezamenlijk inspanning. Een aantal personen trokken sterk aan de kar om dit project te realiseren. De beleidsadviseur en aanspreekpunt voor Brussel van Kind en Gezin (nu: Opgroeien) Erik Van den Begin zette van bij het begin zijn schouders onder het project, hij zocht naar creatieve oplossingen wanneer het project in duigen leek te vallen en werd daarin nadien bijgestaan door Nicole Mondelaers, een intersectoraal medewerker van Kind en Gezin. Zij heeft een ongelooflijke kennis van het Brusselse terrein en kijkt op een nuchtere maar waarderende manier naar het nut dat dit onderzoeksproject kan hebben om op het terrein, voor de ouders zelf, het verschil te kunnen maken. De andere leden van Inclusief Brussel waren goede supporters van het project, ze brachten ons in contact met hun gedreven eerstelijnswerkers die ons hun verhaal vertelden over het werk met gezinnen met kinderen in precaire leefomstandigheden in Brussel, of ze hielpen bij het nalezen.

Speciale dank aan Marisa Mendoza en Anahit Petrosian, Ellen Deleener, Daniel Alliët, Shqipe Kaçiu – Lola, Selma Tunakara, Mina Bouhajra en Saïda Rian om voor ons het contact met de gezinnen in precaire leefomstandigheden mogelijk te maken. De ouders brachten heel sterke getuigenissen en ik zie het telkens weer als een groot voorrecht om naar stukjes levensgeschiedenis van de mensen te mogen luisteren.

VUB-student Ken Dethier werkte van bij de start mee aan het project en interviewde zowel een aantal vrijwilligers van de burgerinitiatieven en etnisch culturele zelforganisaties als een groot aantal ouders. Hij schreef zijn thesis over dit onderwerp en was dus een essentiële schakel voor het welslagen van dit project.

Daarnaast werkten we ook samen met docenten Leen Hellinckx (Odisee co-Hogeschool – sociaal werk) en Geert De Maertelaere (Erasmus Hogeschoolwerk – sociaal werk). Zij introduceerden het onderwerp elk in een groepsproject dat ze in het academiejaar 2019-2020 begeleidden. De studenten van Odisee; Roxana Petcu, Renée Dekker, Sunamita Veciunca, Latetitia De Bruyn, Hélène-Margot Devolder en Fateha Arredouani namen het interview af van de medewerker van Le Foyer en van de priester van de Roemeens Christelijk Orthodoxe Kerk in Brussel en Roxana Petcu vertaalde dit interview ook van het Roemeens naar het Nederlands. De Erasmusstudenten Bram De Maeght, Kyra Hamelryck, Aïcha Bendouda, Melissa Budo, Yamuna Janssen en Lennert De Boe interviewden een medewerker van Nasci vzw en van het Leger des Heils. Bovendien interviewden ze een tweetal Rotterdamse organisaties (die we niet opnemen in dit Brussels praktijkproject). Ook deze studenten droegen door hun inzet bij aan de kwaliteit van dit project.

Dank ook aan Youssef Sbaiti om samen met mezelf een interview met een mama te doen, te tolken Arabisch-Frans en nadien vanuit het Arabisch in het Frans te transcriberen, dit alles volledig vrijwillig, gratis, met het hart op de juiste plaats.

Een belangrijk stuk veldwerk voor dit project, vooral de interviews met de ouders, viel midden in de zomervakantie (tussen de eerste twee coronagolven in). Vaak moest ik daarom mijn zoon Ilyes (8 jaar) meenemen, naar een laagdrempelige plaats om deel te nemen aan activiteiten en zo contacten te leggen met ouders, naar een interview ook. In plaats van een obstakel bleek dit al snel heel positief te zijn. We spraken van mama tot mama. Niet alleen hun kind(eren) vroegen aandacht, ook Ilyes vond het soms wel wat lang duren. Dit kwam de kwaliteit van de gesprekken alleen maar ten goede. Merci Illy.

Rebecca Thys, Brussel, 21 december 2020

Inhoudsopgave

1 Aanleiding en situering van het onderzoek 9

1.1 Samenwerking tussen Inclusief Brussel en Kind en Gezin (nu: Opgroeien) 9

1.2 Een bredere scope: Brusselse gezinnen die in zeer precaire leefomstandigheden leven 11

1.3 Een bredere scope: niet alleen formele actoren maar ook informele in het vizier 11

2 Een praktijkgericht onderzoek: vertrekken van ervaringen van Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers 13

2.1 Welke ervaringen? 13

2.2 Vragen geformuleerd door het werkveld 14

3 Omgevingsanalyse Brusselse gezinnen: één gezin, verschillende perspectieven 16

3.1 Het ouderperspectief: Brussel kent één van de hoogste armoedecijfers van Europa 16

3.1.1 Een positief geboortesaldo: een jonge Brusselse bevolking 16

3.1.2 Twee cijfers: het aandeel van de bevolking onder de armoederisicogrens en het risico op armoede en sociale uitsluiting 17

3.1.3 Concentratie van armoede in de “arme sikkel” 18

3.2 Een kindperspectief: Brussel scoort slecht zowel in vergelijking met Vlaanderen en Wallonië als in vergelijk met rest van Europa 19

3.2.1 In Brussel wordt één kind op 5 geboren in een huishouden zonder inkomen uit werk 19

3.2.2 Het Brussel Hoofdstedelijk Gewest slechts scorende regio van Europa op vlak van materiële deprivatie bij kinderen 19

3.3 Een gezinsperspectief: naar een verklaringsmodel voor Brussel? 21

3.3.1 Gezinssamenstelling: éénoudergezinnen lopen een hoger risico op armoede 22

3.3.2 Huisvestingssituatie van gezin: gezinnen die huren of met een hoge woonkost lopen meer risico op armoede 23

3.3.3 Gezinnen waarvan de ouders buiten de EU zijn geboren en/of de ouders laaggeschoold zijn lopen een hoger risico op armoede 25

3.4 Armoede als een netwerk van sociale uitsluitingen en de binnenkant van armoede 27

3.5 Een kenniskloof? Dak- en thuisloze gezinnen en gezinnen zonder wettig verblijf maken geen deel uit van de armoedecijfers 29

3.6 Omgevingsanalyse van de groepen Brusselse gezinnen die onderbelicht blijven in armoedecijfers 30

3.6.1 Gezinnen zonder wettig verblijf in Brussel 30

3.6.2 Dak- en thuisloze gezinnen 35

4 Literatuurstudie: nationaal en internationaal onderzoek naar de leefomstandigheden van gezinnen zonder wettig verblijf en dak- en thuisloze gezinnen 40
4.1 De leefomstandigheden van gezinnen zonder wettig verblijf 40
4.1.1 Documentatie door Samenlevingsopbouw Brussel: de moeilijk leefomstandigheden van mensen zonder wettig verblijf in Brussel 40
4.1.2 Een stand van zaken van het internationaal onderzoek naar ouderschap in gezinnen zonder wettig verblijf 42
4.1.3 Een stand van zaken van onderzoek mensen zonder wettig verblijf en hun toegang tot welzijn en zorg 44
4.2 De leefomstandigheden van dak- en thuisloze gezinnen 46
4.2.1 Onderzoek naar gezinnen, vrouwen en kinderen ondervertegenwoordigd in het onderzoek naar dak- en thuisloosheid 46
4.2.2 Oorzaken van dak- en thuisloosheid bij gezinnen en kinderen onderzocht: combinatie armoede & relatiebreuk of familiaal geweld 47
4.2.3 Gevolgen van dak- en thuisloosheid voor gezinnen en kinderen: Stress, concentratiestoornissen, problemen met relaties 47
4.2.4 Onderzoek naar oplossingen: ondersteuning situaties van familiaal geweld en focus op huisvesting 48
4.3 Kenniskloof in onderzoek naar gezinnen in precaire leefomstandigheden: huisvesting, contact met school, informele sociaalwerkpraktijken en opvoedingsondersteuning 49
5 Conceptueel kader: focus op ‘capabilities’, ’kwetsbaarheid’ en ‘veerkracht’ 51
5.1 Inleiding: aandacht voor de microwereld, voor het mesoniveau tegen de achtergrond van de macrocontext 51
5.2 Mensenrechten- en kinderrechtenperspectief 53
5.2.1 De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens 53
5.2.2 Verantwoordelijkheid van de nationale overheden 54
5.2.3 Kinderrechten: kinderen extra kwetsbaar 54
5.2.4 Sociaalwerkpraktijken en mensenrechten 55
5.2.5 Mensenrechten als “ideale” macro-wereld 57
5.3 Een capability-benadering: een kwalitatief leven heeft niet alleen te maken met materiële leefomstandigheden maar ook met participatie en ontplooiing 57
5.3.1 Capability-benadering: bondgenoot van mensenrechtenbenadering 57
5.3.2 Tien universele capabilities 59
5.3.3 Individueel en collectief handelen 60
5.4 Veerkracht in maatschappelijke kwetsbaarheid 62
5.4.1 Aandacht voor levenskwaliteit onder zeer belemmerende omstandigheden 62

5.4.2 Wat is veerkracht? Een samenspel van micro, meso en macro en altijd in beweging. 63
5.4.3 Boris Cyrulnik: La résilience 65
5.4.4 Hoe nemen we dit mee in onze analyses? 69
5.5 Besluit: een kompas voor lectuur van gesprekken met eerstelijnswerkers, vrijwilligers en ouders 69
6 De stem van de Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers 71
6.1 Onderzoeksdesign: kwalitatief onderzoek naar de ervaringen van eerstelijnswerkers en vrijwilligers 71
6.2 Semi-gestructureerde vragenlijst: focus op de ervaringen van de Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers en het in kaart brengen van de sociaalwerkpraktijken 74
6.3 Beschrijving van het Brusselse terrein: een toegenomen groep van gezinnen zonder wettig verblijf 75
6.4 Definities van een kwetsbare ouder bij de eerstelijnswerkers 80
6.4.1 Kwetsbaarheid door een gebrek aan toegang tot wettig verblijf, door gebrek aan huisvesting, door een hoog niveau van materiële deprivatie en een laag inkomen 81
6.4.2 Kwetsbaarheid van ouder versterkt door gezinssamenstelling: alleenstaande ouder, grote gezinnen, gezinnen met pasgeboren kind 83
6.4.3 Kwetsbaarheid door een nieuwkomersituatie 83
6.4.4 Kwetsbaarheid door verhoogd risico op relationele problemen en zelfs intra-familiaal geweld 84
6.4.5 Een kwetsbare binnenkant: stress, depressie, weinig mentale ruimte 85
6.4.6 Een kwetsbare binnenkant: schaamte of een negatieve representatie van de blik van de ander 87
6.4.7 Een ontbrekend element: aandacht voor de ouder-kindrelatie 89
6.4.8 Eerstelijnswerkers hanteren een sterk ‘sociologische’ definitie van kwetsbaarheid 95
6.5 Definities van veerkracht 99
6.5.1 Naast kwetsbaarheid ook veel veerkracht of is het ‘overleven’? 99
6.5.2 Veerkracht als kenmerk (kwaliteit) van een persoon 101
6.5.3 Veerkracht als relationele handelingen en houdingen 103
6.5.4 Het kindperspectief: vooral tussen de regels aanwezig, weinig geëxpliciteerd 107
6.6 Wat leert de stem van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers? 111
7 De stem van de ouders: de kinderen centraal 114
7.1 Inleiding: een moeilijk veldwerk 114
7.2 Het interviewschema: doorvragen naar veerkrachtige en kwetsbare houdingen en handelingen 119

7.3 Ervaringen van precaire gezinnen op vlak van huisvesting en de buurt 120
7.3.1 Ouders zonder wettig verblijf: een hoog risico op dak- en thuisloosheid 121
7.3.2 Ouders met wettig verblijf: slechte kwaliteit van woningen en te hoge huurprijs 127
7.3.3 Besluit: dak- en thuisloosheid, instabiele en ontoereikende huisvesting maakt kwetsbaar, kindperspectief wél op de voorgrond 129
7.4 Tijdsbesteding: wat doe je allemaal tijdens op een normale dag? 131
7.4.1 Een doordeweekse dag: de school van de kinderen centraal 131
7.4.2 Veerkrachtige houdingen en handelingen? 134
7.5 Contact met school 135
7.5.1 School, een domein van maatschappelijke erkenning, een bron van trots 135
7.5.2 Moeilijk communicatie met school, angst voor de toekomst van de kinderen 137
7.6 Toegang tot welzijn en zorg 139
7.6.1 Plan trekken of geen hulp vinden? 139
7.6.2 Overleven dankzij een netwerk aan laagdrempelige initiatieven 142
7.6.3 Laagdrempelige initiatieven: sterk in het ondersteunen van veerkrachtige houdingen en handelingen 143
7.6.4 Brugfiguren: schoolpoortwerkers haken in op de leefwereld van de ouders 145
7.7 Besluit: de stem van de ouders 147
8 Zoeken naar de sterktes van het Brusselse terrein 149
8.1 Inleiding: Veldwerk met het oog op het detecteren van goede praktijken 149
8.1.1 We bezoeken een divers staal aan Brusselse praktijken 149
8.1.2 Alle praktijken die we ontmoeten zetten sterk in op het stabiliseren van de leefomstandigheden van de gezinnen 149
8.1.3 Sommige praktijken zetten sterk in op de ‘expressieve’ dimensie van veerkracht 150
8.1.4 Niet zoeken naar hoe de ideale praktijk er moet uitzien, maar naar Brusselse sterktes: Brugfiguren en laagdrempelige plaatsen 151
8.2 Brugfiguren: zijn vooral vertrouwensfiguren die helpen met ervaren noden te vertalen naar hulpvragen 152
8.2.1 Welke voorbeelden ontmoeten we in Brussel? 152
8.2.2 Sterktes in deze Brusselse praktijken: nadruk op vertrouwen, eigen kwetsbaarheid durven inbrengen, noden vertalen naar hulpvraag 154
8.2.3 Wat kan beter? Wat hebben ze nodig? 157
8.2.4 Brugfiguren: samenwerking met formele actoren 162
8.2.5 Brugfiguren: samenwerken met informele actoren 167
8.2.6 Kindperspectief: kinderen horen niet op straat 168

8.2.7 Brugfiguren in Brussel: een belangrijke schakel 170
8.3 Laagdrempelige plaatsen: van ontmoeting tot springplank naar reguliere hulp- en dienstverlening 172
8.3.1 Welke voorbeelden ontmoeten we op het Brusselse terrein 172
8.3.2 Sterktes van het Brusselse terrein 175
8.3.3 Wat kan er beter? 177
8.3.4 Samenwerking met formele en informele actoren 183
8.3.5 Kindperspectief: de ouder-kindrelatie krijgt een kans om zich te ontwikkelen in laagdrempelige plaatsen 186
8.3.6 Laagdrempelige plaatsen: verborgen veerkracht van Brussel 190
8.4 Initiatieven van duurzame huisvesting 192
8.4.1 Brusselse praktijken 192
8.4.2 Sterktes in deze Brusselse praktijken 194
8.4.3 Wat kan er beter? Initiatieven voor huisvesting en kindperspectief? 195
8.4.4 Samenwerking tussen de formele en informele actoren 197
8.4.5 Initiatieven voor duurzame huisvesting 200
9 Samenvatting en voorzet voor de zoekconferentie 202
10 Bibliografie 206
11 Bijlage 1: interviewschema eerstelijnswerkers en vrijwilligers 211
12 Bijlage 2: interviewschema ouders 213
13 Bijlage 3: index organisaties die deel uitmaken van veldwerk 218

1 Aanleiding en situering van het onderzoek

1.1 Samenwerking tussen Inclusief Brussel en Kind en Gezin (nu: Opgroeien)

Het onderzoeksproject “Brusselse gezinnen met kinderen in precaire leefomstandigheden” is een initiatief van Inclusief Brussel[1].[2] Het vertrekpunt voor dit project zijn ervaringen van eerstelijnswerkers op het Brusselse terrein. De doelstelling is het benoemen van deze ervaringen, maar ook het versterken van de eerste lijn en het vergroten van de waaier aan hefbomen die het welzijn en de veerkracht van deze gezinnen, van de ouders én hun kinderen, kunnen ondersteunen.

In 2019 legde Inclusief Brussel het thema gezinnen zonder wettig verblijf in Brussel op tafel. De reden om dit thema aan te snijden vertrekt van twee vaststellingen. Een eerste vaststelling is dat er een grote groep van gezinnen zonder wettig verblijf in Brussel verblijft, dat ze er leven, hun kinderen opvoeden en dat ze dit doen in bijzonder precaire en soms mensonwaardige leefomstandigheden. Een tweede vaststelling is dat de Brusselse welzijns- en preventieve gezondheidssector deze gezinnen bereikt, dat de verschillende actoren van de eerste lijn met deze doelgroep werken, maar dat dit tegelijk veelal in de marge van hun werking gebeurt en in het bijzonder weinig wordt benoemd. Wat ontbreekt, zo formuleerden de partners van Inclusief Brussel, is het gezamenlijk benoemen door de welzijns- en preventieve gezondheidssector van dit stukje Brusselse realiteit, het doorbreken van een ijzingwekkend stilte over de leefomstandigheden van een groep bewoners van Brussel die soms in strijd zijn met de mensenrechten en kinderrechten zoals geformuleerd in de schoot van de Verenigde Naties (zie later).

In de periode dat het thema ‘gezinnen zonder wettig verblijf’ op tafel lag bij Inclusief Brussel, contacteerde de beleidsadviseur en het aanspreekpunt voor Brussel van Kind en Gezin (nu Opgroeien), de medewerker sociale uitsluiting van het Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg.

Regioverpleegkundigen, psycho-pedagogen en gezinsondersteuners van Kind en Gezin die in Brussel werken geven aan dat ze de afgelopen jaren met situaties worden geconfronteerd waarin noodhulp of snelle interventies vereist zijn in functie van de gezondheid, veiligheid of integriteit van jonge kinderen. Om deze situaties het hoofd te kunnen bieden, gaan ze creatief te werk en bieden ze soms

---

[1] Een samenwerking tussen een aantal Brusselse partners die zich inzetten voor de strijd tegen armoede en sociale uitsluiting: Samenlevingsopbouw Brussel, Brussels Platform Armoede, CAW Brussel en het Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg

[2] Inclusief Brussel werkt elke twee jaar rond een thema dat de verschillende partners aanbelangt. Een eerste project gebeurde onder leiding van Nicole Mondelaers en was het gezamenlijk organiseren van een Brussels welzijnsdebat “Durf te investeren in Welzijn, Investeren in welzijn Loont!” naar aanleiding van de verkiezingen van 25 mei 2014(Inclusief Brussel, 2015). Een tweede project van Inclusief Brussel is een onderzoeksproject waarbij de vraagstelling werd geformuleerd door Nicole Mondelaers en de uitwerking werd verdergezet door Rebecca Thys. Het project focust op de vraag of, en in welke mate, de randvoorwaarden voor een doorgedreven vermaatschappelijking van de zorg in Brussel aanwezig zijn. De centrale onderzoeksvraag gaat over de zorgkracht aanwezig in de persoonlijke sociale netwerken van Brusselaars. Het onderzoek plaatst een aantal kanttekeningen bij de structurele verschuiving in het Vlaams welzijnsbeleid naar een meer vermaatschappelijkte zorg (Thys, 2018). Brusselaars en in het bijzonder Brusselaars die in armoede leven kunnen zeer weinig terugvallen op hun naaste omgeving wanneer ze geconfronteerd worden met een nood aan hulp of ondersteuning. Het project naar Brusselse gezinnen in precaire leefomstandigheden is een derde project van Inclusief Brussel.

op eigen initiatief eerste noodhulp (luiers, eten, enz.). Tegelijk geven ze aan dat er ook grenzen zijn aan hun creativiteit en aan de mogelijke oplossingsstrategieën die ze in sommige situaties kunnen toepassen, soms zijn uitgeput.

Om hier meer systematisch oplossingen voor te vinden werd een ministeriële rondzendbrief uitgewerkt die in juni 2018 werd goedgekeurd, met name de rondzendbrief 'meer capaciteit en betere samenwerking bij hulp aan kwetsbare gezinnen met jonge kinderen in Brussel (Zorggarantie werf 2 Integrale jeugdhulpverlening)'.

De rondzendbrief neemt drie centrale doelstellingen op:

- Dringende basishulp (medische hulpverlening, voeding en kleding, huisvesting, veiligheid enz.)
- Verbetering van de toegang tot de reguliere hulp- en dienstverlening via interdisciplinair casusoverleg en structurele ingrepen in het aanbod
- Het verbeteren van de basiscondities (huisvesting, tewerkstelling, inkomen, onderwijs enz.) van de kwetsbare jonge gezinnen via voorbeeldinitiatieven, beleidssignalering-en beïnvloeding

Voor de eerste en deels ook voor de tweede doelstelling werd met de middelen van 'Zorggarantie' het team Gezinsondersteuning Ketjes BXL door een samenwerkingsverband uitgebouwd dat nu binnen het kader van het CAW Brussel prima functioneert.

Er was ook een meer concrete vraag naar de mogelijkheid om een 'informele sociale kaart' van Brussel op te stellen, daarmee wordt een sociale kaart bedoeld waarin informatie staat over burgerinitiatieven, etnisch culturele zelforganisaties of caritatieve initiatieven die zich in de schoot van religieuze gemeenschappen ontwikkelen.

Op de informele actoren zoals burgerinitiatieven, etnisch culturele zelforganisaties, religieuze gemeenschappen wordt al ten dele een beroep gedaan om het hoofd te kunnen bieden aan soms heel moeilijke casussen of op zijn minst in sommige dringende situaties een tijdelijke oplossing kunnen bieden.

Daarmee wordt een sociale kaart bedoeld waarin informatie staat over burgerinitiatieven, etnisch culturele zelforganisaties of caritatieve initiatieven die zich in de schoot van religieuze gemeenschappen ontwikkelen. De idee leeft dat de informele actoren zoals burgerinitiatieven, etnisch culturele zelforganisaties en religieuze gemeenschappen, een bijkomende piste kunnen zijn om het hoofd te bieden aan soms heel moeilijke casussen of op zijn minst in sommige dringende situaties een tijdelijke oplossing kunnen bieden.

Hoewel er het een en andere is geweten over dit informele veld in Brussel (Schrooten et al., 2017, 2019; Thys, 2017), bestaat zo'n informele sociale kaart vooralsnog niet. Een pasklaar antwoord op de vraag van Kind en Gezin kan de medewerker sociale uitsluiting dan ook niet geven. De realiteit is dat samenwerken met informele actoren een grote persoonlijke investering van de eerstelijnswerker vraagt. Vaak moet je een stukje veld- of terreinwerk doen en heel actief kennis sprokkelen over deze actoren in versnipperde en weinig toegankelijke databanken (Van Thiel & Thys, 2019).

Inclusief Brussel en Kind en Gezin besloten wél door de overlapping qua thema, de handen in elkaar te slaan en samen te werken aan een project met als werktitel: "Brussel gezinnen in precaire leefomstandigheden".

1.2 Een bredere scope: Brusselse gezinnen die in zeer precaire leefomstandigheden leven

Naar aanleiding van de samenwerking met Kind en Gezin verschoof Inclusief Brussel de focus van "gezinnen zonder wettig verblijf" naar "gezinnen die in zeer precaire leefomstandigheden leven". De scope is dus breder en gaat naast gezinnen zonder wettig verblijf ook over bijvoorbeeld dak- en thuisloze gezinnen en de zogeheten multi-probleemgezinnen.

De insteek verandert dus van het al dan niet hebben van een verblijfsvergunning van een gezin naar de leefomstandigheden van een gezin. Het zwaartepunt verschuift van een moeilijk (politiek) debat naar een debat over de grote precariteit waarin een groeiende groep Brusselse gezinnen omwille van uiteenlopende redenen is terechtgekomen.

De coronacrisis maakte deze groep gezinnen nu ook voor een breed publiek zichtbaar. Op verschillende plaatsen in Brussel merken voorbijgangers tijdens de quarantaineperiode lange rijen mensen op die aanschuiven om een voedselpakket in ontvangst te nemen. Brusselse initiatieven die noodhulp organiseren halen het nationale nieuws, eerstelijnswerkers getuigen in Bruzz, sociaal.net, vrt.nu en de kwaliteitskranten schrijven over de mensonwaardige levensomstandigheden waarin een groep (gezinnen) tijdens de coronacrisis in terecht is gekomen (Bruyndonckx, 2020; Cambré et al., 2020; Plovie et al., 2020; Simons, 2020; Spriet, 2020; Thys et al., 2020; Van Puyenbroeck et al., 2020). Mensen zonder wettig verblijf vertellen hun verhaal in Bruzz. en via sociale media.

1.3 Een bredere scope: niet alleen formele actoren maar ook informele in het vizier

Een tweede verschuiving ten aanzien van de eerste draft van het project houdt een verruiming in van de definitie die we hanteren van de 'eerste lijn' en van de 'eerstelijnsmedewerkers'. In eerste instantie waren we enkel geïnteresseerd in wat we de formele of geïnstitutionaliseerde eerste lijn zouden kunnen noemen. In Brussel is er evenwel een grote diversiteit aan actoren die een rol spelen in het ondersteunen van het welzijn en de gezondheid van de Brusselaars. Er is de officiële en overheidsgestuurde dienstverlening, zoals het OCMW en Kind en Gezin bijvoorbeeld. Er zijn ook de grote en kleine vzw's in Brussel die structureel worden gesubsidieerd om een rol op te nemen in het ondersteunen van het welzijn en de gezondheid van de Brusselaars, denk maar aan het CAW Brussel, Samenlevingopbouw Brussel en de Verenigingen waar Armen het Woord nemen. Maar daarnaast zijn er in Brussel ook veel burgerinitiatieven, etnisch culturele zelforganisaties, religieuze gemeenschappen, socio-culturele organisaties of sportclubs die op een informele wijze actief zijn op de thema's welzijn, gezondheid, armoedebestrijding, sociale ongelijkheid. De sociaalwerkpraktijken die zich in hun schoot ontwikkelen, ontstaan vaak als een reactie op concrete noden en problemen die de initiatiefnemers observeren in hun familie, in hun buurt, binnen hun etnisch culturele of religieuze gemeenschap. Ze werken in nabijheid, zetten sterk in op laagdrempeligheid en slagen er vaak goed in om een vertrouwensrelatie met hun achterban op te bouwen. Ze doen dit veelal met veel vrijwillige kracht en vanuit een sterke burgerzin.

In het boek *Sociaal Schaduwwerk* benadrukken we de belangrijke rol die informele actoren spelen in het welzijnslandschap (Schrooten et al., 2017, 2019). Een bevraging binnen het etnisch cultureel verenigingsleven in Brussel bijvoorbeeld wijst uit dat niet minder dan 60% van de etnisch culturele zelforganisaties actief aan sociale dienstverlening of welzijnswerk doet (Thys, 2017; Thys & Anciaux,

2019). Niettemin krijgen ze voor het opnemen van deze rol weinig herkenning, ze worden er ook zelden voor vergoed. Bogaerts (2019) wijst erop dat “zelforganisatie geen excuus mag zijn voor een terugtrekkende overheid”. Het blijft inderdaad de verantwoordelijkheid van de overheid om een antwoord te bieden, in het bijzonder wanneer het welzijn, de gezondheid, veiligheid of integriteit van kinderen op het spel staat.

Naar aanleiding van de vraag van Kind en Gezin naar een informele sociale kaart, verruimen we onze scope. We focussen niet alleen op de eerste lijn in de meer klassieke zin, maar nemen ook deze nulde lijn van burgerinitiatieven, zelforganisaties en religieuze gemeenschappen mee in het project. Een bijkomende reden om onze blik te verruimen is dat deze informele actoren er vaak in slagen mensen te bereiken voor wie de drempel tot de meer geïnstitutionaliseerde eerste lijn te hoog is of voor wie de toegang tot reguliere hulpverlening gesloten blijft door een gebrek aan een verblijfsvergunning (Debruyne, 2018; Schrooten et al., 2019). De hypothese is dat de gezinnen waarover dit project gaat; gezinnen zonder wettig verblijf, dak- en thuisloze gezinnen of gezinnen die kampen met een multi-problematiek, althans gedeeltelijk buiten het vizier van het geïnstitutionaliseerde circuit blijven, maar zich juist wél wenden tot burgerinitiatieven, tot zelforganisaties of religieuze gemeenschappen om de nodige zorg en ondersteuning te vinden.

Tijdens de coronacrisis werd het belang van de informele spelers voor deze groepen gezinnen alvast een stuk zichtbaarder. We denken daarbij bijvoorbeeld aan de rol die het burgeriniatief Collectmet speelde in het tot stand brengen van een voedselbedeling voor honderden personen en gezinnen die door de coronacrisis nog meer met schaarste worden geconfronteerd dan voordien (van de Wiel, 2020). Het werkt daartoe overigens samen met Samenlevingsopbouw Brussel en de eerste lijn van Kind en Gezin in Brussel. Daarnaast waren er talrijke etnisch culturele zelforganisaties en lokale kerkgemeenschappen die in deze periode een belangrijke steun boden voor de meest precaire Brusselaars (Plovie et al., 2020). De zelforganisatie ADIB (voluit: Action et Dialogue Bruxelles) deelde bijvoorbeeld warme maaltijden uit in de buurt, startte een naaiactie om vrijwilligers en professionele hulpverleners van mondmaskers te voorzien en zorgde er actief voor dat de informatie in verband met overheidsvoorschriften ook tot bij de eigen, vaak anderstalige achterban geraakte. Dit is maar één voorbeeld, van één zelforganisatie. Zoals ADIB zijn er in Brussel velen. Alleen al binnen de Belgisch Marokkaanse, - Turkse en – Congolese gemeenschappen in Brussel wordt het aantal zelforganisaties op meer dan 1000 geschat (Thys, 2017).

We verruimen onze scope dus ook naar het informele circuit, niet alleen met het oog op het bereiken van de gezinnen waarover het project gaat, maar ook om de rol van de informele actoren in het ondersteunen van deze gezinnen beter in kaart te brengen en te begrijpen. Daarnaast zoeken we doorheen dit project ook naar de manier waarop deze actoren beter kunnen worden ondersteund en hoe we een uitwisseling tot stand kunnen brengen tussen het informele circuit enerzijds en het professionele anderzijds. We komen hier later op terug bij de beschrijving van het onderzoeksdesign. We zullen heel concreet naast professionele hulpverleners ook vrijwilligers interviewen die actief zijn in burgerinitiatieven, zelforganisaties en religieuze gemeenschappen.

2 Een praktijkgericht onderzoek: vertrekken van ervaringen van Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers

2.1 Welke ervaringen?

Het overlegplatform zoals Inclusief Brussel is erop gericht om signalen van het werkveld te capteren, deze te onderzoeken en te vertalen naar het beleidsniveau, naar het publiek debat of naar het werk op het terrein. De aanleiding om samen in de schoot van Inclusief Brussel aan een project over gezinnen in zeer precaire leefomstandigheden te werken, volgt op een reeks ervaringen die de Brusselse eerstelijnsmedewerkers van CAW Brussel, van Samenlevingsopbouw Brussel, van de Verenigingen aangesloten bij het Brussels Platform Armoede en van Kind en Gezin met elkaar delen.

Ten eerste geven ze aan dat ze in toenemende mate ook gezinnen zonder wettig verblijf bereiken (Lescrauwaet, 2009). De leefomstandigheden van deze gezinnen zijn vaak zeer precair, weinig gezinnen beschikken over een goede woning, sommige gezinnen overleven enkel met behulp van voedselpakketten, andere zijn thuisloos of verblijven tijdelijk in huisvesting ter beschikking gesteld door particulieren of religieuze gemeenschappen. De rechten waarop ze aanspraak kunnen maken zijn zeer beperkt en gaan strikt genomen niet verder dan het recht op “dringende medische hulp”. De kinderen zijn onderworpen aan de schoolplicht, maar daar tegenover staat weinig tot geen steun om van die schoolplicht ook een recht te maken.

Ten tweede wijzen de eerstelijnswerkers erop dat ze het afgelopen decennium in toenemende mate worden geconfronteerd met gezinnen met kinderen die zich in een situatie van dak- of thuisloosheid bevinden. Het gaat dan bijvoorbeeld om ouders die met hun kinderen op straat of in publieke ruimtes verblijven. Denk daarbij aan gezinnen uit de Roma gemeenschap, maar niet alleen, ook andere bevolkingsgroepen worden op straat gesignaleerd. Het gaat ook om ouders, vaak alleenstaande moeders, die met hun kinderen in de Brusselse noodopvang verblijven of om moeders die met jonge kinderen in een kraakpand of een al dan niet onderhandelde bezetting leven. Eerstelijnsmedewerkers geven aan vaak buiten de lijntjes te moeten kleuren om aan dergelijke situaties het hoofd te bieden. Ze signaleren een gevoel van machteloosheid, wijzen op een normvervaging in Brussel, op de ethische dilemma’s waar ze soms voor komen te staan.

Ten derde signaleren ze ook een groeiende groep gezinnen die precies omwille van een samenspel van verschillende problemen in een heel moeilijk situatie leven. Eerstelijnswerkers worden meer nog dan vroeger geconfronteerd met complexe situaties waarbij verschillende problemen samenkomen: financiële armoede, relationele problemen, psychische kwetsbaarheid, verslaving, werkloosheid enz. Muriel Allard van SMES-B getuigt hierover op het intersectoraal netwerkmoment ‘Schurende Scharnieren’ door het Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg georganiseerd op 15 november 2018 (Thys, De Smaele, et al., 2019).

Deze drie ‘groepen’ gezinnen waarover eerstelijnswerker spreken, zijn niet strikt van elkaar te scheiden. Een leven op straat of in diepe armoede kan een trigger zijn voor psychische problemen. Relaties staan dan vaak onder druk of breken af. Ook een leven zonder wettig verblijf kan aanleiding geven tot een opeenstapeling van problemen. De toegang tot de sociale grondrechten is heel erg beperkt, waardoor men vaak in diepe financiële armoede leeft. Verschillende studies getuigen van een sterk verhoogd risico op stress, angststoornissen en depressies bij mensen zonder wettig verblijf (PICUM, 2010).

De drie groepen overlappen elkaar dus gedeeltelijk. Een deel van de dak- en/of thuisloze gezinnen zijn gezinnen zonder wettig verblijf en omgekeerd. Beide groepen gezinnen worden daarenboven niet gespaard van een multi-problematiek. Er bestaat ook een overlapping tussen dak- en thuisloosheid en de aanwezigheid van een verslavingsproblematiek.

Deze eerste signalen over een groeiende groep van gezinnen die in zeer precaire leefomstandigheden leven vormen het startpunt van dit project. We onderzochten deze signalen doorheen gesprekken met eerstelijnswerkers, met vrijwilligers van burgerinitiatieven, zelforganisaties en religieuze gemeenschappen en met de ouders zelf, verder onderzoeken op hun veralgemeenbaarheid. Onze initiële focus lag op drie groepen gezinnen: (1) gezinnen met een precaire migratiestatus, (2) dak- en thuisloze gezinnen en (3) multi-probleem gezinnen. Doorheen het onderzoek schoven de eerstelijnswerkers, vrijwilligers naar voren: (1) de gezinnen zonder wettig verblijf enerzijds en (2) sociaal geïsoleerde nieuwkomer gezinnen. Deze gezinnen lopen een hoog risico op dak- of thuisloosheid, de eerste nog iets meer dan de laatste, worden geconfronteerd met een hoog niveau van materiële deprivatie die in vele gevallen leidt tot een complexe opeenstapeling van problemen. We komen hier uiteraard op terug.

2.2 Vragen geformuleerd door het werkveld

De eerstelijnswerkers formuleerden bij de start van het project “gezinnen in precaire leefomstandigheden in Brussel” ook hun concrete verwachtingen ten aanzien van de resultaten van het praktijkgericht onderzoek.

Ten eerste formuleren zij de verwachting om de aanwezigheid van een steeds groter wordende groep van gezinnen met kinderen die in zeer precaire situaties leven, expliciet te benoemen, zowel intern binnen de welzijnssector als extern ten aanzien van beleidsmakers en de publieke opinie. Daarbij aansluitend, willen ze aandacht vragen voor de diversiteit aan precaire gezinnen in Brussel. Het gaat om gezinnen zonder wettig verblijf, maar zéker niet uitsluitend.

Ten tweede formuleren ze een vraag om een beter zicht te krijgen op bestaande goede praktijken. In Brussel ontwikkelen zich binnen het reguliere welzijnslandschap verschillende praktijken om precaire gezinnen te ondersteunen. We denken daarbij bijvoorbeeld aan de familiegroep in het huis Voyaach (de familiegroep is een samenwerking tussen Pigment vzw en Samenlevingsopbouw Brussel), maar ook aan de schoolpoortwerking van de Vrienden van het Huizeke en aan het team gezinsondersteuning Ketjes BXL van het CAW Brussel. Hoe bereiken ze de Brusselse precaire gezinnen, welke ondersteuning bieden ze, wat brengt dit teweeg voor de gezinnen en kunnen deze praktijken bijvoorbeeld worden opgeschaald?

Een derde verwachting gaat over de rol van de informele sociaalwerkpraktijken. Niet alleen binnen de reguliere welzijnssector ontwikkelen zich praktijken om precaire gezinnen te ondersteunen, ook burgers ontwikkelen op eigen initiatief en van onderuit sociaalwerkpraktijken voor deze doelgroep. Welke goede praktijken ontwikkelen zich in de schoot van dit informele circuit en kunnen zij worden opgeschaald? Zijn er samenwerkingen mogelijk met de professionele hulpverlening en welke vorm kan dit aannemen?

Een vierde verwachting gaat een stapje verder en betreft structurele oplossingen. Eerstelijnswerkers formuleren ook de verwachting dat dit project ook inzichten oplevert die kunnen worden vertaald in concrete beleidsaanbevelingen. Op welke manier kan het beleid het eerstelijnswerk met precaire

gezinnen beter ondersteunen? Welke maatregelen kunnen de leefomstandigheden van de Brusselse gezinnen verzachten? Recent verscheen er een Senaatrapport over kinderarmoede (Belgische Senaat, 2016) en het rapport van de Koning Boudewijnstichting over deprivatie bij Belgische kinderen (Guio et al., 2018). In beide rapporten staan lange reeksen aanbevelingen voor de verschillende Belgische overheden om kinderarmoede en dus de precariteit van de gezinnen terug te dringen. We komen hier verder nog op terug. In onze aanbevelingen willen we niet in herhaling vallen, maar juist heel precies zijn: onze aanbevelingen moeten gaan over de groepen gezinnen waarover dit project gaat, namelijk gezinnen zonder wettig verblijf, dak- en thuisloze gezinnen en gezinnen met een complexe opeenstapeling van problemen. Ze moeten zich richten op de specificiteit van de Brusselse context. Daarnaast willen we ook focussen op beleidsaanbevelingen die betrekking hebben op organisatie en ondersteuning van de welzijns- en preventieve gezondheidssector, zonder daarbij de overlappingen met andere sectoren zoals onderwijs, wonen e.a. uit het oog te verliezen.

Als we deze verwachtingen vertalen naar concrete en eenduidige onderzoeksvragen, dan komen we uit bij de onderstaande reeks:

- Welke zijn de diverse leefsituaties, ervaringen, noden en strategieën van moeders én vaders van opgroeiende kinderen die met zeer precaire leefomstandigheden worden geconfronteerd?
- Hoe bereiken, informeren en ondersteunen de formele sociaalwerkpraktijken kwetsbare gezinnen in Brussel?
- Hoe bereiken, informeren en ondersteunen informele sociaalwerkpraktijken kwetsbare gezinnen in Brussel?
- Welke hefbomen kunnen er worden geïdentificeerd om de veerkracht van kwetsbare gezinnen te ondersteunen?
- Hoe kan de hulp die de formele en informele Brusselse sociaalwerkparktijken de ouders bieden verder verbeteren?

3 Omgevingsanalyse Brusselse gezinnen: één gezin, verschillende perspectieven

De focus in dit project zijn de Brusselse precaire gezinnen. Het gezin is evenwel geen gemakkelijke onderzoekseenheid. Onderzoekers en statistici focussen op wisselende onderzoekseenheden om de leefomstandigheden van gezinnen in kaart te brengen. Soms bespreken ze karakteristieken van de huishoudens (samenstelling, éénoudergezinnen, aantal kinderen, gezinsinkomen etc.), soms de eigenschappen van ouders (tewerkstelling, scholingsgraad etc.), nog een andere keer focussen ze op de kinderen zelf en becijferen ze bijvoorbeeld een deprivatie-index voor kinderen.

Een goede statistische analyse van de leefomstandigheden van gezinnen combineert deze verschillende perspectieven. Kinderarmoedecijfers staan niet los van eigenschappen van de ouders en evenmin van de karakteristieken van het huishouden.

In wat volgt geven we bij wijze van omgevingsanalyse een overzicht van het cijfermateriaal dat we terugvinden over de leefomstandigheden van Brusselse gezinnen. We bespreken eerst het ouderperspectief, vervolgens zoomen we in op de cijfers over kinderarmoede en over deprivatie bij kinderen om te eindigen bij het gezinsperspectief.

3.1 Het ouderperspectief: Brussel kent één van de hoogste armoedecijfers van Europa

De Welzijnsbarometer van het Observatorium Gezondheid en Welzijn documenteert sinds 2005 de precaire leefomstandigheden van grote groepen Brusselaars. Het verzamelt en analyseert jaarlijks de meest recente cijfers over armoede en sociale uitsluiting in het Brussels Gewest. Verschillende aspecten komen aan bod in de barometer: inkomens, tewerkstelling, huisvesting, vorming en gezondheid. We pikken een aantal cijfers uit de Welzijnsbarometer van 2019 die ons informeren over de leefomstandigheden van Brusselse gezinnen (Englert et al., 2019).

3.1.1 Een positief geboortesaldo: een jonge Brusselse bevolking

"Op 1 januari 2019 telde het Brussels Gewest officieel 1 208 542 inwoners, waaronder 592 429 mannen (49 %) en 616 113 vrouwen (51 %)" (Englert et al., 2019, p. 10). "Dit is een bevolkingstoename van 0,8 % (+9 816 inwoners) ten opzichte van 1 januari 2018. De Brusselse bevolking blijft dus toenemen. Het natuurlijk saldo was in het Brussels Gewest in 2018 net als de voorgaande jaren positief (+8 458), als gevolg van een groter aantal geboortes (17 377) dan sterfgevallen (8 919). Dit betekent ongeveer twee geboorten voor één sterfgeval. We zien grote verschillen in bevolkingsdynamiek binnen het Brussels Gewest. Tussen 2009 en 2019 steeg de bevolking in het Brussels Gewest met 13 %. Deze bevolkingsgroei varieert echter van 4 % in Watermaal-Bosvoorde tot 18 % in Brussel. Op gemeentelijk niveau wordt de bevolkingsgroei voornamelijk opgevangen in de gemeenten Brussel, Anderlecht en Evere, maar ook in Sint-Agatha-Berchem, Jette en Sint-Jans-Molenbeek was er een grote bevolkingsgroei".

"Het positief geboortesaldo wordt verklaard door de jonge bevolkingsstructuur van het Brussels Gewest" (Englert et al., 2019, p. 14). "De Brusselse bevolking onderscheidt zich van de twee andere gewesten op vlak van leeftijdsstructuur: ze heeft een jongere bevolking en kende gedurende lange tijd een algemene tendens van verjonging. Op 1 januari 2019 bedroeg de gemiddelde leeftijd 37,5

jaar in het Brussels Gewest tegenover 42,7 jaar in Vlaanderen en 41,4 jaar in Wallonië. Als je het bevolkingshistogram van het Brussels Gewest in 2009 vergelijkt met deze van 2019 dan zie je een toename van de bevolking in alle leeftijdsklassen. Deze toename is evenwel belangrijker bij de jongere bevolking, waardoor men kan spreken van een algemene verjonging van de Brusselse bevolking. Meer specifiek is er een sterke verbreding van de basis van de piramide (5-14-jarigen), een belangrijke toename van de volwassen bevolking op vruchtbare leeftijd en een versmalling van een deel van de top (75-84 jarigen)".

"Er bestaan grote demografische verschillen tussen de Brusselse gemeenten" (Englert et al., 2019, p. 14). "Op 1 januari 2019 bedroeg de gemiddelde leeftijd in Sint-Joost-ten-Node 34,7 jaar tegenover 42,3 jaar in Watermaal-Bosvoorde. In vergelijking met 2009 daalde de gemiddelde leeftijd in meer of mindere mate in alle Brusselse gemeenten, met uitzondering van Sint-Joost-ten-Node en Sint-Gillis waar de gemiddelde leeftijd steeg en in Schaarbeek en Watermaal-Bosvoorde veranderde de gemiddelde leeftijd bijna niet".

3.1.2 Twee cijfers: het aandeel van de bevolking onder de armoederisicogrens en het risico op armoede en sociale uitsluiting

Om de armoedesituatie van een land of regio in kaart te brengen wordt traditioneel aangegeven hoeveel mensen moeten rondkomen met een inkomen onder de armoederisicodrempel. Deze drempel is bepaald op 60 % van het mediaan netto beschikbare gestandaardiseerde huishoudinkomen in het land.

"In het Brussels Gewest vindt men in vergelijking met Vlaanderen en Wallonië het hoogste aandeel van de bevolking dat moet rondkomen met een inkomen onder de armoederisicogrens (Englert et al., 2019, p. 17). De armoederisicograad ligt tussen 28 % en 37 %, wat significant hoger is dan in Vlaanderen (tussen 8 % en 12 % en Wallonië (tussen 18 % en 26 %)".

"Voor het meten van de armoede wordt gebruik gemaakt van de 'European Union Statistics on Income and Living Conditions' (EU-SILC). De EU-SILC is een door Eurostat gecoördineerde jaarlijkse enquête die sinds 2004 in alle lidstaten van de Europese Unie de inkomenssituatie en levensomstandigheden in kaart brengt. De EU-SILC wordt voor België uitgevoerd door de algemene directie Statistiek (ADSEI) van de federale overheidsdienst (FOD) Economie. De EU-SILC-enquête geeft zicht op de monetaire armoede".

"Voor België lag de armoederisicogrens op basis van de EU-SILC-enquête 2018 (inkomens 2017) op € 14 246 per jaar of € 1 187 per maand voor een alleenstaande. Voor een alleenstaande ouder met twee kinderen lag de grens op € 1 979 per maand, voor een koppel met twee kinderen op € 2 572 per maand".

Het armoederisico is enkel gebaseerd op het inkomen van de huishoudens en houdt geen rekening met andere elementen die de feitelijke levensstandaard beïnvloeden (Defeyt & Guio, 2011). Eenzelfde inkomen impliceert immers niet noodzakelijk eenzelfde levensstandaard. Deze laatste zal variëren naargelang de specifieke situatie van een persoon (gezinssamenstelling, huurder of eigenaar, leeftijd van de kinderen, socio-economisch statuut, woonplaats, …) en de uitgaven die hiermee gepaard gaan in een bepaalde context.

"In het kader van de Europa 2020 strategie werd een samengestelde indicator ontwikkeld, die naast het inkomen ook andere dimensies van armoede in rekening brengt" (Englert et al., 2019, p. 23).

“Het zogenaamde “risico op armoede of sociale uitsluiting” (“At Risk of Poverty or Social Exclusion” (AROPE)) meet het aandeel personen dat voldoet aan minstens één van volgende voorwaarden: (1) leeft in een gezin met een beschikbaar inkomen onder de nationale armoederisicogrens, (2) is tussen 0 en 59 jaar en leeft in een gezin met een zeer lage werkintensiteit (Low Work Intensity, LWI) en (3) kent ernstig materiële deprivatie (“Severe Material Deprivation” (SMD))”.

“In het Brussels Gewest ligt het aandeel van de bevolking met een risico op armoede of sociale uitsluiting tussen 33,5 % en 42,5 %, wat eveneens significant hoger is dan in de twee andere gewesten (tussen 11 % en 15 % in Vlaanderen en tussen 22 % en 31 % in Wallonië)”

Er zijn natuurlijk nog andere indicatoren om de leefomstandigheden van Brusselaars in kaart te brengen, zoals het aandeel dat een vervangingsinkomen krijgt. We parafraseren hier verder de recente cijfers uit de Welzijnsbarometer (Englert et al., 2019, pp. 25–27). “Ongeveer 17 % van de Brusselse jongvolwassenen (18 - 24 jaar), 21 % van de bevolking op actieve leeftijd (18-64 jaar) en 14 % van de ouderen (65 jaar en ouder) ontving een vervangingsinkomen (exclusief pensioenen) of bijstandsuitkering”.

Ook een aantal indicatoren geven in 2019 een aanhoudende minder gunstige arbeidsmarktsituatie van de Brusselse bevolking aan (Englert et al., 2019, pp. 34–38). “De tewerkstellingsgraad ligt bijvoorveeld veel lager in het Brussels Gewest (57 %) dan in Vlaanderen (69 %) en is gelijkaardig aan deze van Wallonië (58 %). De werkloosheidsgraad tenslotte ligt opvallend hoger in het Brussels Gewest (13 % tegenover 4 % in Vlaanderen en 9 % in Wallonië)”.

3.1.3 Concentratie van armoede in de “arme sikkel”

“De globale cijfers voor het Brussels Gewest verhullen de belangrijke sociaal-ruimtelijke verschillen binnen het grondgebied (Englert et al., 2019, pp. 19–21): er zijn grote verschillen wat armoede betreft, tussen de Brusselse wijken en gemeenten. De werkloosheidsgraad bijvoorbeeld varieert sterk tussen de Brusselse gemeenten: ze is het hoogst in Sint-Joost-ten-Node (23 %) en het laagst in Sint-Pieters-Woluwe (9 %). Het mediaan inkomen per aangifte verschilt eveneens sterk van gemeente tot gemeente: van € 15 421 in Sint-Joost-ten-Node tot € 25 833 in Sint-Pieters-Woluwe”.

“Personen in armoede of bestaansonzekerheid wonen voor een belangrijk deel in de “arme sikkel”, in deze zone, die een sikkel vormt ten westen van het stadscentrum, is er al meerdere decennia een concentratie van de op economisch vlak meest kansarme bevolkingsgroepen”.

Het Brussels Gewest wordt in de Welzijnsbarometer vergelijken met de andere Belgische regio’s; met Vlaanderen en Wallonië. We wijzen erop dat dit een enigszins vertekend beeld geeft. De armoedeproblematiek stelt zich immers scherper in de steden (Guio et al., 2018). Wanneer men het Brussels Gewest echter vergelijkt met de andere grotere steden in het land, blijkt dat de sociaaleconomische situatie identiek of zelfs ongunstiger is in de grote steden in Wallonië, afhankelijk van de betrokken indicator.

3.2 Een kindperspectief: Brussel scoort slecht zowel in vergelijking met Vlaanderen en Wallonië als in vergelijk met rest van Europa

3.2.1 In Brussel wordt één kind op 5 geboren in een huishouden zonder inkomen uit werk

De klassieke armoede-indicatoren geven een eerste beeld van de leefomstandigheden van Brusselse gezinnen. Het Brussels Gewest wordt gekenmerkt door een hoog aandeel inwoners die in moeilijke socio-economische leefomstandigheden leven. Bovendien leven deze inwoners geconcentreerd in een aantal buurten van de grootstad en overlappen de “moeilijke” leefomstandigheden voor een groot stuk met het ontbreken van een inkomen uit arbeid.

Deze indicatoren vertellen ons nog maar weinig over de leefomstandigheden van gezinnen. De kinderarmoedecijfers kunnen dit beeld aanvullen. “In 2017 werd in het Brussels Gewest 1 op de 5 kinderen (19 %) geboren in een huishouden zonder inkomen uit werk, wat een iets lager aandeel is als in 2015 (22 %)” (Englert et al., 2019, p. 32). “Bovendien worden 34 % van de kinderen geboren in een huishouden met slechts 1 inkomen, en ongeveer 16 % van de kinderen worden geboren in een huishouden met een alleenstaande moeder op het moment van de geboorte. Van de alleenstaande moeders beschikt 63 % niet over een arbeidsinkomen”.

“In het Brussels Gewest leeft bijna één kind (0-17 jaar) op vier in een huishouden zonder een inkomen uit arbeid. Dit aandeel ligt systematisch hoger dan in de rest van het land: een Brussels kind loopt ruim 3 keer meer risico om in deze situatie te verkeren dan een kind in Vlaanderen en bijna 1,5 keer meer risico dan een kind in Wallonië”.

3.2.2 Het Brussel Hoofdstedelijk Gewest slechts scorende regio van Europa op vlak van materiële deprivatie bij kinderen

Een andere indicator om een zicht te krijgen op de leefomstandigheden van kinderen is de zogeheten deprivatie-index (Guio et al., 2018). Deze werd ontwikkeld op basis van de EU-SILC gegevens en meet de deprivatie van kinderen aan de hand van achttien items (een plaats om huiswerk te maken, internetaansluiting, mogelijkheid om vriendjes uit te nodigen, een week per jaar op vakantie, mogelijkheid om versleten meubelen te vervangen, achterstallige betalingen, ontspanningsmogelijkheden, warm huis, enkele nieuwe kleren, twee paar schoenen, auto, mogelijkheid om een feestje te geven, of mee te gaan op schooluitstap, aangepaste boeken, dagelijks vis, vlees of kip, buitenspeelmogelijkheid, dagelijks fruit en groenten en binnen spelletjes). Een kind dat drie of meer items uit deze achttien ontbeert, wordt als gedepriveerd beschouwd.

Onderstaande tabel geeft aan dat in 2014 in het Brusselse Gewest 29% van de kinderen tussen 1 en 15 jaar als gedepriveerd kan worden beschouwd (Guio et al., 2018, p. 22). Ter vergelijking: in Vlaanderen gaat dat om 8%.

Figuur 1: Verdeling van de kinderen tussen 1 en 15 jaar oud volgens het aantal items waar ze NIET over beschikken

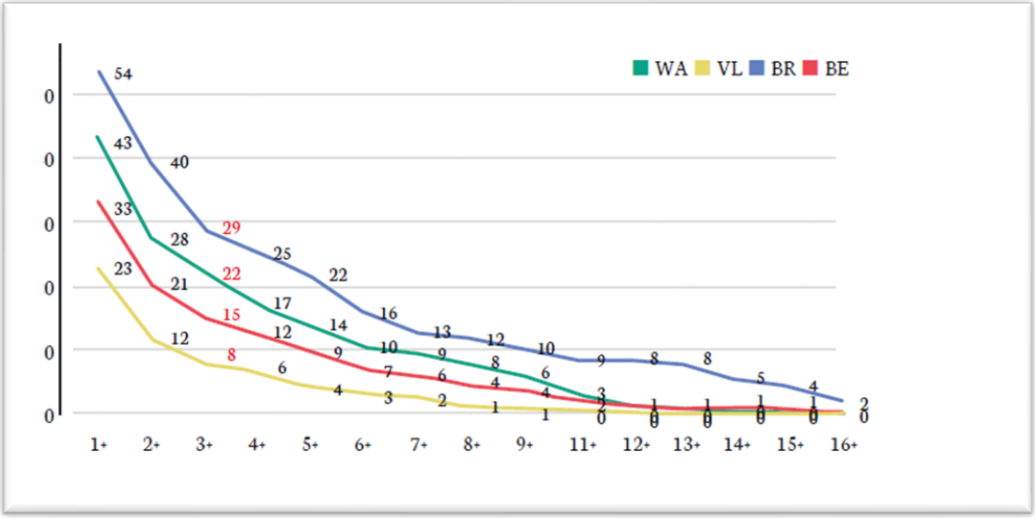

Bron: Guio et al. (2018), p. 22

In Brussel beschikken een vergelijkbare 8% van de kinderen niet over 13 van de 18 items. Dit cijfer wil héél concreet zeggen dat deze 8% van de Brusselse kinderen niet elke dag groenten en fruit eten, noch vlees of andere proteïnerijke voeding. Bovenstaande cijfers wijzen erop dat een niet verwaarloosbare groep van de Brusselse kinderen honger lijdt.

Onderstaande figuur geeft de resultaten weer per item. De cijfers in de tabel werden berekend op de gegevens van de EU-SILC van 2009. Merk op dat de uitkomsten voor 2009 hoger liggen in vergelijking met de resultaten uit het rapport van de Koning Boudewijn Stichting dat zich baseert op de EU-SILC 2014.

Figuur 2: Aandeel van de kinderen tussen 1 en 15 jaar dat NIET over het item beschikt

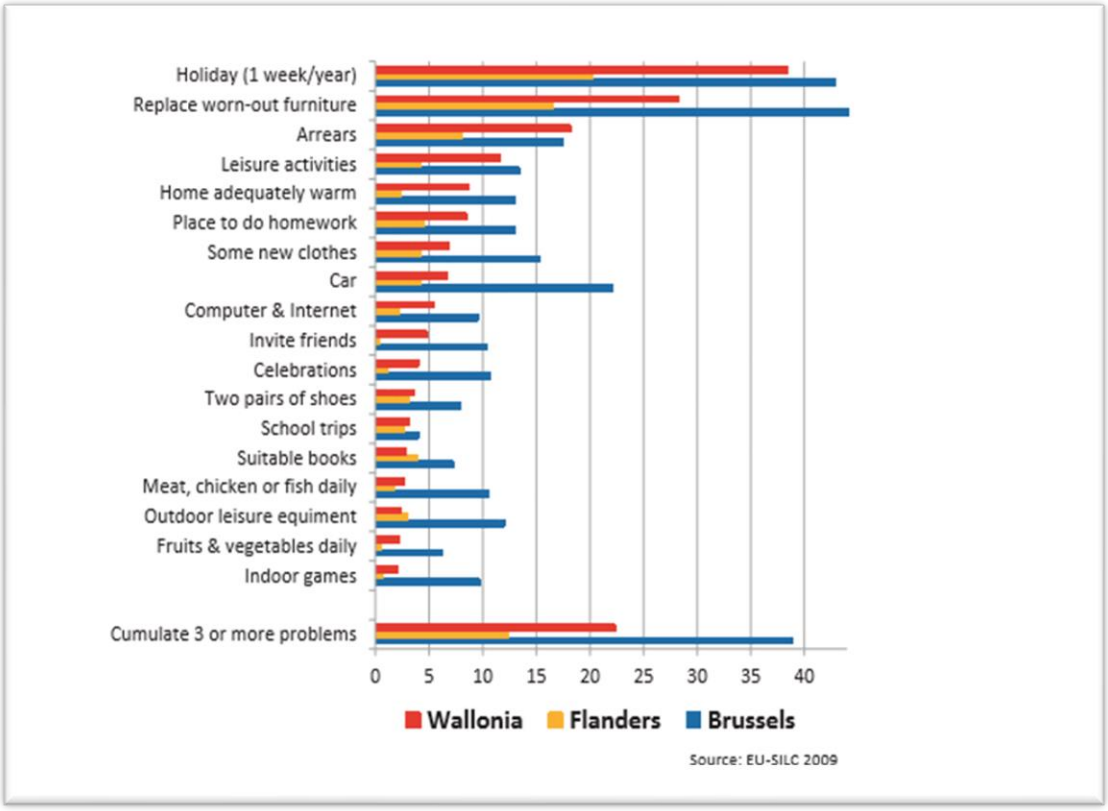

Bron: EU-SILC 2009

Op basis van een internationale vergelijking van de cijfers van de EU-SILC 2014, stellen de auteurs van het rapport van de KBS dat de positie van Brussel extreem is. Het kent een bijzonder hoog percentage gezinnen waar niet wordt gewerkt en komt hiermee op ter hoogte van Spanje, Italië en Ierland (Guio et al., 2018, p. 24). Wanneer de uitkomst op de deprivatie-index (het niveau 'niet beschikken over minstens drie items') vergeleken wordt met andere Europese landen, is de uitkomst nog slechter. Het Brussels percentage komt in de buurt van het niveau van deprivatie dat wordt vastgesteld bij Hongaarse en Roemeense kinderen. Met dit cijfer behoort Brussel tot de slechts presterende regio's in Europa.

3.3 Een gezinsperspectief: naar een verklaringsmodel voor Brussel?

De algemene armoedecijfers en de kinderarmoedecijfers in Brussel wijzen op een overlapping tussen het ontbreken van een inkomen uit arbeid enerzijds en deprivatie of moeilijk materiële leefomstandigheden anderzijds. Bovendien wijst vergelijkend onderzoek uit dat de samenhang tussen beide cijfers voor alle drie de Belgische gewesten sterker is in vergelijking met andere Europese landen (Guio et al., 2018). Werkloosheid, inactiviteit op de arbeidsmarkt, een inkomen onder de armoedegrens bieden een belangrijke verklaring voor de deprivatie waarmee de Brusselse kinderen worden geconfronteerd.

Niettemin tonen de analyses van Guio et al. aan dat er in Brussel meer aan de hand is dan enkel de aanwezigheid van gezinnen die over een laag inkomen beschikken. Het verhaal over deprivatie bij kinderen is complexer dan dat. Het verklaringsmodel dat de auteurs naar voren schuiven, combineert drie dimensies (Guio et al., 2018, p. 24). De deprivatie waarmee Brusselse kinderen worden geconfronteerd hangt ten eerste af van het kunnen beschikken over middelen, bekeken over een langere termijn. Het hangt ook af van de noden van het gezin en de kosten waarmee het geconfronteerd wordt. Maar ook de omvang en samenstelling van het gezin spelen een belangrijke een rol.

Inderdaad, de levensduurte en in het bijzonder de huisvestingskost spelen een belangrijke rol in het begrijpen van het niveau van deprivatie bij Brusselse kinderen. Zoals we hierboven aanstipten neemt het Brussels Hoofdstedelijke Gewest in vergelijking met andere Europese landen een andere ranking in, naargelang het type indicator voor kinderarmoede dat men bekijkt (Guio et al., 2018, p. 24). We herhalen kort. Wanneer we kijken naar het aandeel kinderen dat opgroeit in een gezin met een inkomen onder de armoederisicogrens dan zien we dat Brussel op een niveau van Spanje, Italië en Ierland scoort. Wanneer we kijken naar het aandeel kinderen met een score hoger dan 2 op de deprivatie-index, dan scoort Brussel op een vergelijkbaar niveau als Roemenië en Hongarije en behoort het daarmee bij de slechts scorende regio's van Europa.

We vertalen dit even vrij: gezinnen in Brussel met een vergelijkbaar niveau van monetaire armoede als gezinnen in Spanje, Italië en Ierland, leven in slechtere materiële leefomstandigheden dan deze laatste gezinnen. Eenzelfde (laag) inkomen impliceert niet noodzakelijk eenzelfde levensstandaard. Deze laatste zal variëren naargelang de specifieke situatie van een persoon (gezinssamenstelling, huurder of eigenaar, leeftijd van de kinderen, socio-economisch statuut, woonplaats, …) en de uitgaven die hiermee gepaard gaan in en bepaalde context.

De Welzijnsbarometer (Englert et al., 2019) wijst, naast het ontbreken van inkomen uit arbeid, op minstens drie andere factoren die een verhoogd risico inhouden op materiële deprivatie bij kinderen: de gezinssamenstelling, de huisvestingssituatie en het opleidingsniveau en/of herkomst van de ouders. Voor de goede verstaander: dit wil zeggen dat deze factoren nog steeds een statistisch significante samenhang vertonen met het niveau van deprivatie, zelfs wanneer de onafhankelijke variabele - het al dan niet beschikken over een inkomen uit arbeid - constant wordt gehouden.

3.3.1 Gezinssamenstelling: éénoudergezinnen lopen een hoger risico op armoede

Eenoudergezinnen lopen in Brussel een hoger risico op armoede en deprivatie dan andere gezinstypes met kinderen. Dit heeft gedeeltelijk te maken met hun positie op de arbeidsmarkt. Eenoudergezinnen (voornamelijk alleenstaande moeders) zijn erg kwetsbaar op deze arbeidsmarkt (Englert et al., 2019, p. 37). Hun activiteitsgraad en tewerkstellingsgraad liggen erg laag, respectievelijk op 39 % en 33 % en de werkloosheidsgraad in deze groep is hoog, met name 17 %. Maar ook bij eenzelfde werkintensiteit is er een verhoogd risico op armoede en deprivatie. Voor eenoudergezinnen volstaat het dus niet altijd om een job te hebben om te kunnen ontsnappen uit de materiële deprivatie. Vanuit het perspectief van noden/kosten, kampen single-ouders met vaste kosten (huisvesting, kinderopvang enz.) die over het algemeen een hoger aandeel uitmaken in hun gezinsinkomen dan in gezinnen met meer dan één volwassene (Guio et al., 2018, p. 28).

Het Brussels Gewest telt een hoger aandeel éénoudergezinnen in vergelijking met de rest van België. Maar dit verschil is toch minder groot dan soms wordt gedacht. "Op 1 januari 2019 telde het Brussels Gewest 551 243 private huishoudens waarvan 12% éénoudergezinnen tegenover 10% in België"

(Englert et al., 2019, p. 16). “24% van de huishoudens daarentegen zijn tweeoudergezinnen of koppels met thuiswonende kinderen. Dit percentage ligt lager dan het percentage voor België (28%). De gemiddelde grootte van de huishoudens is 2,17 personen in het Brussels Gewest, tegenover 2,28 in België in 2019. Het Brussels Gewest kent dus kleinere huishoudens in verhouding met de Belgische cijfers. Maar dit lager gemiddelde is vooral een gevolg van het grote aandeel alleenwonenden. In vergelijking met het hele land kent het Brussels Gewest een sterkere vertegenwoordiging van alleenstaanden (46 % van de huishoudens tegenover 35 % in België). Als men deze alleenstaanden uit de berekening haalt, stelt men in Brussel daarentegen een vergroting van de huishoudens vast, dit in tegenstelling tot de evolutie in de twee andere gewesten”.

Het hoger aandeel éénoudergezinnen in het Brussels Geweest is maar een stukje van de puzzel die verklaart waarom Brussel zo slecht scoort op het vlak van armoede en deprivatie bij kinderen. Er is meer aan de hand. Het verschil tussen Brussel en Vlaanderen qua aandeel kinderen dat een score hoger dan 2 op de deprivatie-index haalt (22% versus 8%) is opvallend groter dan het kleine verschil in aandeel éénoudergezinnen (12% versus 10%) tussen beide landsdelen.

3.3.2 Huisvestingssituatie van gezin: gezinnen die huren of met een hoge woonkost lopen meer risico op armoede

Een ander belangrijk stukje van de puzzel is de Brusselse woningmarkt: de huurprijzen liggen hoog, de kost voor huisvesting betekent relatief een hogere hap uit gezinsbudget in vergelijking met Vlaanderen en Wallonië bijvoorbeeld.

Maar ook de statistische berekeningen liegen er niet om. Uit de EU SILC 2014 blijkt dat huurders een armoederisico kennen dat ongeveer vier keer zo hoog ligt dan dat van eigenaars, namelijk 34,7 % versus 8,4 %. Kinderen uit gezinnen die een woning huren, hebben een verhoogd risico op deprivatie. Hetzelfde geldt voor kinderen uit gezinnen met een zware huisvestingskost (Guio et al., 2018, p. 34). Deze groep gezinnen is ruimer dan enkel de gezinnen die een hoge huishuur betalen, het gaat ook om gezinnen met die maandelijks een hoog bedrag (in vergelijking met maandelijks loon) afbetalen voor een hypothecaire lening.

Figuur 3: evolutie maandelijkse mediane woonkost in Brussel, Vlaanderen, Wallonië en België

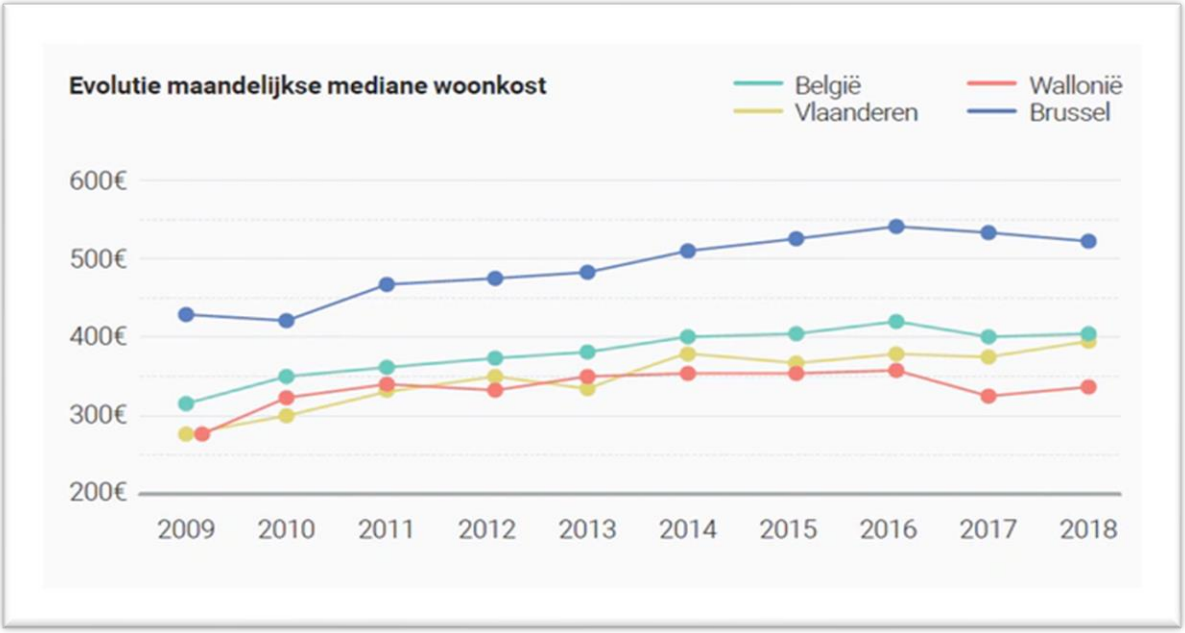

Bron: BE-SILC 2017; FOD Economie; berekeningen auteurs rapport energiearmoede KBS (Coene & Meyer, 2019)

Onderstaande tabel bevat meer stukjes van de puzzel dan enkel het vaak gehoord verhaal over een hoge werkloosheids- en inactiviteitsgraad en een hoog aantal eenoudergezinnen. De tabel toont aan dat in Brussel meer bijna 60% van de kinderen tussen 1 en 15 jaar opgroeit in een gezin dat een zeer zware huisvestingskost draagt, in Vlaanderen ligt het percentage op 18%. De cartografie van de geregistreerde huurovereenkomsten voor heel België toont duidelijk dat de huurprijzen meer bedragen in de hoofdstad; en dat deze dalen naarmate men er zich verder van begeeft (Englert et al., 2019, p. 64). Blijkbaar bedragen de huurprijzen in de arme sikkel van het Brussels Gewest meer dan in de meeste rijke gemeenten die verder verwijderd zijn van Brussel. Zo zijn de huurprijzen voor een appartement met twee kamers in Namen en in de omliggende gemeenten lager dan in Molenbeek (IWEPS, 2018 geciteerd in Englert et al, 2019, p. 64).

Figuur 4: Het aandeel van de kinderen tussen 1 en 15 jaar dat in elke risicogroep leeft, voor 2014, voor Brussel, Vlaanderen en Wallonië

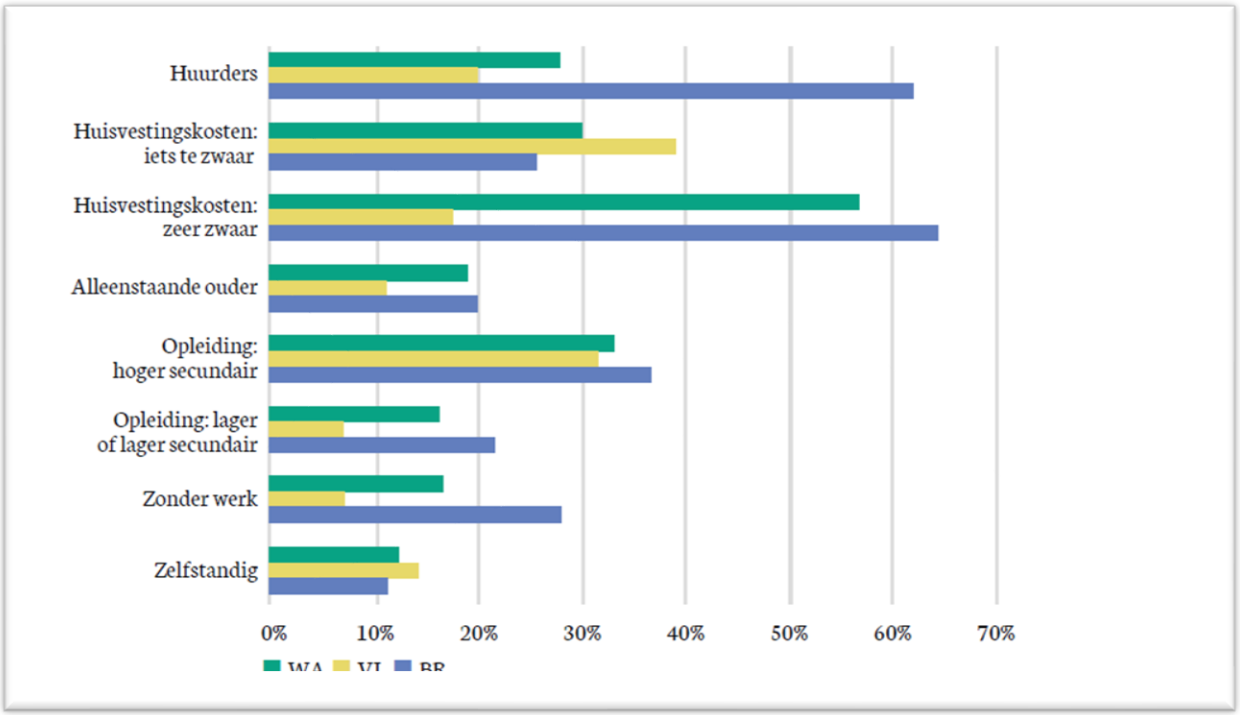

Bron: EU-SILC 2014, transversale data, berekening door Guio et al (2018)

3.3.3 Gezinnen waarvan de ouders buiten de EU zijn geboren en/of de ouders laaggeschoold zijn lopen een hoger risico op armoede

Een ander stukje van de puzzel is de herkomst of de migratie-achtergrond van de gezinnen. Niet alleen éénoudergezinnen maar ook gezinnen waarvan de ouders buiten de EU zijn geboren, lopen een hoog risico op armoede en deprivatie (Belgische Senaat, 2016). Zo stelt men vast dat de deprivatie bij kinderen daalt bij hogere werkintensiteit in de gezinnen, maar als de ouders buiten de EU geboren zijn, is het effect merkelijk en significant lager. Dit wil zeggen dat, zelfs wanneer men "controleert" voor werkintensiteit (wanneer men deze variabele constant houdt), de herkomst van de ouders een statistisch significante samenhang vertoont met het niveau van deprivatie bij kinderen.

Het Brussels Gewest heeft, zoals iedereen ondertussen wel weet, een hogere aandeel inwoners met een migratie-achtergrond in vergelijking met Vlaanderen en Wallonië, maar ook in vergelijking met de rest van Europa. Brussel is één van de meest diverse steden van de wereld. Na Dubai telt het Brussels Gewest bijvoorbeeld het hoogste aantal verschillende nationaliteiten. Volgens de lokale inburgerings- en integratiemonitor van het Vlaamse Gewest hebben in 2016 71,4% van de Brusselaars een migratie-achtergrond (Nolf et al., 2019, p. 16), hetgeen wil zeggen dat minstens één van beide ouders een buitenlandse nationaliteit had op het moment van hun geboorte. Op de 71 Brusselaars met een migratie-achtergrond hebben er 28 een EU-herkomst en 43 een herkomst van buiten de EU.

Er zijn grote verschillen in het risico op armoede en sociale uitsluiting naar herkomst: bij personen geboren buiten België ligt het armoederisico drie keer zo hoog dan bij personen die in België geboren

zijn. Het verschil neemt duidelijk toe wanneer een persoon afkomstig is van buiten de EU-28. Meer dan een op twee personen met een nationaliteit van een land buiten de Europese Unie leeft in armoede of sociale uitsluiting (AROPE 68,4 %).

Een niet-EU-migratie-achtergrond correleert zeer vaak met een meer kwetsbare positie op de arbeidsmarkt, minder geërfde bezittingen en een moeilijkere toegang tot financiële instellingen (Guio et al., 2018, p. 27). Verder ingaan op de precieze link tussen “herkomst” en “armoederisico” binnen de Brusselse en Belgische context zou in deze context te ver leiden. Wél is het belangrijk te benadrukken dat structurele oorzaken zoals bijvoorbeeld eigenschappen van de arbeidsmarkt, van het onderwijssysteem of van de sociale zekerheid een belangrijke verklaringsgrond zijn. Immers, de verschillen in risico op armoede of sociale uitsluiting tussen mensen met een EU-nationaliteit en mensen met een niet-EU-nationaliteit zijn in België groter dan in de meeste andere EU-lidstaten (Eurostat 2014a).

De impact van de opleiding van de ouders is eveneens belangrijk. Het hebben van ouders met een diploma van het basis- of lager secundair onderwijs staat gelijk aan een hoger risico om armoede te lijden. Uit de EU SILC 2014 blijkt dat een lage opleiding leidt tot een merkelijk hoger armoederisico (Belgische Senaat, 2016). We verwachten dat een hoog opleidingsniveau samengaat met een sterkere positie op de arbeidsmarkt, met een relatief makkelijkere toegang tot financiële instellingen bij liquiditeitsproblemen en met (voor jongere mensen) een hogere

toekomstige opbrengst van investeringen in menselijk kapitaal. Omdat hoogopgeleide mensen vaak kinderen zijn van hoogopgeleide mensen, mag men er tot slot van uitgaan dat zij ook vaker genieten van grotere erfenissen, wat bijdraagt aan hun rijkdom (Guio et al., 2018, p. 27).

Onderstaande figuur uit het rapport van de Koning Boudewijnstichting (Guio et al., 2018, p. 29) schets een verhaal over deprivatie bij kinderen als een gevolg van een complex samenspel van factoren, gaande van inkomen, over opleidingsniveau tot kosten voor huisvesting of kinderopvang.

Figuur 5: deprivatie bij kinderen is het gevolg van een complex samenspel van uiteenlopende oorzaken

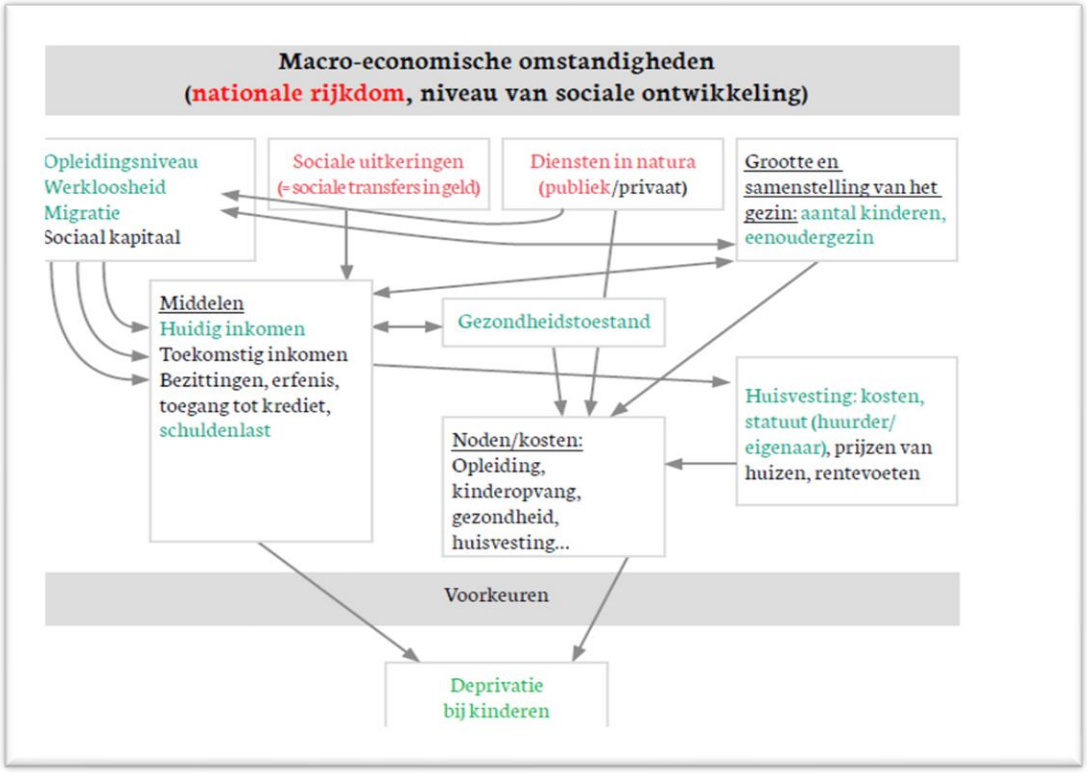

Bron: Guio et al., 2018, p. 29

3.4 Armoede als een netwerk van sociale uitsluitingen en de binnenkant van armoede

Niet alleen de oorzaken van deprivatie bij kinderen zijn multifactorieel of multidimensionaal, ook de impact van armoede op kinderen strekt zich uit over meerdere levensdomeinen. We verwijzen hier naar de welkgekende definitie van armoede zoals geformuleerd door Em. Prof. dr. Jan Vranken (Dierickx et al., 2011).

«Armoede is een netwerk van sociale uitsluitingen dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan. Het scheidt de personen in armoede van de algemeen aanvaarde leefpatronen van de samenleving. Deze kloof kunnen ze niet op eigen kracht overbruggen ».

Opgroeien in armoede heeft gevolgen voor de sociale, emotionele, cognitieve en pedagogische ontwikkeling van het jonge kind (Belgische Senaat, 2016). “Naast de materiële achterstelling en de verminderde deelname aan maatschappelijke diensten is dit een factor die een rol speelt bij het in standhouden van de generatiearmoede. Er kunnen bijvoorbeeld duidelijke sociale verschillen qua gezondheid worden vastgesteld. Dit begint al bij de geboorte: er zijn méér doodgeboren kinderen bij lage inkomensgezinnen. Later vinden we deze kinderen weinig terug in socioculturele of sportieve verenigingen, niet allen omwille van een gebrek aan financiële middelen maar ook omwille van en gebrek aan mobiliteit, gebrek aan zelfvertrouwen en gevoel van uitsluiting door anderen. Het lage zelfbeeld van deze kinderen beïnvloedt hun hele latere leven”.

“In het bijzonder voor kinderen en jongvolwassenen, gaat het niet alleen om een netwerk van uitsluitingen op diverse terreinen (onderwijs, gezondheid, voeding, huisvesting, werk, …), maar ook en vooral om een fundamentele aantasting van de kinderrechten, met een enorme impact op de persoon (de binnenkant van de armoede). De invloed op het zelfvertrouwen en op het aangaan van sociale relaties is immens. Kinderen in armoede kunnen zelden hun volle potentieel bereiken en lopen een groot risico om ook later als volwassenen in armoede te leven. Het is dan ook absoluut noodzakelijk om het zich voortzetten van de armoede van de ene generatie naar de andere te doorbreken”.

Kind en Gezin (2008) focust in haar visie op armoede sterk op de multi-aspectuele situatie van kansarme gezinnen met jonge kinderen. Ze hanteert daarom een eigen definitie over kansarmoede en registreert sinds 1995 of een kind in kansarmoede opgroeit of niet.

“Kansarmoede is een toestand waarbij mensen beknot worden in hun kansen, om voldoende deel te hebben aan maatschappelijk goederen, zoals onderwijs, arbeid, huisvesting. Het gaat hierbij niet om een eenmalig feit maar om een duurzame toestand die zich voordoet op verschillende terreinen, zowel materiële als immateriële”.

De regioteamleden van Kind en Gezin staan in voor het aanleveren van basisgegevens over kansarmoede. Hiertoe toetsen zij elk gezin met een geboorte aan zes vooropgestelde criteria:

- Het maandinkomen van het gezin
- De arbeidssituatie van de ouders
- De opleiding van de ouders
- De huisvesting
- De ontwikkeling van de kinderen
- De gezondheid van de kinderen

Per criterium wordt een ondergrens bepaald die in combinatie met de andere criteria aangeeft of een gezin al dan niet in armoede leeft. Als een gezin aan meer dan twee criteria beantwoordt, wordt het gezin als kansarm geregistreerd.

De Kind en Gezin kansarmoede-index voor het Brussels Hoofdstedelijk wordt anders berekend dan de index in Vlaanderen. In Vlaanderen wordt de kansarmoede-index berekend als de verhouding tussen het aantal kinderen in kansarmoede en het totale aantal kinderen. In het Brussels hoofdstedelijk Gewest berekent Kind en Gezin de kansarmoede-index in de 19 gemeenten als de verhouding tussen het aantal kinderen in kansarmoede en het aantal cliënten, dit zijn de kinderen die minstens één huisbezoek of consult kregen bij Kind en Gezin.

Zoals we kunnen aflezen in de tabel hieronder, wordt volgens de kansarmoede-index één kind op 4 in het Brusselse Gewest geboren in kansarm gezin. Wanneer we de cijfers van de verschillende gemeenten met elkaar vergelijken merken we grote verschillen. Het hoogste percentage vinden we in St. Jans Molenbeek (39%), het laagste in Oudergem (4%). Vergelijking we de cijfers met 10 jaar geleden dan valt er een opvallende stijging op. Het percentage kinderen geboren een in kansarm gezin lag in 2008 op 20%, 8% punten lager dus.

Figuur 6: uitkomst op de kansarmoede index 2018 voor de 19 Brusselse gemeenten

	Kansarmoedeindex 2018
Anderlecht	35,20%
Brussel	33,50%
Elsene	11,90%
Etterbeek	9,50%
Evere	21,40%
Ganshoren	25,40%
Jette	17,00%
Koekelberg	28,20%
Oudergem	4,00%
Schaarbeek	32,50%
Sint-Agatha-Berchem	19,20%
Sint-Gillis	27,00%
Sint-Jans-Molenbeek	39,00%
Sint-Joost-ten-Node	37,00%
Sint-Lambrechts-Woluwe	9,50%
Sint-Pieters-Woluwe	9,80%
Ukkel	12,20%
Vorst	18,20%
Watermaal-Bosvoorde	7,00%
Som Brussel HoofdsteDElijk Gewest	28,00%

Bron: Kind en Gezin, website, page: cijfers en rapporten

3.5 Een kenniskloof? Dak- en thuisloze gezinnen en gezinnen zonder wettig verblijf maken geen deel uit van de armoedecijfers

De officiële armoede- en kinderarmoedecijfers voor Brussel geven de contouren aan van de precaire leefomstandigheden van een relatief grote groep gezinnen in Brussel. Een goede lezer kan de cijfers in één of een aantal beelden samenbrengen en vertalen naar de concrete leefwereld van gezinnen.

Een lage scholingsgraad van de ouders, moeilijke toegang tot of zelfs uitsluitingsmechanismen op de arbeidsmarkt, lage vervangingsinkomens in combinatie met hoge kosten voor huisvesting, een alleenstaande ouder en/of groot aantal kinderen, leidt voor een grote groep Brusselse gezinnen en kinderen tot een hoog niveau van deprivatie vergelijkbaar met de armste regio's van Europa.

Deze cijfers schetsen evenwel niet het volledige beeld. Ze laten immers de meest kwetsbare gezinnen buiten beeld. De armoede-indicatoren, zoals het 'risico op armoede of sociale uitsluiting', zijn alleen beschikbaar op basis van de EU-SILC enquête en deze heeft twee belangrijke beperkingen (Englert et al., 2019, pp. 7–8). Ten eerste, is de steekproef voor het Brussels Gewest redelijk klein hetgeen grote betrouwbaarheidsintervallen impliceert, waardoor de berekening van het risico minder betrouwbaar is. Ten tweede is het met een survey-methode zeer moeilijk om de meest arme bevolking te bereiken en te enquêteren. De meest benadeelde mensen zijn immers niet of weinig in

de bestaande statistieken opgenomen. Dak- en thuislozen en de mensen zonder wettig verblijf bijvoorbeeld, zijn niet terug te vinden in de administratieve databanken die worden gebruikt om de steekproef te nemen. “Het is dus a priori moeilijk te zien hoe deze groepen evolueren. We moeten er rekening mee houden dat in surveyonderzoek bepaalde kwetsbare bevolkingsgroepen (zoals personen in collectieve huishoudens, zonder wettige verblijfsvergunning of dak- en thuislozen) niet of nauwelijks vertegenwoordigd zijn. Daarom zijn de cijfers waarover we spreken, altijd een understatement”.

Dit is anders voor de kansarmoede-index van Kind en Gezin. Zij bekleden als organisatie een unieke positie in het contact met gezinnen. Zij komen in contact met alle gezinnen naar aanleiding van een geboorte, ook met gezinnen zonder wettig verblijf, ook met gezinnen die in dak- of thuisloosheid leven. Het cijfer kijkt evenwel enkel naar de eigen cliënten, hetgeen maar een (zeer) beperkt deel is van de Brusselse gezinnen. De grote meerderheid van de gezinnen doet een beroep op de Franstalige tegenhanger, het Office de la Naissance et de l’Enfance (ONE). Ook dit cijfers geeft dus nog een onvoldoende beeld van Brussel.

In 2010 voerde het HIVA Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving (Schockaert et al., 2012) een enquête uit naar de levensomstandigheden van de zogenaamd “verborgen armen” en meer specifiek naar daklozen en mensen zonder papieren. Dit onderzoek toonde aan dat de grote meerderheid van de dak- en thuislozen (72 %) en de mensen zonder wettige verblijfsvergunning (96 %) onder de armoederisicogrens leeft en in de meeste gevallen er zelfs ver onder.

De bestaande armoede- en kinderarmoedecijfers schetsen een weinig rooskleurig beeld, het plaatst Brussel bij de slechtste leerlingen van Europa. Maar eigenlijk is het nog erger, want de meest precaire gezinnen blijven in deze cijfers alsnog buiten beeld. Het is precies over deze gezinnen dat het onderzoek gaat. Het zijn deze gezinnen waaraan het project stem wil geven en waarvoor we de ondersteuning willen versterken en hefbomen willen uitbreiden.

3.6 Omgevingsanalyse van de groepen Brusselse gezinnen die onderbelicht blijven in armoedecijfers

3.6.1 Gezinnen zonder wettig verblijf in Brussel

3.6.1.1 Een groeiende groep in Brussel

Personen zonder wettig verblijf, die vaak ook “mensen zonder papieren” worden genoemd, beschikken niet of niet meer over een verblijfsdocument dat hen toelaat om in België te verblijven (Roberfroid et al., 2015). Het niet beschikken over wettige verblijfsdocumenten kan verschillende redenen hebben. Vaak gaat het om mensen die uitgeprocedeerd zijn, of nooit asiel hebben aangevraagd. Anderen kwamen dan weer legaal toe, bijvoorbeeld als student, maar bleven langer dan de verblijfsvergunning toeliet. Het kan ook gaan om een kind van wie de ouders zelf zonder wettig verblijf zijn. Ze komen het vaakst terecht in steden waar een groter woningaanbod is, en waar doorgaans meer huisjesmelkers aanwezig zijn, ze vinden er ook gemakkelijker aansluiting bij een informeel opvang binnen de eigen etnisch culturele gemeenschap, binnen zelforganisaties of burgerinitiatieven.

Mensen zonder wettig verblijf worden niet geregistreerd. Exacte cijfers zijn dus niet beschikbaar. Hoeveel sans-papiers zich precies in België vinden, is onduidelijk. Het Federaal Kenniscentrum voor

de Gezondheidszorg schat dat het aantal personen zonder wettig verblijf varieert tussen 7% en 13% van het aantal vreemdelingen met een wettig verblijf (Roberfroid et al., 2015, p. 7). Op 1 januari 2014 waren er 1 214 605 vreemdelingen met een wettig verblijf (daarvan was 68% afkomstig uit de EU-28). De schatting is dus dat er op dat moment zo'n 85 000 tot 160 000 personen zonder wettig verblijf in België verblijven, hetgeen gelijk is aan 0,8% tot 1,4% van de algemene bevolking.

Een andere manier om tot een onderbouwde schatting te komen, is de optelsom maken van de weigeringen van regularisatieaanvragen bij de Dienst Vreemdelingenzaken (Samenlevingsopbouw Brussel, 2019, p. 2). Hoewel niet uitsluitend, zijn mensen zonder wettig verblijf toch vaak uitgeprocedeerde asielzoekers. Zelfs in een periode met een historisch hoog erkenningspercentage van kandidaat-vluchtelingen (49,1% in 2018), betekent dit dat er jaarlijks alleen al via de asielprocedure zo´n 10000 personen zonder verblijfstitel bijkomen. Het is een realistische inschatting dat de instroom van mensen zonder wettig verblijf nog steeds groter is dan de uitstroom. Dit wil ook zeggen dat de groep mensen zonder wettig verblijf nog steeds elk jaar in omvang toeneemt.

Het project Meeting van Samenlevingsopbouw Brussel maakte zelf een schatting van het aantal mensen zonder wettig verblijf in België op basis van het aantal intercepties door de politie (Samenlevingsopbouw Brussel, 2019, p. 2). Hun schatting overstijgt het aantal van 120000 personen. In 2017 werden in België er zo´n 30757 personen zonder wettig verblijf aangehouden. Aangezien dit veelal gebeurt naar aanleiding van een willekeurig contact met de politiediensten, kunnen we stellen dat dit maar een beperkt deel is van de volledige populatie.

Onderzoek uit 2008 schat het aantal zonder wettig verblijf in 27 EU-lidstaten tussen de 1,9 miljoen en 3.8 miljoen. Tussen de 0,39 en 0,77% van de totale populatie op dat moment (Triandafyllidou, A. geciteerd in PICUM, 2015, p. 7). Het aantal nieuwe aankomsten liep in vele Europese landen terug sinds 2016, omdat een aantal routes werden afgesloten en de controles aan de buitengrenzen van de EU fors werden opgevoerd (De Neve, 2019). Deze sluiting van migratieroutes had evenwel geen impact op het aantal van zij die al in Europa aanwezig waren. Ook in België zakte het aantal nieuwe aankomsten. Die trend zette zich in de meeste andere Westerse Europese landen en in de hele Unie in 2018 verder. Maar niet in België. In ons land piekte hun aantal in 2018 opnieuw naar recordwaarden. Meer dan waarschijnlijk is die toename te wijten aan de stijging van het aantal transmigranten dat niet langer via Frankrijk naar Groot-Brittannië probeert te geraken. Sinds de sluiting van de kampen in Calais vorig jaar hebben de routes zich verlegd en is de trafiek gespreid. Onder andere via Zeebrugge probeert men het Kanaal over te steken. Opmerkelijk is dat de algemene stijging nagenoeg gelijkloopt met de toename van het aantal minderjarigen zonder wettig verblijf. Meestal gaat het om niet-begeleide minderjarigen.

Cijfers over gezinnen en kinderen zonder wettig verblijf zijn helemaal moeilijk te vinden. Als er al door landen een schatting wordt gemaakt over de omvang van de groep van mensen zonder wettig verblijf, dan zijn dat meestal geaggregeerde cijfers die niet toelaten in te zoomen op de groep minderjarigen, laat staan op de groep gezinnen met kinderen. We vinden enkele schatting terug. Het onderzoeksinstituut COMPAS aan universiteit van Oxford, schat dat er in 2011 tot 120 000 ongedocumenteerde kinderen zijn in UK (PICUM, 2015, p. 7). Cijfers van Eurostat tonen aan dat 10% van mensen zonder wettig verblijf die in 2013 op het grondgebied van EU-28 werden aangetroffen, 17 jaar of jonger zijn (PICUM, 2015, p. 7). Voor België, voor Brussel vinden we geen schattingen terug.

Wat men wel weet dat is dat een groot deel van de migranten in een precaire verblijfssituatie zich in het Brussel Hoofdstedelijk Gewest bevindt (Samenlevingsopbouw Brussel, 2019). Tijdens de tijdelijke

regularisatiemaatregel van 2009 bijvoorbeeld, dienden alleen al in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest 20500 personen een aanvraag in vanuit een onwettig verblijf, ten opzichte van een totaal van 47946 aanvragen in heel België (in 2009 en 2010). Niet voor niets spreekt men daarom over deze groep als ´de twintigste gemeente van Brussel´. Brussel-Stad, Schaarbeek, Anderlecht en Molenbeek staan bovenaan de lijst van steden waar het meest aanspraak gemaakt wordt op de procedure Dringende Medische Hulp. Mensen zonder wettig verblijf kunnen zich op deze procedure beroepen om toegang te krijgen tot medische zorg. Ook al zijn deze gemeentes relatief klein, het aantal gebruikers van Dringende Medische Hulp overstijgt vaak dat van hele provincies zoals Waals-Brabant, Limburg, Luxemburg en Namen. Alleen Antwerpen-Stad en Luik kent soortgelijke cijfers.

3.6.1.2 Gezinnen zonder wettig verblijf hebben weinig tot geen toegang tot wettelijke rechten, noch tot sociale grondrechten

De personen zonder wettig verblijf hebben maar weinig rechten, zo mogen ze bijvoorbeeld niet werken (Debosscher, 2012, p. 6). Op het vlak van gezondheidszorg zijn ze niet aangesloten bij een ziekenfonds en vallen ze dus niet onder het systeem van de verplichte ziekteverzekering in België. De Belgische grondwet en internationale verdragen waarborgen een aantal basisrechten voor mensen zonder wettig verblijf, zoals: het recht op onderwijs voor minderjarigen en het recht op gezondheidszorg. In België wordt het recht op gezondheidszorg omgezet via de procedure 'Dringende Medische Hulp', maar deze procedure is niet opgelegd door internationale verdragen. Sommige mensen zonder wettig verblijf hebben een verblijfsprocedure achter de rug of vaak ook meervoudige verzoeken om internationale bescherming, al dan niet gevolgd door een regularisatieaanvraag. In dat geval blijven bepaalde 'uitlooprechten' tijdelijk nog gelden, zoals het recht op kinderbijslag of aansluiting bij een ziekenfonds.

De federale overheid is verantwoordelijk voor de verblijfswetgeving (onder andere regularisatie). Sinds 2011 voert de federale overheid een actiever terugkeerbeleid (vrijwillige en gedwongen terugkeer). Ze organiser via de OCMW's de toegang tot Dringende Medische Hulp voor mensen zonder wettig verblijf.

De OCMW's staan ook in voor de materiële opvang voor gezinnen zonder wettig verblijf die de zorg voor hun minderjarige kinderen niet kunnen waarborgen. Mensen zonder wettig verblijf die behoeftig zijn, kunnen in principe geen aanspraak maken op volwaardige maatschappelijke dienstverlening van het OCMW (Debosscher, 2012, pp. 15–17). Behoeftige minderjarigen zonder wettig verblijf die samen met hun ouders in het land verblijven, hebben recht op de materiele opvang die onontbeerlijk is voor hun ontwikkeling. Het gezin dient een aanvraag voor opvang in bij het OCMW van de feitelijke verblijfplaats. Vandaag de dag worden gezinnen die "materiële hulp" krijgen, overgebracht naar een terugkeerwoning of "open terugkeerplaats" (of "OTC-plaats"). Enkel indien er geen plaats is in een terugkeerwoning of indien er een specifieke nood werd erkend, worden gezinnen nog opgevangen in een Fedasil opvangcentrum. Begeleiding in de terugkeerwoningen wordt aangeboden door de Dienst Vreemdelingenzaken en Fedasil en is voornamelijk gericht op (vrijwillige) terugkeer. Bezoekers van JRS Belgium brengen minimum eenmaal per maand een bezoek aan de families in de terugkeerwoningen.

Ook In individuele gevallen kan het OCMW beslissen een persoon of gezin zonder wettig verblijf financieel of materieel te steunen, bijvoorbeeld door de schoolkosten ten laste te nemen. Dat gebeurt echter zelden.

Het recht op onderwijs wordt door de federale overheid verzekerd door de leerplicht: kinderen tussen 6 en 18 jaar moeten verplicht onderwijs volgen (in een school of via huisonderwijs) (Debosscher, 2012, pp. 11–14). De leerplicht geldt ook voor kinderen zonder wettig verblijf, vanaf hun eerste dag op Belgisch grondgebied. De controle op de leerplicht is een taak voor de Vlaamse administratie Onderwijs. Scholen hebben geen meldingsplicht. De toegang tot het leerplichtonderwijs is gratis. Maar er zijn bijna altijd kosten: maaltijden, voor- en naschoolse opvang, uitstapjes. Leerlingen zonder wettig verblijf hebben geen recht op een school- of studietoelage van de Vlaamse Gemeenschap. Gezinnen zonder wettig verblijf hebben geen recht op gewaarborgde kinderbijslag en de jaarlijkse leeftijdsbijslag (vroegere schoolpremie), tenzij ze in uitzonderlijke gevallen recht hebben op OCMW-steun. In tegenstelling tot de situatie in het Vlaamse en Waalse Gewest zijn in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest kinderen die in het bezit zijn van een attest van immatriculatie (ook oranje kaart genoemd) en die dus een precair en tijdelijk verblijf hebben, niet uitgesloten van het recht op kinderbijslag. Leerlingen zonder wettig verblijf kunnen niet naar het buitenland reizen. Zij hebben niet de nodige reisdocumenten. En ze hebben in het buitenland ook geen verblijfsrecht. Een stage is vaak een verplicht onderdeel van een studierichting. In dat geval hebben leerlingen, wat ook hun verblijfsstatuut is, geen arbeidskaart nodig om stage te kunnen lopen.

De enige andere rechten voor deze personen zijn: het recht voor werknemers zonder wettig verblijf om een fatsoenlijk loon te ontvangen, om te werken in goede veiligheidsomstandigheden en een vergoeding te ontvangen bij arbeidsongevallen, het recht om rechtszaken aan te spannen en prodeo rechtsbijstand te verkrijgen voor vragen over hun onwettige verblijfsituatie, het recht voor de behoeftige gezinnen met een minderjarige om 30 dagen in een onthaalcentrum te verblijven, bijv. om zich voor te bereiden op hun terugkeer naar hun land van herkomst, en het recht om te trouwen.

De onderbescherming van mensen zonder wettig verblijf in België heeft altijd schrijnende proporties gekend (Samenlevingsopbouw Brussel, 2019). Sinds het aantreden van de regering Michel in oktober 2014 is het inperken van de grondrechten van mensen zonder wettig verblijf echter in een stroomversnelling geraakt. De ene na de andere beperkende maatregel werd genomen om een duidelijk ontradend en ontmoedigend signaal te geven. In augustus 2018 werd er bijvoorbeeld opnieuw gestart met het opsluiten van gezinnen met minderjarige kinderen in gezinsunits op het terrein van gesloten centrum 127bis. Op 1 april 2018 ging de wet over frauduleuze erkenningen in werking. In deze beide aangehaalde voorbeelden kunnen we vaststellen dat de wettelijke basis voor deze praktijken (opsluiting en ontzeggen vaderschapserkenning op basis van verdacht verblijfsfraude) door de Raad van State en het Grondwettelijk Hof (gedeeltelijk) opgeschort (detentie) of vernietigd (wet frauduleuze erkenningen) werden.

De regering De Croo (2020) verandert niet fundamenteel van cours. Vluchtelingenwerk Vlaanderen (2020) analyseert de beleid van de nieuwe staatsecretaris voor Asiel en Migratie. We lezen: “Voor mensen in onwettig verblijf vinden we babystapjes terug in de nota. We durven spreken van enige erkenning van hun noden wanneer de staatssecretaris pilootprojecten wil ondersteunen die hen opvang en oriëntatie bieden. Wanneer mensen zonder papieren opgesloten worden, zullen rechters voortaan de afweging kunnen controleren of die opsluiting opportuun is en volgens de wet verliep, dankzij een effectief rechtsmiddel tegen detentie. Tegen de duidelijke eisen van een zeer brede coalitie van middenveldorganisaties en mensenrechtenactivisten in, vinden we géén aankondiging terug van een wettelijke verankering van het verbod op de opsluiting van kinderen zonder papieren. Bovendien is het onduidelijk of de regering een compleet verbod op kinderdetentie in het vooruitzicht stelt, dan wel slechts een verbod op vasthouding in de gesloten

centra". Vluchtelingenwerk Vlaanderen stelt zich ook ernstige vragen bij de intentie om te zoeken naar een alternatief voor de woonstbetredingen of zoals in de beleidsnota te lezen staat: 'Er wordt een alternatieve oplossing gezocht voor de problematiek waarbij vreemdelingen zonder wettig verblijf weigeren hun woning te verlaten'. Die aankondigingen staan haaks op de cijfers en de vaststellingen die in de beleidsnota zelf worden gedaan en waaruit blijkt dat inzet op grootschalige gedwongen terugkeer niet efficiënt is. Het enige resultaat van deze maatregelen zal zijn dat deze personen, die zich al in een heel precaire situatie bevinden, zich altijd en overal opgejaagd zullen voelen".

3.6.1.3 Een welzijnsbeleid voor gezinnen zonder wettig verblijf?

De Vlaamse overheid noemt in het Integratiedecreet van 2009 "mensen zonder wettig verblijf die zich in een noodsituatie bevinden" als een bijzondere doelgroep. Het decreet noemt het belang om het recht op onderwijs voor minderjarigen en op dringende medische hulp voor alle mensen zonder wettig verblijf te waarborgen. Het schrijft voor, hen op een menswaardige manier te begeleiden en te oriënteren naar een zinvol toekomstperspectief. Dit is een "duurzame oplossing" die samen met het gezin of de persoon in onwettig verblijf gezocht moet worden. Dit kan zijn: alsnog recht op een verblijfsrecht in België exploreren, terugkeer naar het herkomstland met herintegratiesteun of migratie naar een derde land waar de persoon/familie een verblijfsrecht heeft, eventueel met nodige integratiesteun.

De nadruk in het Vlaams welzijnsbeleid ligt enerzijds op het ondersteunen van mensen zonder wettig verblijf in acute noodsituaties en anderzijds op het ondersteunen van een reflectie over een zinvol toekomstperspectief. We lezen daarin eigenlijk weinig aandacht voor het welzijn van ouders, en nog minder voor het welzijn van kinderen.

Sommige Centra voor Algemeen Welzijnswerk (CAW) hebben een gespecialiseerde vreemdelingendienst; 'Team Migratie'. Ze geven advies over de verblijfssituatie en kunnen ook helpen bij de terugkeer naar het herkomstland. Daarnaast bieden ze sociale, familiale, psychosociale en administratieve hulp. Het uitvoeringsbesluit bij het Vlaams decreet over het Algemeen Welzijnswerk van 2013 schrijft voor dat de CAW's een aanbod van psychosociale begeleiding moeten hebben voor mensen in een precair verblijfsstatuut. Dat moet hen nieuwe mogelijkheden bieden voor een zinvolle toekomstoriëntatie "vanuit hun migratietraject en de gegeven situatie". Het onthaalaanbod van een CAW moet zo georganiseerd zijn dat de meest kwetsbare groepen er daadwerkelijk gebruik van maken. Welke cliënten zijn 'kwetsbaar'? Er wordt onder meer gekeken naar "factoren die te maken hebben met etnische afkomst en verblijfsstatuut".

Kind & Gezin begeleidt elke (aanstaande) ouder met informatie, praktische tips, ondersteuning van bij de zwangerschap tot het kind drie jaar is. De dienstverlening is gratis. Kind & Gezin heeft in het bijzonder aandacht voor kwetsbare gezinnen, waaronder ook gezinnen zonder wettig verblijf. Ook zij kunnen er terecht voor inentingen en met vragen over de gezondheid en opvoeding van kinderen.

De onthaaltehuizen voor dak- en thuislozen aanvaarden zelden mensen zonder wettig verblijf, tenzij het OCMW de dagprijs betaalt. Mensen zonder wettig verblijf kunnen vaak alleen terecht in een nachtopvang of een vrijwilligersinitiatief. Soms verliezen mensen zonder wettig verblijf hun woonst bij acties tegen huisjesmelkerij. Gemeenten zijn niet verplicht die mensen opnieuw te huisvesten.

Verder zijn er ook vrijwillige noodhulporganisaties waar mensen zonder wettig verblijf terecht kunnen voor bijvoorbeeld voedselhulp en materiele hulp.

Natuurlijk is ondersteuning in nood welkom en kan het toepassen van de methodiek van toekomstoriëntering het welzijn van de ouders en de kinderen versterken. Beide accenten zijn evenwel niet gericht op een stabiliteit of een verankering in het heden, toch niet onbelangrijk voor gezinnen met minderjarige opgroeiende kinderen. Er zijn bibliotheken volgeschreven over opvoeden, vaak met tegenstrijdige adviezen, maar over één ding zijn zowel pedagogen, psychologen als neuropsychiaters het eens: langdurige stresssituaties zijn nefast voor de ontwikkeling van het kind. Hoe jonger het kind, hoe nefaster de impact van stress op de ontwikkeling van de hersenen van het kind. Kinderen hebben meer nog dan aan een perspectief op een zinvolle toekomst, nood aan een zinvol en veilig heden.

Vanuit dit perspectief zou de nadruk in het welzijnswerk voor gezinnen zonder wettig verblijf moeten liggen op het vermijden en voorkomen van noodsituaties (en dus van stressvolle situaties) en misschien zou men moeten nadenken over een methodiek opdat mensen zonder wettig verblijf in het hier en nu veerkracht kunnen vinden met het oog op het creëren van een gunstig opvoedingsklimaat. Maar daar komen we nog op terug.

In beleidsteksten lezen we maar weinig bekommernis om welzijn van kinderen. We kijken in dit onderzoek hoe dit concreet verloopt op het terrein. Ligt de nadruk op noodhulp en het ondersteunen van een reflectie over een zinvolle toekomst? Of wordt er daarentegen naar het hier en nu gekeken en hoe het welzijn van gezinnen, van ouders en kinderen in zeer precaire leefomstandigheden zonder wettig verblijf kan worden versterkt?

3.6.2 Dak- en thuisloze gezinnen

3.6.2.1 Dak- en thuisloosheid: een waaier aan verschillende leefsituaties

De Europese Federatie van organisaties die met daklozen werken (Feantsa) heeft een typologie van dak- en thuisloosheid ontwikkeld, genaamd ETHOS (Feantsa, 2010) . “Het hebben van een thuis kan worden begrepen op drie dimensies: een adequate woning (of ruimte) hebben waarover een persoon en zijn/haar de familie het exclusief bezit uitoefent (fysiek domein), de mogelijkheid hebben voor beleven van privacy en sociale relaties (sociaal domein) en het hebben van een wettelijke titel (wettelijk domein)”. Het ontbreken van één vorm van “thuis” geeft de afbakening van dakloosheid weer. Dit leidt tot de vier belangrijke concepten die allen wijzen op het ontbreken van een thuis, met name ‘dakloosheid’, ‘thuisloosheid’, ‘instabiele huisvesting’ en ‘ontoereikende huisvesting’. “ETHOS classificeert daarom daklozen volgens hun levens- of ‘thuissituatie’. “Deze conceptuele categorieën zijn verdeeld in 13 operationele categorieën die voor verschillende beleidsdoeleinden gebruikt kunnen worden zoals het in beeld brengen van dakloosheid en het ontwikkelen, monitoren en evalueren van beleid”.

Figuur 7: ETHOS typologie van dakloosheid en sociale uitsluiting ontwikkeld door Feantsa

DAKLOOS	1	Mensen zonder vaste verblijfplaats	1.1	Openbare ruimte of open lucht	Leven op de straat en in openbare ruimte, zonder vaste verblijfplaats
	2	Mensen in noodopvang	2.1	Nachtopvang	Mensen zonder vaste verblijfplaats die gebruik maken van de nachtopvang, laagdrempelige opvang
THUISLOOS	3	Mensen in opvang voor thuislozen	3.1	Passantenverblijf	Opvang voor kortdurend verblijf
			3.2	Tijdelijke huisvesting	
			3.3	Huisvesting als overbruggingsperiode	
	4	Mensen in vrouwenopvang	4.1	Blijf-van-mijn-lijf huizen vrouwenopvang	Opvang voor vrouwen die slachtoffer zijn van huiselijk geweld, bedoeld voor kortdurend verblijf
	5	Mensen in opvang voor asielzoekers en immigranten	5.1	Tijdelijke opvang / Asielzoekerscentrum (AZC)	Immigranten in Asielzoekerscentra of tijdelijke opvang door hun verblijfsstatus
			5.2	Pension voor seizoensarbeiders	
	6	Mensen die binnenkort uit een instelling komen	6.1	Penitentiaire inrichting	Geen huisvesting beschikbaar vóór vrijlating
			6.2	Medische instellingen (inclusief afkickcentra, psychiatrische ziekenhuizen etc)	Blijven langer door gebrek aan huisvesting
			6.3	Jeugdinrichtingen	Geen geïdentificeerde huisvesting (bijvoorbeeld door 18e verjaardag)
	7	Mensen die langdurig hulp krijgen (vanwege dakloosheid)	7.1	Woonzorg voor oudere daklozen	Langdurige verblijfplaats voor mensen die dakloos geweest zijn (meestal langer dan een jaar)
			7.2	Begeleid wonen voor mensen die dakloos zijn geweest	
INSTABIELE HUISVESTING	8	Mensen met een instabiele huisvesting	8.1	Tijdelijk bij familie of vrienden	Leven in tijdelijk conventionele huisvesting (niet uit vrije keuze)
			8.2	Zonder standaard huurcontract	Gebruiken van een woning zonder standaard huurcontract (niet kraken)
			8.3	Illegale bezetting van land	Bezetten van land zonder wettelijke rechten
	9	Mensen die hun huis uit worden gezet	9.1	Uitgevoerd dwangbevel (huurhuis)	Wanneer procedures voor huisuitzetting in gang gezet zijn
			9.2	Terugname bevel (koophuis)	Wanneer de hypotheekverstrekker het huis in beslag mag nemen
	10	Mensen die leven onder dreiging van huiselijk geweld	10.1	Gemeld bij politie	Wanneer de politie actie onderneemt om veiligheid voor slachtoffers van huiselijk geweld te garanderen
ONTOEREIKENDE HUISVESTING	11	Mensen in tijdelijke / niet conventionele woningen	11.1	Camper / caravan	Niet bedoeld als standaard woonplaats
			11.2	Niet conventionele woonruimte	Tijdelijke schuilplaats (kraken)
			11.3	Tijdelijke aard	Roma, zigeuners, woonwagenbewoners
	12	Mensen in ongeschikte huisvesting	12.1	Woning ongeschikt voor bewoning	Woonruimte die door landelijke wetgeving ongeschikt verklaard is voor bewoning
	13	Mensen die wonen in een extreem overbevolkt 'gebied'	13.1	Hoogste nationale norm van overbevolking	Bepaald als het overschrijden van de nationale dichtheidsnorm voor oppervlakte of bruikbare kamers

Bron: website Feantsa: https://www.feantsa.org/

3.6.2.2 Een groeiende groep dak- en thuisloze gezinnen in Brussel

Anders dan de groep mensen of gezinnen zonder papieren, is er wel meer kennis over het aantal en de evolutie in het aantal dak- en thuislozen in Brussel. Bruss'Help, het Brusselse studie- en analysecentrum dat instaat voor de coördinatie en doorverwijzing voor actoren van nood- en inschakelingsvoorzieningen in de thuislozenzorg (het vroegere La Strada), heeft twee instrumenten om dak- en thuisloosheid in Brussel te bestuderen: de tweejaarlijkse dak- en thuislozentelling en een gecentraliseerde statistische databank over beschikbare accommodatie en diensten voor dak- en thuislozen (Quittelier & Horvat, 2019).

De tweejaarlijkse telling van Bruss'Help (La Strada) is een gezamenlijke inspanning van de Brusselse dak- en thuislozensector en een aantal belendende sectoren zoals het openbaar vervoer en de ziekenhuizen. De bedoeling van de telling is om een zo exhaustief mogelijk beeld te krijgen van het aantal mensen dat zich in een situatie van dak- en thuisloosheid bevindt, gaande van de mensen die op straat of publieke ruimte verblijven, in de noodopvang maar ook in de opvanghuizen of in inadequate huisvesting zoals squats, al dan niet onderhandelde bezettingen of religieuze gemeenschappen. De telling vindt sinds 2018 om de twee jaar plaats en is een belangrijk instrument

om evolutie in dak- en thuisloosheid in Brussel te monitoren. De telling laat enkel toe het aantal mensen in kaart te brengen die dak- of thuisloosheid zijn. Het laat niet toe om zicht te krijgen op het aantal gezinnen die zich in een situatie van dak- of thuisloosheid bevinden.

Tijdens de laatste telling in 2018 werden er 612 kinderen geteld (Quittelier & Bertrant, 2019; Quittelier & Horvat, 2019). Hoewel het aantal kinderen sterk toenam tussen 2008 en 2014 (namelijk van 201 tot 507), bleef het aantal redelijk stabiel sinds 2016 (609). Wat het aantal vrouwen betreft, toont de telling een gestage toename sinds de eerste telling. Het aantal steeg van 349 tot 939 over een periode van 10 jaar, het gaat dus om een stijging van 169%. De toename van vrouwen en kinderen betekent geen verandering in de samenstelling van de populatie van dak- en thuislozen in Brussel. In 2008 ligt het aandeel kinderen en vrouwen respectievelijk op 11,3% en 19,3%. In 2018 gaat het om respectievelijke 14,6 en 22,4%. De toename in absolute cijfers lijkt eerder een gelijke tred te houden met de algemene toename van de omvang van de dak- en thuislozenpopulatie in Brussel. Maar dat maakt het natuurlijk niet minder schrijnend.

Van de 612 kinderen die werden geteld waren er 247 dakloos: 227 verbleven in centra voor nood- en crisisopvang en 20 in de openbare ruimte. Van de 612 kinderen telde Bruss'help 256 kinderen in onthaalhuizen, 4 in religieuze gemeenschappen, 72 in onderhandelde bezettingen en 11 in kraakpanden. Tijdens de eerste telling in 2008 werden er 206 kinderen geteld, waarvan 7 kinderen die in de openbare ruimte of in kraakpanden verbleven, 19 in de nood-of crisisopvang en 178 in onthaaltehuizen. Over een periode van 10 jaar (2008 tot 2018) is aantal getelde dak- en thuisloze kinderen in Brussel dus verdrievoudigd. Bovendien valt het op dat in 2018 een minderheid van deze kinderen in de onthaaltehuizen verblijft, de meerderheid verblijft in nood- en crisisopvang, op straat of in ontoereikende huisvesting. In 2008 was dit niet het geval, toen werd de overgrote meerderheid van de dak- of thuisloze kinderen in de onthaaltehuizen geteld.

De laatste telling tijdens het winterplan vond plaats op 6 maart 2017 (Mondelaers, 2017). In totaal werden er tijdens deze editie 4094 personen geteld, 60% waren mannen. In de openbare ruimte loopt het percentage mannen op tot 65% en in de winternoodopvang tot 80%. Alarmerend is het hoge aantal kinderen (653), 249 van hen bevinden zich in een situatie van dakloosheid (11 kinderen verbleven in openbare ruimte, 171 in de structurele crisis- en noodopvang, 67 in de winteropvang). De andere kinderen verbleven in een onthaaltehuis of in een situatie van ontoereikende huisvesting.

Figuur 8: aantal kinderen en vrouwen dat dakloos, thuisloos of slecht gehuisvest is in Brussel in de tweejaarlijkse telling van Bruss'Help

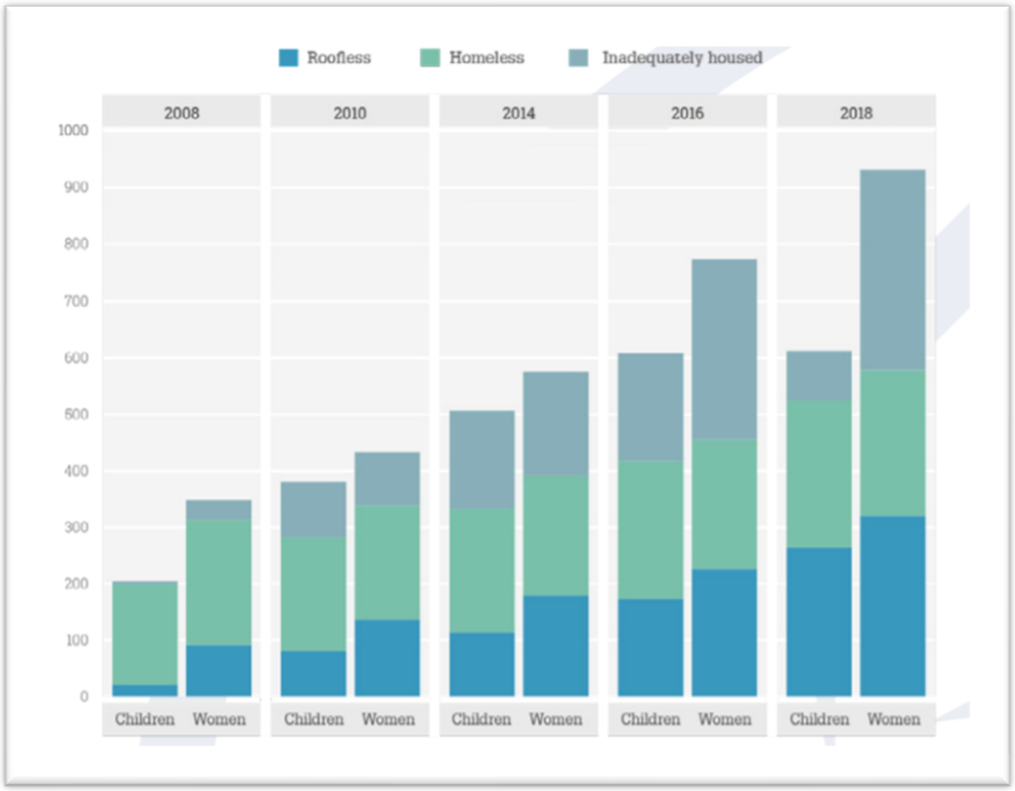

Bron: (Quittelier & Horvat, 2019)

Het tweede instrument is een centrale databank die de informatie over de onthaaltehuizen en noodopvang in Brussel centraliseert (Quittelier & Horvat, 2019). Dit is van belang in bijzonder in het licht van de institutionele complexiteit van Brussel. Onthaaltehuizen en noodopvang vallen onder de bevoegdheid van verschillende overheden: de Franse Gemeenschapscommissie, de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie en ten slotte de Vlaamse Gemeenschap. De centrale databank bevat informatie over het aantal en het gebruik van plaatsen in zowel de noodopvang als in de opvanghuizen en over het socio-economische en socio-demografisch profiel van de gebruikers.

Er zijn 1328 plaatsen in de opvangtehuizen: 370 voor mannen, 383 voor vrouwen met of zonder kinderen, 575 toegankelijk voor iedereen. In de noodopvang wordt iedereen onvoorwaardelijk opgevangen, er is een voorrangsregel voor ouders met kinderen voor 85,2% van de plaatsen of met andere woorden voor 277 van 325 beschikbare plaatsen. Tijdens de winteropvang zijn er 800 extra plaatsen. Samusocial heeft een centrum geopend met 120 extra bedden voor families.

In de opvangtehuizen hebben families prioritair toegang tot 59, 2% van de toegankelijk plaatsen. Tussen 2015 en 2017 telt de centrale databank rond de 3000 individuen die elk jaar gebruik maken van de noodopvang en de opvangtehuizen. Daarvan zijn er één derde onder de 18 jaar. Dit geeft aan dat er een hoog aandeel families zijn onder de mensen die in de Brussels diensten voor dak- en thuislozen verblijven. Het gebeurt immers zelden dat kinderen of jongeren onder de 18 jaar worden opgevangen zonder minstens één van hun ouders.

We wijzen erop dat het aantal plaatsen in de erkende opvangstructuren, uitgezonderd deze in de noodopvang, de afgelopen jaren min of meer stabiel bleef, dit terwijl het aantal dak- en thuislozen

gestaag steeg het voorbije decennium in Brussel (Nolf et al., 2019).Tegelijk nemen de alternatieve opvangstructuren toe zoals de zogeheten NEOS (de niet erkende opvangstructuren) en de opvang georganiseerd in de schoot van geloofsgemeenschappen. Ook precaire huisvesting zoals de kraakpanden en onderhandelde bezettingen nemen toe. Terwijl in 2008 45% van de getelde opvangstructuren in één van de alternatieve opvangstructuren verbleef, was dat in 2016 slechts 25%.

Brussel staat overigens niet alleen met een stijging in het aantal dak- en thuislozen en het aantal gezinnen met kinderen. Ook in Frankrijk nam het aantal dakloze families toe (Slimani et al., 2019). Het aandeel van mensen die deel uitmaken van een familie die door één van 115 Parijse dak- en thuisloze diensten werden gehuisvest, was in 1999 13%. Ze verbleven er gemiddeld twee weken en enkel in afwachting van meer geschikte huisvesting. Dakloze gezinnen werden meestal opgevangen in hotelkamers, in hostels of vakantiehuizen die onderbezet zijn. Sinds 2010 is dit aandeel ouders en kinderen enorm gestegen en ligt het zelf een stuk hoger dan het aandeel alleenstaanden. 70% van mensen die in dit type accommodatie worden ondergebracht waren in 2010 ouders en kinderen, ze verblijven er bovendien een langere tijd, 44% van de gezinnen verbleven er zelf meer dan twee jaar in een hotelkamer. In 2016 werden er in Parijs elke dag 5 baby's geboren in gezinnen die op deze manier tijdelijk in hotels zijn ondergebracht. Ook het aantal gezinnen dat toch nog op straat terecht komt steeg de afgelopen decennia in Parijs.

Tot slot merken we op dat er een overlapping is tussen de groep mensen zonder wettig verblijf en de groep dak- en thuislozen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een enquête van het Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving (HIVA) van de KU Leuven waarin 170 sans-papiers werden geïnterviewd. Ongeveer de helft van de mensen zonder wettig verblijf huurt bijvoorbeeld een woning die met anderen wordt gedeeld. Slechts één vijfde onder hen betrekt een woning waar alle basisvoorzieningen aanwezig zijn. Een kwart van de bevraagde sans-papiers verblijven op straat of wonen tijdelijk in bij kennissen of familie. Een woning huren is voor die groep niet vanzelfsprekend, en niet alleen door een hoge huishuur. Het geld moet ook nog bij de eigenaar raken. Dat is geen evidentie als je geen eigen bankrekening hebt.

4 Literatuurstudie: nationaal en internationaal onderzoek naar de leefomstandigheden van gezinnen zonder wettig verblijf en dak- en thuisloze gezinnen

4.1 De leefomstandigheden van gezinnen zonder wettig verblijf

4.1.1 Documentatie door Samenlevingsopbouw Brussel: de moeilijk leefomstandigheden van mensen zonder wettig verblijf in Brussel

Dit project is geen pionier in het in beeld krijgen van de leefomstandigheden van mensen zonder wettig verblijf. Samenlevingsopbouw Brussel heeft een jarenlange ervaring met deze doelgroep. In het dossier "Situatieschets van mensen zonder wettig verblijf in België: cijfers, levensomstandigheden en beleidstendensen" (Samenlevingsopbouw Brussel, 2019) beschrijven ze de moeilijke leefomstandigheden van mensen zonder wettig verblijf op het vlak van: veiligheid, vrouwen- en kinderrechten, rechtsbijstand, medische zorgen en opvang.

"Wanneer mensen zonder wettig verblijf het slachtoffer worden van een misdrijf, ongeval, misbruik of uitbuiting, is hun veiligheid niet gewaarborgd wanneer zij hierover klacht indienen bij de politie. De politie- en inspectiediensten zijn namelijk verplicht om de persoon aan te geven bij de Dienst Vreemdelingenzaken omdat zij een inbreuk op de Vreemdelingenwet constateren. Dit leidt regelmatig tot onwaarschijnlijke situaties waarin slachtoffers de keuze maken om geen aangifte te doen, wat misschien wel het meest schrijnende voorbeeld van onderbescherming is".

"Veel vrouwen in de doelgroep ervaren een extra groot gevoel van onveiligheid" (Samenlevingsopbouw Brussel, 2019, p. 4). "Ze vallen vaak ten prooi van mensen met slechte bedoelingen. We kunnen deze groep dan ook als extra kwetsbaar beschouwen".

"In de groep mensen zonder wettig verblijf bevinden zich ook duizenden kinderen die dagelijks naar school gaan. Ze ondervinden veel stress door onstabiele huisvestingssituaties en voortdurende onzekerheid. Maar bovenal heeft hun economische situatie een grote impact. Ze hebben grote moeilijkheden om de schoolfacturen, studieboeken, naschoolse opvang en maaltijden te betalen. Daarnaast kunnen ze niet zomaar deelnemen aan buitenschoolse activiteiten en excursies".

"In principe hebben mensen zonder wettig verblijf altijd recht op de bijstand van een advocaat voor vreemdelingenrecht" (Samenlevingsopbouw Brussel, 2019, p. 3). "De hervorming van het systeem van kosteloze rechtsbijstand in 2017 heeft de toegang ertoe bemoeilijkt. De nadruk komt te liggen op het aantonen van de behoeftigheid, met een hoge bewijslast voor de verzoeker. Het vereist een aanzienlijke boekhouding om de toewijzing van een pro-deo advocaat te kunnen verzoeken. Nochtans is rechtsbijstand een belangrijke hefboom in de strijd tegen onderbescherming, zeker wanneer rechten niet automatisch worden toegekend".

"Voor veel mensen zonder wettig verblijf wordt de toegang tot de procedure van dringende medische hulp (DMH) verhinderd door een aantal administratieve obstakels" (Samenlevingsopbouw Brussel, 2019, p. 4). "Zo heeft het OCMW bijvoorbeeld 30 dagen de tijd om de aanvraag te onderzoeken. Deze termijn kan voor grote problemen zorgen wanneer het gaat om een dringende consultatie of ingreep. In geval van noodgevallen mag de aanvraag DMH ook erna gebeuren. MZWV moeten opgeven waar ze verblijven. Dit is voor veel MZWV lastig omdat ze soms op straat leven, thuisloos zijn of afwisselend bij verschillende kennissen logeren. De Kamer stemde in 2018 in met

een hervorming van Dringende Medische Hulp waardoor er nog een aantal extra obstakels worden toegevoegd. In de toekomst zullen controleartsen van de Hulpkas voor Ziekte achteraf kunnen beslissen dat een verstrekte behandeling niet dringend was. Hierdoor bestaat de kans dat dokters terughoudender zullen worden om bepaalde behandelingen uit te voeren. Het is immers niet zeker zijn dat de kosten terugbetaald zullen worden".

Maar ook journalisten verzamelen getuigenissen van deze doelgroep. Af en toe verschijnt er een reportage, zoals bij voorbeeld een reportage door Ellen Debackere op 14 september 2019 in BRUZZ met een volgende getuigenis:

"Zonnige maandagochtend in Schaarbeek. Fatima (61) opent verlegen de deur en neemt ons via een smalle trap mee naar de kelderverdieping, waar ze woont. De muren ogen vochtig. We nemen plaats in een zetel waarvan zal blijken dat hij ook dienst doet als bed. Van het zomerweer is plots niets meer te merken. Fatima's leven laat zich lezen als een tragedie. Ze is nooit naar school gegaan en verhuist in 2005 van Marokko naar Brussel, met haar drie kinderen en haar man, die toen een job bij de ambassade had. Drie jaar later leiden de gewelddadige uitspattingen van haar man tot een scheiding en moet Fatima een nieuwe verblijfsvergunning aanvragen. Talloze procedures en advocaten later eindigen de moeder en haar drie kinderen, van wie de oudste zoon met een beperking kampt, in 2010 zonder papieren. Negen jaar later is er nog niets aan die situatie veranderd. 'Je wordt met veel hindernissen geconfronteerd als je geen papieren hebt', vertelt Fatima in het bijzijn van haar zonen Az El Arab (23) en Soufiane (26). 'Maar het zwaarste is een plek vinden om te wonen. Vroeger woonden we in een mooi appartement, maar zonder papieren kunnen we geen officieel huurcontract aangaan (Debackere, 2019).'

De coronacrisis zet deze doelgroep extreem onder druk. Samenlevingsopbouw Brussel ving verontrustende signalen op van opbouwwerkers over het tekort aan voedselpakketten. Mensen zonder wettig verblijf en asielzoekers kunnen sinds de coronacrisis nergens meer terecht voor eten. Voedselbanken zetten hun werking noodgedwongen op een lager pitje of moeten sluiten. De vaste leveranciers zoals grootwarenhuizen en restaurants hebben door hamstergedrag minder of helemaal geen overschotten. En ook vrijwilligers vallen uit. Daarbij komt dat het circuit van zwart werk grotendeels stilviel, in de horeca, in de bouw, het poetswerk, alles viel van het ene moment op de andere stil en daarmee de weinige bronnen van inkomsten van mensen en ouders zonder wettig verblijf, dit zonder over een reserve te kunnen beschikken om een aantal moeilijke maanden door te komen. We lezen een concrete getuigenis in het artikel door Sara De Sloover in Bruzz (De Sloover, 2020).

"De toekomst is nu helemaal onzeker, zegt Hamza (37), die vijftien jaar geleden vanuit Marokko met een studentenvisum naar België kwam en hier nu zonder papieren woont. Om rond te komen, werkt Hamza normaal gezien in de schoonmaak, als privéleraar Frans en wiskunde, en als vertaler.

Elke dag al was het knokken. Nu zijn alle lessen en schoonmaakklussen gestopt. Vermits ik geen contract heb, word ik niet betaald als ik niet werk. Ik denk erover om de eigenaar van het appartement waarin ik woon de situatie uit te leggen en om uitstel van betaling te vragen. Ik hoop dat hij daar begrip voor zal hebben".

4.1.2 Een stand van zaken van het internationaal onderzoek naar ouderschap in gezinnen zonder wettig verblijf

Migranten met een precair verblijfstatuut (mensen zonder wettig verblijf, vluchtelingen en asielzoekers) zijn een ondervertegenwoordigde groep in onderzoek (Merry et al., 2017). Deze mensen zijn niet zomaar terug te vinden in het Nationaal Register noch in andere registers en maken dan ook weinig tot geen kans om te worden geselecteerd voor grootschalig surveyonderzoek zoals bijvoorbeeld de SILC-EU enquête. Maar migranten met een precair statuut zijn ook voor kwalitatief onderzoek een moeilijk bereikbaar groep, omwille van mogelijk taalbarrières bijvoorbeeld. Het vraagt ook goede contacten op het terrein en veel persoonlijk engagement en soft skills om het vertrouwen van deze mensen te winnen en in gesprek met hen te kunnen gaan. Zonder steun van eerstelijnswerkers is dit quasi onmogelijk. Elk onderzoek naar deze groep is dus welgekomen en kan gezondheidsdiensten, sociale diensten en het beleid mogelijk inspireren om mensen en gezinnen zonder wettig verblijf beter te ondersteunen.

We bevinden ons evenwel niet voor een leeg blad. Er is al héél wat onderzoek gedaan, in andere landen, andere contexten. We bespreken kort het artikel van Lisa Merry, Sandra Pelaez en Nancy c. Edwardsen (2017) die een stand van zaken beschrijft van het kwalitatief onderzoek naar ervaringen van ouderschap van vluchtelingen, asielzoekers en mensen zonder wettig verblijf.

Ze screenden daarvoor alle wetenschappelijke publicaties over dit thema tussen 2006 en 2017. In totaal zijn dit 138 artikels. De meeste artikels verschenen tussen 2011 en 2017. De meeste studies vonden plaats in Hoge-inkomenslanden (HIC), voornamelijk in de VSA (n=75), Europese landen (n=20), Australië (n=19) en Canada (n=17). Slechts 3 studies betreffen lage- of midden-inkomenslanden (LMIC), met name in Marokko, Zuid-Afrika en de Dominicaanse Republiek. De migrantengroepen die het vaakst de focus van onderzoek uitmaakten zijn mensen zonder wettig verblijf uit Latijns-Amerika, vluchtelingen uit Sub-Sahara Afrika en vluchtelingen uit Zuid-Oost Azië. De overgrote meerderheid van deze studies focust op moeders, op het moederschap. Slechts de helft van de studies had ook aandacht voor vaders en slechts een minderheid bekeek de rol van andere familieleden, zoals grootouders, tantes, nonkels, neven of nichten. De kwalitatieve methoden die worden gehanteerd gaan van etnografie en beschrijvend kwalitatief onderzoek over de methode van de grounded theory en gevalstudies tot tekstanalyse en fenomenologisch onderzoek.

Merry et al. brengen in eerste instanties de thema's die in deze onderzoeken aan bod komen in kaart. Ze gaan op zoek naar wat ze "integratieve" thema's noemen of met andere woorden thema's die telkens opnieuw terugkomen. Ze doen deze oefening met het oog op het versterken van de versnipperde kennis over het ouderschap bij migranten met een precair verblijfstatuut en een eventuele kenniskloof te identificeren. Waarover bestaat er redelijk wat consensus onder wetenschappers, waarover niet? Welke thema's blijven tot nu toe onderbelicht? Waar zit de kenniskloof?

Na lectuur van de 138 artikels stellen de auteurs vast dat drie grote thema's bijna in elk onderzoek terugkomen: precaire leefomstandigheden, veerkracht en transnationalisme.

Empirische studies naar ouderschap bij mensen zonder wettig verblijf beschrijven vaak de moeilijke en precaire leefomstandigheden en bespreken daartoe een aantal terugkerende subthema's. Ten eerste zijn er de uitdagingen die bij de vestiging in een nieuw land komen te kijken: het vinden van een woning, van werk, van voldoende budget om van te leven. Migranten zonder wettig verblijf lopen een zeer groot risico's te worden geconfronteerd met zeer slechte werkomstandigheden. Ze

maken ook veel kans om in aanraking te komen met discriminatie en sociale uitsluiting. Ten tweede komt ook de culturele ontworteling die met migratie gepaard gaat aan bod en de gevolgen hiervan voor het ouderschap. Een andere culturele context betekent ook vaak andere verwachtingen ten aanzien van de ouderrol, ouders tasten soms in het duister en verliezen daardoor soms autoriteit en controle over de kinderen. Ten derde wijzen de meeste onderzoeken op de negatieve impact van een onzekerheid over de toekomst op alle levensdomeinen en dus ook op het ouderschap. Studies beschrijven een hoog angst- en stressniveau in gezinnen zonder wettig verblijf. Angst kan er zijn omwille van het risico dat men loopt om met de kinderen naar een onveilige situatie te worden teruggestuurd of om van de kinderen te worden gescheiden. Dit houdt mensen met een precaire migratiestatus overigens vaak tegen om gebruik te maken van medische of sociale diensten waar ze wettelijk gezien toegang tot zouden hebben. Ten vierde wordt er herhaaldelijk gewezen op een tekort aan informatie of kennis i.v.m. rechten bij ouders zonder wettig verblijf in verband met de toegangsvoorwaarden voor sociale en medische diensten en in verband met het functioneren van systemen zoals het onderwijs, de arbeidsmarkt en de gezondheidszorg.

De meeste empirische studies bespreken naast de moeilijke leefomstandigheden van de gezinnen zonder wettig verblijf ook hun veerkracht. Ze bespreken bijvoorbeeld de rol van een positieve houding, van gevoelens van dankbaarheid en van hoop. Het is vooral dit laatste, met name de hoop op een beter leven en een betere toekomst voor de kinderen die ouders zonder wettig verblijf veerkracht geven. Verder spelen “social resourcess” een ondersteunende rol, zoals het kunnen terugvallen op een etnisch culturele of religieuze gemeenschap, op een familienetwerk of het kunnen deelnemen aan vrijetijdsaanbod in het land van vestiging. Tenslotte beschrijven verschillende studies het belang van het behouden van de culturele tradities, van de taal en het contact met het thuisland. Dit kan er bijvoorbeeld voor zorgen dat men beter kan omgaan met de negatieve percepties, met de vooroordelen en uiting van racisme waarmee men in het land van vestiging kan worden geconfronteerd.

Naast moeilijke leefomstandigheden en bronnen van veerkracht wordt er in sommige studies ook gewezen op een transnationale component in het ouderschap van mensen met een precaire migratiestatus. De interactie met de familieleden die in het thuisland bleven, blijft bestaan. Dit kan het ouderschap enerzijds extra complex maken, maar anderzijds kunnen de banden met de familie in het thuisland ook een bron van steun zijn, van een positieve identiteit en zelfvertrouwen hetgeen op haar beurt de veerkracht van ouders kan ondersteunen wanneer ze worden geconfronteerd met stress en verlies. Het welzijn en de gezondheid van ouders met een migratie-achtergrond is bij uitstek verbonden met het transnationaal netwerk.

Naast de drie ‘integratieve’ thema’s benoemen de auteurs ook vier beleidsaanbevelingen die doorheen de literatuur over ouderschap bij mensen met een precaire migratiestatus steeds opnieuw worden aangetipt. Een eerste gaat over het verbeteren van de communicatie rond en het informeren over wetten, regels en de toegang tot sociale diensten. Mensen zonder wettig verblijf zijn nog te vaak onwetend over hun rechten en plichten. Ten tweede wordt er vaak aangeraden om de voorwaarden om toegang te krijgen tot gezondheidszorg en sociale diensten te versoepelen. Verschillende studies wijzen ook op een schrijdend tekort aan psychologische zorg voor mensen zonder wettig verblijf. Psychologische zorg is des te belangrijker gezien de hoge prevalentie van trauma’s en kwetsuren in deze groep van migranten. Een vierde steeds terugkerende aanbeveling heeft te maken met de schoolomgeving. De communicatie tussen ouders met precair verblijfstatuut en de scholen kan veel beter en ook is er te weinig ondersteuning van de ouders binnen de schoolcontext.

De auteurs wijzen in hun conclusie van hun literatuurstudie op een aantal hiaten in de huidige wetenschappelijke literatuur. Het belangrijkste hiaat is het gebrek aan aandacht van het transnationaal aspect van het ouderschap. Verder wijzen ze erop dat de vaderrol tot op heden onderbelicht blijft als ook de rol die 'extended family'-leden innemen. Ook onderzoek in lage of middel-inkomenslanden ontbreekt.

We argumenteren het belang van ons onderzoeksproject in eerste instantie in relatie tot de specifieke context: het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Er gebeurde weinig of geen onderzoek naar ouderschap van mensen zonder wettig verblijf in Brussel. Net zoals de meeste onderzoeken zullen we daarbij ook aandacht hebben voor de moeilijke leefomstandigheden, maar ook voor bronnen van veerkracht. We hebben verder ook veel aandacht voor het contact tussen de ouders zonder wettig verblijf en de schoolomgeving. We namen het op als een aparte topic in ons interviewschema, maar daar komen we later nog op terug. We begoogden naast mama's ook minstens evenveel papa's te bereiken en te bevragen. Dit bleek niet zo gemakkelijk en we slaagden ondanks expliciete inspanningen dan ook niet in deze opzet. We spraken slechts met 2 papa's. We wijden in het stuk over de stem van de ouders uit over de redenen die we zien voor de ondervertegenwoordiging van de papa's.

4.1.3 Een stand van zaken van onderzoek mensen zonder wettig verblijf en hun toegang tot welzijn en zorg

Aniek Woodward, Natasha Howard en Ivan Wolffers (2014), gaan in het artikel "Health and access to care for undocumented migrants living in the European union: a scoping review" op zoek naar de belangrijkste inzichten en interessante hiaten in het wetenschappelijk onderzoek naar de gezondheid en welzijn voor mensen zonder wettig verblijf. Het artikel baseert zich uiteindelijk op 58 bronnen.

Veel studies hebben aandacht voor de fysieke, mentale en sociale gezondheid van mensen zonder wettig verblijf. Een terugkerende vaststelling is dat voor mensen zonder wettig verblijf meestal een slechte zelfrapportering van de eigen gezondheid geldt. Soms wordt er zelfs een achteruitgang aangeduid in vergelijking met de situatie voor dat men in het land van vestiging aankwam. Daarnaast geven studies dat mensen zonder wettig verblijf drie keer meer gezondheidsproblemen rapporteren in vergelijking met migranten met verblijfsvergunning.

De wetenschappelijk consensus is ook groot in verband met de aanwezigheid van psychische problemen bij mensen zonder wettig verblijf. Vaak vormen deze psychische problemen een groter probleem dan de fysieke gezondheid van deze mensen. Verschillende studies illustreren een hoge prevalentie van angst, depressie en slaapstoornissen, hetgeen in verband wordt gebracht met de onzekerheid die de verschillende levensdomeinen kenmerkt. Er worden ook hogere zelfmoordcijfers vastgesteld, zeker wanneer men in detentie leeft.

Maar de wetenschappelijke literatuur bespreek ook een aantal redenen waarom migranten zonder wettig verblijf een gebrekkige fysieke en mentale gezondheid ervaren. Ten eerste is de toegang tot de gezondheidszorg vaak te beperkt. In Europa is de toegang vaak 'variabel' en 'onvoorspelbaar' en erg afhankelijk van de keuzes van de individuele zorgverstrekkers. Er is ook een groot gebrek aan continuïteit in de zorg. De procedure Dringende Medische Hulp omhelst in theorie ook preventieve medische zorg, maar is in de praktijk (omwille van onder andere administratieve drempels) vaak gelimiteerd tot het behandelen van en het oplappen van mensen. In Italië wordt een systeem van gedeelde informatie verkend, of dit al dan niet een positieve impact heeft, is nog niet geweten. De

meest kwetsbare groepen zijn zwangere vrouwen en kinderen. Vaak ontbreek prenatale zorg, wordt zwangerschap niet opgevolgd door gynaecoloog en worden bij kinderen vaccinaties gemist.

Er zijn ook financiële en culturele drempels. De angst om te worden aangegeven of van de kinderen te worden gescheiden speelt eveneens een rol. Een bezoek aan een eerste lijnzorgverstrekker wordt vaak uitgesteld. Bij de zorgverstrekkers van hun kant is er soms ook een gebrek aan kennis over de wettelijke richtlijnen en heerst er vaak onduidelijkheid over wat nu precies een noodsituatie inhoudt.

Ook het politieke klimaat, de politieke context speelt een rol, zo blijkt uit onderzoek. Er is een direct verband tussen een restrictievere context en de toegang tot gezondheid en welzijn. De aanwezigheid van 'vrijwillige' organisaties (lees: burgerinitiatieven en zelforganisaties) kan de toegang tot de gezondheidszorg vergemakkelijken. De burgerinitiatieven informeren over en verwijzen door naar eerste- en tweedelijnszorg die toegankelijk is voor mensen zonder wettig verblijf. Zij spelen daarnaast ook een belangrijke rol in de belangenbehartiging en bieden vaak juridische ondersteuning. Het is niet gunstig als er een alternatieve zorgstructuur ontstaat voor mensen zonder wettig verblijf.

Naast de drempels in toegang tot de gezondheidszorg zijn er nog andere factoren die een rol spelen in de relatief slechte zelfrapportering van de gezondheidstoestand door mensen zonder wettig verblijf. Ten eerste zijn de werkomstandigheden vaak slecht: zwart werk, weinig tot geen rechten, arbeidsongevallen, uitbuiting in niet-gereguleerde en gevaarlijke omstandigheden... Bovendien hebben mensen zonder wettig verblijf in vele gevallen geen andere keuze dan heel erg veel en intensief te werken om in het levensonderhoud van gezin te voorzien. Ten tweede leven ze vaak in slechte huisvesting. Onderzoek van Sébastien Chauvin (Woodward et al., 2014) toont aan dat de helft van de gebruikers die zij bevragen in onzekere en overbevolkte woonomstandigheden verblijven. Bovendien heeft het veelvuldig moeten verhuizen een grote impact op de fysieke en mentale gezondheid van zowel de ouders als de kinderen. Over de impact van huisvesting op de mentale en fysieke gezondheid van mensen zonder wettig verblijf en hun kinderen is evenwel nog maar weinig onderzoek gedaan.

De auteurs wijzen op de nood aan meer en beter onderzoek. Methodologische uitdagingen moeten worden aangegaan om deze vaak onzichtbare groep in beeld te brengen. Dit vraagt om samenwerking tussen de verschillende actors, ngo's, beleidsmakers, academische partners en zorgverstrekkers. Met dit project hopen we een bescheiden bijdrage te doen, met daarin ook aandacht voor onderbelichte thema's in het wetenschappelijk onderzoek zoals de impact van huisvesting en de rol van informele actoren in het ondersteunen van mensen zonder wettig verblijf.

4.2 De leefomstandigheden van dak- en thuisloze gezinnen

4.2.1 Onderzoek naar gezinnen, vrouwen en kinderen ondervertegenwoordigd in het onderzoek naar dak- en thuisloosheid

Onderzoek naar dak- en thuisloze gezinnen is schromelijk ondervertegenwoordigd in het geheel van wetenschappelijk onderzoek naar dak- en thuisloosheid (Pleace, 2019). We weten minder over ervaringen van dak- of thuisloze families in Europa dan over ervaringen van

alleenstaanden. We weten minder over ervaringen van kinderen die in een situatie van dak- en thuisloosheid verblijven dan over mensen die op straat of in de openbare ruimte verblijven. Daar zijn een aantal redenen voor.

De meeste sociale diensten in de meeste Europese landen beschermen kinderen prioritair tegen dak- en thuisloosheid. Men ging er van uit dat dak- of thuisloze gezinnen of families dan ook eerder een uitzondering zijn. Om dezelfde redenen zijn onderzoekers er ook vanuit gegaan dat vrouwen een minder groot risico lopen op dak- en thuisloosheid dan mannen. Immers, wanneer een relatie stukloopt blijven de kinderen vaker bij de moeder dan bij de vader. De bescherming die geldt voor kinderen, zou dus indirect ook de moeders en dus vrouwen moeten beschermen.

Er is voortschrijdend inzicht dat deze aanname wellicht fout is en dat zowel vrouwelijke als familie dak- en thuisloosheid wijdverspreider zijn dan algemeen wordt aangenomen. Vrouwen met kinderen blijken bijvoorbeeld meer geneigd te zijn om terug te vallen op een netwerk van vrienden en familie wanneer ze in een situatie komen waarbij ze een dak boven hun hoofd verliezen. Ze komen dan in een situatie van verborgen dak- en thuisloosheid terecht die, zoals de term het aangeeft, grotendeels onzichtbaar is zowel voor sociale diensten als voor onderzoekers. Er is evenwel meer onderzoek nodig naar verborgen dak- en thuisloosheid om daar zicht op te krijgen.

Er zijn signalen die een andere realiteit tonen: bijna één op de drie dak- en thuislozen in Vlaanderen is minderjarig (Meys & Hermans, 2014). De telling van Bruss'help van 2018 geeft aan dat ongeveer 15% van de Brusselse dak- en thuislozen kinderen zijn. Het Kinderrechtencommissariaat ging naar aanleiding van deze signalen met 43 ouders, kinderen en jongeren in gesprek (Ackaert, 2019; Kinderrechtencommissariaat, 2016). Deze studie zoomt in op het perspectief van het kind, tekent hun ervaringen op en bespreekt dak- en thuisloosheid vanuit een kinderrechtenperspectief.

"Thomas en Kelly wonen samen met hun moeder Ria in het huis van Ria's nieuwe vriend. De twee andere broers zitten op internaat en in een jeugdhulpvoorziening. Daarvoor zaten ze in verschillende opvanghuizen, verspreid over Vlaanderen. Hun huis is onbewoonbaar verklaard. Er zijn schulden en te weinig geld om een woning te huren.(Ackaert, 2019, p. 15)"

"Zaid leeft samen met zijn drie broers, zus en moeder in de gezinsopvang. Eerst zaten ze in de winteropvang, daarna in de gezinsopvang. Ze hadden een klein huurappartement waarvoor ze 700 euro betaalden. De eigenaar wou plots 1.000 euro. Huurdersbond, politie en advocaat zeiden dat dat niet wettelijk was. Toch verscheurde de eigenaar het contract en zette het gezin op straat. Het verblijfsstatuut van het gezin is precair.(Ackaert, 2019, p. 15)"

4.2.2 Oorzaken van dak- en thuisloosheid bij gezinnen en kinderen onderzocht: combinatie armoede & relatiebreuk of familiaal geweld

Het onderzoek van het kinderrechtencommisariaat vertrok vanuit de idee dat dak- en thuisloosheid vooral het gevolg is van een tekort aan geld en middelen. Het klopt dat veel dak- en thuisloze gezinnen in armoede leven: hun inkomen is te laag, vaak slepen ze schulden met zich mee. Maar de verhalen van kinderen tonen dat geldtekort slechts één kant van de medaille is. Ouders, kinderen en jongeren vertelden ook over een onbewoonbaar verklaarde woning, een huisbaas die hen buitenzet, een huurhuis dat verkocht wordt… En over alcoholmisbruik, een ouder die radicaliseert, een moeder die niet meer omkijkt naar de kinderen, geweld in het gezin, ruzies tussen de ouders. Uit de cijfers blijkt dat relatieproblemen (34%) en intrafamiliaal geweld (9%) de belangrijkste oorzaken zijn van dak –en thuisloosheid bij kinderen.

"Petra, een alleenstaande moeder met drie kinderen getuigt: Ik heb een invaliditeitsuitkering en zit in een collectieve schuldenregeling. Ik heb schulden omdat ik de medische kosten van mijn zoontje niet kon betalen. Mijn huurappartement wordt verkocht. Over een maand moet ik hier weg. Het zit al bij de vrederechter. Ik wil een uithuiszettingsprocedure. Dan kan ik de tijd wat rekken en de tijd tussen hier en de vrouwenopvang overbruggen. Anders sta ik met mijn kinderen op straat.(Ackaert, 2017)"

"Sofia, een achtjarig meisje in de gezinsopvang vertelt: "We zijn hier door wat er gebeurd is. Mijn papa deed mijn mama pijn. Hij sloeg met een stoel op haar hoofd en zo. Per ongeluk heeft hij mijn arm geraakt. Die zat toen een tijd in een verband. Hij zei dat mijn mama met een andere man is, maar dat is niet zo (Ackaert, 2017)".

Nicolas Pleace (2019) bespreek in een overzichtsartikel over family homelessness in Europa eveneens een aantal oorzaken. Hij bevestigt de resultaten van het onderzoek van Ackaert: armoede is vaak een belangrijke trigger. Wanneer één of beide ouders zijn/haar job verliest kan dit voor het gezin beteken dat men tegelijk ook een dak boven het hoofd verliest. Niettemin zijn er aanwijzingen aldus Pleace dat de oorzaak voor familie dak- en thuisloosheid het vaakst een combinatie inhoudt van enerzijds het verlies van een job, van armoede en anderzijds van een relatiebreuk. Het einde van een relatie kan ervoor zorgen dat huisvestingskost voor de partner die achterblijft met de kinderen plots te hoog wordt. Familie dak- en thuisloosheid kan ook het gevolg zijn van intrafamiliaal geweld. Het gaat daarbij vaak over vrouwen die de woonst op heel korte termijn moeten verlaten omwille van fysieke of mentale mishandeling door hun partner.

4.2.3 Gevolgen van dak- en thuisloosheid voor gezinnen en kinderen: Stress, concentratiestoornissen, problemen met relaties

De interviews tonen aan dat dak- en thuisloosheid enorme consequenties heeft voor kinderen en jongeren (Ackaert, 2017, 2019; Kinderrechtencommissariaat, 2016). Ze moeten frequent veranderen van buurt, school, vriendjes en buren. Elke keer moeten ze als het ware opnieuw beginnen. Het heeft een enorme impact op hun fysieke en psychische weerbaarheid. Het is in strijd met het kinderrecht op wonen en komt ook op gespannen voet met recht op privacy, recht op vrije tijd, onderwijs en vrienden. Kinderen en jongeren hebben volgens het VN-Kinderrechtenverdrag recht hebben op zorg, op bescherming tegen dak- en thuisloosheid en op een best passende levensstandaard. Ouders moeten op de overheid kunnen rekenen wanneer ze er niet in slagen die best passende levensstandaard te garanderen.

De stress en de wanhoop wegen op de ouder-kind relatie, tussen de ouders en de ondersteuners, onder de bewoners onderling. Vooral jongeren willen meer privacy en meer zelf kunnen beslissen hoe ze hun leven invullen. Ouders die meer privacy, een eigen ruimte en een eigen kookruimte hebben appreciëren dit. Opvanghuizen zouden ook maximaal moeten zijn afgestemd op kinderen, contiuniteit bieden bijvoorbeeld op vlak van schoollopen. Grootste wens van gezinnen is om terug zelf een eigen woning te hebben. Belangrijkste obstakels zijn: betaalbare huur, discriminatie op de woningmarkt en tekort aan sociale huisvesting. Huisvestingskosten vertegenwoordigen een te grote hap uit het gezinsbudget.

Volgens Daan Vinck, directeur van Hobo, is het effect van dak- of thuisloosheid bij kinderen niet te onderschatten (Haidar, 2020). Hobo is een dagcentrum voor dak- en thuisloze mensen. Tijdens de winter houdt de vzw zich ook bezig met activiteiten te organiseren voor kinderen die in opvangcentra zitten of erger: op straat. Hobo haalt per winter tussen 150 en 200 kinderen eventjes uit hun moeilijke omgeving, met bijvoorbeeld op woensdagnamiddag en zaterdag spelactiviteiten of een bezoekje aan de kookmarkt Cultureghem op Abattoir.

Daan Vinck in Bruzz: *"Stress, concentratiestoornissen, problemen met relaties... Gewoon spelen kan al helpen.. Er is bovendien een harde kern van kinderen die we steeds terugzien en wiens situatie maar niet verandert. Als ze de juiste ondersteuning krijgen, kan er nog een weg uitgestippeld worden. We moeten niet pessimistisch zijn: ze kunnen nog dokter of ingenieur worden. We kunnen niet alles oplossen, maar met de juiste ondersteuning kan er nog een weg uitgestippeld worden voor deze kinderen. Een kind is maar een kind als je het een kind laat zijn (Haidar, 2020)"*

Pleace (2019, p. 22) voegt nog een inzicht toe. In tegenstelling tot dak- en thuisloosheid bij alleenstaanden, hebben dak- en thuisloze gezinnen vaak geen complexe ondersteuningsnood. Terwijl er voor alleenstaanden een hoge correlatie is tussen dak- en thuisloosheid en een zwakke mentale gezondheid, een verleden in de criminaliteit of een verslavingsproblematiek, is dat niet het geval voor gezinnen.

4.2.4 Onderzoek naar oplossingen: ondersteuning situaties van familiaal geweld en focus op huisvesting

Volgens Pleace (2019, p. 23) richt de beste aanpak voor familiale dak- en thuisloosheid zich op preventie en intensieve ondersteuning in een situaties van huiselijk geweld en moet het gefocust zijn op huisvesting or "housing-led" oplossingen. Housing- led wil zeggen dat er tegelijk ingezet wordt op huisvesting én begeleiding. Housing-first is een voorbeeld van housing-led oplossingen.

Het Kinderrechtencommissariaat (2016) beklemtoont het belang van preventieve en vroege interventie in het effectief aanpakken van de structurele oorzaken van kinderthuisloosheid. Sinds 1997 is partnergeweld strafbaar. Sinds 2001 is er ook een gecoördineerde aanpak tegen geweld. Daders kunnen huisverbod krijgen en uithuisgeplaatst worden. Bij voorkeur wordt de woning toegewezen aan het slachtoffer. Vlaanderen zet ook in op de hulplijn 1712. De CAW's begeleiden slachtoffers, plegers, koppels of het hele gezin. Er zijn vluchthuizen voor volwassenen met of zonder kinderen. Er zijn in heel Vlaanderen Family Justice Centres op komst; dat zijn multidisciplinaire teams die onder één dak werk maken van een geïntegreerde aanpak tegen partnergeweld en intra familiaal geweld. Ze hebben oog voor medische zorg, huisvesting, opvoedingsondersteuning, juridische hulp en schuldbemiddeling. Die integrale aanpak kunnen we alleen maar toejuichen, zeker als ze ook de relevante levensdomeinen van kinderen meenemen.

En toch merk je dat het niet genoeg is. De politie telt maar liefst 40.000 aangiften van partnergeweld per jaar. Het Kinderrechtencommissariaat vraagt daarom aan de overheid om het belang van vluchthuizen en opvanghuizen voor vrouwen en kinderen nooit te onderschatten. Ze helpen schrijnende gezinsdrama's te voorkomen, al is dat moeilijk te bewijzen. Ouders, kinderen en jongeren getuigen echter over lange wachttijden vooraleer ze een plaats vinden in de opvangcentra. Dat wachten betekent dat ouders en kinderen het geweld langer moeten doorstaan. Zeker wanneer het gezin geen netwerk of vrienden heeft waar het in tussentijd naar toe kan. De laatste jaren zet Vlaanderen in op het voorkomen van uithuiszettingen. Er is het fonds ter preventie van uithuiszettingen, wat een huurgarantie is voor de verhuurder. Ouders en kinderen die dakloos dreigen te worden, krijgen in verschillende steden extra preventieve woonbegeleiding.

Vanuit het perspectief van kinderen is preventieve woonbegeleiding cruciaal. Ouders en kinderen kunnen in de woning blijven. Hun binding met de school, vrienden en de buurt blijft intact. Ouders die begeleid worden, waren in het begin weigerachtig. Het voelde als extra controle en bemoeienis.

4.3 Kenniskloof in onderzoek naar gezinnen in precaire leefomstandigheden: huisvesting, contact met school, informele sociaalwerkpraktijken en opvoedingsondersteuning

Dak- en thuisloze gezinnen en gezinnen zonder wettig verblijf zijn twee groepen die in Belgisch onderzoek maar ook in internationaal onderzoek onderbelicht blijven. Het zijn groepen die ontbreken in grootschalige surveys over armoede en materiële deprivatie. Maar ook voor kwalitatief onderzoek zijn deze groepen niet gemakkelijk bereikbaar. Een onderzoek naar deze groepen veronderstelt een grote gedragenheid bij de om deze gezinnen te bereiken. Maar ook als eerstelijnsorganisaties hun medewerking willen verlenen, loopt het veldwerk met deze groepen meestal moeilijk: het vertrouwen is niet gemakkelijk gewonnen, er is een taalbarrière.

Daar tegenover staat een opvallende stijging van deze groepen gezinnen, in het bijzonder in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Dit blijkt niet alleen uit de schattingen en berekeningen, maar zeker ook uit de ervaringen van de eerstelijnsmedewerkers.

Het project wil in eerste instantie een stem geven aan groepen gezinnen die anders te weinig gehoord worden. Het wil een stem geven aan groepen waarover er eigenlijk nog steeds te weinig is geweten, zeker voor de specifieke context die Brussel is. De stand van zaken in onderzoek leert ons dat de moeilijke materiële leefomstandigheden voor deze gezinnen redelijk goed zijn gedocumenteerd. Ook over de impact op het welzijn en de gezondheid van de ouders en de kinderen is er heel wat geweten. Een situatie van dak- en thuisloosheid en/of zonder wettig verblijf hangt samen met een hoog stressniveau, angsten, concentratiestoornissen en depressies. Armoede blijft nooit enkel beperkt tot een materiële deprivatie maar is een netwerk van sociale uitsluiting dat zich uitspreidt over meerdere levensdomeinen.

Niettemin blijven er nog een aantal levensdomeinen onderbelicht in de wetenschappelijke literatuur. De impact van huisvesting op het welzijn en de gezondheid van ouders en kinderen bijvoorbeeld. Sébastien Chauvin wijst erop dat stabiele huisvesting een determinerende factor is voor het welzijn van opgroeiende kinderen in gezinnen zonder wettig verblijf. We zoomen in het gesprek met ouders uitgebreid in op dit levensdomein, we vragen naar de woning, de buurt en vooral naar hun ervaringen, naar hun beleving, hun noden en toekomstplannen. We vragen ook naar het perspectief van de ouders en of de manier waarop men woont soms aanleiding kan geven tot spanningen, maar

evengoed tot onderlinge solidariteit. Een ander levensdomein dat onderbelicht blijft, zijn de contacten met de school. Ook deze kenniskloof nemen we mee in het empirisch werk. Het is één van de vier levensdomeinen die we bevragen. Daarnaast belichten we ook de schoolpoortwerking van de Vrienden van het Huizeke, een project dat er juist op is gericht om de communicatie tussen ouders (die in een maatschappelijk kwetsbare positie leven) en de leerkrachten te verbeteren. Met hun aanwezigheid aan de schoolpoort, het inrichten van een praatronde, brengen ze een veelheid van processen op gang die leiden tot een meer inclusieve school. Maar daarover later meer.

Een belangrijke focus in onderzoek naar precaire gezinnen is de toegang tot gezondheid en welzijn. Ook hier schetst de wetenschappelijke stand van zaken al een eerste beeld. Dit is geen fraai beeld, het is vooral een beeld van onderbescherming en doorvoeren van steeds restrictievere maatregelen die al te vaak in strijd zijn met de mensenrechten en een groeiende groep gezinnen in extreme armoede duwen. De coronacrisis zette dit op scherp. We waren in Brussel getuige van een heel urgente nood aan voedselpakketten en andere levensmiddelen. Een onderbelichte kant in het vraagstuk van toegang tot welzijn en zorg is de rol van informele sociaalwerkpraktijken die zich ontwikkelen in de schoot van burgerinitiatieven, etnisch culturele zelforganisaties en religieuze gemeenschappen. We nemen dat perspectief dan ook mee in ons project. We zullen naast reguliere praktijken die precaire gezinnen ondersteunen alsook een waaier aan informele praktijken opzoeken en bevragen.

Tot slot stellen we vast dat er in de wetenschappelijke literatuur weinig aandacht uitgaat voor wat we de relationele opvoedingsomstandigheden kunnen noemen. We krijgen in het cijfermateriaal wel een beeld van de moeilijke materiële leefomstandigheden, van de materiële deprivatie van kinderen. Het kwalitatief onderzoek illustreert de culturele ontworteling van gezinnen zonder wettig verblijf en de impact die dit heeft op ouderschap. Er wordt minder ingezoomd op wat Brid Featherstone (2019) het indirecte effect van armoede op opvoeding noemt. Zij wijst op een indirect effect via de buurt: een achtergestelde buurt biedt minder kansen en mogelijkheden aan opgroeiende kinderen. Maar ze verwijst vooral op een indirect effect via de mentale veerkracht van de ouders. Leven in armoede, zo bleek ook uit verschillende studies die we hierboven bespraken, gaat gepaard met een verhoogd risico op depressie, stress en angsten. Hetgeen zich op haar beurt vertaalt in een hoger risico op relationele spanningen tussen partners, tussen ouders en kinderen en dus een moeilijkere context schetst voor de opvoeding van opgroeiende kinderen.

Illustratief is misschien dat er geen ‘immateriële deprivatie-index’ voor kinderen bestaat. We documenteren voor België wat sommige (grote) groepen kinderen en jongeren moeten missen op vlak van materiële goederen, we weten niet of ze zich bijvoorbeeld voldoende gewaardeerd voelen. We nemen deze aandacht voor het indirecte effect van zeer precaire leefomstandigheden op de opvoeding als rode draad mee doorheen onze gesprekken met de ouders. Voor elk van de vier levensdomeinen waarover we het met de ouders hebben, vragen we door naar de relationele dimensie, naar de relatie met de partner, met de kinderen. Wat is hun perspectief? Zit daar soms verschil op? Hoe ga je daar mee om?

5 Conceptueel kader: focus op 'capabilities', 'kwetsbaarheid' en 'veerkracht'

5.1 Inleiding: aandacht voor de microwereld, voor het mesoniveau tegen de achtergrond van de macrocontext

Bij de analyse van de gesprekken met de eerstelijnswerkers, vrijwilligers en ouders willen we aandacht hebben voor factoren die zich op een micro-, meso- én macroniveau situeren. Het verschil tussen micro, meso en macro wordt in sociologische handboeken vaak uitgelegd door te verwijzen naar: individuen, organisaties, overheid. Het verschil tussen de micro- en macro-wereld en bij uitbreiding de meso-wereld wordt mijns inziens het best beschreven door Berger en Berger (1972, p. 16). "De micro-wereld betreft onze onmiddellijke ervaring met anderen in face-to-face-relaties. Daarbuiten leven wij in een macrowereld die is opgebouwd uit veel grotere structuren en die ons in relaties betrekt met anderen, die voor het overgrote deel abstract, anoniem en ver verwijderd zijn. Beide werelden zijn essentieel voor de ervaring van de maatschappij en elk van deze beide werelden is van de ander afhankelijk in de betekenis die hij voor ons heeft. De microwereld, en wat daarin omgaat krijgt slechts volledig betekenis als hij begrepen wordt tegen de achtergrond van de macrowereld die hem omringt en omgekeerd, de macrowereld heeft weinig realiteitswaarde voor ons, tenzij hij steeds weer wordt vertolkt in de persoonlijke ontmoetingen van de microwereld". Het nationaal sociaal zekerheidssysteem bijvoorbeeld plaatst ons in verhouding met een groot stuk van Belgische bevolking. Maar er is ook een tussenniveau, een meso-niveau, het verenigingsleven bijvoorbeeld, de buurt, de school, de plaatselijke sportclub: zij plaatsen ons in relatie tot anderen die we misschien niet allemaal persoonlijk kennen, maar die toch een stuk dichterbij komen dan de abstracte Belgische bevolking.

We maken dit even concreter door wat vooruit te lopen op wat volgt. We komen er verder nog op terug, maar schetsen kort hoe we het samenspel tussen het micro-, meso- en macroniveau mobiliseren voor de analyses van de gesprekken met de eerstelijnswerkers en vrijwilligers enerzijds en met de ouders anderzijds.

In de semigestructureerde interviews met de eerstelijnswerkers en vrijwilligers zullen we in eerste instantie focussen op de microwereld van de hulpverlener of de vrijwilliger. Hoe ervaren ze het Brusselse terrein? Hoe ervaren zij het werken met precaire gezinnen? Welke definities hanteren ze van kwetsbaar en veerkrachtig ouderschap?

We analyseren het microprespectief, de ervaringen zeg maar van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers in het licht van de macro- en mesowereld waarin ze zich begeven. We mobiliseren daartoe elementen uit onze omgevingsanalyse, maar ook de informatie die de eerstelijnswerkers en vrijwilligers ons verstrekken over de organisationele context waarin ze werken. In de gesprekken vragen we inderdaad door naar de sociaalwerkpraktijk waarin ze actief zijn. Welke activiteiten organiseert de sociaalwerkpraktijk om gezinnen in precaire leefomstandigheden te ondersteunen? Welke methodieken worden er toegepast? Op welke manier bereiken ze de gezinnen? Hoe kan de sociaalwerkpraktijk verbeteren om de veerkracht van gezinnen in precaire leefomstandigheden maximaal te versterken?

We spreken met eerstelijnswerkers en vrijwilligers uit zeer uiteenlopende sociaalwerkpraktijken, gaande van mensen die werken voor overheidsgestuurde dienstverlening (Kind en Gezin/Opgroeien),

over eerstelijnswerkers die tewerkgesteld zijn bij structureel gesubsidieerde vzw's die actief zijn op de thema's welzijn, zorg of armoedebestrijding (CAW, Samenlevingsopbouw, Verenigingen waar Armen het Woord nemen, Wijkgezondheidscentrum bijvoorbeeld), tot vrijwilligers van burgerinitiatieven, zelforganisaties of religieuze gemeenschappen (Begijnhofvrienden, ADIB, Feza vzw bijvoorbeeld).

We focussen in onze analyses van de gesprekken met de eerstelijnswerkers en vrijwilligers niet alleen op hun microwereld. Het geheel aan gesprekken gunt ons een blik op een stuk van de Brusselse mesowereld. Welke aanbod is er voor precaire gezinnen in Brussel? Over welke goede sociaalwerkpraktijken vertellen de eerstelijnswerkers en vrijwilligers? Welke knelpunten observeren ze binnen de sociaalwerkpraktijk in het ondersteunen van gezinnen in precaire leefomstandigheden? Welke voorstellen doen ze om het hulpverlenings- en ondersteuningsaanbod voor gezinnen in Brussel te versterken? We interpreteren de informatie die de vrijwilligers en eerstelijnswerkers ons verschaffen over de Brusselse mesowereld tegen de achtergrond van een aantal elementen die de macrowereld kenmerken.

In de gesprekken met de ouders willen we in de eerste plaats een zicht krijgen op de microwereld van de ouders. Hoe beschrijven de ouders hun woning en buurt? Hoe ziet hun dagelijkse tijdsbesteding eruit? Hoe beleven ze deze dagelijkse realiteit? Hoe verlopen de relaties met hun partner, met de kinderen, buren, familie, vrienden enz.? Welke aspecten van de concrete leefomstandigheden waarmee ze worden geconfronteerd, maken hen kwetsbaar? Welke contextelementen, ervaringen, houdingen of handelingen geven hen kracht of ondersteunen de veerkracht van de gezinnen? We nemen in onze analyses ook hun mesowereld mee. Welke rol speelt het Brusselse ondersteuningsaanbod in hun persoonlijke ervaringen en belevingen? Welke rol speelt de school van de kinderen? Welke ondersteuning bieden de formele of informele sociaalwerkpraktijken waarmee ze in contact staan? Deze micro- en mesowereld krijgt uiteraard maar betekenis tegen de achtergrond van de macrowereld, tegen de achtergrond van bijvoorbeeld het Brusselse huisvestingsbeleid, het asiel- en migratiebeleid en het gezondheidsbeleid.

We identificeren twee conceptuele kaders die ons kunnen helpen bij onze analyses waarbij we micro-, meso- en macrofactoren willen combineren. Een eerste is de zogeheten "capability approach" ontwikkeld door Amartya Sen en Martha Nussbaum (Nussbaum, 2011; Sen, 2009). Het geldt als een ethisch kompas. Deze benadering stelt de kwaliteit van leven centraal in het filosofisch zoeken naar een rechtvaardige samenleving. Voor kwaliteit van leven zijn twee ingrediënten nodig: vrijheid en échte mogelijkheden (of capabilities). Een kwalitatief leven houdt dus in dat men de échte keuzemogelijkheid en vrijheid heeft om het leven te leiden dat men graag wil leiden. Deze benadering erkent het universeel recht op geluk. Het vertaalt een mensenrechtenperspectief naar het handelingsniveau. Het is ook essentieel divers-sensitief. Wat een zinvol leven is, kan niemand anders dan het individu zelf bepalen. Armoede, dak- en thuisloosheid, een restrictieve toegang tot grondrechten en burgerrechten, worden gezien als een inperking van de vrijheid en van de échte mogelijkheid om een zinvol leven te leiden. Het is een ethisch kompas, zeiden we. Dat klopt, de capability-benadering en daarmee ook het mensenrechtenperspectief zien we als een ideale macrowereld waartegen de microwereld van face-to-face-relaties en de mesowereld van organisaties, verenigingen en gemeenschappen vorm zou moeten krijgen.

Een tweede concept is veerkracht (Cyrulnik & Gérard, 2012; Groeninck et al., 2019). Meer nog dan de "capability approach" heeft dit concept aandacht voor belemmerende omstandigheden, voor trauma ook. Een op twee mensen maakt in zijn/haar leven een trauma mee; dat kan gaan van het verlies van

een naaste, over opgroeien in armoede, tot het getuigen zijn van een gewapende overval. Veerkracht is dus een belangrijk concept voor ons allemaal, in het bijzonder ook voor precaire gezinnen. We herinneren aan de wetenschappelijke consensus die we in de omgevingsanalyse bespraken in verband met een hoge prevalentie aan psychische problemen in precaire gezinnen. Deze zijn niet zelden het gevolg van traumatiserende gebeurtenissen in de levensloop van deze gezinnen.

Het concept maakte een evolutie door. Initieel werd veerkracht als een individuele (karakter)trek gezien en bestudeerd, nu wordt het vooral opgevat als een samenspel tussen factoren op het mico-, meso- en macroniveau. Veerkracht is niet alleen een eigenschap van personen, maar ook van relaties, een familie, van een middenveld, van organisaties en het beleid. Boris Cyrulnik definieert veerkracht als volgt "Veerkracht is het vermogen van een persoon om zich aan te passen na een trauma. Maar het vereist sociale interacties om zich te ontwikkelen. De aanwezigheid van een ondersteunend extern netwerk is essentieel en de zorgverleners spelen een overheersende rol bij deze wederopbouw".

"Après un traumatisme, dont la gravité est ressentie différemment selon les individus, il y a deux attitudes : on rumine, seul dans son coin, et on accroit l'impact de cet accident, l'empêchant de s'évacuer, car le souvenir se cristallise dans le cerveau. La deuxième possibilité est d'en parler ou de

le sublimer, en le mettant en scène. Cette capacité adaptative impacte positivement le reste de la vie et permet de ne plus se soumettre à l'impact que peut avoir un traumatisme sur notre propre fonctionnement, en atténuant la douleur psychique. C'est le principe de résilience."

Mieke Groeninck e.a. (2019, p. 173) formuleren het als volgt: "Veerkrachtige acties zijn relationeel ingebedde praktijken die getuigen van een actief omgaan met en onderhandelen van de mogelijkheden die er zijn binnen de heersende kaders. Het proces van veerkracht is interactief, het is een samenspel met anderen dat men veerkracht vindt".

5.2 Mensenrechten- en kinderrechtenperspectief

5.2.1 De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens

"Mensenrechten beschermen de waardigheid van ieder mens" (College voor de Rechten van de Mens, z.d.). "Je hebt mensenrechten omdat je mens bent, ongeacht je geslacht, etnische afkomst, godsdienst of politieke overtuiging. Ze gelden altijd en overal, voor iedereen. Iedereen heeft mensenrechten en iedereen heeft het recht alle mensenrechten te kunnen uitoefenen. Het recht op gelijke behandeling is dus onderdeel van alle mensenrechten.""

"Mensenrechten worden vaak in categorieën onderverdeeld" (College voor de Rechten van de Mens, z.d.). "Je hebt burgerrechten en politieke rechten. Hieronder vallen bijvoorbeeld het recht op leven, het recht op een eerlijk proces en het recht op vrijheid van meningsuiting. Daarnaast heb je economische, sociale en culturele rechten, zoals het recht op een behoorlijke levensstandaard, het recht op arbeid en behoorlijke arbeidsomstandigheden en het recht op onderwijs. Alle mensenrechten zijn even belangrijk en ze zijn allemaal nodig om de menselijke waardigheid te beschermen".

"De basis voor alle internationale afspraken over mensenrechten is de Universele verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM)". "Deze verklaring is op 10 december 1948 aangenomen door de Verenigde Naties. De UVRM stelt dat de erkenning van de inherente waardigheid en van de gelijke en

onvervreemdbare rechten van alle leden van de mensengemeenschap de grondslag is voor de vrijheid, gerechtigheid en vrede in de wereld".

5.2.2 Verantwoordelijkheid van de nationale overheden

"In de UVRM wordt het individu pertinent gezien in relatie tot de gemeenschap, die dient in te staan voor het realiseren van het recht op een menswaardig bestaan" (Vandekinderen et al., 2018, p. 21). "Eenieder heeft als lid van de gemeenschap recht op maatschappelijke zekerheid en heeft er aanspraak op, dat door middel van nationale inspanning en internationale samenwerking en overeenkomstig de organisatie en de hulpbronnen van de betreffende staat, de economische, sociale en culturele rechten die onmisbaar zijn voor zijn waardigheid en voor de vrije ontplooiing van zijn persoonlijkheid, verwezenlijkt worden".

Overheden zijn met andere verplicht om ervoor te zorgen dat mensen hun rechten kunnen uitoefenen (College voor de Rechten van de Mens, z.d.). Aan de ene kant stellen mensenrechten grenzen aan wat de overheid mag doen. Het recht op vrijheid van persoon betekent bijvoorbeeld dat de overheid je niet zomaar mag arresteren. Het recht op huisvesting betekent dat de overheid je niet zomaar uit je huis mag zetten. Aan de andere kant vragen mensenrechten juist ook om acties van de overheid. Het recht op een eerlijk proces houdt ook in dat de overheid ervoor moet zorgen dat je toegang tot een advocaat hebt als je verdacht wordt van een strafbaar feit. Het recht op onderwijs betekent dat de overheid ervoor moet zorgen dat alle kinderen toegang hebben tot onderwijs.

"De OCMW-wet van 1976 en de opname van de sociale grondrechten in de Belgische Grondwet in 1994 zijn twee mijlpalen in de België waarop het UVRM een vertaalslag krijgt in de Belgische regelgeving" (Vandekinderen et al., 2018, p. 22). De OCMW-wet luidt als volgt: "Iedereen heeft het recht om een menswaardig bestaan te leiden. Daartoe waarborgen de wet, het decreet en de gewestregelingen - rekening houdend met de overeenkomstige plichten - de economische, sociale en culturele rechten waarvan ze de voorwaarden voor de uitoefening bepalen". De sociale grondrechten die in 1994 werden opgenomen in de grondwet zijn: het recht op arbeid en de vrije keuze van beroepsarbeid in het raam van een algemeen werkgelegenheidsbeleid, het recht op sociale zekerheid, het recht op behoorlijke huisvesting, het recht op bescherming van een gezond leefmilieu, het recht op culturele en maatschappelijke ontplooiing, het recht op gezinsbijslagen en het recht op onderwijs" (Vandekinderen et al., 2018, pp. 24–25).

"Via de verdragen zijn er ook internationale toezichtprocedures: comités van onafhankelijke deskundigen onderzoeken hoe de overheid zorgt voor naleving van de mensenrechten (College voor de Rechten van de Mens, z.d.). Zij bestuderen rapportages en behandelen klachten van individuen. Daarna doen de comités aanbevelingen aan de overheid. Bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens is het Europees Hof voor de Rechten van de Mens de rechter in rechtszaken waarbij iemand een klacht tegen de overheid heeft ingediend. Het Hof doet uitspraken, waaraan de overheid zich moet houden".

5.2.3 Kinderrechten: kinderen extra kwetsbaar

"Ook al gelden alle mensenrechten voor iedereen, in de praktijk blijkt dat aanvullende maatregelen nodig zijn om de mensenrechten van vrouwen, kinderen en mensen met een beperking te versterken (College voor de Rechten van de Mens, z.d.). Daarom zijn er verdragen die meer in detail bepalen wat de overheid moet doen om ervoor te zorgen dat alle mensenrechten

voor iedereen in de praktijk werkelijkheid worden. Voorbeelden zijn het Kinderrechtenverdrag en het VN-Verdrag handicap".

"De VN-verklaring van de Rechten van de Mens werd in 1989 aangevuld met het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind" (Vandekinderen et al., 2018, p. 21). "Het Kinderrechtenverdrag geldt voor alle kinderen jonger dan 18 jaar en vraagt speciale aandacht voor groepen in kwetsbare situaties. Het stelt onder andere dat elk kind recht heeft op een menswaardig leven en het recht om zich te ontwikkelen. Elk kind heeft recht om gehoord te worden bij het nemen van beslissingen die zijn of haar leven beïnvloeden. In alle acties moet er worden rekening gehouden met het belang van het kind".

5.2.4 Sociaalwerkpraktijken en mensenrechten

De link tussen mensenrechten en het sociaal werk stond centraal tijdens de Vlaamse sociaal werk conferentie "Sterk Sociaal Werk" die plaatsvond in Brussel in 2018 (Vandekinderen et al., 2018). De auteurs van deze conferentie stellen dat het mensenrechtenperspectief gezien kan worden als hét referentie- en handelingskader voor sociaal werk. Ze stellen vast dat er in het werkveld een grote bereidheid is om de mensenrechtenbenadering centraal te stellen. De essentie van het beroep van een sociaal werker is het realiseren is van grondrechten, zo stellen ze. Ze vervullen daarmee een belangrijke kritische functie in de samenleving en ten aanzien van het beleid. Vanuit hun politiserende houding en praktijk organiseren ze tegenspraak en wijzen ze erop hoe de samenleving sociale exclusie onvoldoende bestrijdt en mensen onvoldoende tot hun rechten laat komen. Dit betekent dat ze de ruimte moeten krijgen en innemen om voortdurend stil te staan bij de volgende vragen: wie bereiken we wel? Wie niet? Welke in- en exclusiecriteria hanteren we? Hoe krijgen die soms onbewust vorm in concrete praktijken? Hoe kunnen we gaan voor een meer inclusief sociaal werk?"

Tegelijk noteren de auteurs van de conferentie ook dat "de concrete vertaling van dit perspectief heel wat normatieve en praktische vragen oproept, waarbij een constant en participatief interpreteren van de wettelijke kaders in dagelijkse realiteiten noodzakelijk is" (Vandekinderen et al., 2018, p. 26). Ze citeren Reynaert en Nachtergaele (2015) die erop wijzen dat een aantal beleidsevoluties in België de realisatie van mensenrechten en sociale grondrechten zwaar hypothekeren.

Een eerste evolutie of tendens die ze benoemen is het meer en meer "responsabiliseren". De burger wordt in toenemende mate aangesproken op de eigen verantwoordelijkheid en dus ook op het eigen gedrag. Een voorbeeld hiervan is het afnemen van de hoogte van de werkloosheiduitkering in de tijd. De lengte van de werkloosheid wordt gezien als een gevolg van een tekort aan inspanningen om een job te vinden en dus als de verantwoordelijkheid van de langdurig werkloze.

Een tweede tendens die ze aanhalen is de conditionaliteit van de sociale grondrechten. "Deze conditionalisering kan op verschillende manieren gebeuren: door hetgeen waarop men aanspraak kan maken te verminderen, door een grotere persoonlijke bijdrage te eisen, door diensten te koppelen aan voorwaarden en dus aan een bepaald soort gedrag of tenslotte door sancties op te leggen wanneer de persoon niet het juiste gedrag vertoont". Voorbeelden ten over hier. De degressiviteit van de werkloosheidsuitkering kan ook hier worden vermeld. Maar denk ook aan het verplichte inburgeringstraject, of aan taalvereisten die worden gekoppeld aan het huren of verwerven van een sociale woning.

Een derde tendens is het in toenemende mate sanctioneren of criminaliseren “waarbij de vaak onvoldoende overheidszorg voor zwakke groepen evolueert naar schuldinductie en leidt tot het opleggen van sancties aan personen die niet het juiste gedrag vertonen.” Sociale huurders die niet voldoende Nederlands kunnen, kunnen zowaar ook beboet worden en daklozen die voor “overlast” zorgen in de publieke ruimte, kunnen een GAS-boete krijgen.

Een vierde tendens betreft het versterken van het territorialiteitsbeginsel van rechten: wie heeft toegang en wie niet en op welke manier speelt woonplaats of afkomst hierin een rol. Reynaert en Nachtergaele (geciteerd in Vandekinderen et al., 2018) verwijzen bijvoorbeeld naar de discussies over welk OCMW verantwoordelijk is voor de begeleiding van daklozen. Is dat het OCMW van de gemeente waar de dakloze in de openbare ruimte verblijft? Of is dat het OCMW van de gemeente waar de dakloze voor dat hij dakloos werd ingeschreven was? Het territorialiteitsbeginsel raakt uiteraard aan het migratievraagstuk, aan de aanwezigheid van mensen zonder wettig verblijf en van transmigranten. De toegang tot de sociale grondrechten is voor deze groepen in toenemende mate uitermate beperkt en dit is niet zelden in strijd met het UVMR en het kinderrechtenverdrag. We komen hier nog op terug wanneer we de concrete getuigenissen van de eerstelijnswerkers bespreken.

De opsomming van de beleidsontwikkelingen die Reynaert en Nachtergaele hier benoemen, zo schrijven de auteurs van de conferentie “Sterk Sociaal Werk”, maken duidelijk “dat sociale grondrechten ondanks het feit dat ze in de grondwet zijn verankerd, niet per definitie het richtinggevend referentiekader van het overheidsbeleid zijn”. “De beleidscontext waarin sociaal werkers opereren, heeft dus een hybride karakter, waarin beleidsprioriteiten zoals de strijd tegen onderbescherming, het herverdelen van welvaart en het verhogen van de menselijke waardigheid gepaard gaan met (tegenovergestelde) beleidsevoluties die net inzetten op een grotere responsabilisering van het individu” (Vandekinderen et al., 2018, p. 30). “Heel wat sociaal werkers zijn dagelijks bezig met het verzekeren van de toegang tot rechten. Het vereist vaak een doorgedreven begeleiding van personen in een kwetsbare situatie zodat zij aan hun rechten kunnen komen. Het beoordelingskader van de sociaal werker beperkt zich niet tot de loutere kennis van juridische normen, maar situeert zich midden in de handelingspraktijk, waarbij verantwoord handelen vraagt naar aftoetsen van de waarden die worden ontwikkeld in de professionele context”.

“Het omzetten van het recht op een menswaardig bestaan in concrete ondersteuning laat ruimte voor interpretatie; dit proces wordt aangeduid als de discretionaire ruimte: de ruimte die ontstaat bij het toepassen van wetten en regelgeving. Interpretaties die de grenzen van huidige beleids- en maatschappelijke kaders uitdagen. Sociaal werkers zijn publieke en politieke actoren die niet enkel (re)mediërend werken in individuele situaties, maar deze collectiviseren. Ze focussen op het veranderen van sociale verhoudingen in de richting van meer sociale gelijkheid en het realiseren van maatschappelijke bestaansvoorwaarden en maximale ontplooiingskansen voor iedereen. Ze vervullen bovendien een belangrijke kritische functie naar de samenleving en het beleid toe. Vanuit hun politiserende houding en praktijk organiseren ze tegenspraak en wijzen ze erop hoe de samenleving sociale exclusie onvoldoende bestrijdt en mensen onvoldoende tot hun rechten laat komen. Dit betekent de ruimte krijgen en innemen om voortdurend stil te staan bij de volgende vragen: wie bereiken we wel? Wie niet? Welke in- en exclusiecriteria hanteren we? Hoe krijgen die

soms onbewust vorm in concrete praktijken? Hoe kunnen we gaan voor een meer inclusief sociaal werk? (Vandekinderen et al., 2018, pp. 32–33)"

5.2.5 Mensenrechten als "ideale" macro-wereld

De mensen- en kinderrechten zien we als de dominante kleuren voor een "ideale" achtergrond waartegen processen die zich afspelen op micro- en mesoniveau vorm kunnen krijgen. Het zich al dan niet kunnen beroepen op mensen- en kinderrechten en het al dan niet toegang vinden tot de sociale grondrechten (zie later), drukt een belangrijke stempel op de persoonlijke veerkracht van een individuele burger. Dat is evident. Niettemin blijft het belangrijk om die wisselwerking voor concrete groepen, in een concrete maatschappelijke context in kaart te brengen. Toegang tot mensen- en kinderrechten en sociale grondrechten kleurt ook sterk het middenveld dat zich organiseert rond het welzijnsvraagstuk, het kleurt ook de werkpraktijk van de sociaal werker. Hoe meer de toegang tot de mensenrechten hapert en hoe minder de toegang tot basisnoden als voeding en huisvesting door de overheid worden opgenomen, hoe meer bijvoorbeeld burgers zelf in de bres zullen springen en er informele sociaalwerkpraktijken zullen ontstaan juist op die plaatsen waar de overheid zich terugtrekt. De beleidscontext en de toegang tot de mensenrechten die geldt in een specifieke maatschappelijke context bepaalt heel sterk de mate van spreidstand die sociaal werkers moeten nemen, tussen enerzijds hun fundamenteel streven om de rechten voor hun cliënten maximaal uit te putten en anderzijds in overeenstemming te werken met het wettelijk en normatief kader. De macro-achtergrond van mensen- en kinderrechten bepaalt met andere woorden de breedte van de discretionaire ruimte waarbinnen de sociaal werker moet manoeuvreren. We komen hier nog op terug.

We nemen het mensen- en kinderrechtenperspectief mee in onze analyses van de gesprekken met de eerstelijnsmedewerkers en met de ouders. We bespreken hun bekommernissen om mensen- en kinderrechten. We zullen ook de spreidstand of de discretionaire ruimte bespreken die de eerstelijnsmedewerkers en vrijwilligers aangeven. We gebruiken de mensen en -kinderrechten ook als referentie in onze zoektocht naar "good practices". In de gesprekken met de ouders, kijken we naar de samenhang of de wisselwerking tussen de toegang tot mensen-, kinder, - en grondrechten enerzijds en de persoonlijke veerkracht anderzijds.

5.3 Een capability-benadering: een kwalitatief leven heeft niet alleen te maken met materiële leefomstandigheden maar ook met participatie en ontplooiing

5.3.1 Capability-benadering: bondgenoot van mensenrechtenbenadering

De capability-benadering is een nauwe bondgenoot van de internationale mensenrechtenbeweging, zo schrijft Martha Nussbaum, één van de twee protagonisten van de benadering (Nussbaum, 2012, p. 96). "Het is zelfs zo dat mijn versie van de capability-benadering gekenmerkt wordt als een mensenrechtenbenadering. Er is een nauwe inhoudelijke verwantschap. De capabilities overlappen substantieel met de mensenrechten die worden erkend in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en andere instrumenten ter bevordering en handhaving van mensenrechten. In sommige opzichten, zo stelt Nussbaum, is de capability-benadering een aanvulling op de mensenrechtenbenadering. Ze stelt de relatie tussen mensenrechten en menselijke waardigheid scherp.

Michel Tirions, Willem Blok en Collin den Braber (2018) zoeken in hun publicatie “de capability-benadering in het sociaal domein” naar de manier waarop de inzichten van Martha Nussbaum en van Amartya Sen van nut kunnen zijn voor het sociaal werk en de brede welzijns- en preventieve gezondheidssector.

“De benadering”, zo schrijven ze, “is een normatief-wetenschappelijk kader waarin het welzijn van mensen centraal staat”. “Het individueel menselijk welzijn is in deze benadering de maatstaf voor wat als normatief goed moet worden beschouwd. Dit idee wordt ook wel als volgt verwoord: elke mens moet worden gezien als een doel op zichzelf en verdient het om een goed leven te kunnen leiden”.

Martha Nussbaum legt het zelf als volgt uit: “de capability-benadering kan voorlopig gedefinieerd worden als een poging tot een comparatieve inschatting van de levenskwaliteit en tot het theoretiseren over fundamentele rechtvaardigheid. Deze benadering legt zich vast op respect voor het vermogen tot zelfbepaling”.

Inderdaad, “de kern van de benadering”, zo schrijven Tirions et al., “is dat het goede leven wordt bepaald door de mate van vrijheid van een persoon om het leven te kunnen leiden dat hij of zij zelf waardevol vindt. Wat waardevol is kan alleen worden bepaald door het individu zelf en kan niet als een absolute en algemene standaard worden gehanteerd voor alle mensen. Niemand kan een ander voorschrijven wat iemand gelukkig maakt, zelfs iemands beste vriend of familie niet. Het gaat erom hoe elk individueel mens daar betekenis aan geeft. Daarmee wordt menselijke diversiteit als uitganspunt genomen. Waarden zijn dus essentieel meervoudig en de capability-benadering essentieel cultuursensitief”.

“Het uiteindelijk doel van de capability-benadering is om bij het bepalen van sociaal en politiek beleid de kwaliteit van het leven als uitgangspunt te nemen en niet economische parameters als productie-, groei- en winstcijfers”. De kwaliteit van leven laat zich daarbij vertalen, zoals hierboven al wordt aangegeven, als de vrijheid van mensen om te kiezen het leven te leiden dat ze binnen de grenzen van het redelijke graag willen leiden. “Naast negatieve en positieve vrijheid neemt ook vrijheid in verbondenheid een belangrijke plaats in. Enkel in relatie tot medemensen en ingebed in een gemeenschap zijn mensen in staat vorm te geven aan hun bestaan. We kunnen slechts vrij zijn in een maatschappij die onze vrijheden mogelijk maakt en garandeert”.

Om een goed leven te leiden dienen mensen vrij te zijn om autonoom de gewenste keuzes te kunnen maken en deze natuurlijk ook te kunnen waarmaken. Dit proces wordt soms versterkt maar eerder nog beperkt door de omstandigheden. Het is in dit proces dat sociaal werkers een belangrijke rol kunnen spelen. We komen hier dicht bij wat we hierboven schreven over sociaal werk als mensenrechtenberoep. In de praktijk of op het terrein is de bereidheid van de sociaal werker vaak heel groot om maximaal in te zetten op de kwaliteit van het leven van hun cliënten. Denk bijvoorbeeld maar aan “de toekomstoriëntering” die onder andere door Samenlevingsopbouw wordt gebruikt in het ondersteunen van mensen zonder wettig verblijf. Daarbij staat de vrijheid centraal die ieder van ons, elke mens, elk gezin heeft om zelf de eigen toekomst te bepalen..

Deze benadering staat wel onder druk. Om maar één voorbeeld te noemen: volgens de vreemdelingenwet is het niet hebben van een geldige verblijfsvergunning strafbaar met drie

maanden cel. Het advies van de Commissie-Bossuyt[3] luidde recentelijk om deze termijn op te trekken en op deze manier een vervolging van mensen en gezinnen zonder wettig verblijf een prioriteit te maken. Inderdaad, opdat een onderzoeksrechter een persoon in onwettig verblijf ook gerechtelijk kan aanhouden, moet de strafmaat minimum één jaar zijn.

5.3.2 Tien universele capabilities

Maar wat zijn nu concreet deze capabilities? Tirions et al.(2018) leggen het als volgt uit: “Capabilities zijn de kansen en de keuzemogelijkheden die mensen hebben om het leven te leiden dat ze graag willen leiden. De Capabilities waarover mensen beschikken vormen als het ware het keuzepalet van het leven, mensen kiezen de kleuren om invulling te geven aan hun leven”. Martha Nussbaum schrijft zelf “capabilities zijn dus een soort vrijheid: de werkelijke vrijheid om alternatieve combinaties van ‘functionings’ te verwezenlijken. Functionings zijn de actieve verwezenlijking van de capabilities. Capabilities zijn niet alleen maar vaardigheden die gesitueerd zijn binnen een persoon, maar ook de vrijheden of kansen die voortkomen uit een combinatie van persoonlijke vaardigheden en de politieke, sociale en economische omgeving”. Martha Nussbaum formuleert 10 essentiële capabilities (2012, pp. 57–59).

1. Leven: in staat zijn om een leven te leiden met een normale levensduur.
2. Lichamelijke gezondheid: in staat zijn tot een gezond leven, voortplanting, voedsel, onderdak.
3. Lichamelijke onschendbaarheid: in staat zijn om zich te bewegen zonder bedreiging van geweld, inclusief vrijwaring van seksueel en huiselijk geweld.
4. Verbeeldingskracht en denken: in staat zijn om zintuigen te gebruiken, te fantaseren, te denken en te redeneren (denk aan vrijheid in religie, literatuur, muziek en wetenschap).
5. Gevoelens: in staat zijn om je te hechten aan dingen en mensen buiten jezelf, lief te hebben, te rouwen, verdriet te hebben, te beminnen, woede te voelen.
6. Praktische rede: in staat om ideeën te vormen over het goede en hoe je je leven daarop kunt inrichten.
7. Sociale banden: in staat zijn om met en voor anderen te leven: aangaan van sociale banden, deel uitmaken van een gemeenschap, zelfrespect en eigenwaarden, anti-discriminatie op grond van geslacht, etniciteit, seksualiteit, zelfrespect, kaste, religie, nationaliteit.
8. Andere biologische soorten: in staat zijn om te leven met zorg voor de natuur en in relatie met dieren, planten en de wereld van de natuur.
9. Spelen: in, staat zijn om te lachten, spelen en recreëren.
10. Vormgeven van eigen omgeving: instaat zijn tot politieke, materiële en arbeidsparticipatie.

[3] Bossuyt is gewezen commissarisgeneraal voor de vluchtelingen en voormalig voorzitter van het Grondwettelijk Hof. In de nasleep van de opschudding over teruggestuurde Soedanezen kreeg hij twee jaar geleden de opdracht om het terugkeerbeleid te evalueren.

Welke en hoeveel mogelijkheden iemand daadwerkelijk heeft, wordt beïnvloed door tal van factoren. Deze invloeden noemen we “conversiefactoren”. Tirions et al. (2018) identificeren doorheen hun lectuur van de capability-benadering drie soorten factoren. “Persoonlijke conversiefactoren, daarbij denken we bijvoorbeeld aan karaktertrekken, fysieke en mentale mogelijkheden en beperkingen, talenten, psychologische aandoeningen etc. Fysieke conversiefactoren zijn factoren uit de fysieke omgevingen, denk aan het klimaat waarin iemand leeft, de huisvestingssituatie, veiligheid, geografische ligging. Sociale conversiefactoren zijn conversiefactoren zoals de sociale groep waarin men verkeert, relaties, familie, maar ook cultuur en sociale normen. Denk aan de invloed die gezinsleden kunnen hebben op iemands persoonlijke ontwikkeling of aan de achtergestelde positie van vrouwen in bepaalde culturen. Deze factoren kunnen de mogelijkheden die mensen ter beschikking staan drastisch beïnvloeden. Ook instituties vallen binnen deze categorie. Elk van deze conversiefactoren kan een remmende of een helpende invloed hebben op de omzetting van middelen en capabiliteit naar functioneren al naargelang de aard en het mechanisme dat in de gegeven context actief is”.

“De opstelling ten aanzien van de essentiële of elementaire capabilities is niet meritocratisch”, zo voegt Nussbaum (2012) nog toe, “maar eerder het tegenovergestelde: dat diegene die meer hulp nodig hebben om boven een drempelwaarde uit te komen, meer hulp krijgen”.

5.3.3 Individueel en collectief handelen

Naast capabilities worden er in deze benadering ook functionings onderscheiden. Tirions en al. omschrijven capabilities als het keuzepalet en de “functionings” als de kleuren om dit palet in te vullen. Nussbaum (2012, p. 46) situeert functionings aan de “andere kant” van de capabilities. “Het zijn actieve verwezenlijkingen van een of meer capabilities. Een functioning hoeft niet bijzonder actief te zijn. Een goede gezondheid genieten is bijvoorbeeld een functioning net als rustig in het gras liggen. Functionings zijn bezigheden en zijnswijzen die voortkomen uit capabilities of de realisaties daarvan.” Voor eigen voorbeelden denk ik maar aan “op restaurant gaan met vriendinnen”, “een vrijheid genieten om met kennis van zake te oordelen over de al dan niet democratisch fundering van een middenveldorganisatie, over het al dan niet democratisch functioneren van een raad van bestuur en het al dan niet gebrek aan democratische besluitvormingsprocessen in bepaalde organisaties”.

Om het leven te leiden dat mensen graag willen leiden is het noodzakelijk dat mensen individueel of collectief handelen om de verlangde doelen te realiseren. De term “agency” verwijst naar een actieve individuele of collectieve actor die doelgericht handelt. Kunnen kiezen en handelen in vrijheid is namelijk de noodzakelijke voorwaarde voor het bereiken van menselijk welbevinden en het vinden van geluk. De capability-benadering stelt het individu centraal als het gaat om het vormgeven van een menswaardig bestaan. Het perspectief plaatst de vrijheid en verantwoordelijkheid van mensen in relatie tot hun sociale en fysieke omgeving. Alleen wanneer mensen op een redelijke en waardige manier het leven kunnen leiden dat zij willen leiden, is er sprake van menselijk floreren. Mensenrechten spelen een belangrijke rol in deze benadering, omdat zij ieder mens het recht toekennen om autonoom invulling te geven aan wat een goed leven is.

Deze benadering is per definitie politiserend bezig. Hij of zij kaart sociaal beleid aan, maakt structurele drempels voor ontwikkeling zichtbaar, helpt ze mee te slechten en geeft stem aan wie niet gehoord wordt. De benadering verbindt individuele vermogens van mensen met de noodzaak van collectieve en publieke hulpbronnen. Alle waardevolle vrijheden vergen positieve actie door de overheid. De capabilities die de posities van mensen bepalen en aantonen waartoe ze echt in staat

zijn, ontwikkelen zich niet vanzelf. Ze vereisen niet alleen voorbereiding en inspanningen door de mensen zelf maar ook door de omgeving. Onderwijs maakt vrije meningsuiting en politieke participatie mogelijk. Het zorgt ervoor dat mensen worden geïnformeerd, een kritisch bewustzijn verwerven en een stem krijgen. De uitoefening van vrijheden vereist specifieke economische en sociale omstandigheden om van woorden op papier geëffectueerde rechten te maken. Mensen hebben "resources" nodig, of hulpbronnen om functionings te realiseren". Tirions et al. geven de volgende voorbeelden: "Het betreft concrete zaken zoals transportmogelijkheden, de beschikking over internet, maar ook fundamentele bronnen zoals de toegang tot gezondheidszorg en onderwijs, huisvesting, inspraak of voldoende inkomen". Armoede bijvoorbeeld wordt vanuit dit perspectief gezien als een gebrek aan mogelijkheden om het soort leven te leiden dat men wil, als een deprivatie van basiscapabilities (elementaire, fysieke elementen zoals goed gevoed zijn, gehuisvest zijn etc.). Sen wijst ook op de link tussen armoede en bijvoorbeeld deprivatie van sociale verworvenheden, zoals deelname aan het maatschappelijk leven of het zonder schaamte in het publieke leven kunnen treden. Ook kwetsbaarheid of een gebrek aan stem, macht en vertegenwoordiging neemt hij mee. Wie de capability-benadering hanteert, focust op 'the kind of life we want people to be able to achieve in order to flourish'. Armoede wordt op deze manier niet weggestopt in een aparte conceptuele en beleidsmatige doos.

De capability-benadering formuleert heel helder het waardenkader van dit project. De groepen die centraal staan in dit project: gezinnen en precaire leefomstandigheden, werden in de omgevingsanalyse nog vooral omschreven op de as inkomens- en materiële deprivatie. De capability-benadering houdt een verschuiving van een focus op inkomensdeprivatie naar deprivatie in menselijke capabilities met nadruk op zelfbeeld, participatie en empowerment. De nadruk op keuzemogelijkheden is ook verbonden met het krachtenperspectief. Keuze neemt een centrale positie in voor het evalueren van welzijn en levensstandaard. De capability-benadering biedt op deze manier een goede houvast bij het ontwikkelen of voorstellen van nieuwe parktijken, bij het zoeken naar antwoorden op de complexe vragen. De capability-benadering vraagt ook om een vertaling naar het mesoniveau van de instellingen. Amartya Sen legt bijvoorbeeld niet de nadruk op de realisatie van utopische maatschappelijke modellen of rechtvaardige instellingen, maar op het aanklagen van kleine onrechtvaardigheden en het belang van ondersteuning daarbij. Belangrijk is dat mensen kunnen uiten wat ze belangrijk vinden nadat ze hun mogelijkheden hebben leren kennen. Stem geven aan iedereen kan leiden tot institutionele verandering.

Het mensenrechtenperspectief biedt ons al een duidelijk ethisch kader. De capability-benadering voegt daar nog wat meer "empirische" handvaten aan toe. In de interviews met de eerstelijnsmedewerkers en vrijwilligers gaan we op zoek naar praktijken die inzetten op de kwaliteit van leven van hun cliënten. Op welke manier ondersteunen ze hun cliënten in de 10 essentiële capabilities? Maar ook welke obstakels ondervinden ze, welke spreidstand ervaren ze tussen overheidsbeleid en de eigen sociaalwerkpraktijk? In welke mate manoeuvreren ze met andere woorden in de zogeheten discretionaire ruimte en vertaalt dit manoeuvreren zich ook in collectieve actie en standpuntinname?

In de interviews met de ouders luisteren we naar een stukje levensverhaal. Vanuit dit perspectief tekenen zich ook in de levensverhalen van de ouders een aantal belangrijke thema's af. Hoe zien ze zelf de contouren van een waardevol leven? Op welke manieren worden ze in hun keuzevrijheid ondersteund of belemmerd en spelen contextfactoren en de ondersteuning die bij sociaalwerkpraktijken wordt gezocht hierbij een belangrijke rol. We polsen naar hun beleving van vier levensdomeinen: huisvesting en buurt, dagelijks tijdsbesteding, school van de kinderen en

welzijn en gezondheid. We vragen niet alleen naar hun persoonlijke ervaringen en interpretaties maar ook naar hun dromen en wensen en hoe ze idealiter hun leven zouden willen inrichten en de spanningen die de afstand tussen droom en werkelijkheid met zich meebrengt.

5.4 Veerkracht in maatschappelijke kwetsbaarheid

5.4.1 Aandacht voor levenskwaliteit onder zeer belemmerende omstandigheden

De mensen- en kinderrechten vormen een inspirerende achtergrond waartegen zowel processen op meso- als microniveau zouden moeten vorm krijgen. De capability-benadering voegt een aantal belangrijke empirische handvaten toe aan het mensenrechtenperspectief. Het stelt ook explicieter keuzevrijheid centraal om het leven te leiden dat we zelf als zinvol inschatten en maakt een interessant onderscheid tussen capabilities, functionings en resources. Het wijst op het belang van zowel collectief en individueel handelen en heeft aandacht voor factoren die zich op micro-, meso- en macroniveau afspelen. De mensenrechten en de capability-benadering zijn belangrijke bakens voor het bedenken van tools en praktijken om maximaal te streven naar een kwaliteit van leven voor iedereen.

Niettemin missen we met beide perspectieven nog een aantal handvaten die te maken hebben met de vraag naar manieren om het leven maximaal vorm te geven, zelfs wanneer men met zeer belemmerende contextuele factoren wordt geconfronteerd. Het Belgisch en Europees migratie- en asielbeleid zal niet van vandaag op morgen van koers veranderen. Sommige van de omstandigheden waarmee Brusselse gezinnen worden geconfronteerd zullen niet op korte termijn verbeteren.

We komen op basis van deze reflecties uit bij het veerkrachtperspectief en dit om verschillende redenen. Veerkracht of in het frans “résilience” komt van het Latijnse “Resilientia” dat letterlijk terugveren betekent (Groeninck et al., 2019, p. 35). Het concept veerkracht daagt ons uit om inzicht te verwerven in de factoren die maken dat mensen een “goed en kwalitatief leven” kunnen leiden ondanks de moeilijke leefomstandigheden waarmee ze worden geconfronteerd.

Op veel plekken in de wereld en voor heel wat groepen mensen, ook in België, worden de mensen- en kinderrechten niet gerespecteerd. Voor een groeiende groep gezinnen in Brussel loopt de toegang tot de sociale grondrechten moeilijk en geldt er zowel een hoog niveau van materiële deprivatie als aan deprivatie qua essentiële capabilities zoals door Nussbaum gedefinieerd. Denken we bijvoorbeeld aan de groep van gezinnen zonder wettig verblijf. Zij genieten bijzonder weinig bescherming; op het recht op onderwijs en op dringende medische hulp na, hebben zij noch toegang tot burger- of politieke rechten, noch tot economische en sociale rechten.

De vraag naar hefbomen die de veerkracht van deze mensen en gezinnen maximaal ondersteunen is dan ook meer dan ooit aan de orde. Waar vinden gezinnen hun kracht om ondanks schendingen van hun mensenrechten en toegang tot sociale grondrechten een zinvol bestaan te leiden? Welke impact hebben de belemmerende en soms mensonwaardige leefomstandigheden op de kinderen en hoe kan de welzijns- en preventieve gezondheidssector er maximaal op in zetten dat elk kind telt? Hoe handelen eerstelijnswerkers en vrijwilligers van burgerinitiatieven in de discretionaire ruimte? Hoe ervaren ze deze spreidstand en welke praktijken ontwikkelen ze om deze gezinnen maximaal in hun veerkracht te ondersteunen?

Vooraleer we wat dieper ingaan op het concept veerkracht, merken we hier nog op dat onze werktitel van dit project “veerkracht bij gezinnen in precaire leefomstandigheden” toch op heel wat

weerstand botste. Enkele eerstelijnswerkers waren bijzonder sceptisch. “Niet weer zo’n onderzoek dat focust op de individuele kracht van mensen en gezinnen in moeilijke leefomstandigheden”. Inderdaad, in het dagelijks taalgebruik wordt veerkracht al snel geassocieerd met karakteristieken van een individu, met het psychologisch functioneren en zelfs met de inzet van een persoon. Het gebruik van het woord veerkracht in die zin suggereert dat sommige mensen er beter in slagen dan andere om moeilijke periodes en precaire leefomstandigheden te overstijgen. Er zijn natuurlijk individuele verschillen in draagkracht en kwetsbaarheid, niettemin benadrukt het concept in de hedendaagse wetenschappelijke literatuur heel sterk de samenhang en wisselwerking tussen micro-, meso- en macroprocessen. In wat volgt verkennen we de handvaten die het concept veerkracht ons biedt voor een analyse van de gesprekken met eerstelijnswerkers, vrijwilligers en ouders.

5.4.2 Wat is veerkracht? Een samenspel van micro, meso en macro en altijd in beweging.

We komen met ons onderzoeksdesign heel dicht bij het onderzoek “Veerkracht in Beweging, Dynamieken van Vluchtelingegezinnen versterken”(Groeninck et al., 2019). Er zijn natuurlijk belangrijke verschillen. In tegenstelling tot dit project, focussen we ons in deze studie heel sterk op de Brusselse context, en terwijl in de studie “Veerkracht in beweging” de focus ligt op asielzoekende gezinnen gaat het in ons praktijkproject over meer diverse profielen van gezinnen. Het vertrekpunt in onze studie is de vaststelling van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers dat er in Brussel een groeiende groep van gezinnen is die om uiteenlopende redenen in zeer moeilijke leefomstandigheden leven. Het zijn gezinnen zonder wettig verblijf, dak- en thuisloze gezinnen, maar ook nieuwkomergezinnen mét een wettig verblijf bijvoorbeeld die door de hoge huishuur die ze moeten betalen niet genoeg leefloon overhouden om in de basisnoden te voorzien. Ondanks deze verschillen, gingen de auteurs ons voor in het zoeken naar inzichten in de factoren die de veerkracht van gezinnen in precaire leefomstandigheden kunnen ondersteunen. We staan dan ook graag op hun schouders, we vertrekken bij onze analyses graag aan de hand van hun inzichten.

De auteurs van “veerkracht in beweging” schetsen de evolutie die het concept doormaakte (Groeninck et al., 2019: 33 – 47). In een eerste fase lag de focus op de ‘veerkracht van het individu’ waarbij veerkracht wordt gezien als iets dat zich in het individu bevindt. In een tweede fase verschuift de aandacht naar ‘veerkrachtige processen waartoe ook de omgeving bijdraagt in de vorm van hulpbronnen of bedreigende factoren of relaties’. In een derde fase ligt de klemtoon op een divers-sensitieve benadering van veerkracht. Men benadrukt dat men niet zomaar van tevoren kan bepalen wat een goed resultaat of een normale ontwikkeling na tegenslag is. Veerkracht is in deze derde fase, zo schrijven de auteurs van “Veerkracht in beweging”, iets wat gemaakt moet worden in een bepaalde context en is dus tijd- en plaatsgevoelig.

Zelf kiezen ze uiteindelijk voor een invulling van veerkracht die naast een relationele dimensie ook een contextuele dimensie onderschrijft en tegelijk een divers-sensitief en procesmatig karakter benadrukt. Groeninck et. al benoemen hun invulling als “veerkracht in beweging” en focussen op veerkrachtige acties. Daartoe volgen ze de definitie van Aranda en Hart (2014 geciteerd in Groeninck et al.). “Veerkracht zijn relationeel ingebedde praktijken die getuigen van een actief omgaan met en onderhandelen van de mogelijkheden die er zijn binnen de heersende kaders. Het proces van veerkracht is interactief, het is een samenspel met anderen dat men veerkracht vindt”. Ze besluiten dat “veerkracht niet iets is dat mensen hebben of niet hebben, maar dat het vorm krijgt in de houdingen en handelingen die mensen hebben of stellen. Veel relevanter dan proberen in te schatten of mensen veerkrachtig zijn is oog hebben voor de veelheid aan handelingen die mensen

stellen, of de houding van waaruit ze al dan niet handelingen stellen. Veerkracht moet men leren zien daar waar men ze oorspronkelijk niet zag (2019, p. 39)".

Doorheen de vele gesprekken die ze voeren met vluchtelingengezinnen detecteren ze een reeks handelingen en houdingen die een veerkrachtig 'bewegen ondersteunen (Groeninck, et. al, 2019: 173). Ze identificeren 9 houdingen en handelingen die de gezinsleden als gunstig ervaren voor het creëren van een leefbare situatie voor zichzelf en/in hun gezin. "Het gaat om 'hoop behouden', 'opkomen voor zichzelf, voor erkenning', 'mastering the possible', 'opdoen van nieuwe kennis en ervaringen integreren en actief inzetten', 'het verzwijgen of juist delen met het oog op een genezingsproces in het gezin', 'zorgen voor elkaar als gezinsleden', 'netwerken en het zoeken naar ankerplaatsen en ankerfiguren', 'gebruik maken van integrale hulp' en 'het samenbrengen van twee werelden'" (Groeninck et al., 2019, pp. 99–100).

Belangrijk in hun begrip van veerkracht is verder dat ze het niet in oppositie zien tot kwetsbaarheid. Beide kunnen samen voorkomen. Iemand kan kwetsbaar zijn en tegelijk veerkrachtig, een gezin kan naast veerkrachtige houdingen en handelingen ook kwetsbaar zijn.

We nemen deze inzichten mee in onze lectuur van de gesprekken met de eerstelijnswerkers en vrijwilligers. We vragen in dit gesprek expliciet naar de definitie die ze hanteren van een kwetsbare en een veerkrachtige ouder. Een definitie stuurt natuurlijk in belangrijke mate welke houdingen en handelingen als veerkrachtig of kwetsbaar kunnen worden opgemerkt en hoe een veerkrachtig bewegen van de gezinnen wordt ondersteund. Het is een belangrijk startpunt van onze analyses van deze gesprekken. We kijken naar gelijkenissen en verschillen tussen de definities die de verschillende eerstelijnswerkers en vrijwilligers hanteren. We exploreren of de verschillen die we opmerken misschien kunnen worden teruggebracht op de organisationele context waarin ze functioneren.

In de gesprekken met de ouders vragen we niet expliciet naar hun definities van veerkracht en kwetsbaarheid natuurlijk. Zoals we al eerder aangaven vragen we door naar de ervaringen en belevenissen van de ouders op vier levensdomeinen (die zoals uit de literatuurstudie bleek nog onderbelicht zijn in wetenschappelijk onderzoek). De huisvesting en de buurt, de dagelijkse tijdsbesteding, de school van de kinderen en de toegang tot welzijn en zorg. We zullen in de lectuur van deze gesprekken op zoek gaan naar kwetsbaarheden, welke omgevingsfactoren, houdingen en handelingen worden als ongunstig gezien voor de leefbaarheid in het gezin en/of voor de gezinleden. We gaan ook op zoek naar veerkrachtig bewegen en zijn aandachtig voor relationele houdingen en handelingen die als gunstig worden ervaren voor de leefbaarheid voor het gezin en/de gezinsleden. We gaan daarbij ook na of ze hiervoor steun vinden in de omgeving, of de sociaalwerkpraktijk waarmee ze in aanraking komen.

We blijven evenwel nog een beetje op onze honger zitten met het kompas dat we met de studie "Veerkracht" in beweging in handen hebben. We realiseren ons dat het feit van "in beweging zijn" op zich al veerkracht is en dat er soms wel een weg moet worden afgelegd vooraleer mensen "actief kunnen omgaan met de mogelijkheden die er zijn binnen de heersende kaders". We denken daarbij aan het verlammende van een traumatische gebeurtenis. Doorheen onze literatuurstudie vermelden we de hoge prevalentie van stress, depressie en angststoornissen. We vinden een antwoord in het werk van Boris Cyrulnik (Cyrulnik, 2009, 2010; Cyrulnik & Gérard, 2012) die een aantal pistes bespreekt om na een trauma (in de brede zin van het woord) terug in beweging te geraken en zich terug actief te verhouden tot de mogelijkheden die er zijn binnen de context waarin men zich begeeft. Hij heeft daarbij aandacht voor het doorbreken van sociaal isolement, het overwinnen van schaamte en voor het belang van zingeving. We gaan er in wat volgt kort op in.

5.4.3 Boris Cyrulnik: La résilience

5.4.3.1 Focus op het microniveau met aandacht voor de relatie met het meso- en macroniveau

Boris Cyrulnik, een bekende Franse neuropsychiater, psychoanalyst introduceerde het concept "résilience" binnen de Franstalige wereld. Hij schreef uiteenlopende boeken over verschillende deelaspecten van het thema "résilience". We bespreken enkele kernelementen uit zijn oeuvre aan de hand van een aantal obstakels die hij identificeert om veerkrachtig te handelen en na een trauma terug de draad van het leven op te pikken. In de keerzijde van deze obstakels identificeert hij belangrijke hefbomen. Trauma definieert hij overigens breed. Hij wijst erop dat 1 op 2 mensen in hun levensloop een trauma meemaken, het kan gaan van het verlies van een naaste, het meemaken van een gewelddadige overval, over een migratie naar een ander land tot een armoede-situatie. Dat hij deze situaties op één lijn zet, heeft te maken met zijn toegang tot en kennis van de beeldvorming van de hersenen. Ook bij mensen in de laatste twee situaties kunnen zich gelijkaardige effecten in de hersenen afspelen, net zoals bij mensen die een traumatische gebeurtenis in de meer dagdagelijkse betekenis van het woord meemaken.

Een eerste hefboom situeert hij in het verleden in de kindertijd en meer bepaald in de preverbale periode van het kind. Mensen die in deze periode een veilige gehechtheid ontwikkelden noemt hij "les bien parties de la vie" of "zij die een goede start kennen". Een tweede en derde hefboom situeert hij in het heden: het doorbeken van sociaal isolement en het overwinnen van schaamte zijn belangrijk om terug in beweging te komen. Een vierde hefboom heeft een link met de toekomst, het zin geven aan hetgeen men is overkomen helpt om zich (terug) actief te verhouden tot de toekomst.

Cyrulnik heeft met andere woorden veel aandacht voor de binnenkant van kwetsbaarheid en veerkracht en geeft er ook woorden aan. Daarnaast besteedt hij veel aandacht voor de wisselwerking tussen deze binnenkant en elementen uit de relationele context, de mesowereld en de macrostructuur waarin men zich begeeft. Hij werkt essentieel multidisciplinair en naast psycho-analyse verwijst hij ook actief naar andere disciplines zoals sociologie, sociaal beleid, sociaal werk en politieke wetenschappen. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk in zijn analyse van schaamte. Of men zich al dan niet terugtrekt in zwijgen na een traumatisch gebeuren hangt in belangrijke mate af van het publieke en discursieve klimaat dat in een bepaalde context heerst en dus uiteindelijk ook van het politieke debat. Het discursieve klimaat (Koopmans, 2004) zou men kunnen omschrijven door te verwijzen naar de 'teneur' van een publiek debat dat wordt verspreid in kranten, tijdschriften, op de televisie, radio en sociale media. Denk maar aan het discursieve klimaat over migratie. De teneur daarvan verschoof de afgelopen decennia in Vlaanderen, maar ook in Brussel en Wallonië, onder druk van de Vlaamse extreemrechtse partijen. Hetgeen opvalt is een toenemende 'criminalisering' in het discursief klimaat over migratie.

5.4.3.2 Verleden: de rol van veilige hechting

Een eerste obstakel om veerkrachtig te handelen brengt hij terug op het preverbale hechtingsproces aan de ouders of de belangrijkste opvoedingsfiguren. Hij verwijst daarvoor naar de hechtingstheorie van Bowlby (1969, 1973, 1980 geciteerd in Geenen & Corveleyn, 2007). Vanaf de jaren vijftig liet Bowlby zich door verschillende wetenschappelijke disciplines zoals ethologie en de experimentele psychologie inspireren om het belang van de eerste band tussen kind en verzorgingsfiguur aan te tonen. Een kind heeft voor zijn ontwikkeling niet alleen nood aan eten en lichamelijke verzorging, maar vooral ook aan een "securiserende" band met de belangrijkste opvoeder. Mary Ainsworth

onderbouwde Bowlby's theorievorming met langdurige observaties van moeder-kind-interacties. Donald Winnicott (1971) is een andere protagonist van de gehechtheidstheorie. Hij ontwikkelde een theorie over het transitioneel object, oftewel de "doudou" of "knuffel" als eerste vorm van creativiteit van de mens, een eerste cultureel product. Het transitioneel object staat symbool voor de hechting met de moeder of de belangrijkste zorgfiguur. Het is precies omwille van de symbolische waarde die het kind de doudou toedicht, dat het kind troost en veiligheid vindt bij dit anders "plain" object. De manier waarop kinderen omgaan met hun knuffel, kan informatie geven over de gehechtheidsrelatie.

De term gehechtheid verwijst naar de affectieve band die zich ontwikkelt tussen een kind en zijn verzorgingsfiguur (Geenen & Corveleyn, 2010, pp. 28–29). "Deze ontstaat tijdens het eerste levensjaar en wordt zichtbaar in het gedrag van het kind vanaf 12 à 15 maanden. Gehechtheid ontstaat niet zomaar, ze kan slechts groeien binnen een relatie met een verzorgingsfiguur. De hoedanigheid van deze relatie zal de kwaliteit van de gehechtheid bepalen. Verschillende factoren kunnen deze afremmen. Voorbeelden zijn een auditieve of visuele of andere handicap bij het kind, maar ook door een postnatale depressie of ziekte bij de verzorgingsfiguur. Verder zijn ook externe factoren in staat deze ontwikkeling te belemmeren: onaangepaste zorg, een opeenvolging van wisselende verzorgingsfiguren en een stresserende leefomgeving".

Boris Cyrulnik spreekt over het belang van "une niche affective securisante", waarbij de verzorgingsfiguur goed is afgesteld op de noden en behoeften van de baby. Met andere woorden: de verzorgingsfiguur is beschikbaar voor het kind en indien nodig – en enkel indien nodig – treedt hij/zij op of grijpt in. Bij het kind zijn er twee polen in gedrag te herkennen (Geenen & Corveleyn, 2010, pp. 28–29). "Langs de ene kant zal het nabijheid zoeken tot de ouder en deze gebruiken als een toevluchtshaven. Langs de andere kant zal het kind de omgeving gaan exploreren als het zich gerust voelt. Daarbij vormt de ouder de veilige basis van waaruit het kind vertrekt. Wanneer deze beide polen in balans zijn spreekt men van een veilige gehechtheid".

5.4.3.3 Heden: het overwinnen van schaamte en het belang van omgevingsfactoren

De link tussen een veilige gehechtheid met veerkracht later in het leven, heeft er onder andere mee te maken dat mensen met een veilige gehechtheid wanneer ze problemen tegenkomen gemakkelijker steun en hulp zullen vragen bij anderen, waardoor ze op hun beurt weer minder gemakkelijk in sociaal isolement terecht zullen komen. Mensen met een veilige hechting zijn met andere woorden zoals Cyrulnik (2009; Cyrulnik & Gérard, 2012) het uitdrukt "les bien parties de la vie". Maar, en dat is het mooie aan zijn theorie, ook wanneer het lot mensen minder goed gezind is, kan het allemaal nog goed komen. Cyrulniks eigen levensverhaal is op dit punt heel illustratief. Zijn ouders en familie kwamen om tijdens de Holocaust. Hijzelf kon als zesjarig kind aan een razzia ontkomen en leefde tijdens de tweede wereldoorlog ondergedoken, onder een (niet joodse) schuilnaam, bij een pleeggezin. Een veilige gehechtheid geeft een voorsprong, maar tegelijk is er meer voor nodig dan gunstige eerste levensjaren om een trauma te overkomen.

Het doorbreken van sociaal isolement is belangrijk. Terwijl een veilige gehechtheid verwijst naar het verleden van een persoon, ligt het opbouwen van een netwerk van sociale relaties in het heden.

In sociaal isolement komt men tot stilstand. Nochtans wordt juist het relationele bemoeilijkt door een traumatische gebeurtenis. Het is niet ongebruikelijk om zich na een trauma naar binnen te keren en zich terug te trekken in stilzwijgen, hetgeen de stap naar anderen verhindert. De eerste paragraaf van Cyrulnik's studie "Mourir de dire, la honte" vat het mooi samen (Cyrulnik, 2010, p. 7). "Als je wilt

weten waarom ik niets heb gezegd, hoef je alleen maar uit te zoeken waarom ik mijn mond heb gehouden. De omstandigheden van het evenement en de reacties van de mensen om mij heen zijn co-auteurs van mijn stilzwijgen. Als ik je vertel wat er met me gebeurd is, zul je me niet geloven, je zult lachen, je zult de kant van de agressor kiezen, je zult me obscene vragen stellen, of erger nog, je zult medelijden met me hebben. Wat je reactie ook is, als ik spreek zal ik me slecht voelen onder je blik".

Cyrulnik wijst opnieuw naar het belang van een "une niche affective securisante". Een belangrijke hefboom voor veerkrachtige acties, ligt dus in een milde, securiserende houding van mensen die "l'âme blessé" omringen. Het sociale netwerk kan in twee richtingen werken: het kan mensen nog meer opsluiten in hun trauma of juist de hand reiken. Het trauma gaat niet enkel over de gebeurtenis zelf, maar ook over de representatie van wat er gebeurde zoals verondersteld in de hoofden van de "ander". "Anders dan bij dieren, kan bij de mens het ongemak dat in het lichaam wordt gevoeld, niet alleen worden veroorzaakt door fysieke pijn, maar evenzeer door een hartverscheurend mentaal beeld. De mens is in staat om een representatie te maken van andermans voorstellingen. Men kan zich slecht voelen onder de blik van anderen. We voelen ons alsof we worden aangevallen omdat we geloven dat de ander slecht over ons denkt. We kunnen ons slecht voelen onder de blik van andere mensen".

Het is hier dat Cyrulnik de link legt met het belang van het dominant discursief klimaat (lees: de teneur in een publiek debat, hetzij negatief of positief, veroordelen of aanvaardend) waarin mildheid voor mensen in moeilijke leefomstandigheden, voor mensen die slachtoffer zijn van een verlies of van een traumatische gebeurtenis, de bovenhand heeft. Hoe men de blik van de andere inschat hangt immers in belangrijke mate af van dit discursieve klimaat. Hoe ruwer en scherper het discursief klimaat, hoe meer men de blik van de ander zal vrezen en men zich zal terugtrekken in stilzwijgen en uiteindelijk in sociaal isolement. Dit discursieve klimaat kan uiteraard niet worden losgezien van het politieke klimaat.

Cyrulnik wijst in een voorbeeld op het belang van een verwelkomend discursief klimaat voor nieuwkomers (Cyrulnik, 2009, p. 59). "Nieuwkomers komen terecht in een culturele en linguïstische omgeving die ze niet begrijpen. Zelfs de kleinste sociale ontmoeting doet hen hulpeloos voelen want ze verstaan de gebaren en de taal niet die anders zouden toelaten zich te oriënteren. Erger nog, ze zijn vaak gescheiden van hun familie. Hoe eenzamer nieuwkomers zich voelen, hoe angstiger ze zullen worden. De prevalentie van angststoornissen en andere psychische aandoeningen ligt hoger onder nieuwkomers en zeker ook onder de groep van mensen zonder wettig verblijf. Nieuwkomers zijn als wezen: zij zullen over hun verlies heen geraken als de cultuur die ze opneemt, ondersteuning biedt voor hun wonden en hun kinderen helpt zodat school en werk plaatsen zijn die de wonden van de ouders helen. Drie factoren kunnen de impact van het migratietrauma verzachten: de verwelkoming die ze in het land van aankomst krijgen, de betekenis die aan de verwelkoming wordt gegeven en het geslacht (het is gemakkelijker voor vrouwen dan voor mannen). Een migrant die een stukje van de cultuur van herkomst meebrengt is veel minder gedesoriënteerd, op die manier heeft hij nog enkele herkenbare bakens rondom zich ".

Eenzelfde redenering kunnen we toepassen op de groep van mensen die in armoede leven, op mensen die een persoonlijk verlies leden of een traumatiserende gebeurtenis meemaakten. De aanwezigheid van een discursief klimaat dat uitgaat van het individueel schuldmodel of een paternalistische houding naar voren schuift ten aanzien van mensen die in armoede leven, houdt rechtstreeks verband met het verhinderen van een proces van veerkracht bij deze doelgroep. In een

dergelijk afwijzend klimaat zal men des te meer de blik van de andere vrezen en zich angstig naar binnen keren. Dit inzicht is in overeenstemming met de definitie door Groeninck et al. van “Veerkracht in beweging”. We herhalen hier kort: “Veerkracht is altijd relationeel, gebeurt altijd in ontmoeting, veerkracht vind je in beweging. Het zijn relationeel ingebedde praktijken die getuigen van een actief omgaan met en onderhandelen van de mogelijkheden die er zijn binnen de heersende kaders. Het proces van veerkracht is interactief, het is een samenspel met anderen dat men veerkracht vindt”.

5.4.3.4 Heden en toekomst: het belang van zingeving

Het overwinnen van schaamte is (naast een veilige gehechtheid) een eerste stap. Er is evenwel nog meer voor nodig om veerkracht verder in beweging te krijgen. We herhalen even een stukje uit het citaat dat we in de inleiding tot de bespreking van het conceptueel kader vermeldden: “La deuxième possibilité est d’en parler ou de le sublimer, en le mettant en scène. Cette capacité adaptative impacte positivement le reste de la vie et permet de ne plus se soumettre à l'impact que peut avoir un traumatisme sur notre propre fonctionnement, en atténuant la douleur psychique. C’est le principe de résilience.”

Met andere woorden, veerkracht veronderstelt volgens Cyrulnik zoals ook Groeninck et al. benadrukken “een actief omgaan met” of het actief inzetten op een proces dat toelaat betekenis te geven aan een traumatische gebeurtenis en ons daardoor in een dynamisch project met een blik op de toekomst plaatst. Dat kan door een omweg via cultuur, door het persoonlijk levensverhaal te sublimeren in theater, literatuur, dagboeken, plastische kunst en andere. Dat kan ook door een sociaal engagement op te nemen waarmee men aspecten van het persoonlijk levensverhaal naar een collectief niveau tilt. Dat kan door een burgerinitiatief op te richten, door een keuze voor een zorgend beroep etc. Betekenis geven aan een traumatiserende gebeurtenis kan op vele manieren.

Ik citeer hieronder een voorbeeld dat Cyrulnik over het verschil in veerkracht van twee migrantengroepen. Dit voorbeeld illustreert de twee centrale elementen in het proces van betekenisgeving: “het samenkomen met anderen” en “het verhalend narratief”. "Toen de Maya-indianen in 1980 door generaal Rios Montt uit Guatemala werden verdreven, zochten sommigen van hen hun toevlucht in de buurt van Mexico-Stad, terwijl een andere groep richting Yucatan trok. De collectieve reacties op het trauma waren in elke gemeenschap anders. De zuidelijke groep kon zich in de buurt van de grens vestigen en ze kon op die manier de band met het land van herkomst behouden. Deze gemeenschap onderhield een aantal traditionele rituelen. Ze kwamen samen om te bidden, te dansen en organiseerden op tijd en stond een gemeenschappelijke maaltijd. Ze gaven betekenis aan hun ballingschap door voortdurend Maya-mythes en familieverhalen te vertellen. Toen deze Indianen naar huis terugkeerden, namen ze gemakkelijk de draad van hun cultuur terug op: het was nog steeds een Maya-cultuur, maar die was wel geëvolueerd. Ze voegden daar het verhaal over ballingschap aan toe, net als verhalen over de vervolging door militairen, over de wijsheid van de ouderen en de moed van de jongeren tijdens deze voor hun groep donkere tijden. De noordelijke groep daarentegen werd van zijn wortels afgesneden. Ze werden geïsoleerd in afzonderlijke groepen in afzonderlijke zones, zonder de mogelijkheid om met elkaar te communiceren. Deze indianen overleefden van dag tot dag, zonder riten om elkaar te ontmoeten en zonder mythen om betekenis te geven aan hun “effondrement”. Toen ze thuiskwamen, bleek in deze groep het aantal mensen met een posttraumatische stressstoornis erg hoog te zijn. Ze pikten de draad ook niet zo gemakkelijk terug op. De omstandigheden van het trauma, hadden ervoor gezorgd dat ze niet langer een gemeenschap waren, maar een verzameling van slachtoffers. De traditie en de waarden die door de cultuur worden overgedragen vormen een verhalende laag, ze zorgen voor een coherente representatie van het zelf binnen de eigen groep, hetgeen een belangrijke hefboom voor veerkracht is. Beide gemeenschappen hebben dus zwaar geleden. Deze mensen waren allemaal

ongelooflijk arm, maar het was niet de armoede die een groep vernederde, het was de-culturatie, het gebrek aan verhalen om de gemeenschap te vertegenwoordigen en het gebrek aan rituelen om banden van affectiviteit te weven".

5.4.4 Hoe nemen we dit mee in onze analyses?

Mieke Groeninck et al. wezen erop dat we veerkrachtige acties moeten leren zien, herkennen, ook daar waar we ze soms niet vermoeden. Het oeuvre van Boris Cyrulnik scherpt als het ware onze blik aan, het verruimt ook ons blikveld.

Uit het werk van Groeninck et al. leren we dat veerkracht altijd in beweging is en we moeten kijken naar relationeel ingebedde praktijken waarin er actief wordt omgegaan met de mogelijkheden die er in een bepaald kader zijn, die de leefbaarheid in het gezin en voor de gezinsleden versterken. Boris Cyrulnik verfijnt als het ware ons begrip van wat er voor nodig is om “actief om te gaan met mogelijkheden”. Hij benadrukt het belang van een coherente en positieve representatie van de representatie die andere van jou maken. Voor mensen in precaire leefomstandigheden is het daartoe belangrijk om een “niche affective sécurisante” te treffen of om met andere woorden omringd te worden met mensen die je positief spiegelen. Een discursief maatschappelijk klimaat dat zich mild uitdrukt voor mensen in precaire leefomstandigheden is een belangrijke factor voor hen om het “risico” tot sociaal contact te wagen. Daarnaast beklemtoont hij het belang van het (creatief) proces van betekenisgeving. Dit proces kan allerlei vormen en kleuren aannemen, maar gebeurt altijd samen met anderen.

Tot slot, wijzen we erop dat Boris Cyrlunik in zijn oeuvre een expliciete link maakt tussen de veerkracht van de ouders en deze van de kinderen. Het kindperspectief is zeer aanwezig in zijn werk. Hij wijst op het belang van de eerste levensjaren en de ouder-kindrelatie tijdens de preverbale periode. Een goede gehechtheid zorgt voor een goede start, maar tegelijk ziet hij het niet als deterministisch voor het verder verloop van het leven en de veerkracht die men al dan niet zou hebben op momenten van tegenslag of zelfs traumatische gebeurtenissen. Sociale contacten, het overwinnen van schaamte en zingevend omgaan met de gebeurtenissen laten toe om aan veerkracht te winnen en zich te engageren in een dynamisch project voor de toekomst.

5.5 Besluit: een kompas voor lectuur van gesprekken met eerstelijnswerkers, vrijwilligers en ouders

We schetsten kort het mensenrechtenperspectief en de capability-benadering. We zien het als een belangrijk ethisch uitgangspunt voor dit praktijkproject. Elke mens wordt binnen dit kader als doel op zich gezien en verdient het om een goed leven te leiden. Een goed leven is sterk afhankelijk van de aanwezigheid van vrijheid en échte keuzemogelijkheden om het leven te leiden dat hij/zij zelf als waardevol inschat. Martha Nussbaum definieert 10 essentiële capabilities gaande van leven, lichamelijke gezondheid en lichamelijke integriteit, over verbeeldingskracht, gevoelens, praktische rede, tot sociale contacten, spelen, andere biologische soort en maatschappelijke en politieke participatie.

We nemen dit kader mee. Enerzijds voor de analyse van de gesprekken met de eerstelijnswerkers en de vrijwilligers. Op basis van onze omgevingsanalyse die wijst op een toename van armoede en moeilijke toegang tot de sociale grondrechten en de aanwezigheid van een groeiende groep mensen en gezinnen die zonder wettig verblijf zijn in Brussel, formuleren we de hypotheses dat dit

mensenrechtenkader onder druk staat en dat de discretionaire ruimte waarin eerstelijnswerkers en vrijwilligers zich begeven aanzienlijk is. We vragen ons af hoe ze daarmee omgaan en hoe ze de mogelijke spreidstand ervaren tussen de dagelijkse realiteit op de eerste lijn en een overheidsoptreden dat een mensenrechtenbenadering soms onder druk zet. Anderzijds zullen we in de gesprekken met de ouders de spanning nagaan tussen het leven dat ouders als waardevol zien en de beperkingen die ze in het dagelijks leven ervaren.

We vullen dit mensenrechten- en capability-perspectief aan met een aantal ideeën over veerkracht in zeer moeilijke leefomstandigheden. We zien het mensenrechten- en capability-perspectief als een ideale macrowereld waartegen de micro- en mesowereld vorm zou kunnen krijgen. Helaas leven we niet in een utopische maatschappij. Het gebrek aan toegang tot sociale grondrechten en mensenrechten is een realiteit voor een belangrijke groep gezinnen in Brussel en dat zal niet van vandaag op morgen veranderen. We willen met dit project reflecties aanbieden die handvaten kunnen zijn om op het terrein acties tot stand te brengen die deze gezinnen maximaal kunnen ondersteunen. We nemen uit de studie “Veerkracht in beweging” een aantal belangrijke aandachtspunten mee voor onze lectuur van de gesprekken met zowel de eerstelijnswerkers en vrijwilligers als de ouders. In de eerste gesprekken focussen we op hoe ze een veerkrachtige of juist kwetsbare ouder definiëren, wat ons dit vertelt over de maatschappelijke context waarin ze werken en welke relatie we kunnen vaststellen met een aantal accenten in de begeleidingspraktijk. In de gesprekken met de ouders zijn we aandachtig voor de houdingen en handelingen die de ouders zélf als gunstig (of ongunstig) zien voor de leefbaarheid in het gezin en van de gezinsleden. We vertrekken dus niet van een normatief kader dat aangeeft hoe veerkracht eruit moet zien. Vanuit het oeuvre van Boris Cyrulnik nemen we een aandacht mee voor de binnenkant van armoede en sociale uitsluiting en de interne blockage die mensen soms in sociaal isolement en of schaamte kan doen terugtrekken. Een empowerende houding en het ondersteunen van processen van zingeving kunnen deze blockage doorbreken. We kijken ook in de gesprekken met de eerste en nulde lijn welke reflecties er worden gehanteerd over het belang van het versterken van de binnenkant van armoede en sociale uitsluiting.

6 De stem van de Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers

6.1 Onderzoeksdesign: kwalitatief onderzoek naar de ervaringen van eerstelijnswerkers en vrijwilligers

We kiezen voor een kwalitatief onderzoeksdesign. We kiezen ervoor om in gesprek te gaan met eerstelijnswerkers en vrijwilligers en met de ouders zelf (zie puntje 7). In het diepte-interview met eerstelijnswerkers en vrijwilligers focussen we bijvoorbeeld op hun concrete ervaringen met het Brusselse terrein. Welke type gezinnen ondersteunen ze? Welke situaties komen ze tegen? Observeren ze veranderingen op het Brusselse terrein? Hoe definiëren ze kwetsbaarheid en veerkracht bij ouders?

We interviewden 27 eerstelijnswerkers en vrijwilligers van 21 verschillende Brusselse organisaties. Met eerstelijnswerkers bedoelen we professionele hulpverleners die op een of andere manier ondersteuning bieden aan de Brusselse gezinnen. We streefden daarbij naar een grote diversiteit aan verschillende stemmen We spraken in totaal met 15 heel uiteenlopende profielen van eerstelijnswerkers: sociaal werkers, een jurist, een verpleegster, een psycho-pedagoog, een gezinscoach, een outreachend sociaal werker, een ervaringsdeskundige, een brugfiguur, een animator en een coördinator. We interviewden in totaal met 10 vrijwilligers. Het zijn mensen die actief zijn in een aantal Brusselse burgerinitiatieven, etnisch culturele zelforganisaties en in een religieuze gemeenschap. Zij zetten zich met veel professionele kracht maar op vrijwillige basis in voor het ondersteunen van Brusselse gezinnen. We namen ook een interview af van 2 Brusselse sleutelfiguren die eigenlijk strikt genomen geen eerstelijnswerkers zijn, maar ons toch interessante informatie konden verstrekken over de ondersteuning aan Brusselse gezinnen: een procesbegeleider van Ket in Brussel en een medewerker van het Platform Kinderen op de vlucht. Hieronder het overzicht van de organisaties die we bereikten. We verwijzen naar bijlage 3 voor een korte beschrijving van elke organisatie zoals we die terugvinden op sociaal.brussel. De informele organisaties zijn daar niet persé in opgenomen, voor deze formuleren we zelf een korte omschrijving. Bijlage 3 dient als een soort index voor de lezer. Dit is nodig, vooral omdat we in dit rapport eerst de stem van de eerstelijnswerkers, vrijwilligers en ook ouders aan bod laten komen, pas daarna zoomen we in op de concrete sociaalwerkpraktijken, op de organisaties zelf.

Tabel 1: Opsomming bevraging van de Brusselse eerste lijn

1	Medewerker bij SDJ (Services des Droits de Jeunes)
2	Medewerkers Schoolpoortwerking van Vrienden van het Huizeke (2)
3	Medewerker van Kind en Gezin (3)
4	Medewerker van Medikuregem
5	Medewerker van Samenlevingsopbouw Brussel
6	Medewerkers van CAW Brussel - Gezinsondersteuning Ketjes in Brussel (1) en noodopvang in de Trierstraat (2)
7	Medewerker Solentra vzw

8	Medewerker Ket in Brussel
9	Medewerker Platform Kinderen op de Vlucht
10	Medewerker van KOALA
11	Medewerker van Huis der Gezinnen
12	Medewerker van Le Foyer
13	Medewerker van Woningen123Logement
14	Vrijwilliger Begijnhofvrienden
15	Medewerker van Nasci vzw
16	Medewerker van Leger des Heils Brussel
17	Vrijwilliger Meervoud
18	Vrijwilliger ADIB (Action et Dialoque Bruxelles)
19	Vrijwilliger bij Les Albelges (2)
20	Vrijwilliger bij Feza vzw (Femmes Epanouis et Actives)
21	Vrijwilliger bij de Roemeens Christelijk Orthodoxe Kerk

We kozen ervoor om zowel formele als informele welzijns – of preventieve gezondheidsactoren te interviewden. Zowel professionele hulpverleners als vrijwilligers dus. De aandacht voor de burgerinitiatieven, etnisch culturele zelforganisaties en religieuze gemeenschappen volgt op eerder onderzoek dat de belangrijke rol van deze actoren blootlegde in het ondersteunen van het welzijn en de gezondheid van de Brusselaars (Schrooten, 2017; Schrooten et al., 2017, 2019; Thys, 2017).

Het verschil tussen formeel en informeel zien we niet als wit-zwart. We zien het eerder als een continuüm met vele schakeringen tussen deze twee uitersten. Elk van de organisaties die we bereikten (zie hierboven) neemt een unieke positie in op het continuüm formeel – informeel. Aan het formele uiterste vinden we bijvoorbeeld Kind en Gezin terug dat deel uitmaakt van het Agentschap Opgroeien, aan het andere uiterste situeren zich de zelforganisaties Les Albelges en ADIB, de Orthodoxe Roemeense en de Begijnhofvrienden die volledig los van overheidsinitiatief en -controle functioneren en enkel met vrijwilligers werken. Daartussen bevinden zich de Brusselse vzw's die in meerdere of mindere mate door de overheid worden gesubsidieerd om een welzijns- of gezondheidsondersteunende rol op te nemen.

Sociaalwerkpraktijken die zich ontwikkelen in de schoot van burgerinitiatieven, etnisch culturele zelforganisaties en religieuze gemeenschappen ontstaan vaak bottom-up naar aanleiding van heel concrete noden en problemen die de initiatiefnemers observeren onder medebuurtbewoners, binnen de eigen etnisch culturele gemeenschap of binnen een bepaalde religieuze gemeenschap (Schrooten et al., 2017). Ze werken laagdrempelig, zonder al te veel bureaucratische procedures en slagen er goed in om een klimaat van vertrouwen tot stand te brengen en daarmee aansluiting te vinden bij de leefwereld van hun deelnemers. Ze functioneren vaak als een 'breed onthaal' waar

deelnemers een brede waaier aan noden kunnen communiceren. Ze helpen de deelnemers hun noden te herformuleren in (hulp)vragen. Sommige hulpvragen zullen ze zelf opnemen, maar nog vaker nog helpen ze een brug te slaan naar de meer reguliere hulpverlening of maken ze hun deelnemers wegwijs in het Brusselse hulp- en dienstverleningsaanbod.

De 21 organisaties die we bereikten vormen samen een mooi staal van diverse actoren die gezinnen in precaire leefomstandigheden ondersteunen. Anders dan in kwantitatief onderzoek, zoeken we met deze dataverzameling niet naar een statistische representativiteit of afspiegeling van een ruimere populatie (Mortelmans, 2007, pp. 395–470). Wel streven we een zogeheten theoretische representativiteit na. We zoeken met andere woorden naar een voldoende aantal en voldoende diverse gesprekken om een thema of onderwerp te doorgronden. Om een organisatie voor de steekproef te weerhouden wordt geen “ad random” principe toegepast. We zoeken naar bijkomende stemmen totdat het onderwerp in zijn complexiteit zeg maar kan worden geanalyseerd. De regel luidt dat wanneer een bijkomend gesprek niets meer toevoegt aan de al voorliggende analyse, het punt van saturatie is bereikt. Dit is tegelijk het moment waarop men de dataverzameling mag afsluiten. Dit is althans de theorie, in de praktijk bepalen tijd en middelen al te vaak de omvang van het datamateriaal.

Deze laatste opmerking geldt ook voor ons project. We bereikten een mooi en divers staal van organisaties en qua profielen van eerstelijnswerkers en vrijwilligers, maar deden daarmee nog niet de toer van het Brusselse terrein van gezinsondersteunende initiatieven. We wijzen erop dat bijvoorbeeld de Brusselse Franstalige organisaties onderbelicht zijn, zoals les Maisons Vertes. We hadden graag enkele Franstalige organisaties en hun medewerkers beluisterd, om te verkennen welke de mogelijke verschillen en gelijkenissen zijn met het Nederlandskundige aanbod van gezinsondersteunende initiatieven.

Het ontbreken van de Franstalige actoren is enerzijds een gevolg van het feit dat het project in de schoot van Inclusief Brussel ontstond. Inclusief Brussel is zoals eerder vermeld een samenwerkingsplatform tussen een aantal centrale Nederlandstalige welzijnsactoren die hetzij door de Vlaamse Gemeenschapscommissie, hetzij door de Vlaamse overheid worden gesubsidieerd. Een van de algemene kernopdrachten van Inclusief Brussel is om samen een Brusselstem te formuleren, in de Vlaamse publieke opinie, maar ook ten aanzien van Vlaamse overheid die soms te weinig rekening zou houden met de specificiteit van de Brusselse context. Deze insteek brengt ons als vanzelfsprekend bij het Brusselse Nederlandskundige gezinsondersteunende aanbod. Anderzijds is het een gevolg van de materiële beperkingen van dit project. Het is een kortlopend onderzoeksproject met weinig middelen en een zeer beperkte onderzoekscapaciteit.

Het zijn overigens niet alleen de Franstalige organisaties die ontbreken, er ontbreekt onder andere ook diversiteit qua informele organisaties in ons databestand. We spraken met een aantal vrijwilligers van een zelforganisaties in Schaarbeek die ontstond vanuit de Turkse gemeenschap maar nu een uiterst divers doelpubliek bereikt. We bereikten ook een Albanese en Marokkaanse zelforganisatie en twee sociaalwerkpraktijken die zich in de schoot van een religieuze gemeenschap ontwikkelden, met name in de Begijnhofparochie en in de Roemeens Christelijk Orthodoxe kerk in Brussel.

6.2 Semi-gestructureerde vragenlijst: focus op de ervaringen van de Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers en het in kaart brengen van de sociaalwerkpraktijken

We hanteren een semigestructureerde vragenlijst (zie bijlage 1). We formuleerden 9 handvaten voor het gesprek.

1. Beschrijving organisatie
2. Steun aan kwetsbare ouders
3. Bereiken van kwetsbare ouders
4. Definitie kwetsbare en veerkrachtige ouders
5. Grenzen aan creatieve oplossingen
6. Werken in een intersectoraal netwerk
7. Spanningsboog: verontrusting over de kinderen
8. Wat kan er beter? Wat heb je nodig
9. Casusbespreking van een gezin

Met deze handvaten willen we in hoofdzaak meer te weten komen over de sociaalwerkpraktijk waarin de eerstelijnswerkers en vrijwilligers functioneren. Welke praktijken zijn er in Brussel en welke activiteiten organiseren ze en welke methodieken of werkwijzen hanteren ze daarbij om gezinnen in precaire leefomstandigheden maximaal te ondersteunen? We vragen door naar de sterktes maar ook naar wat er volgens beter kan en wat daarvoor nodig is qua ondersteuning van de organisatie bijvoorbeeld maar ook qua beleidscontext. We zullen de antwoorden op deze vragen in derde instantie en in een volgend hoofdstuk bespreken.

We zoomen eerst en vooral in op de beschrijving die de eerstelijnswerkers en vrijwilligers geven van het Brusselse terrein. Zoals we in de omgevingsanalyse schreven, ligt het niveau van kinder- en gezinsarmoede hoog in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. 1 op 5 kinderen wordt geboren in een gezin zonder inkomen uit arbeid (Englert et al., 2019, p. 32), 29% van de kinderen tussen 1 en 15 jaar is volgens de deprivatie-index[4] 'materieel gedepriveerd' (Guio et al., 2018, p. 22). Deze groep kinderen gaat niet jaarlijks met vakantie, zelfs niet één week, vaak zijn er achterstallige rekeningen of kan het huis niet voldoende worden verwarmd op koude dagen. 8% van de kinderen in Brussel is zwaar materieel gedepriveerd. Het zijn kinderen die nooit nieuwe kleren of schoenen krijgen, geen toegang hebben tot internet en zelfs niet elke dag een evenwichtige maaltijd eten, als ze al geen hongerlijden.

Met deze cijfers behoort het Brusselse gewest zoals we in de omgevingsanalyse schreven, bij de armste Europese regio's. Nochtans zijn de cijfers nog een onderschatting van wat zich op het terrein afspeelt en dit om twee redenen. Ten eerste is Brussel een duaal gewest: het heeft zowel de rijkste als armste Belgische gemeente op haar grondgebied. In bepaalde Brusselse buurten lopen de armoedecijfers dus nog hoger op dan het Brusselse gemiddelde en gaat het over een forse meerderheid van de kinderen. Ten tweede zijn er nog heel wat groepen kinderen en gezinnen die niet door de grootschalige surveys worden bereikt. Gezinnen zonder wettig verblijf bijvoorbeeld, die nergens worden geregistreerd en dak- en thuisloze gezinnen die door het ontbreken van een adres

[4] De deprivatie-index bevat 19 'materiële items' gaande 'met vakantie kunnen gaan' en 'een voldoende verwarmd huis', over 'ruimte om huiswerk te maken' en 'toegang tot internet', tot 'het eten van groenten en fruit én vlees of vis elke dag'.

en andere drempels moeilijk kunnen worden geïnterviewd. De realiteit op het terrein is met andere woorden nog een stuk ruwer dan de cijfers al doen vermoeden.

In dit hoofdstuk komen de observaties en ervaringen van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers aan bod. Welke profielen van gezinnen beschrijven ze? Welke problemen en situaties komen ze tegen? In tweede instantie gaan we dieper in op de definities die eerstelijnswerkers en vrijwilligers hanteren van een kwetsbare en veerkrachtige ouder. Deze definities informeren ons zowel over de Brusselse context (macro) als over de organisationele context (meso) waarbinnen ze vorm krijgen. De definities zijn sterk geënt op de dagelijkse begeleidingspraktijk van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers en op de situaties die ze daarin tegenkomen en de ouders en de gezinnen die ze daarin ontmoeten. Tegelijk geven deze definities de begeleidingspraktijk ook vorm. De opvattingen over wat een kwetsbare en veerkrachtige ouder is, staan niet los van de activiteiten die ze organiseren of de werkwijzen die te hanteren om gezinnen in precaire leefomstandigheden te ondersteunen. We focussen op de gelijkenissen en verschillen in definities tussen de verschillende eerstelijnswerkers en vrijwilligers. We nemen deze inzichten vervolgens mee in de bespreking van de Brusselse ‘goede praktijken’.

Samengevat: we focussen in dit hoofdstuk op twee analyses. Ten eerste zoomen we in op de schets van het Brusselse terrein die we lezen in de gesprekken met de eerstelijnswerkers en vrijwilligers. Ten tweede gaan we na welke definities ze hanteren van kwetsbaar en veerkrachtig ouderschap. De derde analyse die de Brusselse goede praktijken bespreekt, nemen we op in een afzonderlijk hoofdstuk, dat we presenteren nadat we ook de stem van de ouders hebben besproken.

6.3 Beschrijving van het Brusselse terrein: een toegenomen groep van gezinnen zonder wettig verblijf

De beschrijvingen van het Brusselse terrein informeren ons over het profiel van gezinnen die de organisaties bereiken. Sommige eerstelijnswerkers of vrijwilligers, vooral deze die al enige tijd in Brussel werken, vertellen ons over een evolutie die ze observeren over een periode van 10 tot 15 jaar. Andere eerstelijnswerkers en vrijwilligers gaan in op de evoluties die ze opmerken op het beleidsniveau, binnen hun organisatie of in de begeleidingspraktijk.
Het eerste dat opvalt in de gesprekken met de eerstelijnswerkers en vrijwilligers is dat ze precies naar deze groepen gezinnen verwijzen die niet of te weinig vertegenwoordigd zijn in de surveys die aan de basis liggen van de Brusselse armoede- en kinderarmoedecijfers. Vooral wanneer ze een evolutie in de tijd beschrijven. Verschillende eerstelijnswerkers en vrijwilligers vertellen ons dat ze de groep gezinnen zonder wettig verblijf en dak- en thuisloze gezinnen de afgelopen jaren zagen toenemen. Dit komt ook overeen met de bestaande schattingen van mensen zonder wettig verblijf en met de cijfers van Bruss’Help over dak- en thuisloze kinderen. We herinneren kort aan deze cijfers uit de omgevingsanalyse: naar schatting komen er jaarlijks alleen al via de asielprocedure zo´n 10000 personen zonder verblijfstitel bij in België. De instroom van mensen zonder wettig verblijf is nog steeds groter dan de uitstroom (Samenlevingsopbouw Brussel, 2019, p. 2). Het aantal mensen zonder wettig verblijf in Brussel wordt geschat op 120000. Ter vergelijking: een stad als Leuven heeft maar net iets meer dan 100000 inwoners. De cijfers van Bruss’Help geven een sterke stijging aan van het aantal dak- en thuisloze kinderen in Brussel aan (Quittelier & Bertrant, 2019; Quittelier & Horvat, 2019). Tijdens de laatste telling in 2018 werden er 612 kinderen geteld. In 2008 waren er dat 201. Over een periode van 10 jaar (2008 tot 2018) is aantal getelde dak- en thuisloze kinderen in Brussel dus verdrievoudigd. Bovendien valt het op dat in 2018 een minderheid van deze kinderen in de onthaaltehuizen verblijft. De meerderheid verblijft in nood- en crisisopvang, op straat of in instabiele of ontoereikende huisvesting.

De regioverpleegkundigen, psycho-pedagogen of gezinscoaches van Kind en Gezin zijn bevoorrechte getuigen van de veranderingen op het Brussel terrein. Ongeacht het statuut of de woonsituatie van een gezin, meldt zich bij elk gezin met een pasgeboren kind iemand aan, ofwel van Kind en Gezin, ofwel van ONE. Een medewerker van Kind en Gezin die al meer dan 10 jaar in Brussel werkt, beschrijft hoe zij persoonlijk het Brusselse terrein zag veranderen. Ze wijst op de toename van gezinnen in onwettig verblijf, maar tegelijk ook op de toegenomen huisvestingscrisis en de schaarste binnen de noodopvang. Vooral voor deze meest kwetsbare groepen gezinnen heeft dit grote gevolgen. Soms moeten ze dan ook beroep doen op informele initiatieven, zoals huisvesting binnen religieuze gemeenschappen of in onderhandelde bezettingen. Een medewerker van Medikuregem, het wijkgezondheidscentrum in Anderlecht, wijst erop dat de complexe opeenstapeling van problemen die gezinnen tegenkomen, is toegenomen. Ze verwijst hier net als de medewerkers van Kind en Gezin naar de groep van mensen zonder wettig verblijf. Het spreekt vanzelf dat wanneer men weinig tot geen toegang heeft tot grondrechten, er een escalatie van problemen kan volgen. Een medewerker van Samenlevingsopbouw Brussel geeft aan dat de situaties 'urgenter' zijn geworden. Daarmee wijst ze erop dat gezinnen vaker dan vroeger basisnoden zoals eten, kleding en luiers ontbreken. Hoewel het opbouwwerk veel belang hecht aan het structureel werk met gezinnen, geeft ze aan dat de ondersteuning van welzijn en gezondheid van de gezinnen op dit moment ook een doel op zich is geworden. We laten alle drie deze medewerkers ook zelf even aan het woord[5].

Meer zeer precaire gezinnen zonder wettig verblijf
Toegenomen problemen met huisvesting, zelfs noodopvang verzadigd

"R: Als je dat vergelijkt met 10-15 jaar geleden van het aantal kwetsbare gezinnen in Brussel, vooral **heel veel gezinnen die leven ja in de in de illegaliteit, in de anonimiteit daar zie ik een, daar wordt ook nooit bijna nooit over gesproken in de media, dat zijn eigenlijk gezinnen die zogenaamd niet bestaan maar der zijn er heel veel, vaak ook met hele kleine kinderen die leven eigenlijk in zeer precaire situaties.** Vaak leven ze dan ook in kraakpanden ja of in de Samusocial ik zie daar een heel grote stijging in eigenlijk in die groep mensen, toch wel, zeker de voorbije jaren, ik denk dat die Samusocial dat dat ook wel een, das eigenlijk wel de enige plaats waar zo'n mensen kunnen verblijven zonder papieren, dat dat ook wel een beetje een trekpleister is om mensen dat er zoveel mensen in Brussel zijn eigenlijk, **maar die Samusocial zit eigenlijk vol dus dat is dan vaak het probleem dat wij op zoek moeten gaan naar andere plaatsen waar die mensen kunnen verblijven, ja**. Dan gaan ze soms dan is het soms via een pater of via zo die caritatieve dingen ik heb zo het gevoel het gevoel dat dat tegenwoordig ook allemaal vol is omdat dat een beetje verzadigd geraakt eigenlijk (medewerker 1, Kind en Gezin)".

Een grotere groep gezinnen met een complexe multi-problematiek –
In de hand gewerkt door gebrek aan toegang tot rechten

"R: Er zijn meer mensen met een multiple problematiek of meer problemen. Dus kwetsbaar op veel meer verschillende vlakken in plaats van alleen huisvesting, het is precies alles dat heel veel mensen hebben, geen mutualiteit en geen Belgische nationaliteit, geen papieren en ja, maar dat hoort er natuurlijk ook bij. Je hebt ook veel minder rechten. Allé dat hoort erbij, maar ik wil niet zeggen als je geen rechten hebt op dat en dat, dan geraak je in armoede, dan heb je geen kleedjes en dat maakt dat het allemaal zo complex wordt. Ter

[5] We blijven in deze citaten zo dicht mogelijk bij de gesproken taal. Dit maakt de citaten misschien wat moeilijk leesbaar, maar tegelijk voorkomen we dat we de uitspraken verdraaien. Het grote verschil met geschreven taal is opvallend en heel normaal, respondenten net als de interviewer zoeken naar woorden, breken hun zin af om terug opnieuw hun gedachten zojuist mogelijk trachten te formuleren. Het is de eerlijkste weergave van hun stem. We spraken met enkele Franstalige eerstelijnswerkers en vrijwilligers, we opteren ervoor om het originele citaat te behouden en niet te vertalen naar het Nederlands. De verwijzingen naar personennamen halen we er wél uit. Ook de euh en de euhm laten we weg. R staat voor respondent en I voor interviewer. We accentueren de passages in de citaten die het meest sprekend zijn.

verduidelijking: **Het lijkt me dat mensen vaak niet in een benarde situatie zitten op een front, maar eerder verschillende fronten.** Ik geef als voorbeeld: een patiënt heeft relatieproblemen, hierdoor is zij gedemotiveerd, ze is werkloos, zij komt in schulden, de hechting met haar baby is moeizaam door de moeilijke relatie, mevrouw heeft weinig motivatie om op controle te komen, mevrouw heeft nood aan praktische en financiële ondersteuning…. Het lijkt vaak niet een geïsoleerde problematiek waar mensen mee in aanraking komen (medewerker, Medikuregem)".

Situaties zijn in toenemende mate urgent

"R: ik vind wel dat daar evolutie in is. Ja. Omdat het structureel werk meer onder druk staat. ja, en omdat de situaties zo urgent zijn geworden. Dat op zich ervoor zorgen dat mensen eten hebben, allé zo van die dingen ja, of of goe in hun vel zitten. Op zich al een finaliteit is geworden van de organisatie (medewerker Samenlevingsopbouw Brussel, Voyaach).

Ook een medewerker van het Huis der Gezinnen observeert veranderingen zowel qua complexe situaties die ze tegenkomen als op het vlak van de draagkracht dat ze zelf hebben als eerstelijnswerkers en als team. Ze verwijst naar het vaker voorkomen van signalen van intra-familiaal geweld, ook in gezinnen of bij moeders zonder wettig verblijf. De complexiteit situeert zich in een opeenstapeling van problemen maar meer nog in het gebrek aan oplossingsstrategieën. In een volgend citaat wijst ze erop dat er anno 2020 minder kansen zijn om bijvoorbeeld via projectmiddelen een aantal tijdelijke medewerkers te kunnen aannemen. De ploeg is op die manier kleiner in vergelijking met de hoogdagen van mogelijkheden in 2008. Het team heeft daardoor ook minder draagkracht zo vertelt ze. Ze beschrijft verder een gevoel van machteloosheid en moedeloosheid bij de collega's en geeft aan dat er binnen de ploeg 'gewenning' optreedt in verband met moeilijke situaties en complexe cases. Ook een CAW-medewerker geeft aan druk te ervaren. Terwijl het aantal 'kwetsbare gezinnen' is toegenomen, wordt er de afgelopen jaren alleen maar bespaard, zo vertelt ze. Elke hulpverlener wordt als het ware in drieën gespleten. Een medewerker van Le Foyer treedt dan weer de medewerker van het Huis der Gezinnen bij met betrekking tot een gewenning in Brussel aan situaties die eigenlijk helemaal niet oké zijn.

Toename van complexe situaties zoals intrafamiliaal geweld bij vrouwen zonder wettig verblijf

"R: We zijn daar vandaag allé de afgelopen periode heel sterk in aan het zoeken. Omdat die vragen **een stuk toenemen of die signalen ja rond familiaal geweld**. En zoals mijn collega daarstraks zei, van Kind en Gezin, het is heel simpel, hebben ze geen papieren, dan kunde niets doen. Ja behalve wat dat ik tegen mijn team ook zei, zorgt ervoor dat die mama, iedere keer als er iets gebeurt, het iedere keer te laten vaststellen of de politie erbij halen. Als ge geen, als ge hier illegaal zijt, of bijvoorbeeld die mama nu ook die we vanmorgen besproken hebben, heeft geen verblijfsvergunning, dus die hangt heel erg af van haar man. En dan, als je geen, ik weet niet **als ge een verblijfvergunning, dat zou ik is moeten vragen aan het CAW, of aan mijn collega, kan je nergens terecht. Niet in een opvangtehuis, nie…, da is gewoon zo. We hebben het al, allé een paar keer geprobeerd, het lukt gewoon niet**. En daar weten we, allé ik voel het toenemen, de machteloosheid, weten we niet goed, ja ik zei ook tegen mijn collega, ja niets doen kunnen we ook niet doen want als er iets gebeurt zijn dan, allé we zijn ook wel aansprakelijk. De situaties van die vrouwen is ook zo, zijn zo kwetsbaar. Het gaat dan over vooral importbruiden, die ofwel gedwongen ofwel gekozen hebben maar niet wisten dat hun man, als ze in België kwamen, een alcoholverslaving heeft en een los hand allé. Nee. Maar dus, **in sommige complexe situaties botsen we op grenzen om nog creatieve oplossingen te vinden**. Tenzij dat we hier stapelbedden beginnen installeren en dan tegen die vrouwen zeggen, komt hier maar slapen, ge hebt hier een keuken en ok ge kunt u hier niet wassen. Nee, creatieve oplossingen die zijn er gewoon niet, allé … (medewerker, Huis der Gezinnen)."

De dingen verslechteren, verbeteren niet, minder personeel voor moeilijkere situaties

"R: Ja het ding is zo, ik doe dit nu al 16 jaar. Dus in het begin en zeker met de hoogdagen, zo bedoel ik 2008 zo dat ge projecten kon doen en da ge. Allé echt wel veel meer het effect zag omdat je allé heel doelgerichte projecten kon doen. En dan meer personeel had en andere uitwisseling en kan je ook de zwaarte spreiden over meer team, allé ge had samen meer draagkracht. En nu voel ik zo van oh my god het is echt zo, ja een moeras en ge wilt er niet in en ge ma ge ziet, ge houdt u nog, ge grijpt u nog vast aan de kleine lichtpuntjes die der zijn ma ge wordt zo ingenomen door de moeilijkheden da ge ze op den duur bijna niet meer ziet. Allé ook hé we hebben aan het begin van onze teamvergadering altijd zo een happy moment, dat is echt zo van, goh ja der is niks speciaals gebeurd, het is allemaal, op den duur wordt het ook zo, het is allemaal hetzelfde, allé ik bedoel. **Der is zo een afvlakking hé**, ja gewenning ja. Nochtans als ge mijn collega hoort, ik ook nog wel altijd, als ge mij hoort, er zit altijd nog wel zo de wil om dingen te veranderen, zij ook hé, ik denk dat zij manier gevonden heeft om der niet teveel over na te denken. Dat ga ik met haar ook bespreken in het functioneringsgesprek, allé in het gesprek. Van hoe ga je **om met die machteloosheid** want … Maar ik kon dat vroeger ook beter, ik denk dat duurt al zo lang, ik zit hier al het langst, ik ben hier al het langst. **Dat dat gewoon moeilijk is omdat ge de dingen niet ziet verbeteren maar ziet verslechteren** (Medewerker, Huis der Gezinnen)".

Gewenning aan situaties die eigenlijk niet oké zijn

R: "En in die barakken aan de Ninoofsepoort, daar is vorige zomer ook een ongeval gebeurd, een kind werd door een auto aangereden. **En daar vraag ik me, zijn de kinderen daar oke? Neen ik vraag me niet, ik zie dat direct, de kinderen horen daar niet.** Wij als bemiddelaar, als hulpverlener ik kan enkel zeggen 'dat is niet oke'. Ook het verhaal met mensen die op straat zijn, aan de Nieuwstraat. Soms wordt er gezegd, omdat het Roma zijn, dat het traditie is, hun 'lifestyle'. Terwijl nee, nee, ik persoonlijk ik ken Roemenië, ik ken daar geen famillies die zo op straat leven. Oké sommige hebben een kleine barak of wonen bij iemand of … Maar echt op straat in het centrum met het hele gezin, zoals we dat hier zien nu in Brussel, neen dat is niet hun lifestyle. Dat wordt hier gecreëerd omdat de mensen een beetje geld verdienen en voilà (medewerker le Foyer)".

Overbevraging van hulpverleners

"R: ja, **wij worden gewoon overvraagd eh, elke hulpverlener wordt in drie gesneden** en wij moeten zoveel, wij moeten zoveel doelgroepen bereiken en zoveel hulpverlening doen en dan zo op het laagste niveau een inloopcentrum da da zout ge ook kunnen zien als geen hulpverlening eh ja en met alle besparingen, ge hebt ten eerste de besparingen dat we zelf moeten doen door het begrotingstekort van het CAW Brussel en dan de nieuwe besparingen dat nu ook opgelegd zijn. Er wordt gewoon nog meer getrokken aan diensten en aan mensen om zoiets nieuws en bijkomend te gaan organiseren, daar is zo heel weinig aandacht voor en toch zouden zo, de Brusselse context veranderd continu ook eh of toch in een periode van tien jaar, het aantal kwetsbare gezinnen neemt toe, zouden er toch zo impulsen moeten zijn binnen een organisatie om sneller op de bal te kunnen spelen (medewerker1, CAW Brussel)".

Een medewerker van Nasci wijst er ook op dat hun publiek afgelopen jaren alleen maar groter is geworden. Idealiter zou er een tweede of zelfs meer Nasci's moeten zijn volgens haar. Nasci is een vzw gegroeid vanuit een burgerinititief, die materiële hulp en gezinsondersteuning biedt aan mensen zonder inkomen (vaak mensen zonder wettig verblijf).

Groep gezinnen zonder inkomen neemt toe

"R: Wij moeten altijd opzoek naar nieuwe fondsen en het is eigenlijk nooit genoeg **omdat het publiek dat wij hebben altijd maar groter en groter worden**. Dus dat is eigenlijk iets dat wij op politiek vlak toch vaak aandacht voor vragen. Bijvoorbeeld een tweede Nasci of meerdere Nasci's. Niet alleen in Brussel maar ook in Vlaanderen en Wallonië. Want wij leven in een consumptiemaatschappij (medewerker Nasci)".

Een medewerker van Kind en Gezin geeft aan dat werken in Brussel heel anders verloopt dan in Vlaanderen. Ten eerste omdat er een 'overbevraging' is. Dak- en thuisloze gezinnen, gezinnen zonder wettig verblijf, transmigranten: deze groepen zeer precaire gezinnen zijn oververtegenwoordigd in Brussel in vergelijking met Vlaanderen. Ze merkt op dat de medewerkers die in Brussel werken

eigenlijk onvoldoende worden ondersteund in functie van de particulariteit van de Brusselse context. Een andere medewerker van Kind en Gezin geeft nog een ander voorbeeld die de particulariteit van Brussel verder verfijnd: in Brussel meer dan in andere regio's arriveren regelmatig nieuwe etnisch culturele minderheden die voor specifieke -uitdagingen zorgen.

Brussel anders en vaak ook moeilijker werken van Vlaanderen

"R: Ja dat is niet te vergelijken met Vlaanderen, als ik een casus heb en die mensen verhuizen naar Mechelen, dan ben ik kweenie hoe blij voor hun want dan weet ik ze zullen bij het OCMW gewoon terecht kunnen en die zullen hen helpen met onderdak te zoeken, bij ons heeft het OCMW geen tijd om te helpen met onderdak zoeken, die gaan de hoogstnodige dingen doen maar der is zo'n overbevraging dat dat onmogelijk is, dus dat ik denk dat dat daar gewoon ligt, **alle transmigranten zitten in Brussel, daklozen komen naar Brussel omdat daar allé het meeste , de meeste opties zijn dan allé de meeste kans op vooruitgang denkt men dat in Brussel is. Mensen komen toe in Brussel. Dat is allemaal hier hé.** En ik twijfel niet dat in andere grote steden gelijk Antwerpen en Gent er ook heel veel problemen zijn maar ik denk dat de situatie nog een beetje anders is. Ik denk dat dat heel belangrijk is want ik denk niet dat dat eenvoudig werk is (medewerker 2, Kind en Gezin)".

Weinig ondersteuning in functie van de complexiteit van het Brusselse terrein

"R: En ik denk ook dat dat binnen Kind & Gezin, denk ik dat dat niet eenvoudig is om van iedereen te vragen. allé Brussel, ja nee de gemiddelde sorry? Ja, allé dat is een deel van ons takenpakket hé, maar dat is niet het werk van de gemiddelde regioverpleegkundige in Vlaanderen dus ge moet dan ook een bepaalde allé ge moet u bijscholen in heel veel dingen die dat ge normaal niet als vroedvrouw, allé die dat ge normaal niet zou doen en ge moet ook ja sterk in u schoenen staan om met die met die casussen om te kunnen gaan persoonlijk dus daar denk ik dat dat heel belangrijk is en **dat het heel belangrijk is om daar voldoende ondersteuning in te voorzien vanuit Kind & Gezin, vanuit de organisatie om daarover te spreken om daar ook methodieken aan te reiken om mensen te ondersteunen maar ook om opleidingen aan te bieden voor Brussel specifiek om te zorgen dat mensen niet het volledige Brusselse landschap bijvoorbeeld zelf moeten gaan ontdekken,** die sociale kaart helemaal moeten gaan uitspitten zelf, ja ik denk dat ge daar bewust van moet zijn dat dat geen typische regioverpleegkundige job is hier. En dat daar betere ondersteuning voor geboden moet worden (medewerker2 Kind en Gezin)".

Aankomst van nieuwe minderheidsgroepen: De Syrische Dom gemeenschap

"R: **Ik werk nu ook met een groep gezinnen die nog niet lang in Brussel is.** Het zijn **Syrische Dom** en ze zijn meestal sinds 4 à 5 jaar, sinds 2016 zo. De gezinnen die ik begeleid zijn tussen 5 en 3 jaar hier en geen enkele van de ouders kan Nederlands of Frans. Ze spreken Arabisch, ze hebben hun eigen taal maar omdat zij in Syrië opgegroeid zijn, kunnen zij normaal ook Arabisch spreken.

I: En wat zijn hun plannen, is het hun plan om terug te keren?

R: Nee, om hier te blijven. Ja omdat in Syrië ook voor de oorlog kunnen zij wonen zonder – ja sorry zonder elektriciteit, zonder water kan, dus eigenlijk de basisdingen van leven kan niet aanwezig zijn, ze zijn hier meer voor dat het hier stabiel is, ze kunnen hier leefloon krijgen en kinderen krijgen door – enzo das mijn ervaring en ook de ervaring van regioverpleegkundigen die meewerken.

I: Ze hebben ook wel, ze zijn waarschijnlijk politieke vluchteling en ze zijn waarschijnlijk erkend?

R: Syrische krijgen altijd zo snel ook de erkenning of een verblijf voor onbepaalde duur of zeker voor 5 jaar. Ja das veel problemen altijd, daarom heb ik ook andere punten over de moeilijkheden misschien over huisvestiging, **eerste de moeilijkheid in dialoog te gaan over de opvoeding van de kinderen. Dat is voor hun geen belang en geen prioriteit**. (…) Hetgeen ze gemeenschappelijk hebben, is dat de school niet belangrijk is, de studie of algemeen kennis voor hun is allemaal niet belangrijk. Ze komen, hun taal is gesproken, gesproken taal en niet geschreven, **dus ze komen uit een wereld die zonder letters** is en ook ze trouwen zo vroeg, het

meisjes trouwen bijvoorbeeld op 12, 13 jaar ofzo en de jongen 16 ofzo dus ze trouwen vroeg en met elkaar en ze blijven altijd samen om sterk te blijven, het is een gesloten gemeenschap (medewerker 3, Kind en Gezin)".

We lieten hier in totaal 9 verschillende eerstelijnswerkers aan het woord, eerst drie en dan nog eens 6. Zij schetsen een coherent beeld van een Brussels terrein. We noteren een toename van gezinnen zonder wettig verblijf, nieuwkomers of vluchtelingengezinnen, grote problemen met huisvesting en een toename van de complexiteit van de problemen in de gezinnen. De signalen in verband met intra-familiaal geweld blijken ook toe te nemen. Dit beeld wordt bevestigd op de ontmoetingsdag die we organiseerden in het kader van dit project (op 9 oktober 2020) en waaraan 30 mensen van de Brusselse eerste en nulde lijn deelnamen. Daartegenover staat een overbevraging van de eerstelijnswerkers. De situaties waarmee ze worden geconfronteerd gaan soms ook hun petje te boven, zonder dat er mogelijkheden zijn om door te verwijzen naar de tweede lijn of naar meer gespecialiseerde zorg. De draagkracht en veerkracht van het personeel op de Brusselse eerste lijn staat onder druk. Bij sommige medewerkers uit zich dat in moedeloosheid of machteloosheid, bij andere kan er gewenning optreden. Maar er is ook verzet hiertegen, verzet tegen gewenning, verzet in de vorm van zichzelf bijscholen, verzet in het zoeken naar samenwerkingen, onder andere met informele actoren om toch maar oplossingen te vinden voor zeer complexe en ook urgente situaties. We merken op dat we in dit stuk weinig vrijwilligers van burgerinitiatieven en zelforganisaties aan het woord laten. Dit is niet verwonderlijk, zij ontstaan bottom-up en ontwikkelen zich vanuit concreet geobserveerde noden en problemen. De gesprekken met hen geven minder een beschrijving van een veranderend doelpubliek. De dienstverlening of sociale projecten die er ontstaan groeien organisch voort uit het doelpubliek dat ze bereiken en de situaties die ze tegenkomen. Bovenstaande reflecties en observaties van professionele hulpverleners vloeien in vele gevallen voort uit een ervaren afstand tussen de structuur en werking van de organisatie enerzijds en de snelle veranderingen die zich voordoen op het Brusselse terrein. Het ene - zo geven sommige eerstelijnswerkers aan - volgt niet zo wendbaar op het andere. De eerstelijnswerkers vangen deze spreidstand op met veel persoonlijke veerkracht, met het actief onderhandelen van de mogelijkheden die er zijn binnen de organisationele en beleidscontext waarin ze functioneren. Maar het mag duidelijk zijn uit bovenstaande citaten dat deze veerkracht tegelijk ook sterk onder druk staat. Ook de burgerinitiatieven en zelforganisaties ondervinden druk. We komen hier nog op terug wanneer we inzoomen op de goede praktijken en wat er beter kan op het terrein, maar het citaat van Nasci licht al een tip van de sluier op: 'functioneren op projectmiddelen, steeds opnieuw op zoek moeten gaan naar budgetten, is moeilijk werken'.

6.4 Definities van een kwetsbare ouder bij de eerstelijnswerkers

Het begrip 'kwetsbare' gezinnen valt al een paar keer in de bovenvermelde citaten. Kwetsbaarheid is een begrip dat de afgelopen maanden, tijdens de coronacrisis, een inflatie heeft doorgemaakt. Veerkracht ook overigens. Het zijn begrippen die heel intuïtief worden gebruikt en goed zijn ingebed in ons dagelijks taalgebruik.

Dit merken we ook in de gesprekken met eerstelijnswerkers en vrijwilligers. Wanneer we vragen naar hun definitie van kwetsbare en veerkrachtige ouders, volgt er geen 'officiële' definitie, maar een aftasten van wat dit voor hen betekent in relatie tot de context waarin ze werken. Ze verwijzen niet naar concepten maar naar concrete ervaringen uit hun begeleidingspraktijk.

In onze bespreking van hun definities, kijken we eerst naar de verschillende elementen die naar voren worden geschoven. We laten de eerstelijnswerkers en vrijwilligers net zoals in het bovenstaande stuk uitgebreid aan bod. Een van de doelstellingen van het project is immers stem geven aan de ervaringen en observaties van de Brusselse eerste en nulde lijn. We selecteren net iets meer citaten dan we zouden doen in een onderzoek waarbij de focus ligt op de analyse.

In tweede instantie gaan we op zoek naar gelijkenissen en verschillen tussen de verschillende eerstelijnswerkers en vrijwilligers. We gaan ervan uit dat ze niet allemaal dezelfde definitie hanteren. Hoe begrijpen we deze verschillen? Kunnen we ze terugbrengen op organisationele verschillen? Vertellen de gelijkenissen ons iets over de specifieke Brusselse context waarin ze functioneren?

6.4.1 Kwetsbaarheid door een gebrek aan toegang tot wettig verblijf, door gebrek aan huisvesting, door een hoog niveau van materiële deprivatie en een laag inkomen

We lezen een grote gemeenschappelijke noemer in de definities van een kwetsbare ouder die de eerstelijnswerkers en vrijwilligers hanteren. Kwetsbaarheid wordt niet gezien als kenmerk van een persoon, maar als het gevolg van een gebrek aan toegang tot grondrechten, van de precaire socio-economische situatie van de ouder en van het hoge niveau van materiële deprivatie waarmee ouders worden geconfronteerd. Er is geen enkele eerstelijnswerker of vrijwilliger die niet verwijst naar precaire leefomstandigheden om een kwetsbare ouder te definiëren.
De definities die eerstelijnswerkers en vrijwilligers hanteren zien we als een afspiegeling van de Brusselse context waarin ze werken. In het bovenstaande stuk lieten we hen aan het woord over de realiteit zoals ze deze op het Brusselse terrein ervaren. Ze wezen op een groeiende groep van gezinnen zonder wettig verblijf en toegenomen problemen met huisvesting. In de definitie van een kwetsbare ouder staat dan ook niet geheel verwonderlijk het ontbreken aan wettig verblijf en aan huisvesting vaak erg centraal.
Voor sommige eerstelijnswerkers staat het ontbreken van huisvesting zelfs nog iets hoger op de lijst van factoren die kwetsbaar maken, in vergelijking met het niet hebben van een wettig verblijf. Dat lezen we in het onderstaand citaat van een medewerker van het CAW Brussel. Geen toegang hebben tot stabiele huisvesting is dé belangrijkste stressfactor voor gezinnen, zo zegt ze, meer nog dan het niet kunnen beschikken over een inkomen. We vinden dit citaat ook illustratief voor het hoge niveau van deprivatie van de gezinnen die de Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers begeleiden. Het zijn niet de gezinnen met een laag inkomen of zelfs zonder inkomen die het meest kwetsbaar zijn, er is nog een groep die 'slechter' af is, met name gezinnen zonder inkomen én zonder stabiele huisvesting.

Geen dak boven hoofd belangrijkste stressfactor voor gezinnen met kinderen

"R: ja, ik denk da ge daar toch helemaal bovenaan huisvestiging kunt zetten. Ge hebt een plek waar ge altijd naar toe kunt, dat brengt toch wel heel veel rust en veiligheid bij mensen, merk ik en ge merkt da zelfs bij mensen die geen huis hebben dat het ook voor hen belangrijk is om ankerpunten te hebben. Een plek waar dat ze terecht kunnen. **Maar dan ja, huisvestiging. Veel belangrijker dan inkomen bijvoorbeeld. Want wij merken dat mensen zonder inkomen ook wel kei goed kunnen hunne weg vinden en overleven en daar minder stress rond hebben dan geen dak boven hun hoofd en zeker met kinderen.** Waarmee ik ni wil zeggen dat hun inkomen ni belangrijk is eh (medewerker 1 Brussel CAW)."

Maar ook als er huisvesting is, kan de kwaliteit van de huisvesting kwetsbaar maken. Het is niet evident om kinderen op te voeden in een noodopvang. Ook te kleine huisvesting in relatie tot het aantal gezinsleden zet ouders onder druk. Het verhoogt het stressniveau voor alle gezinsleden. Het is overigens niet evident om vaak te moeten verhuizen. We laten hieronder enkele eerstelijnswerkers en vrijwilligers hierover zelf aan het woord.

Gezinnen met kinderen in de noodopvang: een gebrek aan privacy

"I: En hoe zie je, hoe zie je, dat de allé wat zijn je ervaringen met gezinnen die dan in Samusocial allé gedurende een lange periode met kinderen ook bij Samusocial terecht komen kan je daar iets over vertellen, over je observaties als medewerker bij Kind en Gezin, over de impact op de opvoeding van de kinderen?

R: Ja dat is dat zijn dat zijn **kinderen die leven en groot worden in situaties waar dat er zeer weinig privacy is en dat is heel moeilijk om een kind op te voeden eigenlijk waar dat er heel veel andere ogen meekijken en mee beoordelen ja ook vaak heel kleine ruimtes**.

I: **En wat is zo het negatieve effect van die gebrek aan privacy op eventueel dynamiek tussen ouders en kinderen?**

R: Het negatief effect is ja dat dan dat vaak **dan ouders ook geen grenzen durven stellen omdat ze dan beoordeeld worden of omdat hun kind veel weent allé** dat is das niet evident om dan u eigen stijl te vinden ook als ouder waarschijnlijk, allé moet ge u eigen stijl ook vinden (medewerker 1, Kind en Gezin)".

Met te veel mensen in een te kleine ruimte: aanleiding tot intra-familiale spanningen en mogelijk geweld

"R: **Precaire gezinnen, als ze een woning hebben, leven ook met verschillende kinderen in kleine ruimtes, moeten leven, overleven**. Zeker nu met die covid, ik denk dat dat daar de gevolgen nog van allé nog zullen zien denk ik in Brussel. Ik heb zo gezien de voorbije periode als ge zo mensen belt, mensen durven dan ook niet buiten komen, zitten dan vaak ook op een zeer kleine ruimte, zolders, kelders en met kinderen dat is echt niet evident. Ik weet niet wat daar de gevolgen ook van zijn eigenlijk. Ik denk dat ge daar, wat dat ge veel ziet is nu ook een grote stijging van situaties van partnergeweld hé, dat is in situaties die ontploffen vaak eh waar dat er dan… dat zijn mensen met heel veel problemen, heel veel zorgen waar dat ze ja waar dat er dan dat vaak ook ontploft ook hé, met kinderen bij das is niet ok. Dat is een evidentie, inderdaad zeker tijdens de covid (medewerker 1 van Kind en Gezin)"

Logeren in religieuze gemeenschap of bij vrienden: instabiele en ontoereikende huisvesting

"R: Vaak zijn die mama's hier ook niet alleen hé, die krijgen wel veel meer steun dan dat wij denk ik, aan mekaar zouden geven. Ik denk dat die wel mekaar heel veel steunen, dat vind ik wel dat valt wel op hé. Ja die kennen mekaar wel vaak of die wonen… dat is een vriendin van of die, die mag daar dan in dat huis blijven, of die zorgt dan voor de kinderen, mag daar dan tijdelijk verblijven maar moet dan weg omdat die man daar dan is. Dat is, dat zijn zo van die dingen, maar die die, vaak vinden die wel ergens een plaats om te zijn, om te wonen, allé dat is dat dat valt wel op, dat is wel zo. Dat is niet stabiel nee, nee nee, **ze mogen daar wel effkes verblijven maar moeten dan ook weer weg allé ja dat is niet stabiel nee** (medewerker 2, Kind en Gezin)".

6.4.2 Kwetsbaarheid van ouder versterkt door gezinssamenstelling: alleenstaande ouder, grote gezinnen, gezinnen met pasgeboren kind

Naast het ontbreken van een wettig verblijf en toegang tot stabiele huisvesting, verwijzen eerstelijnswerkers en vrijwilligers naar een gezinssamenstelling die kwetsbaar kan maken. De precaire leefomstandigheden waarmee ouders worden geconfronteerd wegen extra door wanneer men alleenstaande is, wanneer men pas bevallen is, wanneer men veel kinderen heeft en zeker wanneer één van de kinderen ziek is.

Administratief statuut, Alleenstaande ouders, grote gezinnen, moeders met een boorling

"I: welke factoren er bijdragen tot die kwetsbaarheid?

R: Voor mij zijn alle ouders die hier over de vloer komen kwetsbaar maar ge hebt daar natuurlijk gradaties dan weer in en ook dat verandert in periodes. Ik heb de allé sowieso **de administratieve status is op zich al een hele grote factor van die kwetsbaarheid omdat daar ook onmiddellijk een bepaalde financiële situatie** aan gelinkt is, nu soms hebben we, zijn bepaalde gezinnen toch in een betere financiële situatie en ik zie dat tweeoudergezinnen, dikwijls in een minder kwetsbare situatie zitten ma ik vind dat moeilijk om dat op die manier te zeggen want die zijn nog altijd super kwetsbaar. Ze hebben elkaar, ja ge hebt twee ouders die, ge hebt ge hebt twee ouders, dus dat wil zeggen dat één van de twee wel de mogelijkheid heeft om te gaan werken. Of meer mogelijkheden heeft om werk te gaan zoeken. Terwijl als ge een **éénoudergezin hebt, ja dan zit ge sowieso die ene ouder heeft die zorg voor die kinderen en is het dus heel moeilijk om werk te vinden want u uren zijn gewoon super beperkt**. Tenzij dat u kinderen al wat ouder zijn, eh da ge u kinderen alleen thuis kunt laten of alleen. Ja een alleenstaande mama die net bevallen is die is ook megakwetsbaar ook al heeft die der maar ene, gewoon door het feit dat die baby der is (medewerker, Samenlevingsopbouw Brussel)"

Alleenstaande moeder, zonder papieren, met zieke kinderen

« I : Comment définissez-vous pour vous un parent en situation de vulnérabilité ?

R : Une définition…. La première **définition c'est être en sans-papiers, tout seul, avec les enfants, et avec les enfants malades. On va dire comme ça, malades**. Parce que, pour moi c'est la plus vulnérable de mon propre public, parce que justement sans-papiers d'abord, avec les enfants, tout seul, c'est tout seul aussi, parce qu'on est en couple je ne dis pas que les problèmes disparaissent mais c'est un peu moins difficile. C'est plutôt le père qui prend la responsabilité de la famille, et il essaie de s'en sortir, et la mère elle s'occupe de ses enfants à la maison. Mais quand elle est toute seule avec les enfants, et en plus malade, et sans-papiers, là c'est le public le plus fragilisé de mon association. Mais après je ne dis pas que c'est seulement ce public-là. Bon, non. **Pour moi c'est aussi les femmes qui sont à la maison et qui n'ont pas d'emploi en tout cas**. Parce que pour moi ces femmes-là sont aussi très fragilisées (vrijwilliger, les Albelges) ».

6.4.3 Kwetsbaarheid door een nieuwkomersituatie

Naast het gebrek aan toegang tot huisvesting en een wettig verblijf, wijzen eerstelijnswerkers en vrijwilligers ook op de kwetsbaarheid van ouders die pas in België zijn aangekomen. We herinneren ons het citaat van Boris Cyrulnik (2009, 2010) die spreekt over het trauma van de migrant. "In elke sociaal contact voelt men zich onbeholpen, door het gebrek aan talenkennis; door de culturele referenties die anders zijn". De studie "Veerkracht in Beweging" (Groeninck et al., 2019) wijst op de verlieservaringen die met een migratie gepaard gaan. Men liet zijn thuisomgeving achter, in vele gevallen ook de familie en de vrienden en kennissen waarmee men opgroeide. In onderstaande citaten verwoorden de eerstelijnswerkers in hun eigen woorden hoe een nieuwkomersituatie kwetsbaar maakt. Zelfs al heeft men een wettige verblijfsvergunning, de ontworteling die met een migratie gepaard gaat, maakt kwetsbaar.

Een nieuwkomersituatie maakt kwetsbaar

"R: Ja, de veerkracht die vind ik gemakkelijker om te benoemen. De kwetsbaarheid, allé, nee makkelijk, ja wat maakt voor mij. Het is een, 'k zei het vorige week nog tegen ne journalist maar die heeft er niets van overgenomen in zijn klein artikel. Wat dat voor mij, als ik dan denk aan die mama's maar het kan evengoed die Marokkaanse papa zijn als ik daar nu aan denk die in dat Belgisch gezin is terecht gekomen, denk goh, gebrek aan kennis. **Ja, dit is zo hé, ge ge ge komt uit het land van origine, ge moet ge komt hier in een grootstad terecht, ge komt in een situatie terecht, ok hopelijk kende uwe man al een beetje of u vrouw al een beetje.** Ge kent de familie niet goed, uw familie is daar gebleven. Ge moet het doen met de schoonfamilie, hopelijk valt die mee, valt die niet mee, ook als ik denk aan die Marokkaanse man dan hebt ge echt dikke pech dus ge kunt bijna op niemand terugvallen. Ge hebt de taal component die heel belangrijk is. Ge kunt u niet uitdrukken, ja tenzij bij den bakker. Ge probeert dan misschien de taal te leren maar als ge al genen talenknobbel hebt dan zijde ook gezien want dat is dat Frans en da Nederlands weer een barrière om om in gesprek te gaan, of in communicatie te gaan. De socio-economische situatie van veel gezinnen, veel mama's waarvan de partner wel of niet werken maar dan ja, valt de inkomsten, ja één-inkomsten gezinnen. Evengoed kwetsbaar in, allé als die mama ook vertelt als mijne man begint te drinken kunnen we niet naar de slaapkamer gaan maar mijn kind is, een jaar en half en die ja, die papa begint om 10 uur blijkbaar te drinken. Uw huisvesting die daar ook ne rol in speelt, het feit dat ge heel erg afhankelijk zijt van uwe partner, maakt u ook heel kwetsbaar (medewerker, Huis der Gezinnen)".

Het ontbreken van een ondersteunend netwerk als nieuwkomer

"I: Welke factoren dragen volgens u bij tot de kwetsbaarheid van de ouder?

R: **Ik denk dat het belangrijkste daarvan is, gewoon hier alleen zijn.** Als je zo kijkt anders heb je uw grootouders, uw familie die u ondersteunen en waaraan je kan vragen 'kan jij op mijn kindje passen want ik heb een sollicitatie' of 'heb jij 5 euro want het is even nipt'. Maar zij hebben echt niemand waardoor ze zich ook sneller alleen voelen. Dat is sowieso al iets heel belangrijk (medewerker, Nasci vzw)".

Ontworteling en desoriëntatie door migratie

"I: Hoe omschrijven jullie een kwetsbare ouder?

R: Maar een stuk zoals hier net omschreven dat een kwetsbare heel ruim is, dat kan gaan omwille van hun achtergrond dat ze net in België zijn en dat ze niets weten van organisaties. **Dat is een kwetsbaarheid door het feit hoe dat je weet hoe je je hier moet gedragen, wat de regels zijn, hoe kan je geld afhalen, hoe kan je papieren regelen. Ook wanneer je financiële problemen hebt ben je ook kwetsbaar.** Als je in een huisjesmelker zit en wanneer je op straat staat is het enigste wat je moet doen is bij haar zo, ze is van Vlaanderen gekomen naar Brussel. Ze is in het eerste het beste appartement moeten gaan wonen met 5 kinderen. 3 van de 5 jongens leven in een kelder zonder raam en dat is zo schrijnend. Dat is eigenlijk dan al het extremere. Ik denk dat kwetsbaarheid … (medewerker, Medikuregem)".

Het ontbreken van sociale steun maakt kwetsbaar

"R: Een kwetsbare ouders is, in mijn geval eigenlijk niet, allé hangt eigenlijk af van verschillende factoren laag inkomen, alleenstaande ouder, maar vooral een **ouder die in sociaal isolement leeft**, ouder die de taal ook niet begrijpt of kent, nieuwkomer, ja die eigenlijk geen sociale steun, die op geen sociale steun kan rekenen, voor mij is dat eigenlijk al een kwetsbare ouder (medewerker KOALA)".

6.4.4 Kwetsbaarheid door verhoogd risico op relationele problemen en zelfs intra-familiaal geweld

Een medewerker van het Service des Droits des Jeunes (SDJ) definieert kwetsbare ouders als ouders die én zonder wettig verblijf én dak-of thuisloos zijn. Moeders en dan vooral alleenstaande moeders met kinderen onder de zes jaar in zo'n situatie, zijn volgens haar de meest kwetsbare groep ouders.

Deze groep heeft vaak ook geen toegang tot basisbehoeften zoals eten, luiers, kleding enz. en het is een situatie, zo beschrijft ze, die mogelijk aanleiding geeft tot misbruik allerhande. We vermeldden het al hierboven: eerstelijnswerkers en vrijwilligers vangen in toenemende mate signalen op van intra-familiaal geweld. Maatschappelijke kwetsbaarheid door het gebrek aan toegang tot grond- en mensenrechten, door het feit dat men nieuwkomer is, verhoogt volgens hen het risico om in een misbruiksituatie terecht te komen, ongeacht of men man of vrouw is overigens. Al geven de eerstelijnswerkers en vrijwilligers wel vaker het voorbeeld van vrouwen, van mama's. Weggaan uit een misbruiksituatie of gewelddadige relatie is des te moeilijker wanneer men in sociaal isolement leeft, wanneer men weinig mogelijkheden ziet om het alleen te redden met de kinderen, laat staan geen wettig verblijf heeft.

Meest precaire ouder is een alleenstaande moeders zonder wettig verblijf, zonder dak boven het hoofd, met kleine kinderen

« I. Comment tu définis une situation de vulnérabilité des familles (les facteurs qui rendent vulnérables) ?

R. Moi je n'ai pas de critères mais ce que je peux constater **des pires situations c'est des femmes seules avec un enfant de bas âge de -6ans et qui sont sans domicile** et qui sont dans la rue. Moi je pense que c'est la pire situation mais après moi je n'ai pas de critères, pour moi la vulnérabilité c'est dès qu'une personne ne peut pas jouir de ses droits, elle n'est pas libre de ses droits, par exemple, si la personne n'a pas de papier elle est soumise à des facteurs assez précaires et se retrouve dans une situation illégale si le compagnon a des papiers et elle non. Dès qu'il y a une dispute elle est chassée et menacée et parfois même des menaces, donc la vulnérabilité c'est le fait de ne pas avoir de séjour (medewerker sdj) »

Signaal van hoge prevalentie intra-familiaal geweld

"R.: Onlangs zei iemand mij: bij een derde van de mensen die zij ziet, vrouwen, spreken over intra familiaal geweld, das hallucinant eh. Ge kunt bedenken dat het er hoogstwaarschijnlijk veel meer zijn want er zijn ook veel vrouwen die daar ni over durven vertellen. Ja, dus hier in Brussel, een derde. Da's veel eh, da's heel veel" (medewerker 1, CAW Brussel).

Voorbeeld: moeilijk om de kracht te vinden om weg te gaan

"R: Ik kan misschien wel een verhaal vertellen van iemand, maar niet in mijn groep, maar wel uit die andere groep, dat is zo een meisje, allé een vrouw met een kind, heel kwetsbaar, ze wordt eigenlijk mishandeld door haar echtgenoot eh, ze wordt geslagen enz., en ook ze geeft nog altijd borstvoeding, dus ze heeft een baby'tje van 5 maanden, en wanneer het kindje eigenlijk wakker wordt in de nacht ja dan wordt de man eigenlijk kwaad en ja agressief en dan allé der ontstaan dan conflicten rond het kindje. Ja slaap verstoord en ja, en nu heeft ze wel de kracht gevonden eh, door in de groep te zijn met de andere mama's, **ze komt heel graag naar de activiteit door met andere mama's te spreken en ook door allé door aanwezig te zijn heeft ze toch de beslissing genomen om hem te verlaten.** Omdat ze eigenlijk in het begin vond ze de slagen gewoon, mishandeling gewoon omdat ze dat gewoon is geweest thuis en door eigenlijk in de groep te zijn en door in gesprek te gaan met verschillende mensen, heeft ze eigenlijk ondervonden van nee dat is eigenlijk niet normaal, ik kan zo niet meer verder. Dus heeft ze eigenlijk allé nu gaat ze toch alleen wonen, ja alleen verder met haar kind. Ze zal nog altijd in een kwetsbare situatie zitten maar ze heeft wel de kracht gevonden om eigenlijk haar man te verlaten. (medewerker, Huis der Gezinnen)".

6.4.5 Een kwetsbare binnenkant: stress, depressie, weinig mentale ruimte

Een aantal eerstelijnswerkers en vrijwilligers definiëren kwetsbaarheid naast een gebrek aan 'resources' en toegang tot grond- en mensenrechten ook in functie van het persoonlijk functioneren van de ouders. Ze beschrijven de impact van de maatschappelijke precariteit waarin de ouders leven op de zogeheten binnenkant van armoede en sociale uitsluiting (zie omgevingsanalyse). Sommige eerstelijnswerkers hebben het over een overlevingsmodus waarin mensen terechtkomen. Het gebrek

aan zekerheden en voorspelbaarheid vernauwt de blik op de toekomst, maakt het moeilijk om te plannen en om oplossingsgericht te denken. Anderen beschrijven een verwardheid, “het niet meer zien van het bos door de bomen”, het verliezen van een “gevoel van controle”, “van zelfbeschikking”, “van de keuzevrijheid om het leven in te richten zoals men dat zelf zou willen”. Nog anderen beschrijven dat mensen in bepaalde precaire situaties zeer vaak depressief worden of lijden onder een hoog stressniveau.
Ook in onze literatuurstudie verwezen we naar studies die aantonen dat de prevalentie van angststoornissen, depressies en stressklachten hoger is in de populatie van mensen met een precaire migratiestatus in vergelijking met de doorsnee populatie (Merry et al., 2017). De verwijzing naar kwetsbaarheid in de zin van het verliezen van zelfbeschikking en regie over het eigen leven, loopt parallel met de visie van de capability-benadering waarin vrijheid en kwaliteit van (elk) leven centraal staan (Nussbaum, 2012; Tirions et al., 2018).

Geen regie over eigen leven, bedreiging, stress en overleven

“R: **Voor mij die kwetsbaarheid is eigenlijk ook die mensen hebben voor zichzelf een idee van een toekomstperspectief,** ja, of dat nu realistisch is of niet, dat is het idee van wij gaan in België blijven en al is het dan in een irreguliere situatie, wij hebben hier vrienden, wij hebben hier school, een netwerk rond ons. En dan ja, onze staat die zegt, nee dat kan niet, alhoewel is dat wel al 10 jaar hun realiteit, nee dat kan niet je gaat nu terug naar jouw land, voor mij is dat een kwetsbaarheid dat je zelf niet de acteur van je toekomst bent, dat je zelf niet kan beslissen voor jezelf van, dit is mijn toekomst. Dat die beslissing door iemand anders genomen wordt. Die onzekerheid. En ook wel het besef van die mensen waarschijnlijk dat ze inderdaad in een niet reguliere situatie zijn dat die heel precair is, dat die elk moment gebroken kan worden door een interventie van buiten, dus die onzekerheid. En ja die overlevingsstrategie hé, als ik ik zeg dat, die daaruit voortkomt. **Die stresssituatie, overlevingsmodus, bepaalde dingen niet kunnen doen omdat je de kans loopt politie tegen het lijf te lopen, ja**. Maar toch het besef dat ja, dat toch een bepaalde manier daarvoor kiezen om zo te leven omdat het alternatief, in Duitsland is het misschien nog erger. En het gebrek aan erkenning daarvoor (medewerker, Platform Kinderen op de Vlucht)”.

Overrompeld worden, zeker op moment dat eerste kind wordt geboren

“I: Merk jij een verschil tussen de mama’s en papa’s op vlak van kwetsbaarheid?

R: Ja ik denk dat als er te veel zorgen zijn dat het dat dat u kan overrompelen en dat het dan heel moeilijk is om nog bomen door het bos te zien, **het bos door de bomen, bomen door het bos**, en om nog te weten wat te doen en ik denk dat daar handvaten heel belangrijk zijn, en ook die vertrouwensband en dat aan huis komen omdat ge ze zo kunt ja meepakken in een traject en ik denk dat dat het belangrijke is dat dat het op sommige momenten heel overweldigend is voor mensen om nog richting te zien in in wat er moet gebeuren en zeker op zo’n momenten, een zwangerschap, en wanneer er dan een kind gaat komen, waarin er alles verandert, **zeker een eerste kind, dat dat is superintens, dus daar is begeleiding het allerbelangrijkste** (medewerker 2, Kind en Gezin).

Ontworteling en desoriëntatie na migratieproces

“R: Jaja en natuurlijk als ze hier zijn **krijgen ze een beetje nen doef, allé ulder weerslag**, zo van oef we zijn der maar dan komt ook wel de vermoeidheid terug en ‘t is ook dikwijls op da moment da ons systeem zegt wie toekomt moet direct dit en dat en dat. Ja ons systeem is zo, wij kunnen er niks aan doen, maar de kinderen moeten direct naar school, de ouders moeten direct inburgering en vanalles gaan volgen maar **mentaal zijn ze dikwijls op da moment eigenlijk te veel uitgeput**. Dat is dan normaal ook eh na zoveel tijd onderweg te zijn en dikwijls ook die procedures hier, tegen dat dat allemaal in gang zit, die onzekerheid van gaan wij hier mogen blijven ja of nee, is ‘t wel de moeite om te investeren. Maar ‘t is daar da ge het over moet hebben van ja maar

ja ge zijt hier nu, wa kunnen we nu doen om het uit te houden tot als je weet wat. Zoekt bij jezelf wat kun je doen om het uit te houden, wat heb je gedaan onderweg om het uit te houden. -- de kinderen moeten naar school, wat kun je doen om die kinderen nu een tijd niet te moeten laten vrezen, opleiding, school, kennis vergaren, leren da kan nooit iemand u afpakken dus op die manier motiveren. Ni van ge kunt da ni, ge kunt da ni, ge kunt da ni – doet ge zij nu al hier, wat zou ge nu kunnen doen om uw tijd toch ni te verdoen terwijl da je nog ni weet. **Want ze kunnen ni plannen op lange termijn maar zolang ze ni, da speelt ook dikwijls ne rol – precariteit van ja ma ja wat is hunne status**. Ja illegaal das al helemaal eh maar bon illegalen kunnen ook goed leren, en **een aantal illegalen leven ook goed. Omdat ze die mentale kracht hebben en het is daar dat ge op moet werken en daar waar verschillende diensten in plaats van bepaalde mensen af te schrijven, wat kun je doen …** (medewerker, Solentra)"

Leven zonder wettig verblijf vergroot kans op depressie

« I: Et parmi les… par exemple parmi les... cette partie que vous avez décrit, les sans-papiers, vous observez des différences en termes de vulnérabilité… des gens qui...

R : Entre les sans-papiers ?

I: hh, bah moi je… j'ai le sentiment que là **c'est un sentiment quand même assez collectif,** c'est les sans-papiers, en fait ça c'est pour le coup là j'ai quand même l'impression de voir quelque chose qui se retrouve chez pas mal de sans-papiers cet aspect, pas de dépression mais…

R : de frustration

I: … **frustration très forte qui vraiment dans certains entraine un dépression très clairement établie et un besoin de soutien psychologique professionnel, absolument**, à leur demande ça je trouve que ça se retrouve chez quand même pas mal ... de personnes sans papiers, qui sont là depuis longtemps en tous cas … alors y en a… y en a qui… y en a quand même qui arrivent quelques-uns mais alors eux par exemple ça va se… (medewerker, Woningen123Logement) ».

6.4.6 Een kwetsbare binnenkant: schaamte of een negatieve representatie van de blik van de ander

In een beperkt aantal interviews lees ik een reflectie terug over een kwetsbaarheid door een negatieve (innerlijke) representatie van de blik van de ander. Dit is een moeilijk uitleg voor wat men 'gebrek aan zelfvertrouwen' in sociale contacten zou kunnen noemen. De schoolpoortwerkers van de Vrienden van het Huizeke beschrijven die 'blik van de andere' die mensen met een buitenlandse herkomst in België ervaren als een blik van een stiefmoeder. Een vrijwilliger van de Begijnhofvrienden heeft het over de negatieve impact van een "medelijdende" blik. Het gevolg van zo'n negatieve representatie is dat het doet terugtrekken, men voelt zich onbekwaam of men besluit om te zwijgen en in stilte te lijden. De kwetsbaarheid die daaruit voortvloeit wordt gelinkt aan het sociaal isolement dat eruit voortvloeit, aan een 'non-take-up' of het niet uitputten van de rechten die men heeft. Wanneer men zich "onbekwaam" voelt, zal men het nalaten om een vraag te stellen, om zijn/haar rechten uit te putten, om nieuwe initiatieven te nemen. Het gaat met andere woorden om een houding die veerkrachtige handelingen verhindert. Deze houding krijgt vorm tegen de achtergrond van een macro- en een meso-wereld waarin die boodschappen worden meegegeven. Wanneer het dominante discursieve klimaat over nieuwkomers bijvoorbeeld, negatief is, wanneer mensen zonder wettig verblijf steevast als 'illegalen' worden beschreven en er een tendens is tot criminalisering van deze mensen, dan slaat dat naar de binnenkant. Zeker wanneer dit veralgemeend discours zich ook vertaalt in afwijzende face-to-face interacties in zijn/haar leefwereld. Het meest treffende citaat in dit opzicht is dat van een medewerker van SDJ (zie citaat helemaal onderaan dit

stukje). Zij vertelt over een jongen die een zelfmoordpoging ondernam nadat hij op school werd gepest en uitgemaakt voor “sans papier”.

Opvallend is dat dit type van reflectie alvast explicieter terugkomt bij medewerkers of vrijwilligers die werken voor organisaties die zich eerder aan de informele kant van de as formeel – informeel bevinden. We zullen ons dan ook verder in dit rapport afvragen of en hoe deze verschillen in definitie zich ook vertalen naar de activiteiten en methodieken die worden ingezet ter ondersteuning van gezinnen in precaire leefomstandigheden?

Een nieuwkomersituatie: Het gevoel een ‘zero al esquierda’ of minder dan een nul te zijn

I: En hoe definiëren jullie kwetsbare ouders, of maatschappelijk kwetsbare ouders, ge moogt daar efkes over nadenken eh want das moeilijk zo een definitie, welke elementen zitten daarin volgens jullie of welke factoren dragen bij tot kwetsbaarheid?

R1: Stress beleving, isolement, **u onbekwaam zoals A. zegt, u onbekwaam voelen**, - als ik een vorming geef is zo we zeggen in Spaans **mi siento un zero al esquierda**, oftewel een nul aan de linker kant van het nulpunt en dan heb je nul, maar als je un zero al esquierda bent dan ben je echt slecht eh

I: een nul, maar dan nog erger?

R2: Nog erger dan een nul en **België is een stiefmoeder hé voor mensen die van elders komen.**

R1: Je moet je bewijzen, het is niet jouw land, het is niet jouw achtergrond, nee je moet je bewijzen tegen ergens, als je zo ergens, ze gaan niet zo open.

R2: Ik denk ook dat iedereen van ons draagt en rugzak en we zijn op bepaalde momenten van ons leven en verschillende momenten van ons leven kwetsbaar geweest en ik denk misschien, A. zegt ze zien dat we buitenlanders zijn, dat we niet een Belgische gezicht hebben, maar ik denk dat wij ook als we praten met mensen, ze weten heel goed ook dat wij op verschillende momenten kwetsbaar geweest zijn, en we tonen dat ook, we vertellen over onze ervaring we zeggen van ah ja ik ben hier ook aangekomen, we voelden ons ook een zero al esquierdo want ik wist hier niks, ik had een beter leven in mijn land, ik ben naar hier gekomen omdat mijn papa dat beslist heeft en dan A. vertelt ja, ik heb ook hier mijn weg moeten vinden want niemand was hier om da uit te leggen want ik kende hier niemand en gelukkig had ik een papa die hoge studies had gehad en die zocht en da ni beschaamd was**, want da was mijn papa: ni beschaamd was om dinges te vragen** (Medewerkers 1 en 2, schoolpoortwerking Vrienden van het Huizeke)”

Een blik van medelijden

“R: Ik zie goeie mensen om mij heen die allemaal wel iets goeds doen maar… Het is ook nog niet een grote warme lekkere warme jas die ik kan aantrekken. He, soms voelt het wel zo, als je een beetje dicht in de buurt bij mekaar bent maar, nee het is heel kil daarbuiten. En ik vind het fantastisch hoe die vrouwen zich… En ik vind dat dat veel te weinig wordt gezegd. En dat zeggen ze zelf ook, en ik kan dat zo meevoelen, één van die vrouwen….Ik heb jou dat ook gezegd, want dat is echt één van de dingen die mij het meest geraakt heeft in het begin. Die vrouwen zeiden: **het ergste van mijn situatie vind ik dat iedereen mij altijd aankijkt van: ‘goh, goh jij hebt geen papieren. En waar slaap je dan? En waar kom je vandaan? En jee dat moet toch wel heel moeilijk zijn?’ De vrouwen denken dan: ‘potverdorie, ik ben helemaal niet zielig, ik ben geen zielig persoon**. Moet je kijken wat ik allemaal voor mekaar speel, de hele dag, je hebt geen idee! Ik ren twintig keer de stad op en neer, als jij alleen je kinderen moet ophalen na je werk. Ik maak veel meer stappen als ik mijn Smartwatch om zou hebben dan jij met je Smartwatch’ (vrijwilliger, Begijnhofvrienden).”

Albanese vrouwen hebben de neiging om te lijden in stilte

« Et donc, entre autres, le retour qu'on a reçu, c'était justement que ces récits migratoires c'était vraiment comme une sorte de thérapie on va dire. Vous voyez ? Parce que pour les femmes albanaises, je ne sais pas si vous le savez, et plutôt pour les femmes des Balkans, ce n'est pas coutume de raconter leurs histoires. Ce n'est pas évident. **On ne raconte pas notre histoire comme ça. C'est vraiment difficile. On souffre en silence, chez nous mais on n'est pas des gens qui vont parler aux autres. C'est vraiment difficile. Mais cette difficulté est dépassée, parce que justement il faut mettre ces femmes en confiance**. Elles ne parlent pas à n'importe qui, il faut vraiment les mettre en confiance et les laisser venir, on va dire. Tu vois, il y a eu un grand souci pour aller vers eux. Et ce n'est pas toujours facile, ce n'est pas évident pour aller vers eux, et faire qu'elles viennent vers vous et faire en sorte qu'elles vous racontent, peut-être pas tout au début, mais petit à petit elles s'ouvrent et elles vous racontent leurs histoires, leurs difficultés (Vrijwilligers, les Albelges)».

Sans-papier als scheldwoord

« Comme exemple je veux encore parler de la tentative de suicide d'un enfant de 15 ans parce qu'il n'en pouvait plus parce que à l'école il a commencé à être harcelé parce que les éducateurs ont dit aux autres enfants qu'il n'avait pas de papiers. **Donc un professeur lui a dit : 'Oui, si tu ne travailles pas bien tu vas te retrouver à la gare du nord comme les autres sans les papiers'**. Donc tout le monde était au courant dans l'école. Il a commencé à être harcelé par les autres enfants en le traitant de sans-papier (Medewerker, SDJ) ».

6.4.7 Een ontbrekend element: aandacht voor de ouder-kindrelatie

We vragen naar een definitie van een kwetsbare ouder. De Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers benadrukken een aantal structurele factoren die ouders kwetsbaar maken. Ze schuiven sterk een gebrek aan toegang tot stabiele huisvesting en een wettig verblijf naar voren als belangrijkste factoren die ouders kwetsbaar maken. Meer nog dan een laag inkomen of zelfs het ontbreken van een inkomen. Daarnaast wordt ook de nieuwkomersituatie beschreven als een factor die bijdraagt tot de kwetsbaarheid van de ouder.

Ze benadrukken dat deze maatschappelijke kwetsbaarheid vaak een cascade effect heeft. Men loopt een groter risico op sociaal isolement, relationele problemen, intra-familiaal geweld. Het heeft ook een effect op de binnenkant van de mensen. Het maakt hen gevoeliger voor stress, depressie, gebrek aan mentale ruimte en zoals we hier net boven vermeldden: gevoelens van schaamte, onbekwaamheid en minderwaardigheid.

Kortom, de Brusselse eerste lijn hanteert een erg 'sociologische' definitie van kwetsbaarheid. We kunnen evenwel heel wat andere factoren bedenken die een ouder kwetsbaar maken, denk maar aan een postnatale depressie van de mama of een psychologische aandoening bij één van de ouders. Denk ook maar aan een situatie waarbij één van de ouders overlijdt en de andere er alleen voor komt te staan met de kinderen of aan een gebrek aan tijd om er voor de kinderen te zijn wegens te drukke carrière. Het zijn maar enkele voorbeelden. Opvallend in de omschrijving die de eerstelijnswerkers en vrijwilligers van een kwetsbare ouder geven is dat zij spontaan naar situaties van extreme armoede, van extreem precaire leefomstandigheden verwijzen. Hun definitie lijkt heel sterk geënt op de situaties en de gezinnen die ze in hun begeleidingspraktijk tegenkomen. Het vertelt ons veel over de Brusselse context waarin ze werken.

In onze analyse van de gesprekken die we met eerstelijnsmedewerkers hadden, kijken we naar wat er wordt gezegd, maar ook naar wat er *niet* wordt gezegd of minder op de voorgrond komt. Heel opvallend is dat het niet altijd, maar vaak stil blijft over de kinderen. We vroegen nochtans expliciet naar een persoonlijke definitie van kwetsbare ouder, niet gewoon naar kwetsbaarheid. Een definitie zou bijvoorbeeld kunnen verwijzen naar de relatie tussen ouder en kind, naar de hechtingstheorie of naar de opvoedingsstijl of nog naar de tijd die men vrijmaakt voor de kinderen.

We verwijzen kort naar de definitie van kwetsbaar ouderschap die de Centra voor Integrale Gezinszorg (CIG) naar voren schuiven:

"Kwetsbaar ouderschap is ouderschap dat risico's inhoudt voor de gezonde ontwikkeling van het kind en de ouder-kindrelatie omwille van mogelijke of al aanwezig problemen met betrekking tot zorg voor en stimulering van de kinderen (zowel op fysiek als op mentaal vlak), de gezinssamenhang en de integratie in de samenleving"

Als oorzaak voor die kwetsbaarheid wordt er verwezen naar maatschappelijke kwetsbaarheid in de zin van armoede en sociale uitsluiting maar ook naar psychische kwetsbaarheid.

Terwijl deze 'officiële' definitie begint met een verwijzing naar de ontwikkeling van het kind en de ouder-kind relatie, vinden we dit niet altijd consequent terug in de definities die de Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers formuleren. In een aantal interview komen de kinderen wél heel expliciet ter sprake, alsook de aandacht voor de ouder-kindrelatie. Sommige eerstelijnswerker hebben het over de impact van een overlevingsmodus, van 'multi-stress' op de mogelijkheid om op een sensitieve manier te reageren op de noden van het kind, om voorspelbaar te zijn voor de kinderen. Bij andere lezen we een aantal reflecties over de ontwikkeling van de kinderen. Hoe ouder de kinderen worden, hoe moeilijker dat het wordt, vertelt een eerstelijnsmedewerker. Zeker jongeren uit een gezin zonder wettig verblijf geraken met zichzelf in de knoop. Het is bijvoorbeeld moeilijk om zichzelf te zijn in een groep vrienden. Een vaderlijke autoriteit ontbreekt vaak.

Sensitieve aandacht voor behoeften van kind op achtergrond door overlevingsmodus

"R: Wat dat ge misschien das terug naar mijn vorig werk dak ik wel merk da waren ook gezinnen die ni in zo een goeie financiële situaties zitten en da zijn dingen die er wel kunnen voor zorgen, dat heeft ook sowieso een invloed op de kinderen maar ook de relatie ouder en kind dus ik denk dat, da's eigenlijk heel moeilijk en da's eigenlijk een stukje waarom dat ze ook naar de ontmoetingsmomenten kwamen omdat ze ook, om daarrond te werken. Ik denk dat dat sowieso een impact heeft op het gezin in zijn geheel maar ook op de relatie ouder en kind.

I: En kan je daar iets over zeggen, welk aspect van het relationele zo?

R: Ik denk, als ik kijk naar de gezinnen die ik op mijn vorig werk hebben bereikt, dan kan da soms zijn de **mentale capaciteit da ge hebt als ouder om soms op een heel sensitieve manier te reageren denk ik**, ja…

I: Te kijken waar de behoeftes zijn en daarop inspelen?

R: Ja**, 'k denk da da ook iets is da misschien wa op de achtergrond verdwijnt of wordt gezet want ja ge zijt bezig me overleven dus ik denk dat dat een stukje is da soms wa op de achtergrond komt** (medewerker 2, CAW Brussel noodopvang)".

Kwetsbare ouder is ook gedrag vertonen dat onveilig aanvoelt voor kinderen

"R: **Ja allé ja, hoeveel ruimte heb je om dan nog 's rustig met uw kind te gaan, allé denk, da dat is zoiets waarvan, ik weet het niet goed. Ik denk dat dat maar enkelingen zijn**. Maar ik durf dat nie niet har… allé

I: Nee, maar ge ziet niet veel, ge ziet geen uitzonderingen?

R: Die ene mama wel, die ene mama waarvan dat de man nu allé wel. Da dat fluctueert zo ook in de zin van, zij komt naar de groepswerking op woensdagnamiddag. Daar doet zij de crea-activiteiten met haar kind, die is pedagogisch zeer allé, opvoedkundig zeer onderlegd eh, die ga gaat met haar kinderen aan de slag en die die is de eerste om dingen uit te proberen **dus daar zie ik wel veerkracht in maar der zijn ook momenten dat ze tijdens zo'n groepswerking plots begint te roepen op haar kind. Dus dat die veerkracht fluctueert al naargelang hoe dat zij zich ook voelt, en wat de situatie is, dus das geen constante, bedoel ik.** Dat is iets da en

das iets wat ik vanmorgen ook aangehaald heb van ja misschien is dat nog wel het aller moeilijkste dat dat veel ouders voor kinderen onvoorspelbaar zijn. (…) **En daarin vind ik ook een grote kwetsbaarheid dat ouders zo, ja gedrag vertonen die voor hun kind volgens mij heel onveilig aanvoelen.** En dat is ook vaak eh relaties met partnergeweld, allé het ene moment is moeder heel, mama en papa zijn gelukkig, dus het zal wel allemaal in orde zijn, de volgende dag slaat papa mama (medewerker, Huis der Gezinnen)".

Overlevingsmodus neemt ruimte weg voor kinderen

"R: Die stresssituatie, overlevingsmodus, bepaalde dingen niet kunnen doen omdat je de kans loopt politie tegen het lijf te lopen, ja. Maar toch het besef dat ja, dat toch een bepaalde manier daarvoor kiezen om zo te leven omdat het alternatief, in Duitsland is het misschien nog erger. En het gebrek aan erkenning daarvoor. **Ik denk wel dat in zo'n situatie er dan weinig aandacht naar de kinderen gaat. Er gewoon weinig ruimte is voor andere. Dat dat kader waar dat die ouders inzitten, ja, de aandacht wegneemt voor andere** (medewerker, Platform Kinderen op de Vlucht)".

Multistress zet ouderrol onder druk

"R: Met precaire gezinnen bedoel je? Awel ja dus **multi-stress zet ouders zelf onder stress ook eh en ouders kunnen daardoor hun functie ni altijd waarmaken** want dan komt het erop aan die ouders toch te kunnen helpen, materieel, en da toch allemaal beter zou kunnen gaan en dat ontlasten dus. Waar da wij ook heel hard op werken is van bekijkt de context en bekijkt als hulpverlener vooral wat kun je aan de context doen in plaats van de mensen persoonlijk verantwoordelijk te stellen voor hun problemen waar heel dikwijls liggen de problemen in de context dus ge moet werken met uwe context dus ge moet samenwerken met andere hulpverleners waar elk op zijn gebied iets kan doen en dan kunde met ouders eventueel individueel als da nodig is een individueel traject uitwerken of ondersteunen op opvoedkundige taken maar ja ge hebt gezinsondersteuning daarvoor (medewerker, Solentra)".

Niet de ouder kunnen zijn die men wil zijn

"R: Een kwetsbare ouder voor mij is iemand die door omstandigheden niet de zorg van zijn kind kan nemen zoals het echt zou moeten zijn. Ze moeten dan rekenen op andere instanties om kleren en eten te kunnen aankopen. Maar ook ouders die weinig informatie hebben en daardoor een beetje overleven en die in zeer slechte omstandigheden wonen doordat ze niet kunnen werken en geen steun krijgen. Een kwetsbare ouders die in deze omstandigheden moet leven kan niet de ouder zijn die hij wil zijn voor zijn kind. **En als gij u niet goed in u vel voelt kunt ge ook niet zo goed voor iemand anders zorgen. Dat maakt u een kwetsbare ouder** (medewerker, Nasci vzw)".

Hoe groter de kinderen, hoe groter de impact op de kinderen

"R: Wat ik moeilijk vind is dat **hoe ouder dat dat de kinderen worden, hoe meer vragen dat dat er zijn van de kinderen en hoe groter de impact op de ontwikkeling**, zie ik. Die ouders zien dat ook maar die doen kweenie hoe hard hun best. Om dat te compenseren, die kunnen dat niet helemaal compenseren en dan het enige dat die dan kunnen doen is tegen hun kinderen zeggen 'beter werken op school hé'. Druk opdrijven. Want dat is het enige, ja, wat ze nog kunnen doen. Wat ik zie is bij koppels dat er conflict komt tussen beiden dus dat koppel ook. Ik ken hen al zoveel jaren. In het begin dacht ik ''yes goed koppel, sterk koppel, die hebben elkaar' en eigenlijk moet ik zeggen bij alle koppels dat ik ken da 'k dan zo na een paar jaar weer een illusie armer ben want die krijgen allemaal relatieproblemen, vroeg of laat. Dus nu, wat hij gisteren heeft verteld is dat ze eigenlijk al heel de tijd, ze zijn samen maar ze zijn, een verstandshuwelijk noem ik dat. Dat is een verstandshuwelijk geworden, ok we zijn er, we doen het voor de kinderen maar voor de rest doet ieder zijn ding eigenlijk en af en toe is er een conflict maar niet teveel eigenlijk ook, het is niet dat er heel de tijd ruzie is (medewerker, Samenlevingsopbouw Brussel)".

Expliciet kindperspectief

"R: Ja ja da zo valt mij dan op en dan ja die kinderen of die pubers uiteindelijk die volgens mij ook met die identiteitscrisis zitten en dan die weten dat ze geen papieren hebben dus dat aspect daarbij dat is gewoon allé jongeren**. Ja marginaliseren daarvan hé, ze worden buiten de maatschappij gezet door hun administratief statuut maar die gaan zich op den duur ook zo gedragen. Vele ouders vertellen over drugsproblemen. Vooral jongens. Die niet meer thuiskomen als ze 16 jaar zijn**. Ik weet niet meer waar hij uithangt, ah ja, een beetje zo de klassieke verhalen van jongeren die op de dool zijn en het niet meer weten hé. Bij alleenstaande moeders is dat nog erger. Zeker bij hun zonen die dan zo hé ontsporen. Goh die kunnen dat bij niet meer zeggen tegen hun zoon van 17, ja ma gij moet thuiszijn hé. Als die niet thuis is wat doet ge dan? Ja, ja terwijl dat de autoriteit van de vader denk ik dat dat nog enig effect heeft ma ja. Schoolloopbaan lijdt daar dikwijls onder. Kinderen zijn ook veel meer ziek dan andere kinderen, zwakkere gezondheid, ouders ook, zwakkere gezondheid dus dat is zeker ook iets dat een impact heeft. Ik denk dat heel veel jongeren niet zichzelf kunnen zijn binnen hunne vriendenkring. Die niet zeggen aan hun leeftijdsgenoten dat ze geen papieren hebben of die waarvan dat de vrienden dat wel weten maar die vrienden snappen niet in sé wat dat wil zeggen. Wat wil dat zeggen als ge zonder papieren, wat is dan uwe leefwereld (medewerker, Samenlevingsopbouw Brussel)."

Het is dus maar een minderheid van de eerstelijnswerkers en de vrijwilligers die expliciet ingaan op de ouder-kind relatie en de ontwikkeling van de kinderen. Ik lees hierin in geen geval een onverschilligheid of een gebrek aan betrokkenheid op de kinderen. Alles wat de hulpverleners trachten te doen om de gezinnen in precaire leefomstandigheden te ondersteunen is uiteindelijk vanuit een kindperspectief, met het oog op het verbeteren van de opvoedingscontext.

Ik lees in het niet expliciteren van dit kindperspectief bij het definiëren van een kwetsbare ouder wel twee andere dingen:

Ten eerste, zo bleek ook heel sterk uit eerdere citaten, is het niveau van deprivatie van gezinnen in Brussel zo hoog dat de aandacht voor de ouder-kindrelatie en de ontwikkeling van de kinderen wat ondersneeuwt. De situaties zijn vaak zo urgent dat eerstelijnswerker en vrijwilligers beginnen met die punten waar op korte tijd het grootste verschil kan worden gemaakt. Het zoeken naar huisvesting, het uitputten van rechten, het toeleiden naar voedselbedelingen en materiële steun. Deze stappen nemen vaak een heel grote hap uit de begeleidingstijd van de gezinnen. We lezen deze interpretatie overigens in enkele interviews met eerstelijnsmedewerkers. In een eerste citaat vertelt een medewerker van het CAW Brussel dat het inderdaad zo is dat er vaak andere problemen op de voorgrond staan in het contact met de ouders, dan de moeilijkheden die er al dan niet zijn met het kind. Dit wordt bevestigd door een medewerker van Kind en Gezin. Zij geeft aan dat er soms een lijst van twintig problemen moet worden doorlopen vooraleer de aandacht in de begeleiding kan uitgaan naar het kind en de ouder-kindrelatie. Nog een andere medewerker van Kind en Gezin wijst erop dat het moeilijk is om te beginnen over gezond eten als er hoegenaamd niet genoeg eten is.

Toegang tot grondrechten van het gezin sterk op de voorgrond

"R: Ja maar dan vooral dan in team ketjes, allez team Sonja heeft dat ook waar da ge vooral dan vertrekt vanuit het kind, het kind staat centraal, is soms wel wat de vraag, ge kunt u ni in het begin als ge binnenkomt in een gezin u direct richten op alles wat er met da kind gaande is, da gaat ni, er liggen veel te veel andere dingen die voor ouders op de voorgrond staan, dan de moeilijkheden al dan ni moeilijkheden die ze ervaren met hun kind, als ze hun OCMW ni in orde is of ze geen huisvestiging hebben, dan moet er gewoon eerst daar aan gewerkt worden vooraleer er ruimte in hun hoofd is om überhaupt tot andere dingen te komen. En waarbij je ook wel van in begin had gezegd we gaan aan opvoedingsondersteuning doen en relatie tussen kinderen en ouders verbeteren **en dat is iets waar ge vaak na 6 maand nog ni aan toekomt en waarbij we ons dan de vraag stellen hoe gaat ge daarmee om want uiteindelijk wordt het gezin ook aangemeld met een bezorgdheid rond het kind** (medewerker 1, CAW Brussel)".

Regioverpleegkundigen en gezinscoaches van Kind en Gezin vaak in eerste instantie sociaal werker

"R: En dan komen ook wel vaak de andere vragen. Dus de focus ligt ja voor Kind & Gezin op het kind, op de verzorging van het kind, da 's het medische, maar daar komt ook een heel groot psycho-sociaal en educatief luik bij en **bij die precaire gezinnen merken we dat heel snel de vragen naar boven komen van help ons, vooral met kledij dan voor de kinderen, verzorgingsproducten, voeding voor de kinderen en huisvesting. En de huisvesting is echt verschrikkelijk omdat wij daar geen oplossingen voor hebben.** We werken wel samen met verschillende centra en verschillende diensten die we kunnen contacteren, maar d'r zijn gewoon heel weinig plaatsen en als we nu zien dat bijvoorbeeld de Trierstraat die gaat nu sluiten en dan hebben we samen met CAW enzo zitten kijken voor oplossingen, maar dat is supermoeilijk. **Ik denk wel dat wij een groot deel van onze tijd, de verpleegkundigen, zo gezinnen ondersteunen zoals een sociaal assistent, eigenlijk bezig zijn met zoeken naar alternatieven, zoeken naar onderdak, soms als mensen hun papieren in orde geraken door gezinshereniging ofzo, alle stapkes volgen, inschrijving bij het OCMW, zorgen dat ze een eigen inkomen hebben, om dan samen effectief op de private markt te gaan zoeken, bellen, en helpen met bellen en vaak sturen we ook door hé naar andere diensten** ma ge hebt ook een vertrouwensband met een gezin en dat helpt heel erg om, om verder te kunnen komen. En dat zijn ook onze succesverhalen, waar dat ge een gezin volgt van begin tot einde, die dat in heel precaire omstandigheden, in heel precaire omstandigheden leven, om dan kleine dingetjes te kunnen veranderen, of te kunnen ondersteunen bij kleine dingetjes, ne keer meegaan naar het gemeentehuis waardoor dat het wel in orde geraakt omdat ik daar dan bij ben, dan dat wanneer dat ze dat alleen doen. Of hun inschrijven bij een voedselbank waardoor dat ze wel eten hebben en zo gaat het vooruit en met die kleine stapkes komde uiteindelijk wel ergens (medewerker 2, Kind en Gezin)".

Beide trajecten zouden samen moeten kunnen opstarten: opvoedingsondersteuning én hulp bij praktische en materiële zaken

"R: Ja ik heb wel heel veel voorbeelden gezien van ouders, (…) **Maar bij andere gezinnen kan dat dan zijn, we moeten hier een lijst van 20 dingen doen voor er voldoende ruimte is voor deze mama om zich te engageren**. Ja ma ik denk niet dat dat, nee nee, dat is net wat ik bedoel met die die piramide van Maslow, ik denk niet dat alles moet voldaan zijn voor er naar de volgende stap kan gegaan worden, dat denk ik helemaal niet. Dus ik, plus een onderzoek, toevallig ik heb, ik moet onderzoek rond doen, wordt ook dat hele concept ja is onderuitgehaald hé, want ze zeggen da bijvoorbeeld over mensen uit het globale zuiden, ze kunnen nog niet bezig zijn met andere dingen want ze zijn nog teveel bezig met financiële zaken. Dat is, dat wordt volledig onderuitgehaald dus, ik denk ook niet dat dat zo is, ik denk ook dat, we kunnen gelijktijdig onmiddellijk aan de slag daarmee gaan, maar dat is net wat ik zei, we hebben het niet, we hebben de optie niet. **Dus ik heb nog nooit de ervaring gehad dat ik kon zeggen, ok we gaan hier een traject van opvoedingsondersteuning opstarten samen met meer praktische zaken. En wij doen dat wel al, maar op een veel lager niveau, wij proberen wel heel snel in te spelen op de moeder-kind relatie maar ja, we zijn daar ook geen specialisten in plus we kunnen dat ook niet op zo een intensieve, we kunnen zo'n intensieve begeleiding, ja niet doen** (medewerker 2, Kind en Gezin)."

Moeilijk om te beginnen over gezonde voeding en herkennen van kind als financiële situatie niet in orde is

"I: Ik vroeg mij af wat zijn zo de grootste problemen die je observeert? Ook voor de kinderen...

R: Ja, dat is nog iets. Dat is alles over de moeilijkheden, maar de grootste moeilijkheid is wanneer ik binnenkom naar dit gezin, hebben zij geen vragen over wat ik echt moet met gezinnen in de kader met gezinnen in kind en gezin bereiken, maar hebben altijd veel vragen over papieren. Dus altijd over papieren kwijt is, kwijt is, verloren op een manier. Altijd facturen die niet betaald wordt op tijd. Altijd problemen met de erkenning en het gemeentehuis bijvoorbeeld. Misverstand met het OCMW of met andere organisaties, huisvesting. Altijd problemen met de eigenaren. Omdat zij komen met twee kinderen en worden met vijf ofzo. Dus dat is één van de gevallen. Of afspraken van in het begin die niet duidelijk was met de eigenaar of zoiets. Dus eigenlijk direct tot vele vragen over papieren en ik zie mijzelf dat ik die kant veel ga... veel gaan...

I: Je steekt daar veel tijd in?

R: Veel tijd in en ver van andere belangrijke dingen, ja.

I: En dat gaat dan ten koste een beetje van de opvoedingsondersteuning of? Ja, ja. Maar het is misschien ook moeilijk om te beginnen aan die opvoedingsondersteuning als al die papieren nog niet in orde zijn?

R: **Klopt, daarom, daarom ga ik in die, ja, in die weg omdat ja soms zonder ja.... Omdat als er een probleem is met de financiële situatie, kan je niet spreken over gezondheid bijvoorbeeld of altijd fruit aanwezig te zijn, zoiets ja. Dus eigenlijk altijd... of erkenning van het kind ofzo. Dat ja... En en en de andere organisaties helpt echt niet veel. Dus als ik die gezinnen verwijs naar een andere organisatie zoals CAW, OCMW, zoals Ketjes, zoals... Ja, Ketjes doet wel veel, maar.. Ja, het is een probleem langs de twee kanten. Dus de organisaties nemen dat niet volledig op vind ik** en ook de gezinnen zelf doen geen moeite om naar de afspraak op tijd of geen moeite om een tolk mee te nemen of... Ja dat is sowieso moeilijk om contact met de gezinnen te hebben. Dus altijd dat verwijzen werkt meestal niet heel goed. (medewerker 3, Kind & Gezin)".

Ten tweede, interpreteer ik de afwezigheid van een expliciete aandacht voor de ouder-kindrelatie en de ontwikkeling van het kind in de definities van kwetsbaar ouderschap, eveneens in het licht van het maatschappelijke discours, evenals in het **ontbreken van een kindperspectief op het beleidsniveau**. Het huidige asiel- en migratiebeleid en de Belgische wetgeving kiezen nog te weinig consequent voor het centraal stellen van een kindperspectief. De medewerker van Platform Kinderen op de Vlucht wijst er onder andere op dat kinderen in de asielprocedure nog al te vaak als aanhangsel worden gezien van hun ouders (en dan heeft ze het niet over het vroegere opsluiten van kinderen). Er bestaat vooralsnog niet zoiets als een toekomstoriëntering voor kinderen. De juriste van SDJ wijst op de wetgeving waarbij een kind waarvan één van beide ouder zonder wettig verblijf is, niet meer automatisch het meest gunstige statuut krijgt toegewezen. In tegendeel: een dergelijke zwangerschap is d'office verdacht en zelfs al is diegene mét papieren (meestal de vader) bereid het kind te erkennen, dan nog moet er een onderzoek komen. Het uitbetalen van kindergeld bijvoorbeeld wordt dan sowieso uitgesteld zolang de procedure loopt. We komen nog terug op het kindperspectief, zeker ook wanneer we de activiteiten en methodieken bespreken die de sociaalwerkpraktijken in Brussel organiseren om gezinnen in precaire leefomstandigheden te ondersteunen. We eindigen de reeks getuigenissen met een citaat van een medewerker van Kind en Gezin. Opnieuw valt de term 'gewenning'. Wat is op den duur nog goed genoeg ouderschap in Brussel, vraagt ze zich af.

Kinderen worden al vaak als aanhangsels van hun ouders gezien zonder specifieke methodieken

"R: Als we de situatie van niet-begeleide minderjarigen in België naast die van begeleide kinderen, NBMV ga ik ze noemen, een beetje korter, dan merken we dat er heel veel is geregeld op juridisch vlak, heel veel waarborgen, heel veel bescherming. Er zijn dingen die verbeterd kunnen worden, echt waar. Maar op zich voilà, terwijl **begeleide kinderen echt wel als een aanhangsel van hun ouders worden gezien**. In procedures, in beslissingen, alles. Dat is de verantwoordelijkheid van de ouders dat je hier bent, hé vanuit politieke hoek werd dat nog onlangs benadrukt. Dat is echt zo het denken van eh je bent hier omdat je ouders hier zijn. Ze hadden hier nooit mogen zijn. Natuurlijk het belang van het kind moet overwogen worden, elke beslissing die een kind aangaat hé blabla maar **dat is echt dode letter.** Dat is, als je beslissingen doorleest waarin staat dat kinderen… ja kinderen leren heel snel een taal dus als we ze terugsturen naar een land waar ze nooit geweest zijn dan gaat het al binnen een jaar gaan ze het al onder knie hebben. Dan komt het wel in orde. Dan denk je van, ja. Dat is inderdaad echt zo het gevoel van een aanhangsel. **Dus toekomstoriëntering voor kinderen** bestaat eigenlijk niet. Maar natuurlijk heeft dat ook te maken met, hoe begeleid ge die kinderen voilà. Misschien ook wel interessant (medewerker, Platform Kinderen op de Vlucht)".

Een verdacht kind

"De situatie waarin een mama zonder wettig verblijf een kind krijgt met een Belgische man wordt automatisch als verdacht beschouwd en onderzocht door de procureur, zelfs al is de vader bereid het kind te erkennen. De

procedure totdat het kind is erkend, kan tot 6 maanden duren. In deze periode worden heel wat rechten, zoals kinderbijslag, geblokkeerd (medewerker 2, CAW Brussel)".

Wat is nog goed genoeg ouderschap in Brussel?

"R: Ja dat vind ik juist het… dat is het moeilijke, om altijd je zit eigenlijk, je balanceert daar eigenlijk in een grijze zone hé. Ja wat is nog, da 's de vraag dat ik ook, om tot eigenlijk van een bepaald moment tot die ketjes te komen, gesteld hebt op lange duur wat is nog goed genoeg ouderschap hé? Als ge daar mensen ziet verblijven in auto's voor allé, wat is op lange duur wat dat parket in Brussel eigenlijk ook niks mee doet, vooral ook rond die Roma's of die zigeuners. Dat is de reden waarom ook die Ketjes er eigenlijk ook oorspronkelijk zijn gekomen. Wat ik wou zeggen eigenlijk is vaak dat ge bij bepaalde doelgroepen, dat ge ziet van dit is echt niet ok en ge verwijst dan door naar parket en waar dat dan eigenlijk niks meer gebeurt. Snapt ge, omdat da ja zijn Roma's toch, Roma's waar dan niks mee gebeurt, en dat is vaak heel niet evident. Maar ge vraagt ja waar is die grens, waar ligt die grens, ik denk dat, die grens is een hele moeilijke grens, zeker in Brussel en dat dat op lange, dat vaak iets is waar dat wij eigenlijk de mensen, de verpleegkundigen, de sociaal assistenten, de gezinsondersteuners, vaak moeten op attent maken dat hun de lat, **op lange duur wordt de lat heel laag hé. Wat is nog goed genoeg ouderschap? Ja ma ja, ze hebben toch een dak boven hun hoofd of allé ge moet altijd ergens balanceren waar ligt uw lat, dat is ne moeilijke ja.** Ja ik denk hoe meer dat dat ze geconfronteerd worden met dergelijke situaties, u uw lat gaat automatisch een beetje lager hé, ge moet toch nog altijd blijven bewaken, het is een kind en dat kind heeft rechten, dat kind heeft recht op liefde, warmte, affectie, genegenheid minimale basisvoorzieningen, allé ge moet toch altijd… en daarom is dat wel d om, en blijf ik ook daarop hameren, om regelmatig één keer per maand de gezinnen waar dat ze zich zorgen over maken in groep te bespreken. En dat ge op die manier wel met mekaar kunt daarop attent maken van ja ma ja nee dees kan echt niet meer. Snapt ge? Terwijl, allé dat helpt wel (medewerker 1, Kind en Gezin)".

6.4.8 Eerstelijnswerkers hanteren een sterk 'sociologische' definitie van kwetsbaarheid

We vatten de definities van kwetsbaarheid die we doorheen de verschillende interviews lazen, samen in onderstaande tabel. We lezen definities die geënt zijn op hun dagelijkse begeleidingspraktijk en de concrete gezinnen die ze daarin tegenkomen. Ze definiëren een kwetsbare ouder in hoofdzaak op basis van de leefomstandigheden van het gezin: het ontbreken van toegang tot grondrechten, het gebrek aan huisvesting of slechte huisvesting, het niet hebben van een wettig verblijf en weinig financiële middelen zetten het ouderschap danig onder druk. Eerstelijnswerkers en vrijwilligers investeren veel van hun tijd in het trachten uit te putten van rechten, zoeken naar huisvesting en het toeleiden naar plaatsen waar gezinnen voedselpakketten, kleding en luiers kunnen vinden, ook wanneer dit niet persé tot hun functieomschrijving behoort. Ook de vroedvrouwen en verpleegkundigen van Kind en Gezin nemen er een taak van sociaal werker bij, noodgedwongen omdat het stabiliseren van de materiële leefomstandigheden van groot belang is in functie van de gezondheid, veiligheid en ontwikkeling van de kinderen in het gezin.

Een kwetsbare ouder, zo zien we ook in onderstaande tabel, is een ouder die met een complexiteit aan problemen wordt geconfronteerd. De precaire leefomstandigheden brengen vaak een cascade aan problemen met zich mee. Het kan leiden tot sociaal isolement bijvoorbeeld. Eerstelijnswerkers en vrijwilligers wijzen ook op het toenemen van signalen in verband met intra-familiaal geweld. Ze wijzen ook op de complexiteit van dergelijke situaties en het gebrek aan oplossingsstrategieën, in het bijzonder wanneer het gaat om ouders zonder wettig verblijf. Maar het heeft ook een impact op de binnenkant. We lezen bij een aantal eerder informele sociaalwerkpraktijken een opvallende aandacht voor gevoelens van schaamte en van onbekwaamheid die ontstaan in interactie met een discursief

klimaat dat stigmatiserend is ten aanzien van bijvoorbeeld nieuwkomers en mensen zonder wettig verblijf.

Kwetsbaar ouderschap als een ouderschap dat risico's inhoudt voor de gezonde ontwikkeling van het kind en de ouder-kindrelatie komt maar in een minderheid van de gesprekken met de eerstelijnswerkers en de vrijwilligers aan bod. Kind en Gezin, het Huis der Gezinnen, Samenlevingsopbouw Brussel, het CAW Brussel, het Platform Kinderen op de Vlucht en Solentra benoemen het wel expliciet. Het kindperspectief is ook in de andere gesprekken tussen de lijnen aanwezig. Niettemin lezen we in deze definities en de elementen die erin naar voren worden geschoven dat het hoge niveau van precariteit waarmee eerstelijnswerkers en vrijwilligers worden geconfronteerd, de aandacht voor de ontwikkeling van het kind en de ouder-kindrelatie wat naar de achtergrond duwt.

Verschillende eerstelijnswerkers en vrijwilligers voelen zich overbevraagd: de groep gezinnen in precaire leefomstandigheden neemt toe, de complexiteit en de specificiteit van de problemen ook, de oplossingsstrategieën of doorverwijsmogelijkheden zijn soms beperkt, net als de draagkracht van de teams. De Brusselse eerstelijn en ook de burgerinitiatieven en zelforganisaties bufferen in belangrijke mate de impact van maatregelen van andere beleidsdomeinen. Het huisvestingsbeleid bijvoorbeeld. Dat individuele eerstelijnswerkers op zoek moeten gaan naar huisvesting in het informele circuit van onderhandelde bezettingen en huisvesting binnen de parochiale sfeer, is hier illustratief. Zij hebben verder ook niet de luxe om te doen alsof een bepaalde groep mensen niet bestaat. Ook gezinnen zonder wettig verblijf laten ze niet achter, maar het zet tegelijk wel heel veel druk op hun dagelijkse begeleidingspraktijk.

We lezen in de gesprekken met de eerstelijnswerkers en vrijwilligers een definitie van kwetsbaarheid die nauw aansluit bij de capabilitybenadering (Nussbaum, 2011, 2012; Tirions et al., 2018). Ze wijzen in eerste instantie op het ontbreken van de nodige resources om een (gezins)leven te leiden dat ze zouden willen leiden. Het hoge niveau van precariteit zet een groot aantal van de 10 essentiële capabilities sterk onder druk, gaande van de mogelijkheid om een leven met een normale levensduurte te leiden, over de mogelijkheid om bescherming te genieten voor de eigen fysieke integriteit tot de mogelijkheid om te spelen, te ontspannen en deel te nemen aan het maatschappelijke en politiek leven. Eerstelijnswerkers en vrijwilligers verwijzen bijvoorbeeld naar de beperkte keuzevrijheid voor sommige mama's en papa's die ze tegenkomen in hun begeleidingspraktijk om een relatie met een gewelddynamiek te verlaten. Hun fysieke integriteit komt daardoor in gedrang. Sommige verwijzen in hun definitie van kwetsbaarheid ook expliciet op een kwetsbaar zijn door het ontbreken van keuzevrijheid.

We lezen in mindere mate een definitie die kwetsbaarheid van een ouder ziet verschijnen in "relationele houdingen en handelingen die de leefbaarheid in het gezin ondermijnen"(Groeninck et al., 2019). We lezen ook minder over een kwetsbaarheid die zich uit in een negatieve representatie van de blik van de (veralgemeende) andere noch over het belang van zingeving (Cyrulnik, 2010). Maar ze zijn er wél. We merkten op dat eerstelijnswerkers en vrijwilligers die de relationele insteek benadrukken, functioneren binnen organisaties die zich eerder aan de informele kant van het continuüm formeel – informeel bevinden.

Tabel 2: Samenvatting elementen definitie kwetsbare ouder per organisatie

1 2	**Services des Droits de Jeunes** Schoolpoortwerking van Vrienden van het Huizeke (2)	**Huis-vesting** 1	**ZWV** 1	**Nieuw-komer-situatie** 1	**Financiële situatie**	**Sociaal isolement** 1	**Alleen-staand** 1	**Veel kinderen**	**Relationele problemen**	**Intra-familiaal geweld** 1	**Stress, depressie** 1	**Schaamte (sociale uitsluiting & discriminatie)** 1	**Zin-geving**	**Ouder-Kind**	**Ont-wikkeling Kind**
3	Kind en Gezin (3)	1	1	1	1		1	1		1				1	1
4	Medikuregem	1	1	1	1	1	1		1	1					
5	Samenlevingsopbouw Brussel	1	1		1		1	1	1	1	1			1	1
6	CAW - Gezinsondersteuning Ketjes in Brussel (1) en noodopvang in de Trierstraat (2)	1	1		1		1		1	1	1			1	
7	Solentra vzw	1	1	1	1						1	1		1	1
8	Ket in Brussel		1	1	1		1		1		1	1			
9	Platform Kinderen op de Vlucht		1	1		1					1			1	1
10	KOALA	1	1	1	1	1									

11	**Huis der Gezinnen**	**1**	**1**	**1**	**1**		**1**			**1**	**1**			**1**	**1**
12	Le Foyer	1	1	1	1			1				1			
13	Woningen123logement	1	1	1											
14	Het Meervoud	1	1		1						1				
15	Nasci vzw	1	1	1	1	1					1			1	
16	Leger des Heils Brussel	1		1	1	1		1							
17	Begijnhofkerk	1	1	1	1	1	1					1			
18	Vrijwilliger ADIB (Action et Dialoque Bruxelles)	1	1	1	1			1				1	1		
19	Vrijwilliger bij Les Albelges (2)		1	1	1							1	1		
20	Feza vzw (Femmes Epanouis et Actives)			1	1	1									
21	Roemeens Orthodoxe Kerk	1	1	1	1						1	1			

6.5 Definities van veerkracht

6.5.1 Naast kwetsbaarheid ook veel veerkracht of is het 'overleven'?

Gezinnen en ouders zijn niet of kwetsbaar, of veerkrachtig. Gezinnen die in precaire situaties leven kunnen ook erg veerkrachtig zijn. Dit is de rode draad doorheen de publicatie "veerkracht in beweging, dynamieken van vluchtelingengezinnen versterken" (Groeninck et al., 2019). Dit is ook precies wat sommige Brusselse eerstelijnsmedewerkers en vrijwilligers benadrukken. Ze herkennen naast kwetsbaarheden ook heel wat veerkracht. Sommige eerstelijnswerkers of vrijwilligers kijken zelfs met veel bewondering naar deze gezinnen. Een vrijwilliger van een religieuze organisatie noemt de mama's zonder wettig verblijf die ze huisvesten, de supermama's van deze tijd: het zijn ongelooflijke sterke persoonlijkheden en sterke vrouwen. Een vrijwilliger van het Leger des Heils geeft aan dat hij zelf niet zou weten hoe hij het zou moeten aanpakken. Een medewerker van het CAW Brussel hoedt zich ervoor om te snel labels te plakken in de begeleidingspraktijk. Het label 'kwetsbaarheid' drukt al onmiddellijk een stempel op een gezin. Een andere medewerker van het CAW ziet ook 'veel goede dingen gebeuren'. Een medewerker van het Huis der Gezinnen is iets sceptischer. Ze ziet veel 'overleven' bij de ouders en gezinnen die deelnemen aan de activiteiten van het Huis der Gezinnen. Ouders blijven rechtstaan ondanks zeer moeilijke leefomstandigheden, maar tegelijk is er een gebrek aan ruimte of mogelijkheden om ook écht te floreren bijvoorbeeld.

De supermama's van deze tijd

"R. Nou eigenlijk van allemaal, bijna allemaal. Ik vind het supermama's en wij worden de supermama's genoemd, omdat wij kinderen en gezin en banen en ook nog ouders… tenminste mijn situatie is zo geweest. Ik heb altijd gewerkt. En er werd altijd gezegd, ooh dat moet je allemaal combineren en dat is allemaal zo moeilijk en, he dan ben je supermama als het allemaal lukt.

Maar ik vind dit de supermama's van deze tijd, **ik vind het de supermama's van deze tijd,** want ik kom in gezinnen waarvan ik denk: hoe speel jij het klaar dat die kinderen - natuurlijk als ik kom - maar ze spelen het niet he, want ik geloof niet dat ze hun best doen voor mij. Dat gevoel heb ik niet.

Dat is iets wat heel grappig is, want dat zou je verwachten van: 'oh die mevrouw die komt hier thuis. Jongens, even netjes!' Da's misschien een beetje, maar die kinderen spelen dat niet. He, die spelen het misschien vijf minuten en dan is het weer verdwenen. Dus daar heb ik respect voor, dat ze die kinderen … **Nou, ik geloof dat het is dat dat is waar ze zichzelf op hun sterkst kunnen laten zien, ook aan hun kinderen, en aan de samenleving.** Dat ze kunnen laten zien, dat ze d'er altijd goed uitzien in hun uitstraling, in hoe ze zich opstellen en hoe ze hun gezin inderdaad bij mekaar houden. Ik geloof dat daar, uiteindelijk ook de trots en kracht vandaan komt. Dat ze het klaarspelen. Om met niets, want dat is het eigenlijk, als je d'r over nadenkt: d'r is geen huisvesting, d'r is geen eten, d'r is geen baan. Er is ook niet een idee van wanneer dit verbetert (vrijwilliger, Begijnhofvrienden)".

Ik zou niet weten hoe het in haar plaats aan te pakken

"R: Ik ken een mevrouw met 5 kinderen. Zij is heel gelovig, zij bidt alle dagen en God geeft haar die kracht. Maar ik ben niet gelovig en ik zeg haar dat ook, dat ik enkel in mezelf en mijn zoon geloof. Maar ik wil maar zeggen dat als je gelooft dat er iets anders bestaat, dat er iemand anders u kracht geeft, als ik het niet doe gaat er niemand anders het voor mij doen. En die vrouw ondanks al haar moeilijkheden houdt zij haar hoofd boven water. **En ik zeg haar dat ook vaak dat ik niet zou weten hoe ik het in haar plaats zou doen** (medewerker, Leger des Heils)".

Niet te snel label plakken, veerkracht in beweging

"R: Ja en misschien ook de veerkracht van mensen eh, want mensen kunnen blijkbaar, ik vind da raar maar blijkbaar kan dat wel, zelfs mensen dat in een maatschappelijk heel kwetsbare positie zitten kunnen heel veerkrachtig zijn en goed functioneren.

I: Kun je daar iets over vertellen?

R: Wie zijn wij dan om die precair te noemen? Er is zo een gezin, die komen uit de winteropvang, die hun papieren, hun verblijf zijn niet in orde, 5 kinderen geplaatst in Spanje, nu 2 kleintjes hier, de oudste van 3 toont zware gedragsproblemen. Er is een vermoeden van geweld. De papa die heel hevig is en verbaal ni sterk maar heel overheersend. Een vrouw die het allemaal over zich heen laat komen. En die vertrokken uit de winteropvang en vertrokken naar een huis waar ze de eerste maand geen huur moesten betalen maar erna wel en geen werk. Ja denk ik, dus ja en onze - had zoiets van die moeten zo snel mogelijk werk hebben, da komt nog op da moment en zodat ze hun huishuur kunnen betalen volgende maand en dan zullen we nog zien. **Uiteindelijk blijken dat alle twee zo een veerkrachtige mensen te zijn**, ook al hebben die geen werk om erin te slagen, eerst zijn ze erin geslaagd er een paar maanden gratis extra in te wonen. Dan zijn ze erin geslaagd via een of andere kerkgemeenschap dat hun huur werd betaald door de kerkgemeenschap. Diene oudste is naar school gegaan, die gedraagt, die problemen zijn verdwenen. Die papa heeft waarschijnlijk gewoon ADHD en we sturen die nu gewoon van hier naar daar en we laten die maar rondlopen zodat die zijn energie kwijt kan en die functioneert kei goed. Die mama blijkt helemaal ni zo onderdanig te zijn, dat is gewoon haar manier om te gaan met die overheersende man en dat is**. Dus hoe beter ge da systeem leert kennen en ziet hoe dat da daar allemaal werkt, hoe minder zorgen dat daar rond zijn rond da gezin en die blijven precair eh maatschappelijk gezien.** Maar eigenlijk hebben die zoveel veerkracht dat ik da moeilijk vind om die kwetsbaar te noemen. Omdat ik vind, maar ik heb dat me alle stempels eh, **ge legt ne stempel op een gezin door die kwetsbaar te noemen** (medewerker 1, CAW Brussel)".

Ondanks moeilijk situatie, lopen er ook vaak veel dingen heel erg goed

"R: Oké hoe definiëren jullie veerkracht bij die ouders of hoe zien jullie verschillen in veerkracht of hoe observeren jullie da bij de ouders en kinderen?

I: Ja ik denk da's misschien vooral iets uit mijn vorig werk da da eigenlijk benoemen in de dingen da ze wel goe zijn. Ja nee of da je bij, wij deden zo verschillende activiteiten en waar de kinderen ook konden meekomen en ge ziet dan als groepswerker **verschillende dingen die wel heel goed gaan** ondanks ze in een moeilijke situatie zitten en ik denk da da belangrijk is om da te benoemen en ik denk da da iets is da ook bijdraagt aan de veerkracht van ouders, van de kinderen (medewerker2, CAW Brussel)"

De moeilijke omstandigheden reduceren veerkracht tot overleven

I: Maar ge ziet weinig, mama's of papa's die recht blijven staan als ze zo gepreoccupeerd zijn door hun problemen?

R: Nee ik bedoel recht blijven staan in de zin van die blijven staan wel hé, niet in de zin van die gaan nu lethargisch in de zetel gaan zitten, dat doen ze niet. **Ze blijven opstaan, eten maken, de zorgtaken uitvoeren**, ik weet niet of dat op automatische piloot is of een stukske, maar het stukje van toch nog op dat moment, ook al zit ge win u eigen miserie, ruimte te maken voor uw kind, dat schiet er bij velen bij in.

R: Veerkracht in de zin, niet altijd in, op psychologisch vlak maar wel in de zin van goh hoe doen ze het toch, allé zo van …

I: Hoe houden ze het vol?

R: **Hoe houden ze het vol, hoe vinden ze toch manieren om zich staande te houden en en, ja nie zot te worden bij wijze van spreken**. Ik hoop altijd dat de kinderen dan als de ouders op dat moment zo

gepreoccupeerd zijn met hun eigen miserie, **dat kinderen dan in de omgeving steun vinden** (medewerker, Huis der Gezinnen)”

6.5.2 Veerkracht als kenmerk (kwaliteit) van een persoon

Zoals in onze analyse van de definities van een kwetsbare ouder, gaan we op zoek naar de elementen van veerkracht die de eerstelijnswerkers en vrijwilligers benoemen. We kijken naar gelijkenissen en verschillen in de definities die ze hanteren. We merken op in de gesprekken met eerstelijnswerkers en vrijwilligers dat ze het gemakkelijker vinden om kwetsbaarheid te definiëren dan om precies aan te geven hoe ze een veerkrachtige ouder begrijpen. Vele moesten naar hun woorden zoeken bij de vraag om de veerkracht bij de ouders te benoemen.

Veerkracht moeilijk te definiëren

“R. Alleen, hoe beter, hoe veerkrachtiger, **ik vind het heel moeilijk om daar een visie op te plakken**.

I. Dat hoeft ook niet, het is hoe je dat ervaart met Medikuregem, met de ouders waarmee je werkt.

R. Misschien dat verschil dat je voelt of ziet, dat is wel interessant voor ons. Je kan beter pakken.

Er zijn mensen die zelf naar je toe gaan komen maar er zijn ook mensen die in die mate kwetsbaar zijn dat ze niet de kracht, of ze hebben andere dingen die prioritair zijn, bijvoorbeeld huisvesting is heel vaak iets (medewerker, Medikuregem)"

We lezen opnieuw zoals ook voor kwetsbaarheid gold, dat definities van veerkracht die de eerstelijnswerkers en vrijwilligers hanteren sterk zijn geënt op hun concrete begeleidingspraktijk, op hun dagelijks contact met de gezinnen en ouders, op een intuïtief aanvoelen ook. Er wordt weinig gegoocheld met concepten en theorieën. Mieke Groeninck en haar collega’s (2019, pp. 33–35) wijzen op een afstand tussen de definities van veerkracht die begeleiders en hulpverleners hanteren en de veerkrachtige houdingen en handelingen die zij doorheen de gesprekken met vluchtelingengezinnen zelf observeren. De eersten benadrukken sterk een zelfredzaamheid, het nemen van initiatief, het zoeken naar oplossingen en het openstaan voor hulpverlening. Doorheen de gesprekken met de gezinnen zelf, kreeg veerkracht meerdere uitingsvormen. Ze observeerden zoals we eerder schreven 9 veerkrachtige relationele houdingen en handelingen: hoop behouden, weerbaarheid en opkomen voor zichzelf, leefbaarheid creëren, opdoen van nieuwe kennis en ervaringen, zwijgen en delen om te helen, zorgen voor elkaar en in gezinsverband, netwerken, gebruik maken van integrale hulp en het samenbrengen van twee werelden. Eenzelfde houding of handeling kan overigens een uiting van kwetsbaarheid of veerkracht zijn naargelang van een veranderlijke context en de mogelijkheid die erin vervat zijn.

De definities van veerkracht die de begeleiders in de studie ‘Veerkracht in Beweging’ hanteren, stemmen gedeeltelijk overeen met deze van de 27 eerstelijnswerkers en vrijwilligers uit onze studie. Doorheen deze gesprekken lezen we verschillende getuigenissen waarbij het accent sterk op initiatief nemen, meewerken aan hulpverleningsproces of mondig zijn ligt. Vele eerstelijnswerkers en vrijwilligers zien veerkracht hoofdzakelijk als een eigenschap van de persoon en sluiten daarmee aan bij de betekenis die het begrip heeft in het dagelijkse taalgebruik.

Veerkracht is initiatief nemen

"R: Ja ik denk dat die veerkracht heel belangrijk is hier in die in die zeer, we spreken nu over de zeer precaire situaties hé, ge hebt**, ge hebt echt mama's die ervoor gaan en die heel veel kracht vinden** en ja ik denk dat dat inderdaad een combinatie is van ook hetgeen dat ze zelf ook hebben meegemaakt das hoe dat ze daar uit sterker uit geworden zijn of niet.

I: En zo dat zo ervoor gaan hoe uit zich dat dan, van mama's die ervoor gaan hoe uit zich, nemen zij meer initiatief?

R: Allé die initiatief nemen **de afspraken opvolgen die dat gemaakt zijn, de stappen mee ondernemen**, ja die dingen allemaal. Er zijn daartegenover ook zo van die mama's die zo heel apathisch op consultatie komen met hun kind en dat zijn wel situaties ja mama's die die zelf psychologisch niet ok zijn. Dat zijn situaties waar dat we dan wel over moeten nadenken om eventueel stappen te ondernemen. (medewerker 1, Kind en Gezin)".

Veerkracht is mondig zijn

"I: Allé of wat maakt de ouders, welke factoren ondersteunen de veerkracht van de ouders volgens jou?

R: Ik denk dat de taal is ook, diegenen die de taal kennen, diegenen die zelfzeker zijn. **Die mondig, mondig ja. Want ge ziet het verschil hé, want we krijgen ook Baboes ouders en dat zijn ouders die eigenlijk wel zelfzeker zijn en ook het zijn vooral ook expats, ge ziet eigenlijk het verschil ok, het zijn ook nieuwkomers** eh, ze zijn ook van een ander land maar ge ziet ze hebben wel een gemeenschappelijke factor, dat is eigenlijk die sociaal isolement maar aan de andere kant hebben ze geen andere problemen, qua financieel of qua mondigheid of allé ze zijn ook hoog opgeleid, dus ge ziet wel het verschil tussen de twee (medewerker, KOALA)"

Veerkracht is positief denken en willen integreren

« R : Oui, **ceux qui pensent positifs, on les voit très bien avancer**. Alors, elles sont plus motivées, plus intégrées et elles ont vraiment l'envie d'apprendre. Par exemple j'ai une Syrienne, il y avait la guerre dans sa ville, en plus c'était une Syrienne catholique. Donc quand elle est venue, elle est très croyante. Donc tous les dimanches elle allait à l'Église. Elle était très motivée. **Elle croyait aussi qu'elle allait avancer. Que voilà, elle était très motivée. Elle s'encourageait tout le temps. Donc on a des apprenantes qui sont comme ça.** Mais aussi des personnes qui voudront retourner dans leur pays. Parce qu'elles ne se sentent pas comme elles sont dans leur pays. Elles se sentent écartées. Donc il y en a qui attendent de retourner dans leur pays. Elles sont plus heureuses dans leur pays. Quand on leur demande de faire un dessin, en général elles font des dessins de leur pays. Et elles font aussi des dessins comme quand elles étaient heureuses. Donc il y en a aussi entre elles qui voudraient retourner, le temps que le pays se développe, que la guerre s'arrête et tout ça. Elles sont là pour vivre, pour être payé. Et elles savent très bien qu'elles doivent s'intégrer, apprendre le français, travailler, pour vivre en Belgique. Mais entretemps elles se disent aussi je vais retourner. Et il y en a d'autres qui se disent, non je ne vais pas retourner, j'irai en vacances. Si le pays n'a plus de problèmes j'irai en vacances. Mais là mes enfants font des études. Et on a des personnes, leurs enfants font des études supérieures. Donc ces personnes-là, comment dire, s'intègrent vraiment. Donc on a des personnes comme ça et aussi des personnes qui voudraient retourner dans leur pays (vrijwilliger, Feza) ».

Veerkracht is dapper zijn

"I: Hoe definieert u de veerkracht van een ouder?

R: Naar gelang de omstandigheden waarin zij leven gaan zij toch altijd wel een manier vinden om de hulp te geven aan hun kinderen en de hulp te vinden die ze nodig hebben. **Ik vind dat heel veel ouders bij ons toch heel dapper zijn en volhardend zijn.** Wij zeggen dat ook vaak tegen elkaar dat moesten wij in hun plaats zijn ik zou hier niet zitten. Soms is het teveel en storten zij eens in maar ik denk ook dat die kinderen maken dat, moesten ze alleen zijn dan hadden ze het misschien al lang opgegeven maar die kinderen spreken wel hun vechtlust aan. **Die volhardendheid en vechtlust bij die ouders. Ze durven ook gewoon op veel deuren gaan**

kloppen en toch hun weg zoeken en dat forceren terwijl wij misschien sneller zouden zeggen 'pfff'. Ik denk dat velen het al lang niet meer voor zichzelf doen maar puur voor de toekomst van hun kinderen. **Die veerkracht is ook in het gemeenschapsgevoel.** Ik merk dat toch in Brussel maar heel veel mensen die helpen elkaar. Veel vrouwen en gezinnen die helpen elkaar en ik denk dat dat ook wel uw veerkracht naar omhoog haalt als je weet ik ben hier niet de enige in die situatie en we helpen elkaar. De solidariteit is groot (medewerker, Nasci)".

Veerkracht als probleemoplossend vermogen

"I: Hoe definieert u de veerkracht van een ouder en hoe drukt zich dit uit?

R: Ik denk dat een ouder die psychisch en professioneel stabiel is problemen kan overbruggen. Als hijzelf geen psychische, emotionele, noch relationele stabiliteit ervaart, zal deze ouder voortdurend elders naar zondebokken zoeken en zal hij niet in staat zijn om zijn problemen vanuit zijn persoonlijke kracht op te lossen. Zo zal deze altijd ook naar oplossingen elders zoeken. Ook het vermogen om als ouder probleemoplossend op te treden ten opzichte van je kind, lukt enkel als je als ouder stabiel bent, emotioneel, psychisch, materieel en professioneel (vrijwilliger, Roemeens Christelijk Orthodoxe Kerk)".

We identificeren dus een relatief grote groep eerstelijnswerkers en vrijwilligers die een eerder 'psychologische' definitie van een veerkrachtige ouder geven (zie ook tabel hieronder). Veerkracht wordt door hen in belangrijke mate gesitueerd op microniveau, het is een kenmerk van het intra-persoonlijk functioneren van de ouder. We merken op dat dit in contrast staat met de eerder 'sociologische' definitie van kwetsbaarheid. Hoe we dit contrast interpreteren, daar komen we in het besluit bij dit stuk op terug. Eerst is het belangrijk te onderstrepen dat het verhaal niet zwart-wit is. Hoewel veerkracht als individuele kwaliteit de bovenhand haalt in de definities, observeren de eerstelijnswerkers en vrijwilligers daarnaast toch meer nuances en schakering. Opvallend is ook dat we een groepje eerstelijnswerkers en vrijwilligers onderscheiden die veerkracht juist expliciet niet als een persoonlijk kenmerk zien, die ver wegblijven van een psychologisering van veerkracht.

6.5.3 Veerkracht als relationele handelingen en houdingen

Het citaat van een medewerker van het CAW dat we eerder opnamen, is illustratief in dit opzicht. Zij wijst erop dat je niet te snel een label moet plakken. Ze volgt hiermee heel sterk de inzichten van Mieke Groeninck et al. Ze wijst erop dat houdingen en handelingen die eerst kwetsbaar leken, veerkrachtig bleken te zijn, als je maar goed genoeg kijkt en zonder een al te sterk normatief kader een gezin binnenstapt. Ook het citaat van de medewerker van Nasci toont meer nuance. Ze wijst op de veerkracht die er is in een gemeenschapsgevoel. Zij staat daarmee niet alleen. Naast individuele verschillen, zijn er verschillende eerstelijnswerkers en vrijwilligers die wijzen op het belang van de zorgkracht van de familiale en vriendschappelijke netwerken, van een inbedding in een etnisch culturele of religieuze gemeenschap, van onderlinge solidariteitsnetwerken.

De medewerker van Solentra benadrukt dat veerkracht veel verder gaat dan persoonlijke draagkracht. Het gaat om 'goede' relaties in de verschillende levensdomeinen. Veerkracht ondersteunen betekent dan ook inzetten op het verbeteren of ondersteunen van de relaties die de ouder onderhoudt met de school, op het werk, in de buurt enz. Zij wijst erop dat 'mental health' en 'public health' veel meer zouden moeten samenhangen. Ze verwijst overigens wél naar theoretische modellen en concepten.

Veerkracht in eigen netwerk

"R: Ik denk dat het zowel individuele verschillen zijn, de kracht van het individu. Ge hebt mama's die daar zo hangen, apathisch zijn en ge hebt er ge hebt er zo die ervoor gaan. Dat heeft te maken met uw individuele verschillen en ook **de steun van het netwerk dat ze hebben om ergens te kunnen verblijven of ergens te kunnen of aan een inkomen geraken dus het is een beetje de combinatie van die factoren ja.** De contacten die ze hebben.

I: Ja. En wat zijn, wat waaruit bestaat dat netwerk dan? Wellicht is dat vaak geen familie, allé als het gaat over over mama's zonder wettig verblijf, waaruit bestaat dat dan dat netwerk?

R: Dat zijn da's zijn allemaal broers, dat zijn allemaal ,dat zijn allemaal tantes, nonkels zogenaamd hebben allé ja da's, da's dat is niet zoals een tante bij ons, ik denk dat die dat die mekaar wel , ik denk dat dat vaak mensen zijn die ook geholpen zijn geweest en om andere mensen willen helpen en dat dat zo ja wat verder eigenlijk (medewerker 1, Kind en Gezin)".

Veerkracht is werken aan goede relaties op verschillende levensdomeinen

"R. Ja, ja ja ja. Veerkracht. Dat gaat verder dan de persoonlijke draagkracht, het gaat ook allé… Maar zo zie je allé wij vertrekken, Solentra vertrekt bijvoorbeeld vanuit het systeem van Bronfenbrenner. Dat is een ontwikkelingspsycholoog die die zegt van om goed te kunnen ontwikkelen, moet je relaties hebben met uw verschillende niveaus. Je moet op elk niveau goed zitten, dus uw microniveau. Wie is uw microniveau, voor uw familie is dat het gezin in ieder geval tussen elkaar, de relaties tussen elkaar, de gezinsleden. Maar ook eh de kindjes gaan naar school, dus ook de relatie kindjes-school, ouders-kindjes-school. Ook de ouders gaan boodschappen doen, heb je een goede bakker? Heb je een goede beenhouder? Allee dat het plezant is. Dat je daar graag gaat. Heb je daar… Zo een kleine kring hebben, heb je een sportclub, heb je hobby's. Allee zo die kleine leefwereld rond mensen. De relaties tussen die verschillende partijen moet goed zijn. Gaat uw kind naar de voetbalclub? Heb je daar goede relaties? Met de andere kinderen? Met de ouders? Met de trainer? Als je dat nu soms ziet, staan daar ouders te roepen en te tieren, dat je denkt allee mannekes je zet je kind hier onder stress, waar is die sport hier nu naartoe. Waar is het plezier van het spel. Allee begrijp je wat ik bedoel?

I: Ja, ik begrijp het helemaal. Het relationele op de verschillende niveaus. Ja, ja dat werkt.

R: Ja, ja dus eigenlijk mental health en public health moet veel meer samengaan eh. En organisaties moeten dat zien en de relaties tussen organisaties zouden ook verzorgd moeten worden. Voor ons is het heel belangrijk om goede relaties te hebben met de mensen van de hulpverlening in de eerste lijn die hun werk doen (medewerker, Solentra)".

Steun vinden binnen de eigen gemeenschap

« R : Il y a des gens qui trouvent un soutien dans leurs communautés. Ça dépend des communautés, je sais qu'il y a des communautés qui sont peut-être plus proche, je sais que bon peut être la communauté sénégalaise y'a aussi une communauté camerounaise et donc c'est entre eux quoi en fait voilà. Les églises, les mosquées ou dans des fêtes voilà ils font des fêtes ou parfois des tontines je ne sais pas si voilà des choses comme ça. Donc si ça ne vient pas de chez nous ça reste entre eux mais alors du coup on arrive à rentrer par rapport à un qui a été aidé, du coup ils en parlent dans la communauté et après ils viennent donc ces personnes qu'on ne touchent pas directement. Si on a aidé un des leurs, ils en parlent parque par exemple je parle de la communauté camerounaise et sénégalaise. J'ai eu ça un moment, j'avais beaucoup de mamans camerounaises qui venaient parce qu'une des mamans en a parlé dans la communauté voilà donc je pense que ceux qu'on voit pas ceux qui restent entre eux en communauté et du coup parfois y a de mauvaises informations qui circulent et donc c'est pas très porteur parce que voilà (medewerker, SDJ). »

Wanneer we zoeken naar de gemeenschappelijke noemer die de eerstelijnswerkers en vrijwilligers kenmerken die veerkracht ruimer en genuanceerder definiëren, komen we enerzijds uit bij individuele verschillen tussen eerstelijnswerkers en vrijwilligers. We denken daarbij terug aan het citaat van de medewerker van het CAW die erop wijst dat men zich moet hoeden om een gezin kwetsbaar te noemen. Zij heeft jarenlange ervaring in het werken met gezinnen, heeft een therapeutische opleiding gevolgd. Verder in het interview geeft ze aan dat de houding die zij aanneemt niet zo mainstream is (binnen het ruimer CAW Brussel?). Veel hulpverleners stellen zich volgens haar vaak erg oordelend op.

Oordelende houding van hulpverleners

"R: Wat ik zelf raar vind, is dat ik merk dat **heel veel hulpverleners** ondanks het feit dat je dat volgens mij echt wel leert in uw opleiding, **toch wel heel oordelend zijn** naar iemand of naar een situatie. Ik denk dat dat nu iets is waar iedereen het best kan missen, iemand die binnenkomt en vindt dat dat er moet veranderen en hoe da da dan moet veranderen. Dat is vanuit goeie bedoelingen eh. Ja, ik weet nu ni of dat da vanuit mijn therapieopleiding is dat ik geleerd heb om niet oordelend te zijn of dat da toch al vroeger in da maatschappelijk opleiding, maar da moet daar toch ook al in vervat zijn merk ik bij stagiaires. **Maar ik merk dat dat moeilijk is om dat vast te houden zo,** dat kader van euhm ja. Dat zit nog heel sterk vervat in heel wat organisaties, zeker wat betreft dan de kinderen eh, een kind mag ni bij u in bed slapen. Maar zo dan de oordelen daarrond als dat dan ni is of als een gezin of als een mama kiest haar kind bij haar in bed te nemen … da was in mijn eerste contact met die mama waarover ik net vertelde, zegt die tegen mij, ik heb aan Kind en Gezin gezegd dat ik mijn kind 's nachts bij mij in bed neem en ik heb onder mijn voeten gekregen maar ik doe dat toch nog altijd, gaat gij da nu vertellen aan? Dan denk ik maar allé, die zat daar dus echt mee in haar hoofd eh die voelde zich schuldig eh. Ja en deze mama is dan ook extra gevoelig aan omdat die zich heel onzeker voelt, dus voor haar allé, **dat heeft een impact op haar veerkracht** en dan denk ik van ja, zouden we niet allemaal een beetje minder kunnen zeggen hoe dat wij vinden hoe het moet (medewerker 1, CAW Brussel)".

Anderzijds merken we dat de eerstelijnswerkers en vrijwilligers die een meer genuanceerde definitie van veerkracht hanteren, deel uitmaken van een organisatie met een duidelijke visie hierover. Het citaat van de medewerker van Solentra is illustratief op dit punt. Het zogeheten ecologisch model van Bronfenbrenner staat centraal in de organisationele missie. Hetzelfde zien we bijvoorbeeld bij de medewerker van Samenlevingsopbouw Brussel. Zij wijst op het belang van de morele steun van een groep, maar meer nog op het empowerende effect van het collectiviseren van als individueel ervaren problemen. Dit is zowat de kern van de missie van het opbouwwerk in Vlaanderen en Brussel. Eenzelfde visie lezen we terug in het citaat van de schoolpoortwerkers van de Vrienden van het Huizeke. Ook de medewerker van Woningen123Logement wijst op het belang van het uitbouwen van een netwerk. Daarnaast onderstreept hij het stabiliserende en empowerende effect van een duurzame huisvesting, ook voor mensen zonder wettig verblijf. Het aanbieden van duurzame huisvesting en het integreren van de mensen in een collectief engagement zijn de twee pijlers van deze organisatie. Zijn dit informele organisaties? Ze situeren zich ergens tussenin. De schoolpoortwerking van de Vrienden van het Huizeke situeert zich eerder aan de informele kant. Zij krijgen geen structurele subsidies maar moeten tot op heden telkens opnieuw op zoek gaan naar projectmiddelen om aanwezig te kunnen blijven aan de schoolpoort van een school in Schaarbeek. De andere organisaties krijgen wel structurele subsidies, maar begonnen in een meer of minder ver verleden als informele initiatieven.

Veerkracht in morele steun

"R: Wat zijn dan de belangrijkste factoren naast huisvestiging dat ook de veerkracht ondersteunen: netwerk, contacten met mensen. Ik denk het voornaamste zien da andere mensen in dezelfde situatie zitten, nog meer dan **morele steun, het gevoel hebben da ze niet alleen zijn,** want heel veel mensen worden zo overvallen door de onrechtvaardigheid van de situatie en dan merken da andere mensen ook in dezelfde situatie zitten, maakt dat precies wat draaglijker alsof dat niet persoonlijk bedoeld is, de onrechtvaardigheid. Ja ja, dat het niet, ja

kweenie afhankelijk van geloof of dat het ni een straf is voor hen ofzo, maar dat het ook andere mensen overkomt en dat dat niet hun schuld is, van oké, da vooral ook 't is niet omdat ik het ben. Dat dat op zich ook al veerkracht geeft, allé dat onschuldigt. Ja, ja mensen kunnen heel eenzaam zijn, zonder da netwerk of er ook ni naar zoeken of het ook ni voelen dat het hen zou kunnen helpen (medewerker, Samenlevingsopbouw Brussel)".

Veerkracht is er niet alleen voorstaan

"I: En het omgekeerde zo, hoe zie je veerkrachtige ouders of? Veerkracht bij ouders, hoe merk je dat op, hoe kan je dat ondersteunen als… Het hoeft ni per definitie het spiegelbeeld te zijn van kwetsbaarheid.

R1: Neeneenee, in tegendeel, zoals ik al gezegd heb van euh als mensen samen, hoe werken wij aan die veerkracht want weten dat ze niet naar hun chitchat (praatgroep voor de mama's in de Sint Lukas basisschool in Schaarbeek) komen omdat ze weten van M. en A. gaan uitleg geven over de groeipakketten, nee **omdat ze gaan delen en samenkomen met andere mensen en ook leren van elkaar en het feit dat iedereen hier buiten gaat met een glimlach** en zegt: we zitten hier toch goed eh, we zitten hier, zonder dat ze zeggen van zou ni ene keer per maand moeten zijn, zou twee keer, drie keren.

R2: **Je voelt u veerkrachtig omdat je merkt van ik ben ni alleen, ik zit niet meer eenzaam**, ik kan naar buiten gaan en allé, ik heb een glimlach gekregen van zestien ouders en ik ga naar buiten, dus dat is voor mij… En daaraan werken we elke dag, we schenken een glimlach, we schenken hun tijd, ja vertrouwen, die vertrouwen maakt zoals ik daarstraks zei je… en da, dan zie je en da heb ik ook geschreven in die rapport zo van als je veerkracht voelt en u zo een beetje beter in uw vel voelt, dan denk je zo van ah ik wil komen koken maar ik zou da ni een jaar geleden, maar ik wil komen koken en delen over mijn cultuur en geven. Iets betekenen voor mijn kind, en mijn kind gaat content zijn dat hij iets kan vertellen in de klas want mijn mama staat hier voor tachtig man en ook betekenen iets voor de school (medewerkers, schoolpoortwerking, Vrienden van het Huizeke)"

Veerkracht door de mogelijkheid die er is om deel te nemen

« R. : On voit vraiment une grosse différence en termes de résilience. En tous cas j'ai une personne en tête, ce n'est pas une famille. Il est tout seul mais lui par exemple il est là depuis très longtemps et il a réussi à s'intégrer par des procédés un peu … marginaux mais à…. À avoir suffisamment de revenus en fait c'est à dire qu'il va aller d'une ASBL à une autre, il va être défrayé, avoir un peu d'argent par ci un peu par là……

I. : Dans le bénévolat…

R. : Dans le bénévolat il... il est intégré aussi à des pièces de théâtre, à des choses qui sont tout à fait officielles et les gens l'aident un petit peu comme ça, et en fait tous les mois il y arrive sans problème quoi, enfin sans problème c'est un grand mot mais en tous cas il n'a pas de problème de dettes. Si c'est… **assez impressionnant parce qu'il a vraiment réussi à se constituer un réseau et… j'ai le sentiment que pour lui en tous cas y a toujours cet espoir d'avoir les papiers mais il y a quand même quelque chose qui tourne** et puis pour d'autres…

I. : Il a déjà… Il est déjà dans un processus… il a mis 10 ans de vie…

R. : Il est actif… Exactement quoi et puis…peut-être alors du coup sur **le plan de la résilience c'est vrai qu'il y a cette différence avec ceux qui sont vraiment bien intégrés mais dans un système à part… que ce soit avec leurs contacts à l'extérieur, leurs réseaux à l'extérieur et alors… mais alors pour eux en fait le logement devient aussi une stabilité clairement quoi**, je crois aussi qu'on essaye nous de faire en sorte que il n'y a jamais de précarité en interne pour les personnes sans papiers. C'est à dire qu'on ne va jamais leur mettre la menace de la justice ou… ou d'avoir... ou d'une expulsion parce qu'ils ne payent pas par exemple quoi, donc ça on ne va jamais parce qu'on se rends compte que ça va renforcer cette détresse psychologique et ce n'est pas l'objectif l'idée c'est justement qu'ils puissent se stabiliser et on sait très bien que si on réclame... (medewerker, Woningen123logements) ».

Anders dan in onze analyse van de definitie van een kwetsbare ouder, merken we hier in de definities van veerkracht minder een gedeelde algemene noemer op. De rol van structurele factoren in het fragiliseren van ouders wordt door alle eerstelijnswerkers en vrijwilligers erkend. Voor veerkracht vinden we zo'n gedeelde opvatting minder terug. Er is een grote groep die het belang van individuele factoren benadrukt, een beetje in de zin van de betekenis die in het dagelijkse taalgebruik aan veerkracht wordt gegeven. Er is evenwel een andere, ook substantiële groep die ver weg blijft van het te nauw invullen van het concept veerkracht. In deze groep staat het sociale netwerk en het relationele voorop. Het contact met anderen wordt als essentieel gezien om in een veerkrachtig proces terecht te komen. Ontschuldigen staat voorop, het winnen aan zelfvertrouwen, het overkomen van schaamte, het leren van elkaar, het vertellen van het levensverhaal enz. Het zijn toch in hoofdzaak eerstelijnswerkers en vrijwilligers die deel uitmaken van een organisatie waarbij een relationele visie op armoede en sociale uitsluiting tot hun missie behoort.

6.5.4 Het kindperspectief: vooral tussen de regels aanwezig, weinig geëxpliciteerd

In de definities van een kwetsbare ouder lazen we in de verschillende getuigenissen weinig over de ouder-kindrelatie noch over de ontwikkeling van het kind. Hetzelfde geldt voor de definitie van een veerkrachtige ouder. De eerstelijnswerkers en vrijwilligers maken niet vaak expliciet een link tussen veerkracht en de impact op kinderen. Tussen de regels lezen we wél voortduren die betrokkenheid en de bekommernis om de kinderen. Een medewerker van Platform Kinderen op de Vlucht wijst erop dat kinderen een bron van veerkracht kunnen zijn. Een medewerker van het Huis der Gezinnen reflecteert wel heel expliciet op de relatie tussen veerkracht en de ontwikkeling van de kinderen. Ze wijst daarbij op het belang van steunfiguren als methodiek om de impact van de kwetsbaarheid van de ouder te ondervangen. Maar daar komen we nog op terug wanneer we inzoomen op de activiteiten en methodieken.

Kinderen bron van trots en veerkracht

"R: Ik denk dan bijvoorbeeld aan de kinderen die dan trots zijn dat ze de taal kunnen en die de ouders dan willen bijstaan, als informele tolk. Waar wij dan vanuit ons perspectief van kinderbescherming denken van oei, we moeten de kinderen beschermen tegenover, tegen parentificatie. Terwijl dat die **kinderen dat als een bron van trost zien**, de ouders ook een bron van trots hebben: kijk wat mijn kind kan, en dit is wat ik wil, dat zij hier in dit land kunnen uitbouwen. Dat denk ik dan als veerkracht. (medewerker, Platform Kinderen op de Vlucht)".

Veerkracht is blijven zoeken naar oplossingen

"R: Veerkracht is voor mij zo goh, ik heb al lang ja, zo het allé, ik zag zo het beeld voor mij van een mama die goh de **kracht en de energie heeft om nieuwsgierig te zijn en gewoon durft ook ergens binnen te stappen en vragen te stellen**. Zo die, die ja is dat iets intrinsieks, ik weet het niet ma zo de, die durft op zoek te gaan. Ik vind bijvoorbeeld die mama die hier komt…

I: Die doen dat, veel doen dat niet? Veel mama's of ja geef is een voorbeeld van, van een mama die dat wel doet? Of wa da of welk effect dat ge daarvan ziet?

R: Die Senegalese mama vind ik voor mij **het toonbeeld van veerkracht** want ik kan niets veranderen aan die situatie met hare man, zij wil ook niet scheiden van hem. Dus hij geeft haar geen geld, noch om eten te kopen noch om dingen te kopen voor haar kinderen, allé ze was zo aan het uitzoeken voor activiteiten voor de kinderen. Die vrouw blijft, tja is da veerkrachtig, want de man zegt ja ze neemt medicatie want ze is depressief. Die vrouw blijft als ze hier komen, proberen we vooral veel momenten van lachen in te bouwen en het zo met humor wat op te nemen. **Die vrouw blijft wel proberen. 't Is nu al weer lang geleden dat ik haar gezien maar die blijft wel zoeken naar mogelijke oplossingen** voor haar situatie. Ja en die, dat is echt ne goeie naar haar kinderen toe, is dat echt een goeie capabele mama. Die vrouw is laag geschoold, analfabeet, kan geen uur

lezen, kan… Maar die heeft een eigen systeem gevonden om toch dingen te kunnen onthouden, lezen, allé herkennen bedoel ik dan. **Ja, de kinderen brengt ze naar de activiteiten, ze gaat ze halen op school, ze brengt structuur en regelmaat in da leven van die kinderen. Ze heeft ook een zekere, allé ze is al, een zekere, allé ze heeft een ja, ze weet ook wat ze voor haar kinderen wil en dat dat speelt haar nu enorm parten, ze wil echt wel het beste voor haar kinderen** (medewerker, Huis der Gezinnen)".

Belang van steunfiguren

"R: Maar ge hebt ook, ik denk dat zo een andere groep ouders die ja, die die, ook een stukske met bewustzijn te maken, die zich minder vragen stellen, en gewoon het leven, da's ik zie da niet als veerkracht maar gewoon het leven zoals het is en voortkabbelen. Wat meer op automatische piloot. Bij de Afrikaanse mama's hebben we da wel al gehad maar nu ook bij de Marokkaanse mama's die zo… meer vrouwen die ambities hebben voor zichzelf en die zeggen van ja ik ik wil niet hele dagen thuis zitten, ik wil verder gaan. Maar dat zijn ook zeer Westerse ambities. **Maar die wel zo zoeken naar manieren om, om zichzelf te ontplooien daardoor ze ook beter in relatie kunnen gaan met hun kind, allé niet met hun man maar nu toch zo wel vooruit willen in het leven, ik zal het zo noemen.** Of die ook aangeven van ja naar hier komen geeft mij kracht om verder te doen. Ze vinden hier wel allé, hoe zal ik het zeggen, het is precies hier onze tweede thuis. Ze vinden hier wel de steun die ze, die hen zo net dat… **Wat ik bij die veerkracht altijd belangrijk gevonden heb van da ge steunfiguren hebt in uw… dat het niet alleen maar vanuit uzelf kan komen** (medewerker, Huis der Gezinnen)."

Tabel 3: Samenvatting, element definitie veerkracht naargelang organisatie

		initiatief nemen of oplossing zoeken	mondig of dapper zijn	veel energie	positief denken	hoop	Geloof	meewerken met hulp-verlening	sociaal netwerk of deelname activiteit	schaamte overwin-nen	Collectiviseren persoonlijke problemen	Huis-vesting	job	rechten uitputten	Aanwezig voor kids of kinderen bron trots
1	SDJ (Services des Droits de Jeunes)	X				x	X							x	
2	Schoolpoortwerking van Vrienden van het Huizeke (2)								x	x				x	
3	Kind en Gezin (3)	X			x	x		x	x						x
4	Medikuregem	X	x												
5	Samenlevingsopbouw Brussel								x	x	x				
6	CAW - Gezinsondersteuning Ketjes in Brussel (1) en noodopvang in de Trierstraat (2)	X	x	x	x	x			x			x			x
7	Solentra vzw								x						
8	Ket in Brussel			x											
9	Platform Kinderen op de Vlucht														x
10	KOALA	X	x												
11	Huis der Gezinnen	X	x	x					x						x
12	Le Foyer														
13	Woningen123logement	X				x			x			x			

14	Het Meervoud	X	x												x
15	Nasci vzw	X	x			x	X								
16	Leger des Heils Brussel	X			X		X					x			
17	Begijnhofvrienden	X	x			x	X								x
18	ADIB (Action et Dialoque Bruxelles)	X	x						x					x	
19	Les Albelges (2)	X							x	x	x		x		
20	Feza vzw (Femmes Epanouis et Actives)	X				x	X		x						
21	Roemeens Orthodoxe Kerk	X				x	X								x

6.6 Wat leert de stem van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers?

Een van de doelstellingen van dit project was om een stem te geven aan de Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers die gezinnen in precaire leefomstandigheden begeleiden. Het Brusselse hoofdstedelijke gewest behoort bij de armste regio's van Europa. Niettemin zijn de meest precaire groepen nog niet inbegrepen in de cijfers die deze ranking bepalen. De realiteit op het Brusselse terrein is daarom ook nog een stuk ruwer dan wat de cijfers al doen vermoeden.

De ervaringen en observaties van de Brusselse eerste en nulde lijn vertelt ons een verhaal dat nog te weinig wordt gehoord. Het eerste citaat dat we optekenden, laat meteen weinig aan de verbeelding over. Een medewerker van Kind en Gezin vertelt ons in dit citaat over de toegenomen aanwezigheid van gezinnen zonder wettig verblijf en over de toegenomen moeilijkheid om huisvesting te vinden, in het algemeen voor de Brusselse gezinnen, maar in het bijzonder voor Brusselse gezinnen zonder wettig verblijf. Deze stem horen we ook in de andere interviews.

We schreven hierboven dat Brusselse eerstelijnswerkers niet de luxe hebben om te doen alsof deze groep niet bestaat. Dat vat het signaal dat we in verschillende interviews lazen goed samen. De groep mensen zonder wettig verblijf blijft onder de radar, van de publieke opinie, ook in zekere zin van de overheid, ze worden verondersteld hier niet te zijn, ze hebben bijna geen toegang tot de sociale grondrechten en er wordt weinig noodopvang of begeleiding voor deze groep voorzien. Maar ze zijn er wel en ze komen wél terecht op de Brusselse eerste lijn en al zeker in de Brusselse burgerinitiatieven, etnisch culturele zelforganisaties en religieuze gemeenschappen. Nasci vzw is hier een goed voorbeeld. Het is een organisatie die zich specifiek richt op materiële hulp en gezinsondersteuning voor gezinnen zonder inkomen. Een groot deel van hun publiek zijn dan ook gezinnen zonder wettig verblijf. De Begijnhofvrienden ook, zij voorzien huisvesting voor de meest precaire gezinnen in Brussel, vaak gezinnen waarvan het wettig verblijf vooralsnog niet in orde is.

De gesprekken met de eerstelijnswerkers en vrijwilligers getuigen ook van andere profielen van gezinnen in precaire leefomstandigheden. Vaak verwijzen ze naar ouders die nieuwkomer zijn in België, in Brussel. Ze hebben dan wel een wettelijk verblijf, maar hebben vaak ook moeilijk toegang tot sociale grondrechten, tot arbeid, onderwijs en huisvesting bijvoorbeeld. Ook deze profielen cumuleren meerdere problemen, gaande van slechte huisvesting, over relationele problemen tot een gekwetste binnenkant door onder andere ervaringen met racisme. Bij het begin van het onderzoek zeiden we te focussen op drie profielen van gezinnen: gezinnen zonder wettig verblijf, dak- en thuisloze gezinnen en multiprobleemgezinnen. De gesprekken met de eerstelijnswerkers geven aan dat dit geen drie verschillende profielen zijn. Ze overlappen elkaar in belangrijke mate. De twee profielen gezinnen die eerstelijnswerkers en vrijwilligers duidelijk afbakenen, zijn 'gezinnen zonder wettig verblijf' en 'nieuwkomergezinnen zonder sociaal netwerk van vrienden, familie of binnen de eigen etnisch culturele of religieuze gemeenschap'. Een combinatie van de verschillende factoren 'zonder wettig verblijf', 'dak- of thuisloos', 'alleenstaand met kleine kinderen', wordt als een van de meest kwetsbare profielen gezien. Maar eveneens nieuwkomer mama's of papa's die het slachtoffer zijn van huiselijk geweld en tegelijk weinig zorgkracht vinden in het eigen sociaal netwerk om de gewelddadige relatie te verlaten.

De eerstelijnswerkers en vrijwilligers komen soms in een spreidstand terecht. Ze laten niemand achter, ook niet mensen zonder wettig verblijf en zijn doordrongen van een mensenrechtenperspectief: elke mens, elke ouder wordt gezien als een doel op zich. Tegelijk zijn de mogelijkheden beperkt om oplossingen te vinden (die vanuit het beleid worden aangereikt) voor

soms erg dringende problemen of situaties waarbij de gezondheid, integriteit of veiligheid van de kinderen op het spel staat. Denken we maar aan het citaat waarin de medewerker van het Huis der Gezinnen vertelt over de toegenomen signalen van intra-familiaal geweld en het gebrek aan oplossingen die kunnen worden gevonden om de mama en de kinderen in kwestie tegen het geweld te beschermen. De mama's en kinderen zonder wettig verblijf kunnen niet terecht in een opvanghuis. De noodopvang blijft dan de enige resterende optie en ook deze is vaak gesatureerd.

Daar tegenover staat veel veerkracht van de eerste en nulde lijn. Ze stellen alles in het werk om gezinnen te huisvesten, om hun rechten uit te putten en om oplossingen te vinden voor een gebrek aan voeding, kleding en luiers. De verpleegsters van Kind en Gezin zijn niet alleen medisch geschoold, ze doen eigenlijk ook het werk van een sociaal werker erbij. Doorverwijzen (naar bijvoorbeeld CAW of OCMW) kan niet altijd. In toenemende mate doen ze beroep op informele actoren in Brussel om de gezinnen te ondersteunen bij het zoeken naar oplossingen. Ze doen bijvoorbeeld een beroep op de Begijnhofvrienden die zoals we eerder schreven binnen het netwerk van de Begijnhofparochie huisvesting ter beschikking stellen voor de meest kwetsbare Brusselse gezinnen. Verschillende Brusselse welzijns- en preventieve gezondheidsorganisaties doen op hen een beroep wanneer hun oplossingsstrategieën binnen het reguliere circuit zijn uitgeput.

De analyse van de definities van een kwetsbare en veerkrachtige ouder die de eerstelijnswerkers en vrijwilligers hanteren, nemen een grote hap uit dit stuk. Het verfijnt verder hun bovenstaande ervaringen en observaties van het Brusselse terrein. Hun definities zijn geënt op hun dagelijkse begeleidingspraktijk, eerder dan op concepten en theorieën. Ze blijven ver weg van een individueel schuldmodel. De Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers zijn het er allemaal over eens dat het gebrek aan toegang tot grond- en mensenrechten de belangrijkste factoren zijn die ouders in Brussel kwetsbaar maken. Het brengt soms een cascade of een complexiteit aan problemen met zich mee. Ze beschrijven het gebrek aan échte mogelijkheden voor de ouders om een (gezins)leven te leiden zoals ze dat zelf als waarde- en zinvol inschatten. De structurele factoren komen sterk op de voorgrond in de definities. We interpreteren dit in het licht van het hoge niveau van deprivatie van de gezinnen die Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers tegenkomen. Tegelijk merken we op dat de aandacht voor de ouder-kindrelatie en de ontwikkeling van het kind door die hoge precariteit wat op de achtergrond komt. Belangrijke sleutelfiguren in de Brusselse gezinsondersteuning wijzen erop hoe moeilijk het is om én een lijst van 20 dringende problemen waartegen de ouders aanlopen op te nemen én de ouder-kindrelatie en de ontwikkeling van het kind in het vizier te krijgen. Ze geven aan dat ze daar zelf mee worstelen. Het is een vraag die we zeker meenemen naar de zoekconferentie. Wat kunnen we doen om het kindperspectief op de voorgrond te houden in de begeleiding van zeer precaire gezinnen in Brussel?

Opmerkelijk genoeg zien we in de definities van een veerkrachtige ouder het omgekeerde gebeuren. Een grote groep eerstelijnswerkers en vrijwilligers vat veerkracht op als een individuele eigenschap. Dat is niet helemaal onterecht. We herinneren aan het oeuvre van Boris Cyrulnik die verwijst naar de hechtingstheorie om gedeeltelijk het verschil in veerkracht te verklaren tussen mensen. Sommige mensen zijn 'les bien parties de la vie'. Dus een individueel verschil zal er zeker zijn. Het benadrukken van een psychologische definitie van veerkracht staat ook verre van gelijk aan het hanteren van een individueel schuldmodel. Daarvoor wordt er door alle eerstelijnswerkers en vrijwilligers te consequent naar de structurele factoren gewezen die ouders kwetsbaar maken. De focus op de individuele, intra-persoonlijke en bijna karakteriële verschillen, kan duiden op het gebrek aan structurele hefbomen die kunnen worden ingezet in de begeleiding van de gezinnen. Enkele eerstelijnswerkers of vrijwilligers wijzen er wel op: in stabiele huisvesting zit veerkracht, in het vinden

van een job ook. Een andere kleinere groep blijft weg van het té individuele verhaal rond veerkracht. Voor hen zit veerkracht in het verbreden van het sociaal netwerk, in een proces van ontschuldiging, het winnen aan zelfvertrouwen door deel te nemen aan praatgroepen bijvoorbeeld, in het aanwezig zijn voor de kinderen. Veerkracht voor hen zijn, in de terminologie van de studie 'Veerkracht in Beweging', relationele houdingen en handelingen die ervoor zorgen dat ze beter met de beperkingen van hun leefomgeving om kunnen en tegelijk ook de mogelijkheden die de context alsnog biedt, beter kunnen benutten. De eerstelijnswerkers of vrijwilligers die een relationele opvatting over veerkracht naar voren schuiven, worden daarin geruggesteund door de organisatie waarin ze werken. Het is vaak een centraal element in de missie van de organisatie. Ook dit element nemen we mee voor de zoekconferentie. Hoe houd je een relationele visie op veerkracht op de voorgrond in de ondersteuning van gezinnen in precaire leefomstandigheden?

Dit is des te belangrijk omdat de welzijnssector en de preventieve gezondheidssector hiervoor de sleutels in handen heeft. Dit geldt in veel mindere mate voor de structurele hefbomen zoals huisvesting, inkomen, toegang tot grond- en mensenrechten en evenmin voor de intra-persoonlijke dynamieken. Inzetten op een relationele invulling van veerkracht zou in één beweging ook een inzetten zijn op de veerkracht van de Brusselse welzijnswerkers. De gevoelens van machteloosheid die we in sommige interviews lazen, lijkt ook voort te vloeien uit het feit dat welzijns- of preventieve gezondheidswerkers de gevolgen van andere beleidsdomeinen moeten opvangen, zoals heel concreet het zoeken naar huisvesting in Brussel en te weinig kunnen inzetten op de ondersteuning waar ze ook écht voor zijn opgeleid en waarvoor zij de sleutelfiguren zijn.

We zeiden het hierboven, naast een zeer kwetsbaar Brussel, tonen de getuigenissen ook veel veerkracht, bij de eerstelijnsmedewerkers en vrijwilligers en ook bij de ouders zelf. Deze ouders willen we nu in het volgende hoofdstuk aan het woord laten, om dan in een laatste hoofdstuk de Brusselse sociaalwerkpraktijken waar de eerstelijnswerkers en vrijwilligers die we spraken deel van uitmaken, van dichterbij te bekijken. We zullen deze opdelen in drie types praktijken: brugfiguren, laagdrempelige plaatsen en initiatieven voor duurzame huisvesting. Voor elk type praktijk bespreken we wat er goed verloopt, wat er beter kan, hoe de relatie tussen formele en informele actoren verloopt en welke plaats het kindperspectief binnen de praktijk krijgt. De bedoeling is dan om van de sterktes op het Brusselse terrein te vertrekken en op de zoekconferentie van januari 202 samen met de eerste lijn en met de informele actoren te zoeken hoe het beter kan.

7 De stem van de ouders: de kinderen centraal

7.1 Inleiding: een moeilijk veldwerk

In dit tweede luik willen we een aantal ouders zelf aan het woord laten. We interviewden in totaal 20 ouders. We bereikten de ouders via de eerstelijnswerkers en vrijwilligers die we eerder interviewden en in voorgaand hoofdstuk aan het woord lieten (zie tabel hieronder).

Om een goed beeld te krijgen van de diversiteit aan leefsituaties van precaire gezinnen in Brussel, zouden verschillende perspectieven aan bod moeten komen. We zouden gesprekken moeten voeren met de ouders én ook met de kinderen. Idealiter zouden we ook de dynamiek en communicatie in het gezin moeten kunnen observeren. Een dergelijk onderzoeksdesign is evenwel in de context waarin we werken (tijd en middelen) niet haalbaar. We kiezen ervoor om te focussen op de ouders. We nemen diepte-interviews af met de ouders. We hebben in het interview wél systematisch aandacht voor het perspectief van de andere leden van het gezin. Maar het beeld blijft onvolledig en de stem van de kinderen buiten beeld. We planden een samenwerking met een groep studenten van de Erasmus Hogeschool om de stem van de kinderen in beeld te brengen aan de hand van een digital storytelling project. Het project was gepland in de maanden maart en april maar viel door de quarantaineperiode in het voorjaar 2020 in het water. De coronacrisis bemoeilijkte nog op andere manieren het veldwerk maar daar komen we later nog op terug.

We bereikten uiteindelijk vooral mama's. In 18 van de 20 interviews zijn mama's aan het woord. We interviewden 2 papa's. In de literatuurstudie vermeldden we dat het perspectief van de papa's is onderbelicht in het internationaal onderzoek naar bijvoorbeeld gezinnen zonder wettig verblijf, maar het geldt eigenlijk ook voor de ruimere doelgroep van gezinnen in precaire leefomstandigheden. Ook voor dit onderzoek was het niet evident om papa's te bereiken. De 2 papa's die we interviewden, bereikten we via de schoolpoortwerking van de Vrienden van het Huizeke. Het zijn twee papa's die sterk betrokken zijn bij de opvoeding van de kinderen. Maar ook de mama's vertellen vaak over betrokken papa's. Wanneer we doorvroegen naar een mogelijk interview met de papa, lieten ze weten dat hun partner het liever aan hen overliet. Ze schatten hun vrouw als competenter in om een interview af te leggen. Ook wanneer we op groepsmomenten in het huis Voyaach papa's aanspraken voor een interview, kregen we uiteindelijk het telefoonnummer van de mama, met de boodschap dat zij hetzij de taal beter machtig is, hetzij dat zij de vragen wellicht beter kan beantwoorden. We krijgen dus niet het beeld van de afwezige vaders, uit sommige interviews blijkt dat wel natuurlijk, maar het is toch een stuk genuanceerder dan dit. Het vraagt wellicht een zeer specifieke focus om voldoende papa's te bereiken: een project dat zich expliciet richt op verhalen van de vaders, de sociaalwerkpraktijken die hen bereiken en de ondersteuning die zij nodig hebben.

We bereikten verder ouders in uiteenlopende leefomstandigheden. We interviewden 11 ouders zonder wettige verblijfsvergunning en dus 9 met een wettige verblijfsvergunning. Sommige van de 11 ouders hebben kans op het bekomen van een wettige verblijfsvergunning, anderen hopen zeker ook, maar zien minder concrete gronden om dit te realiseren. De huisvestingssituaties van de ouders is divers, we bereikten 2 ouders die in de noodopvang verblijven, 2 mama's verblijven in een onderhandelde bezetting, 3 mama's in huisvesting van de Begijnhofvrienden, 1 persoon 'squat' bij vrienden, 1 papa deelt een appartement met een vriend (een andere papa zonder wettig verblijf). De overige ouders huren een woning op de private markt. Het gaat van een kamer, over een éénkamerappartement waarin ouders met 4 kinderen wonen tot veel te dure woningen. Het zijn de

persoonlijke beschrijvingen van de bewoners. Er zijn een aantal ouders die tevreden zijn over hun woning. Een ouder heeft een huis in eigendom en is hier zeer blij mee.

10 ouders die we interviewden leven met hun partner, 10 zijn alleenstaand. Het aantal kinderen varieert tussen de 1 en 5. Er is één interview met een jonge vrouw die geen kinderen heeft. Dit interview werd afgenomen door een student en het bleek pas ter plaatse dat de respondent eigenlijk niet aan de selectiecriteria voldoet. Er zijn nog een aantal andere mama's die niet helemaal beantwoorden aan het profiel 'ouders in precaire leefomstandigheden met kinderen onder de 6 jaar'. Een daarvan is mama Houda. We moeten eigenlijk zeggen mami Houda. We interviewden haar via de schoolpoortwerking. Zij volgt de opvoeding van een aantal van haar kleinkinderen (onder de 6 jaar) van heel nabij en is op die manier een interessante respondent. Ze vertelt een stukje levensverhaal en gaat vaak terug naar de jaren dat ze pas aankwam in België en ze haar eerste kind kreeg. We weerhouden het gesprek omwille van deze reden. We zullen er in onze analyses overigens veel naar verwijzen. Mama Sanaa en mama Marie hebben allebei iets oudere kinderen, ze zijn ouder dan 10. Ze zijn allebei alleenstaande moeder. Ze kwamen terecht in België toen de kinderen nog kleiner waren en voeden hun kinderen in Brussel op zonder daarbij te kunnen terugvallen op een wettig verblijf. Het geeft ons een blik op het parcours dat deze ouders aflegden.

Alle mama's en papa's die we interviewden hebben een migratie-achtergrond in de zin dat één van hun beide ouders een andere nationaliteit had op het moment van hun geboorte. De ouders zonder wettig verblijf zijn hier als nieuwkomers, sommige recent, andere al langer dan 15 jaar. De ouders met wettig verblijf zijn op één ouder na, nieuwkomers in de zin dat zij als volwassene of jongvolwassene naar België zijn gekomen. Een ouder is als kind naar hier gekomen en behoort op die manier tot de 0,5de generatie. Het land van herkomst varieert van Marokko, Turkije en Algerije, over Albanië, Roemenië en Bulgarije tot Kameroen, Guinee, Congo en Ecuador

Het spreekt vanzelf dat het bereiken van ouders in een kwetsbare leefsituatie niet evident is, daar kwam de quarantaineperiode van het voorjaar 2020 bovenop[6]. Studenten die zouden meewerken aan het veldwerk, kregen een alternatieve opdracht. Ze zetten meer in op een literatuurstudie of op zoom-gesprekken met de eerstelijnsorganisaties en vrijwilligers die iets gemakkelijker te bereiken waren dan de ouders zelf. De sociale diensten en verenigingen staakten hun activiteiten en het was nog moeilijker dan anders voor de ouders om de motivatie en mentale ruimte te vinden om mee te werken aan een onderzoek. We interviewden een aantal ouders met behulp van facetime of whatsapp. We deden ook één interview al wandelend, buiten in een park. Het werd een wandeling van één uur. We botsten ook op een taalprobleem. Ons enkel beperken tot de ouders die Frans spreken, zouden een aantal profielen uit de boot doen vallen. Tegelijk was ons budget voor tolken-, vertaal- en uittypwerk uitermate beperkt. We slaagden er toch in om voor zes interviews met een tolk te werken, soms was het een van de kinderen die tolkte, soms iemand van de organisatie en in nog een ander geval namen we een persoonlijk contact mee. Een aantal van deze getolkte interviews lieten we vertalen, voor andere vonden we niet de nodige middelen om een Franstalig transcript te

[6] We hadden ook graag de stem van de kinderen gehoord in dit project. We ontwikkelden hiervoor in samenwerking met Erasmushogeschool een kortlopend studentenproject dat via de methodiek van digital storytelling de stem van de kinderen in dit project zou introduceren. Ook hier strooide de coronaperiode roet in het eten.

aken. We nemen ze toch mee op in het overzicht, maar zullen minder uit deze gesprekken citeren. We arceren de niet uitgetypte gesprekken in het grijs[7].

Onze steekproef is dus beperkt en beperkter dan we hadden gehoopt[8]. Niettemin hebben we een mooi staal van stemmen verzameld en zien we hun getuigenissen als noodzakelijk en evenwaardig stuk naast het vorige hoofdstuk dat de stemmen van de eerstelijnwerkers en vrijwilligers aan het woord laat. Het diverse profiel van de ouders stemt ook goed overeen met de verschillende leefsituaties die de eerstelijnswerkers en vrijwilligers in voorgaand hoofdstuk beschreven: het zijn allemaal nieuwkomers, sommigen met en anderen zonder wettig verblijf, ze delen een moeilijke toegang tot goede huisvesting.

[7] We raden dan ook aan dat er voor een project naar Brusselaars met een precair profiel genoeg middelen worden voorzien voor vertaal- en tolkwerk.

[8] Voor de bevraging van de ouders werkten we nauw samen met student Ken Dethier (VUB, departement Sociale Agogiek). Hij maakte zijn masterthesis over het thema. Hij nam 7 van de 19 interviews af.

	SCHUIL-NAAM	Organisatie	Taal	Forum	Verblijf-statuut	Generatie	Leeftijds-categorie	Huisvestingssituatie	Herkomst	Aantal kinderen	Alleen of koppel
1.	Mama Rana	Pigment vzw/Huis Voyaach	Frans	Live	ZWV	1ste generatie	40-50	Huisvesting via onderhandelde bezetting	Algerijns	4	Koppel
2.	Mama Bia	Pigment vzw/Huis Voyaach	Frans	Live	ZWV	1ste generatie	30-40	Private woning (te kleine woning)	Albanees	2	Koppel
3.	Mama Houda	Schoolpoortwerking VvH	Frans	Whatapp video	MWV	1ste generatie	50-60	Private woning (eigen ruime woning)	Marokkaans	4	Koppel
4.	Mama Anissa	Schoolpoortwerking VvH	Frans	Live	MWV	½ generatie (naar Be	40-50	Private woning (te dure woning)	Belgisch-Algerijns	2	Alleen
5.	Papa Pedro	Schoolpoortwerking VvH	Spaans/Frans	Wandel-interview	ZWV	1ste generatie	50-60	Samenwoonst (met andere papa)	Ecuador	5	Alleen
6.	Papa Marc	Schoolpoortwerking VvH	Frans	Live	MWV	1ste generatie	30-40	Private woning (goede woning)	Guinees	3	Koppel
7.	Mama Aya	Begijnhofvrienden/ Noodopvang Trierstraat	Met tolk Arabisch/Frans (tolk man Rebecca)	Live	ZWV	1ste generatie	20-30	Huisvesting via parochie	Marokkaans	2	Koppel
8.	Mama Sanaa	ADIB	Frans	Live	ZWV	1ste generatie	30-40	Private woning (goede woning)	Marokkaans	3	Alleen
9.	Mama Kenza	Meervoud vzw	Arabisch (tolk iemand van organisatie)	Live	MWV	1ste generatie	20-30	Private woning (te dure woning)	Marokkaans	2	Alleen
10.	Mama Romana	Feza vzw	Frans	Live	MWV	1ste generatie		Private woning (te dure woning)	Bulgaars	2	Koppel
11.	Mama Umu	Feza vzw	Frans	Live	MWV	1ste generatie		Private woning (goede woning)	Turks	4	Koppel
12.	Mama Andrea	Albelges	Met tolk Albanees/Frans (tolk iemand van organisatie)	Whatsapp video	ZWV	1ste generatie	20-30	Noodopvang (tijdens quarantaine in hotel)	Albanees	3	Alleen
13.	Mama Marie	Begijnhofvrienden	Frans	Live	ZWV	1ste generatie	40-50	Huisvesting via parochie in een onderhandelde bezetting	Congolees	4	Alleen
14.	Mama Lila	Begijnhofvrienden	Frans	Live	ZWV	1ste generatie	30-40	Huisvesting via parochie	Kameroeners	1	Alleen
15.	Mama Selma	Schoolpoortwerking	Turks/Frans (tolk dochter)	Whatsapp video	MWV	1ste generatie	30-40	Private woning (goed woning)	Turks	2	Koppel
16.	Mama Isabella	Schoolpoortwerking	Italiaans/Frans (Tolk dochter)	Live	MWV	1ste generatie	30-40	Private woning (goede woning)	Albanees	2	Koppel

17.	Mama Habiba	Schoolpoortwerking	Frans	Whatsapp video	MWV	1ste generatie	40-50	Private woning (goede woning)	Marokkaans	4	Koppel
18.	Mama Wafae	Pigment vzw/huis Voyaach	Arabisch (tolk andere mama)	Live	ZWV	1ste generatie	20-30	Noodopvang	Marokkaans	1	Alleen
19.	Mama Soumaya	Meervoud vzw	Frans	Live	ZWV	1ste generatie	20-30	Verblijf bij vrienden	Marokkaans	0	Alleen
20.	Mama Rumi	Pigment vzw/huis Voyaach	Frans	Live	ZWV	1ste generatie	20-30	Huisvesting via parochie	Roemeens	2	Alleen

7.2 Het interviewschema: doorvragen naar veerkrachtige en kwetsbare houdingen en handelingen

In de bevraging van de ouders focussen we op 4 hoofdthema's (zie interviewschema's in bijlage 2): de huisvesting en de buurt, de tijdsbesteding, de school van de kinderen en de toegang tot welzijn en zorg. De keuze om deze thema's te bevragen volgt enerzijds op onze literatuurstudie. Er is al veel onderzoek gedaan naar gezinnen in precaire leefomstandigheden, ook naar gezinnen zonder wettig verblijf. Onze literatuurstudie wees op twee domeinen die in internationaal onderzoek nog zijn onderbelicht: de ervaringen met huisvesting en de impact hiervan op het welzijn van de verschillende gezinsleden én de ervaringen met de schoolomgeving van de kinderen. Anderzijds werd de keuze voor de thema's ingegeven door een kenniskloof als het over de specifieke Brusselse context gaat. Vanuit deze motivatie formuleerden we het laatste thema over toegang tot welzijn en zorg. We lieten in vorig hoofdstuk de eerstelijnswerkers en vrijwilliger van het Brusselse terrein aan het woord, maar hoe is het voor de ouders zelf? Op welke organisaties doen ze een beroep als ze op zoek zijn naar ondersteuning of zorg? Het thema tijdsbesteding namen we op om een zicht te krijgen op de (materiële) leefomstandigheden, zonder er al te expliciet naar te vragen. We vroegen niet of de ouders werken of niet, maar we kwamen het wel te weten omdat ze uitgebreid en gedetailleerd het verloop van een doordeweekse dag beschrijven. We vermijden op deze manier een bedreigende vraagstelling die mogelijk de dynamiek van een interview zou kunnen ondermijnen.

Per hoofdthema formuleerden we telkens 8 dezelfde en dus terugkerende subthema's. We vroegen eerste en vooral (1) een korte redelijk zakelijke beschrijving van het thema. Voor het thema huisvesting is dat dan bijvoorbeeld. Waar woon je en met wie woon je er? Kan je je woning even beschrijven? Verder vragen we naar (2) de appreciatie en de beleving over het thema. Om vervolgens door te vragen naar het (3) perspectief van de partner (hoe is het voor de partner) en (4) het perspectief van de kinderen (hoe beleven de kinderen het?). Via subthema 5 en 6 willen we polsen naar (5) processen van solidariteit in het gezin maar ook naar (6) conflicten en spanningen die er binnen het gezin kunnen zijn naar aanleiding van het hoofdthema. Tenslotte vragen we nog naar (7) mogelijke toekomststrategieën en polsen we even van waar ze komen, we gaan (8) even terug in de tijd en vragen hoe de ouders bijvoorbeeld woonden toen ze zelf klein waren.

Met de verschillende subthema's willen we de relationele processen van een gezin in beeld brengen. Althans vanuit het perspectief van de ouder. We willen doorheen de gesprekken zicht krijgen op zowel de kwetsbaarheid van gezinnen, maar ook op de veerkrachtige houdingen en handelingen van de ouder of de andere leden van het gezin.

We herinneren op dit punt even aan de studie "Veerkracht in beweging" (Groeninck et al., 2019) en de 9 veerkrachtige houdingen en handelingen die ze identificeren: hoop behouden, verzet of opkomen voor zichzelf, het mogelijke beheersen, opdoen van nieuwe kennis en ervaringen, zwijgen of juist delen om te helen, zorgen voor elkaar als gezinsleden, netwerken, gebruik maken van integrale hulp en twee werelden samenbrengen. We nemen deze inzichten mee in onze lectuur evenals een aantal inzichten uit het oeuvre van Boris Cyrulnik (2009, 2010; Cyrulnik & Gérard, 2012). Hij wijst op drie belangrijke obstakels om tot veerkracht te komen: sociaal isolement, schaamte en gebrek aan zingeving. Inzetten op deze drie pijlers ziet hij als het ondersteunen van veerkrachtige houdingen en handelingen.

We zoeken in onze analyse naar de relatie (of afwezigheid van relatie) tussen de leefomstandigheden van de gezinnen enerzijds en de veerkracht en de kwetsbaarheid die we in de interviews lezen anderzijds. Wat vertellen de ouders bijvoorbeeld over de impact van de huisvesting op de

leefbaarheid in het gezin en voor de verschillende gezinsleden? We proberen ook in de mate van het mogelijke de relatie te bespreken met de macrostructuur waarin de ouders leven, met de beleidscontext en het discursieve dominante klimaat. Ik schrijf: 'in de mate van het mogelijke'. Inderdaad, om de impact van een beleidscontext, van een discursief klimaat op het spoor te komen, zou het interessant zijn om getuigenissen van ouders in precaire leefomstandigheden in twee verschillende (nationale of lokale) contexten met elkaar te vergelijken.

In de analyse van de gesprekken met de ouders, nemen we nog twee verdere aandachtspunten mee. Ten eerste, herinneren we ons dat het kindperspectief wat op de achtergrond geraakte in de definities die eerstelijnswerkers en vrijwilligers van kwetsbaarheid en veerkracht hanteren. We vragen ons af of dit ook geldt voor de gesprekken met de ouders. Verliezen ook zij het perspectief van de kinderen wat uit het oog door de moeilijke leefomstandigheden waarmee ze worden geconfronteerd? Welke plaats neemt het kindperspectief in, in de getuigenissen van de ouders? Ten tweede, focussen we op het verschil tussen ouders met een wettig verblijf en deze zonder verblijfsstatuut. Kunnen we een breuklijn vaststellen tussen deze twee groepen ouders? Of juist niet? En wat kunnen we hieruit leren?

We bespreken onze analyses per thema. We beginnen dus met huisvesting en de buurt. De manier waarop onze analyses bespreken is niet per sé uniform voor elk thema. Soms werken we met verschillende deelanalyses, soms schuiven we één centrale vaststelling naar voor enz.

7.3 Ervaringen van precaire gezinnen op vlak van huisvesting en de buurt

Zoals we ook in bovenstaande tabel kunnen zien en kort bij het voorstellen van de ouders bespraken, bereikten we ouders in uiteenlopende woonsituaties. Het eerste dat opvalt wanneer we de verschillende interviews lezen op het thema huisvesting, is het verschil tussen ouders mét en zonder wettig verblijf. Voor ouders zonder wettig verblijf is de toegang tot wonen erg moeilijk. Ze vertellen over hun verblijf in de Brusselse noodopvang, over een verblijf in een onderhandelde bezetting, bij familie of in huisvesting gecreëerd binnen een parochiaal netwerk of over veel te kleine woningen voor té veel gezinsleden. Als we teruggrijpen naar de typologie van Feantsa (zie omgevingsanalyse) dan lezen we situaties van dakloosheid (noodopvang), van thuisloosheid (tijdelijk verblijf – bij Begijnhofvrienden bijvoorbeeld), van instabiele huisvesting (bij familie of vrienden of zonder standaardhuurcontract) en van ontoereikende huisvesting (huisvesting die niet geschikt is om te wonen). Slechts twee ouders zonder wettig verblijf drukken hun tevredenheid uit over hun woning en op basis van de beschrijving die ze ervan geven valt deze inderdaad ook niet binnen de Feantsa-typologie van dak- en thuisloosheid. De getuigenissen van de ouders mét wettig verblijf, bevatten ook verhalen over instabiele huisvesting. Een ouder vertelt over een dreiging van intra-familiaal geweld waardoor ze de afgelopen jaren meermaals moest verhuizen. De andere ouders hebben het zoals de doorsnee Brusselaar wellicht over veel te dure woningen. De toegang tot huisvesting is voor alle gezinnen moeilijk, maar ouders zonder wettig verblijf hebben een zeer hoog risico op dak- en thuisloosheid. We spreken daarom van een breuk en bespreken de getuigenissen van ouders mét en zonder wettig verblijf dan ook afzonderlijk.

7.3.1 Ouders zonder wettig verblijf: een hoog risico op dak- en thuisloosheid

7.3.1.1 Een ruim netwerk binnen een etnisch-culturele gemeenschap de belangrijkste buffer tegen dak- en thuisloosheid

In de groep van ouders zonder wettig verblijf zijn er twee ouders die zoals we hierboven schreven, eigenlijk wel best tevreden zijn over hun woning. Het gaat over twee ouders die bij aankomst in Brussel konden terugvallen op een bestaand netwerk van persoonlijke contacten binnen een etnisch-culturele of religieuze gemeenschap. Het vormt een belangrijke bescherming tegen dak- en thuisloosheid en maakt het gemakkelijker om toereikende en stabiele huisvesting te vinden. Mama Sanaa bijvoorbeeld woont in St.-Jans-Molenbeek met haar drie kinderen. Ze heeft voorlopig geen wettige verblijfsvergunning, maar zou deze wel kunnen bekomen op grond van een verblijfsrecht in Spanje. Ze vond het appartement waar ze met haar gezin verblijft via haar netwerk van vriendinnen en kennissen in St.-Jans-Molenbeek. Ze is tevreden over haar appartement en de buurt waar ze woont. Ze verwijst naar de buren met wie ze eenzelfde nationale herkomst of een vergelijkbare migratie-achtergrond deelt. Het stelt gerust, ze is tevreden. Ze vond via dit netwerk binnen de Belgisch-Marokkaanse gemeenschap eveneens een deeltijdse job bij een lokale bakker.

Een goede woning door netwerk van vriendinnen en kennissen

« R. : J'habite Chaussée de Gand. Un appartement deux chambres salon cuisine. Je partage avec mes 3 enfants. J'ai 3 enfants. C'est bien. J'ai des bonnes voisines. Deux voisines. Une marocaine au rez-de-chaussée et une Turque à la troisième. Je suis bien comme-ça. La maison elle est grande, elle est nette, elle est très bien oui. C'est le propriétaire un Turc. J'ai toujours choisi les appartements qui sont bien faites, qui sont bien réglés, qui sont… que je suis bien là-bas. Installée bien, avec mes enfants. En 2012 je suis venue ici. Parce que moi j'ai mené les enfants je pars à l'Espagne, je reviens, je repars après. J'ai dit pourquoi je ne m'installe pas avec mes enfants. Parce qu'il y a ici mes copines, mes voisines du Maroc sont ici. Alors j'ai dit, ok je vais m'installer ici. Oui il est bien le quartier. Il est calme. C'est en face à Aldi. Oui je sors seulement 5 minutes, je fais mes courses et ça va c'est bien. Seulement des voisines Marocaines. Des Turques et des Marocaines. Ça va c'est bon. Je suis contente ici et **mes enfants aussi sont contents ici parce que… Ils sont très contents à l'école, à l'école avec les amis tout ça ils sont très bon (**mama Sanaa, ADIB)».

Eenzelfde verhaallijn vinden we terug bij papa Pedro. Hij kwam in de Latijns-Amerikaanse gemeenschap in Brussel terecht. Hij deelt een appartement met een landgenoot. Hij is gescheiden van zijn vrouw die eveneens in Brussel woont. Ze hebben een 7-jarige zoon die ze samen in co-ouderschap opvoeden, ze hebben nog 4 volwassen kinderen in Ecuador. Voorlopig heeft hij nog geen wettig verblijf. Hij is heel tevreden over zijn woning, over de buurt, hij houdt veel van Brussel.

Ik hou van Brussel

« R. : Euh… j'habite ici à Bruxelles, à (x), c'est le quartier (x), depuis 5 mois. J'habite ici, ce quartier. Depuis 2 ans je suis arrivé à Bruxelles. Je viens directement d'Ecuador ici à Bruxelles. C'est… Bon quand j'arrive ici à Bruxelles je vois que la vie c'est joli. Ici, à Bruxelles. **J'aime Bruxelles, le parc, l'architecture. J'aime beaucoup les gens. Les gens c'est beaucoup amoureux. La personne est très gentille.** C'est beaucoup d'expériences quand je vais au parc, au centre de la ville. C'est très joli. Bon, totalement [globalement] je crois que Bruxelles me plait (papa Pedro, Schoolpoortwerking Vrienden van het Huizeke)».

7.3.1.2 Veel verhalen over dakloosheid, thuisloosheid en instabiele en ontoereikende huisvesting bij ouders zonder wettig verblijf

Heel anders is het voor ouders zonder wettig verblijf die niet kunnen terugvallen op een netwerk van persoonlijke contacten in een etnisch culturele of religieuze gemeenschap. Dit geldt voor de 8 andere ouders zonder wettig verblijf, 2 mama's verblijven met hun kinderen in de noodopvang van Samusocial, drie alleenstaande mama's met kinderen en een koppel met twee kleine kinderen verblijven tijdelijk (voor ongeveer één jaar) in een appartement dat eigendom is van de Begijnhofparochie en twee andere gezinnen vonden huisvesting via een onderhandelde bezetting. 1 persoon logeert bij vrienden.

Deze ouders vertellen ons andere verhalen. Zij vertellen over het gebrek aan ruimte, het gebrek aan privacy, het voortdurend veranderen van woonplaats, maar vooral ook over de stress en de relationele spanningen die hierdoor ontstaan en de impact van de woonomgeving op de kinderen. Mama Marie (eerste citaat hieronder) maakt zich grote zorgen over haar kinderen: "Ze komen gewoon thuis, gaan naar school, hebben vrienden, maar 'vanbinnen' lijden ze". Mama Rana vertelt hoe ze soms 'gek' wordt omdat haar kinderen altijd aan haar kleven, nooit eens ruimte om even rustig te ademen. Sommige interviews namen we af tijdens de quarantaineperiode van 2020. Het spreekt vanzelf dat in deze periode de impact van huisvesting nog werd uitvergroot, maar ook in de interviews van voor deze periode komen dezelfde bekommernissen aan bod. Mama Bia vertelt hoe moeilijk het was voor haar zoon. Hij was 'in zijn hoofd' geraakt en zeer nerveus. Mama Andrea verblijft met drie jonge dochtertjes in de noodopvang. Tijdens de quarantaineperiode werd ze overgebracht naar een hotel, waar ze dus in één kamer in quarantaine moesten leven. Het spreekt vanzelf dat dit met drie kleine kinderen heel erg moeilijk was.

De getuigenissen vertellen niet allemaal een zwart-witverhaal. We lezen naast moeilijkheden ook aspecten die tevredenstellen. In het tweede onderstaand citaat vertelt mama Rana over hoe ze met haar gezin, met haar man en 4 kinderen via bemiddeling van een vzw nu in een onderhandelde bezetting leeft. Ze heeft er nu eindelijk meer ruimte. Voordien woonden ze met het gezin van 6 in een éénkamerappartement. Zowel zijzelf, de kinderen en haar man ervaren het als een grote vooruitgang. In het vijfde citaat (van de reeks hieronder) vertelt mama Lila over haar verblijf samen met haar zoon in een gemeenschapshuis van de Begijnhofvrienden. Ze drukt haar tevredenheid uit zowel over de woning, de sfeer, de omgeving. Ook haar zoon lijkt tevreden, hij kan er fijn samenspelen met andere kinderen.

Geen stabiele huisvesting, mijn kinderen lijden

« R. : Avant c'étaient des bureaux ici. Donc c'est une inoccupation, c'étaient des bureaux, ce n'étaient pas des appartements, non ce n'était pas comme ça. Donc c'étaient des bureaux, c'est le bâtiment de (propriétaire). Alors, comme nous avons occupé ça, tu vois que j'ai pris un bureau là-bas, j'ai fait ma chambre, j'ai fait la chambre des garçons et ici j'ai fait les filles. Tu vois, c'est séparé comme ça. C'étaient des bureaux. C'était une association je crois, trois associations comme ça qui ont décidé d'ouvrir le bâtiment, comme c'était vide, à des gens qui cherchaient un logement. C'était vide et des gens cherchaient un logement, ils ont donc décidé d'ouvrir le bâtiment. Et moi comme j'étais intéressée, j'avais besoin d'une place. **Je n'avais pas où dormir avec les enfants, c'est pour ça que j'étais venue ici. Ici on vit parce qu'on est dans une situation irrégulière.** Tu vois. **Ce n'est pas une bonne condition. Il n'y a pas de séjour**. Donc c'est difficile de louer un appartement où tu peux avoir tout, donc voilà. **On vit ici parce qu'au lieu de rester dehors. Mieux vaut ça que rien. C'est pour ça qu'on est là. Mais ce n'est pas pour ça que c'est un endroit où tu peux vivre aisément avec les enfants, ça non. Je me fais du souci hein. Parce qu'il faut que les enfants soient stables quand même**. C'est mieux ici pour leurs études. Quand on n'est pas stable, on est dans un endroit pas sûr, combien de temps on peut rester. Soit on sait : oui, je sais que je vais rester là pour une année, mais après une année il faut encore quitter**. Oui, ce**

n'est quand même pas bien pour les enfants. Ça me dérange moi aussi, ça me perturbe, ça me fait beaucoup de souci. Je sais aussi que ça a un impact sur la vie des enfants. **Même si parfois ils sont là, ils sortent, ils rentrent, ils vont à l'école mais intérieurement ils souffrent aussi** (mama Marie, Begijnhofvrienden). »

Met twee gezinnen, meer dan zes mensen op één kamer

« R. : Là-bas, à l'accueil d'urgence, on n'est pas restés beaucoup, je me rappelle plus mais on n'est pas restés longtemps, même pas un an. Avant au début on était à Botanique, j'étais enceinte de celui-là et **il y avait avec nous des roumains, une femme et son mari et ses enfants mais tous ensemble ils restaient là ; il y avait comme ça trois lits l'un à côté de l'autre un pour moi, un pour mon mari et un pour mon fils, il avait 4 ans, et puis elle et son mari et ses enfants. Tu ne peux pas enlever ta robe ni rien, et je souffrais beaucoup de mon ventre (enceinte)** et je ne pouvais pas me retourner ni rien. Et on a demandé au (chef), celui qui dirigeait là-bas, s'il pouvait nous trouver une chambre, il a dit qu'il n'y avait pas. Et la roumaine qui était avec nous, un membre de sa famille, je ne sais pas comment mais de sa famille était seule avec son mari sans enfants on leur a dit eux ils viennent ici avec vous entre roumains vous devriez vous entendre, et nous mettez-nous dans la chambre où ils étaient à deux, ils ont dit non, une traductrice roumaine qui travaillait là a dit non. Ils nous ont dit de monter tout en haut mais moi j'étais enceinte et je ne pouvais pas monter si haut, avec les escaliers, j'étais très fatiguée. (…) Ils nous ont dit d'accord. (…) Ils nous ont donné une chambre pour moi, mon mari et mon fils. J'y suis resté 1 mois et demi, (…) (mama Aya, Begijnhofvrienden, vertaald uit het Arabisch)

Vervolg: eindelijk het gevoel van een thuis, de kinderen zijn tevreden

« R. : Et de l'hôpital je suis directement venu ici (dans l'appartement de Begijnhof), sans retourner à la Croix-Rouge. Quand ils ont vu que j'étais enceinte et tout ils nous ont trouvé une maison. C'est les gens qui travaillaient là-bas à la Croix-Rouge qui nous ont trouvé la maison. **Ici, tu te sens tranquille, tu as ta douche seul, tu cuisine à ton aise, là-bas il fallait attendre qu'eux ramènent la nourriture et la douche était partagée**. Même s'ils te donnaient la chambre et tout, tu ressens toujours **un manque du chez-soi**. Maintenant je dois me lever tôt, emmener mon fils à l'école, changer celui-ci, là-bas je devais rien faire de tout ça, **mais la maison c'est la maison (chez-soi).** Mon fils, le deuxième n'était pas encore né. Mon fils je l'ai ramené il avait deux ans et demi (…) **Mon fils avait du mal, puisque d'abord l'Espagne, puis la Hollande, puis la Belgique, comme s'il ne s'était jamais établi quelque part, mais ici non, il est très bien, il est content. Oui ici! Moi je veux rester ici. Pour les enfants, je pense qu'ici c'est bien**, ils peuvent étudier, ils ont un futur ici. Ils peuvent étudier le flamand, l'anglais, ils ont un futur ici. (mama Aya, Begijnhofvrienden, vertaald uit het Arabisch)."

Onstabiele huisvesting, te kleine huisvesting: héél moeilijk voor alle gezinsleden

« R.: Avant j'habitais dans un logement une chambre avec mes enfants. Moi j'ai 4 enfants et moi et mon mari on était dans une chambre. Maintenant on a déménagé. J'avais des problèmes avec les voisins. **Il dit comme quoi on est une famille nombreuse on ne peut pas rester dans une chambre. C'était une sorte de studio. J'avais des problèmes avec les voisins. Il n'a pas aimé qu'on est famille nombreuse dans une chambre. Ils ont dit au propriétaire et le propriétaire m'a fait le préavis comme quoi je dois sortir parce qu'il a peur des voisins qui ramènent la police ou pour créer des problèmes pour lui.** Et après on a sorti. On a fait une demande à l'ASBL. Et comme ils ont vu qu'on est dans un cas urgent ils m'ont donné un appartement. Maintenant une chambre pour mes enfants, une chambre pour moi et un salon. Maintenant c'est mieux**. Avant ce n'était pas facile. Ni pour un père, ni pour une maman. Moi aussi parfois j'aime bien me reposer toute seule.** Mais quand on avait une chambre moi je ne peux pas me reposer toute seule. Toujours ils (les enfants) étaient collés avec moi. Il n'y a pas l'espace pour partir. Une chambre où on dort il y a un petit salon. Au salon ils jouent. Moi je fais… je prépare quelque chose ou fais le ménage ou plier les vêtements. Tout dans le salon. Et mon mari aussi, il n'a pas où il part. Lui aussi dans le salon. **Maintenant c'est mieux, comme les enfants ils ont une chambre, parfois on est fatigués, parfois on est nerveux, parfois on veut parler quelque chose, ils peuvent aller dans leur chambre. Il y a moyen de se… comme on dit ça… Se reculer un peu… de se calmer et… ouai** (mama Rana, Pigment vzw/huis Voyaach) ».

Mama een hoog niveau stress, kinderen lijden en papa depressief

«R. : Oui c'est triste. Et le logement, nous habitons dans une pièce**. C'est vraiment difficile pour les enfants et pour moi, parce que mon fils, maintenant avec le corona, les enfants sont touchés à la tête**. Ils sont tristes, ils sont choqués parce que corona beaucoup de mois à la maison. C'est pas possible pour sortir avec les masques. C'est beaucoup de problèmes. Touchés beaucoup les enfants. Et nous aussi. C'est problème pour moi parce que mon fils prend toutes les choses, fait du bazar à la maison. C'est pour moi parce que moi je vais nettoyer encore. Et comme ça, moi les enfants pas m'écouter. Pas m'écouter. Avec mari beaucoup de problèmes. C'est dépressif. Je ne suis pas contente. Avec corona je vois lui, **mon fils c'est nerveux, c'est pas content. J'ai peur pour lui mais lui maintenant passer les cirses ça**, comment ça s'appelle, ça va, pas beaucoup. Parce qu'il est enfermé à la maison. Trois mois, trois mois. Le pauvre. Après on est sorti. Moi je suis sortie toujours mais la famille non. Parce que j'ai prolongé, qu'est-ce que j'ai vais faire. Moi je suis partisane. Je suis comme ça. (mama Bia, Pigment vzw/huis Voyaach) »

Met drie kinderen op een hotelkamer tijdens de quarantaineperiode

« R. : Dans le centre on a une chambre, avec les trois enfants, et les douches, les toilettes ils sont, c'est avec les autres, pour partager. C'est des toilettes et es douches partagées, et la cuisine aussi c'est partagé. Et c'est pour ça, que pour l'instant, en tout cas, nous sommes déplacés dans un hôtel-là, on a notre chambre à part et notre douche, **et les enfants ils étaient contents au moins qu'ils avaient leur douche et leur toilette tout seuls.** Même si ici nous avons une seule chambre pour les quatre. Et voilà, les enfants, ils aiment aussi les alentours, le quartier mais pas dans ces conditions-là quoi. **Ils veulent une maison pour eux. Et que l'école soit proche aussi. Et voilà. Voilà.** Maintenant nous sommes même confinés dans une seule chambre, voilà. Nous partageons le même couloir. Pour sortir aussi ce n'est pas évident non plus. Voilà pour l'instant 5h d'après-midi et l'heure du coucher c'est télé, il y a télé tout simplement et seulement sortir un peu prendre l'air. Alors elle m'explique c'est pas du tout évident. Avant de venir dans cet hôtel président, c'était la période des vacances Pâques aussi, j'avais mes filles tout le temps avec, ce n'était vraiment pas évident, parce qu'ils ne nous laissent pas sortir, parce que ça commençait déjà cette distanciation, **mais ce sont des petites filles, comment tu veux leur expliquer de rester tout le temps confinées comme ça**. Et après quand on est venu dans cet hôtel président, j'étais un tout petit peu plus calme, parce que bon quand même les douches c'est individuel, on a dans chaque chambre ça, et voilà c'est plus soutenable (mama Andrea, Feza vzw). »

Tijdelijke opvang in gemeenschapshuis: herbronnen en goede contacten

« R. : J'aime bien vivre ici. Oui, c'est convivial, c'est propre et calme aussi. Oui. C'est bon à vivre en fait. Oui c'est calme et ce n'est pas bruyant en fait. Donc chacun dans son coin, c'est le soir qu'on se retrouve pour partager les repas ensemble. Le matin aussi on se voit et voilà. Bref, depuis que moi je suis ici, il n'y a pas eu de problème ou de malentendu qui puise me pousser à dire que je trouve un inconvénient. Vraiment il n'y a pas d'inconvénient pour ma part. Il fait bon vivre. L'ambiance et le climat aussi est propice. Non, moi je vis seule ici. Avec mon fils. Ah il est encore tout petit. **Il ne parle pas, il ne dit pas ce qu'il aime ou ce qu'il n'aime pas. Je ne saurais pas vous dire. Du moment que je suis avec lui, je me dis que c'est son bien. Mais lui par contre, ce que je peux dire, il aime bien parce que dans l'immeuble il y a des enfants. Parfois les enfants viennent ici, parfois les enfants, quand ils sont dans la cour, ils aiment bien jouer avec lui. Donc ce contact aussi, il aime bien** (mama Lila, Begijnhofvrienden). »

De getuigenissen van ouders zonder wettig verblijf vertellen ons dat de precaire migratiestatus van de ouders gedeeltelijk overlapt met een situatie van dak- en thuisloosheid van het gezin. Diegene die een appartement huren op de privémarkt, zoals mama Bia bijvoorbeeld of mama Rana voor dat ze naar de woning in de onderhandelde bezetting verhuisde, geven aan dat ze met téveel mensen op een té kleine ruimte te leven, dat de huisbaas het huurcontract soms opzegt uit angst voor politieoptreden, dat huisvesting vaak noch kwalitatief noch duurzaam is.

7.3.1.3 Het kindperspectief op de voorgrond in de getuigenissen van de kinderen

De getuigenissen van de ouders zonder wettig verblijf wijzen erop dat dakloos- en thuisloosheid instabiele en ontoereikende huisvesting een factor is die de leefbaarheid in het gezin en voor de gezinsleden ondermijnt. Het is moeilijk voor alle gezinsleden. Mama Rana vertelt hoe ze nerveus werd door met vier kinderen en haar partner op een te klein appartement te leven, hoe ook haar man soms nood heeft om zich even terug te trekken. Hetgeen consequent in elk interview terugkomt is de bezorgdheid van de ouders over de impact van de ontoereikende huisvesting op het welzijn en gezondheid van de kinderen. We duiden de passages in bovenstaande citaten, waarin ze hun bezorgdheid over de kinderen uitdrukken, aan in het iets donkerder grijs.

Ten eerste wijzen ouders op de impact van de instabiliteit van de plaats waar ze verblijven. Niet weten voor hoe lang de plaats waar je verblijft ook je 'thuis' zal zijn, is op zich al een bron van stress voor de kinderen. Het voortdurend verhuizen ook. Ouders observeren de negatieve impact op het welzijn van hun kinderen. "Ook al lijkt het alsof het goed gaat, ze lijden vanbinnen" enz. De ouders zijn zich ervan bewust dat de kinderen het ook anders willen. Liefst willen de kinderen "een plaats die aanvoelt als een thuis en die liefst dichtbij school is". Een ander gevolg van het meermaals moeten verhuizen is dat de afstand tot de school geregeld verandert. De school werd vaak gezocht in functie van een initiële woonplaats, een verhuis betekent soms dat men niet langer te voet naar school kan, maar bus, tram of metro moet nemen om er te geraken.

Ten tweede geven ouders aan dat het leven op een te kleine oppervlakte niet alleen voor hen het stressniveau verhoogt, maar dat het ook een negatieve invloed heeft op de kinderen "ze zijn nerveus", "ze zijn geraakt in hun hoofd".

De getuigenissen van de ouders bevestigen deze van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers: een instabiele en ontoereikende huisvesting, is een factor die de leefbaarheid voor de verschillende gezinsleden en in het bijzonder voor de kinderen ondermijnt. Het kan ook aanleiding zijn tot kwetsbare relationele houdingen en handelingen van de ouders of andere gezinsleden die de leefbaarheid verder bemoeilijkt. Het bemoeilijkt het uitbouwen van een sociaal netwerk van buren, persoonlijke contacten in de buurt, met de lokale school waar de kinderen schoollopen enz. Het zet ook de relaties tussen de gezinsleden onder druk. Het maakt de gezinsleden "nerveus", "gespannen" en "moeilijk". "Iedereen heeft nood om zich af en toe even te kunnen terugtrekken". De ouders zeggen het niet met zoveel woorden, maar tussen de regels begrijp je dat zo'n situaties wel eens kunnen escaleren.

Mama Rana vertelt over de impact die voortdurende stress kan hebben, in het bijzonder op de communicatie met anderen, met haar kinderen. Ze trekt zich soms terug in haar eigen wereld, soms probeert ze aan de kinderen uit te leggen wat er speelt, soms lukt dat niet. Soms begrijpen de kinderen het, soms niet. Het is moeilijk voor de kinderen. Opnieuw duiden we de passages die een bezorgdheid over de kinderen uitdrukken, aan in het donkerder grijs.

Impact van stress op de communicatie met de kinderen

« R. : Sans papiers, je suis toute seule. **Et parfois j'ai besoin quelqu'un qui m'aide pour les enfants. Qu'il faire sortir ou partir à l'école, ou pour étudier, ou pour faire le ménage, ou pour leur manger, ou quelque chose. Je fais tout ça plus fort que moi**. C'est trop. Mais je n'ai pas le choix. Je m'enferme un peu. Je ne suis plus dans la communication. C'est ça oui. Parfois je ne suis pas bien. Je ne peux pas communiquer avec mes enfants. Je ne peux pas communiquer avec les gens. Non parfois ils disent : « Vient maman, pourquoi tu restes toute seule, tu ne restes pas avec nous ». Je dis : « Je suis malade, je suis malade. ». **Parfois je l'explique. Parfois ils comprennent, parfois ils ne comprennent pas, parce qu'ils sont encore petits**. Et parfois, je dis, **c'est eux qui m'encouragent pour dépasser cette maladie**. Et tu le vis comme une maladie. Que c'est quelque chose qui te… Je me sens fatiguée. Je me dégoute. Je ne me sens pas bien moralement, physiquement, tout. Ouai, ouai

ouai. Comme une dépression. Avant j'avais une psychologue mais maintenant elle est en retraite. Je n'arrive pas à trouver quelqu'un d'autre. (mama Rana, Pigment/Huis Voyaach) »

7.3.1.4 Veerkrachtige houdingen en handelingen ondanks instabiele en ontoereikende huisvesting

We lezen evenwel niet alleen maar kwetsbaarheid in bovenstaande getuigenissen. De verhalen van deze ouders leren ons tegelijk veel over veerkrachtige handelingen of houdingen die ouders stellen ook in zeer precaire leefomstandigheden. Het eerste dat opvalt is de betrokkenheid op de kinderen. De bezorgdheid van de ouders over de impact van de instabiele of ontoereikende huisvesting op het welzijn van de kinderen, op het welzijn van de partner, op de onderlinge relaties in een gezin, staat erg op de voorgrond. We moesten bijna nooit doorvragen naar hoe het voor de kinderen is. Het kindperspectief kwam heel snel en spontaan aan bod. De ouders verwoorden niet alleen hun eigen behoeften, bijvoorbeeld om af en toe eens afstand te kunnen nemen van de kinderen. Tegelijk hebben ze oog voor de behoeften van hun kinderen, voor de noden van hun partner. We herinneren mama Rana die zegt: "We hebben allemaal nood soms aan ons eigen plekje om even te kunnen ademen" en mama Marie die aangeeft dat "Kinderen nood hebben aan een stabiele woonomgeving". Deze betrokkenheid is soms het startpunt voor een open communicatie hierover en eventueel het zoeken naar oplossingen. Mama Rana vertelt over een gesprek met één van haar kinderen. Ze erkent de legitimiteit van de vragen van haar zoon, tegelijk wil ze hen hoop geven op een betere woonsituatie in de toekomst en geeft ze dat ze aan dat ze er op dit moment het beste van moeten maken.

Communiceren met de kinderen over de beperkingen van huidige situatie en mogelijk betere toekomst

« R. : Bien sûr. Mon enfant il dit : ' Maman, pour quoi on n'a pas une autre chambre ?'. Je lui dis : 'On va déménager. Tu auras… » Oui c'est ça. **Je lui dis : « Tu auras une chambre, tu auras un bureau, tu vas étudier… et tout.' Moi je dis comme ça mais avant je ne savais pas que… Que ça sera la réalité**. Qu'ils auront une chambre tous seuls. Moi j'ai dit comme ça c'est tout hein. **Parce que voulais garder l'espoir, montrer qu'on va s'en sortir, mais que maintenant, je n'ai pas le choix**. (mama Rana, Pigment vzw/huis Voyaach)".

Zoals we ook in een eerder citaat konden lezen, is de woonsituatie nadien ook verbeterd voor mama Rana en haar kinderen. Het transcript van het interview getuigt nog van twee andere veerkrachtige houdingen en handelingen van haarzelf maar ook van haar kinderen. Ze wijst inderdaad op de negatieve impact van met 6 personen in een éénslaapkamerappartement te leven, tegelijk wijst ze ook op de goede dingen, op de solidariteit die er is tussen de gezinsleden, naar de affectieve nabijheid die er ondanks de moeilijke leefomstandigheden is, tussen de kinderen, tussen de ouders onderling en tussen de ouders en de kinderen. Wanneer ze dan uiteindelijk verhuizen naar een grotere woning, vertelt ze overigens over het gemis bij haar kinderen van het veel te kleine appartement waar ze voordien woonden. De kinderen vertellen over hun (positieve) herinneringen aan de woning en geven op die manier zin aan dit stukje uit hun gedeelde familiegeschiedenis. We lezen er heel wat veerkracht in. We lezen tussen de regels ook een link tussen de betrokkenheid en de open en hoopvolle communicatie van mama Rana enerzijds en de processen van zingeving bij haar kinderen anderzijds.

Solidariteit onder gezinsleden

« R. : Quand on était tous dans une chambre on a des tensions, **mais on a également de solidarité**. On a beaucoup de choses biens et au même temps on a beaucoup de choses ce n'est pas bien. Parce qu'avant mes enfants ils ne savent pas comment jouer, comment étudier, comment… Ils n'avaient pas de place, pas du tout. **Mais ils étaient bien ensemble.** Ils dormaient ensemble. Les autres ils n'ont pas la chambre. Un a une chambre et les autres je mets des matelas par terre et ils dorment par terre (mama Rana, Pigment vzw/ Huis Voyaach)».

Mooie herinneringen ondanks moeilijke leefomstandigheden

« R. : Le grand, il était content qu'on a déménagé. Le deuxième il a dit : « Maman ! Moi je ne suis pas content ». J'ai dit : « Pourquoi ? ». Il m'a dit : **« Maman, dans l'autre maison on a beaucoup de souvenirs. On a laissé notre souvenir… ». C'est vrai.** On avait un petit balcon. Parfois moi j'ai fait un tapis dans le balcon et je donne les jouets et ils regardent. Je ne sais pas. Le deuxième dit : « ah beaucoup de beaux souvenirs. Maman on va laisser beaucoup de souvenirs dans l'autre maison. Ouai. Parce qu'il dort avec moi. Peut-être qu'il a aimé qu'il dort avec moi aussi. [rire]. Au début moi… je te fais rigoler : au début quand on est partis dans notre appartement ils ont dormi dans leur chambre. Moi chaque quart d'heure je pars chez eux. Je les regarde et après je dors. Je n'arrive pas à me séparer d'eux. Et ils ont encore raconté des souvenirs de l'ancienne maison. Ouai, ils disent : « **Ouai maman, le jour de nouvel an… », il dit « maman, l'autre maison il y a les pétards, il y a la fête, il y a la police… ». Alors c'est vrai. C'était un quartier chaud. Et alors… Ici c'est tout calme. Parfois il dit : « Maman, on n'a même pas vu les pétards, on n'avait rien. Là-bas il y a les pétards, les enfants qui sortent… Surtout les vacances d'hiver, il y a des pétards tout le temps. Mais ils ont leurs souvenirs.** Il me dit : « Maman, avant l'école c'était à côté de nous. Toi tu nous regardes comme ça sur le balcon et nous on partait tous seuls. Maintenant c'est loin, on ne peut pas partir tous seuls (mama Rana, Pigment vzw/Huis Voyaach). »

Mama Rana vindt uiteindelijk zoals ze vertelt in het eerste citaat een grotere woning. Ze wordt daarbij geholpen door 'een vzw'. Zelf kent ze de naam niet van de vzw, maar het is, zo vernemen we later, 'Woningen123Logement' die voor haar een groter appartement vindt om samen met man en 4 kinderen te verblijven. Hetzelfde geldt voor mama Marie die op straat verbleef met haar vier kinderen. Via steun van burgerinitiatieven ('drie verenigingen besloten om het leegstaand gebouw open te stellen') verblijft ze nu met haar opgroeiende kinderen in een onderhandelde bezetting. Mama Linda verblijft in een gemeenschapshuis van de Begijnhofvrienden. De getuigenissen van deze ouders tonen de rol aan van de Brusselse informele actoren in het creëren van iets meer stabiele en meer toereikende huisvesting voor gezinnen in moeilijke leefomstandigheden. Mama Linda vertelt in het bovenstaand citaat over de positieve impact van het verblijf in het gemeenschapshuis op haar welzijn en dat van haar zoon van 2 jaar. Ze voelt zich er goed, het is een aangename omgeving, de mensen zijn vriendelijk en haar zoon van 2 jaar is ook tevreden en vindt er voldoende spelmogelijkheden.

7.3.2 Ouders met wettig verblijf: slechte kwaliteit van woningen en te hoge huurprijs

De getuigenissen van ouders met een wettig verblijf vertonen een breuk met de getuigenissen van ouders zonder wettig verblijf. We lezen consequent minder getuigenissen over dak- en thuisloosheid, over instabiele of ontoereikende huisvesting. Wanneer deze ouders in een situatie van dak- of thuisloosheid terecht komen, hebben ze overigens meer oplossingsstrategieën voor handen om die situatie achter zich te laten. Mama Anissa vertelt bijvoorbeeld een stukje van haar huisvestingsparcours. Intra-familiaal geweld maakte dat ze noodgedwongen haar sociale woning moest verlaten, ze verbleef een tijdje in een onthaaltehuis om nadien regelmatig te moeten verhuizen op de vlucht voor een ex-partner die haar bedreigt. Op het ogenblik van het interview woont ze in een klein appartement waarvoor ze nog best veel betaald.

Ook voor ouders met een wettig verblijf is de toegang tot betaalbare en kwalitatieve huisvesting bijzonder moeilijk. In die zin is er dan weer geen breuk met de gezinnen zonder wettig verblijf. Zij vertellen ons eveneens over een gebrek aan **kwaliteit** van de woning en een **veel te hoge huishuur**. Dit leidt er ook voor deze groep gezinnen in precaire leefomstandigheden toe dat ze vaak met té veel gezinsleden op een te kleine oppervlakte verblijven. We laten enkele mama's hierover aan het woord.

Intra-familiaal geweld leidt tot instabiele huisvesting

« R. : Les logements ils sont tous chers hein. Parce que moi j'ai eu droit à un appartement social, à l'époque où j'étais avec le papa de ma fille. J'avais un logement social ici à x , mais après à un moment donné je n'en pouvais plus. Parce qu'il venait, il dormait dans les escaliers, la police aller-retours, la police, tout le temps la police. Et à un moment donné j'ai craqué. J'ai été à la maison d'accueil x. Je suis restée là 6 mois. Avec ma fille. Je suis restée 6 mois à x, après x ils m'ont donné un appartement supervisé. C'était un appartement où tu restes 3 mois, le temps de vraiment trouver quelque chose. Mais si après 3 mois tu n'as pas encore trouvé, tu peux encore prolonger. Et là j'avais trouvé sur 1000 Bruxelles, mais il arrive toujours à trouver mon adresse. **Depuis 2009 je change de logement régulièrement** (mama Anissa, Schoolpoortwerking Vrienden van het Huizeke). »

Slechte kwaliteit voor te veel geld

« R. ; J'habite dans un appartement. Deux chambres… Oui, deux chambres, la cuisine, un salon, douche. C'est le bas du x, c'est ça ? Là où il y a l'école. C'est là où il y a l'école x. C'est un quartier calme. J'y habite avec mes enfants. Mes deux enfants. Un fils et une fille. Pour locataire c'est bien, c'est calme. **Mais l'appartement est trop cher. Il est cher, et il n'est pas bien, il a de l'humidité, etc. Oui, il a de l'humidité et je paie cher encore**. Le quartier c'est calme Je suis tranquille ici, ça c'est bien. Un bon quartier. Pour les enfants c'est mieux. Il n'y a pas de jeunes. Je préfèrerais avoir une maison bien propre, des chambres pour mes enfants tous les deux. Quartier calme. Et pas cher. Comme Berchem, j'aime bien. Comme Koekelberg, Ganshoren… C'est ça. J'écris pour logement social, à la commission, j'écris pour Fonds de logement, j'écris et j'attends. Parce que c'est comme ça, n'y a pas [d'autres moyens] … Un bel appartement c'est cher. **Si tu veux moins cher, tu tombes sur un appartement bizarre** (mama Kenza, het Meervoud vzw). »

Kamer delen met dochter

« R. : Maintenant je vie dans une pièce, **une chambre, avec ma fille, que j'ai partagé en 2.** J'ai fait un côté pour ma fille et un côté pour moi. Mais le propriétaire ne veut pas de travaux. C'est vrai qu'ici je paye près de 600 euros. 590 euros je paie, mais il y a les charges en plus. Mais je ne trouve pas de 2 chambres à moins de 750. Parce que moi, 750, c'est encore le barème où je peux encore. Mais les appartements maintenant, comme en face de chez moi j'ai été visité, ils sont à 1200. Deux chambres, 1200. Et déménagé en dehors de Bruxelles, allez en Wallonie, les appartements, Mons ou Charleroi, les appartements sont moins chers là-bas. **Et tu peux avoir une maison à 600 euros à Charleroi. Mais, c'est loin. C'est loin de ma famille et l'inconnu me fait peur. Moi, il me faut ma stabilité avec ce que j'ai vécu avec le père de ma fille. J'ai besoin de ma stabilité, j'ai peur de faire quelque chose qui par après…** (mama Anissa, Schoolpoortwerking Vrienden van het Huizeke). »

Huisbaas verwaarloost woning

« R. : Le quartier j'aime bien**, mais le propriétaire ne fait pas de travaux**. Dernièrement j'ai eu un problème avec ma chaudière. Et il ne fait rien. Le problème de ma chaudière c'est qu'il faut un tuyau et détartrer. J'en ai pour 400 euros de travaux. J'ai payé de ma poche. L'entretien de ma chaudière ça c'est normal, tous les 2 ans. Ça je l'ai fait, c'est 200 euros pour l'entretien. Mais les escaliers, et il y avait de l'eau qui coulait dans ma toilette. Il a juste réparé le toit. En fait il camoufle. Il fait des réparations sans entrer dans la vraie réparation. Donc s'il y a de l'eau qui coule, il va bétonner, il va juste bétonner et après, voilà. Voilà, normalement il faut amener quelqu'un, faire un devis, de faire le travail. Non, il va ramener quelqu'un qui ne coûte pas cher, et à chaque fois il y a des problèmes dans ma douche, dans la toilette. Et il ne fait rien. (mama Umu, Feza vzw). »

7.3.3 Besluit: dak- en thuisloosheid, instabiele en ontoereikende huisvesting maakt kwetsbaar, kindperspectief wél op de voorgrond

Het verhaal dat we lezen doorheen de interviews met de ouders komt in belangrijke mate overeen met het signaal dat we ook lazen in de getuigenissen van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers. De moeilijke toegang tot stabiele en toereikende huisvesting maakt vele gezinnen in precaire leefomstandigheden extra kwetsbaar. We merken een breuk op tussen de getuigenissen van de ouders met en deze zonder wettig verblijf. De laatsten getuigen veelvuldiger over situaties van dak- en thuisloosheid waarin ze met hun gezin terecht komen. Maar ook de eersten spreken over een moeilijke positie op de Brusselse huizenmarkt. De meeste ouders spreken over een veel té hoge huishuur, zeker in verhouding tot de kwaliteit van het appartement. De toegang tot betaalbaar en kwalitatief wonen is dus voor alle ouders beperkt. Dit leidt ertoe dat veel gezinnen met té veel gezinsleden op een te kleine oppervlakte wonen. Ze kunnen zich in Brussel maximaal een éénslaapkamerappartement permitteren, soms slechts een studio. Daarin leven ze dan soms met 6 gezinsleden. Dit zet de relaties binnen het gezin onder druk. Er is geen ruimte om zich even af te zonderen, om tot rust te komen, men is altijd samen in eenzelfde ruimte. Het verhoogt de stress en dit bij alle leden van het gezin. De moeilijke toegang tot huisvesting heeft ook tot gevolg dat sommige gezinnen veelvuldig moeten verhuizen. Het vooruitzicht maar een korte tijd ergens te kunnen blijven, zorgt eveneens voor stress, zowel bij de ouders als de kinderen. Verhuizen betekent voor de kinderen heel concreet dat ze ofwel van school moeten veranderen, ofwel dat de afstand tot hun school veel langer wordt. De kinderen, zo vertelt meer dan één ouder in bovenstaande citaten, verkiezen eenvoudigweg dicht bij de school te wonen, een eigen kamer te hebben en genoeg speelruimte te hebben in de buurt.

De getuigenissen van de ouders wijken op één punt wel af van de getuigenissen van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers. We merken ten eerste op dat het kindperspectief in de getuigenissen van de ouders heel sterk op de voorgrond staat. De ouders drukken expliciet en veelvuldig hun bezorgdheid uit over de impact van de instabiele of ontoereikende huisvesting op het welzijn van de kinderen. In de ondersteuningspraktijk van eerstelijnswerkers, zo leerden we uit de gesprekken met hen, wordt vaak eerst sterk ingezet op het stabiliseren van de leefomstandigheden van het gezin, om dan in een latere fase te kijken wat er nu precies bij de kinderen speelt. Dat is overigens een heel terechte aanpak, want met het vinden van bijvoorbeeld een woning, zal ook het welzijn van de kinderen er sterk op vooruitgaan. Dus stellen dat bij eerstelijnswerkers een kindperspectief ontbreekt, zou onterecht zijn. De getuigenissen van de ouders laten enkel zien, dat beide problemen, zowel het huisvestingsprobleem als het welzijn van de kinderen gelijktijdig kunnen worden benaderd. In de beleving van de ouders zijn ze immers onlosmakelijke met elkaar verbonden. Een huisvestingsprobleem staat in de hoofden van de ouders niet los van de moeilijkheden die ze ondervinden in de opvoeding van de kinderen. Dit geeft aan dat beide tegelijk ter sprake kunnen worden gebracht en dat de bezorgdheid en de betrokkenheid van de ouders over de impact op het welzijn van de kinderen als handvat kan worden gebruik om vanaf het eerste moment van de gezinsondersteuning samen met de ouders te zoeken naar ‘veerkrachtige houdingen en handelingen’ om de impact zoveel mogelijk te verzachten. In de hoofden van de ouders heerst niet de logica ‘eerst dit praktisch probleem aanpakken en daarna me bezighouden met het welzijn van de kinderen’. We willen hiermee geen kritiek formuleren op de hulpverleningspraktijk, maar deze vooral uitdagen om het kindperspectief vanaf het eerste moment ook in zéér precaire gezinnen aandacht te geven. De ontvankelijkheid bij de ouders is er alvast.

We lezen in de getuigenissen ook enkele mooie voorbeelden van veerkrachtige houdingen en handelingen bij de ouders om de leefbaarheid in een gezin ondanks een ontoereikende huisvesting maximaal te versterken. We lezen over een open en hoopvolle communicatie naar de kinderen toe: ‘nu is de situatie zo, maar we doen er alles voor om jullie ooit een eigen kamer te kunnen bieden’.

We lezen ook solidariteit: ‘het is lastig, we hebben allemaal nood aan meer ruimte, maar houden wel rekening met elkaar’. We lezen ook over veerkracht bij kinderen. Zij koesteren de herinneringen aan de ‘slechte’ woning omdat het overlapt met een stukje van hun familiegeschiedenis. Door die herinneringen met elkaar te delen, sublimeren de kinderen een stukje van hun eigen levensverhaal. Ze gaan met andere woorden actief en collectief om met de leefomstandigheden waarmee ze als gezin worden geconfronteerd.

We lezen overigens in de getuigenis van mama Rana een samenhang tussen haar open, hoopvolle en oplossingsgerichte communicatie naar haar kinderen enerzijds en het proces van zin- en betekenisgeving bij haar kinderen. De veerkracht van de ouders lijkt op die manier sterk verbonden met de veerkracht van de kinderen.

Deze getuigenis van mama Rana kan inspireren, ook voor de begeleidingspraktijk. We lezen daarin dat het ondersteunen van een open, oplossingsgerichte en hoopvolle communicatie tussen ouders en kinderen een goed idee zou kunnen zijn. We denken dan bijvoorbeeld aan praatgroepen waar niet alleen ouders maar ook kinderen aanwezig zijn. Deze manier van werken wordt bijvoorbeeld toegepast binnen de Integratieve Gemeenschapstherapie (TCI) waarvan de Braziliaanse psychiater Adalberto Baretto de grondlegger is. Hierop uitgebreid ingaan zou ons te ver leiden. We verwijzen naar eerdere publicaties hierover (Thys, Prado Branco, et al., 2019a, 2019b). Het onderstaande beeld drukt misschien beter nog dan een uitgebreide tekst het potentieel uit van deze methodiek. In Brussel werkt de Braziliaanse zelforganisatie AETCIS op basis van de principes van de Integratieve Gemeenschapstherapie. Ze organiseren twee keer per maand ‘ciranda da palavras’ of praatgroepen in het Gemeenschapscentrum de Pianofabriek in Sint Gillis. Tijdens de quarantaineperiodes organiseren ze deze praatrondes via zoomsessies. Ze spelen op die manier in deze moeilijke periode van sanitaire crisis een erg belangrijk rol in het ondersteunen van het welzijn van hun achterban.

Figuur 9: foto groepsgesprek met ouders en kinderen

Verschillende sociaalwerkpraktijken die we bezochten organiseren praatgroepen voor ouders. We komen daar in volgend hoofdstuk nog op terug. We ontmoetten evenwel geen praatgroepen waaraan zowel ouders als kinderen kunnen deelnemen. Ook de ciranda da palavras die de zelforganisatie AETCIS organiseert is vooralsnog alleen voor ouders. Ze spelen wel met de idee om deze ook voor ouders én hun kinderen te organiseren naar het voorbeeld van de foto hierboven.

In sommige gezinnen heerst er een open, oplossingsgerichte en hoopvolle communicatie, in andere gezinnen veel minder. Het organiseren van dit type praatgroepen waaraan zowel ouders als kinderen deelnemen zou deze communicatiestijl in het gezin kunnen ondersteunen en op die manier de veerkracht van de ouders en kinderen kunnen versterken.

Structurele maatregelen op vlak van huisvesting voor precaire gezinnen in Brussel zijn heel erg nodig. Maar zoals we in het conceptueel kader aangeven: de Brusselse huisvestingscrisis zal niet van de ene dag op de andere worden opgelost. Gezinnen in precaire leefomstandigheden zullen nog een lage tijd een verhoogd risico lopen op dakloosheid of geconfronteerd worden met instabiele of ontoereikende huisvesting. De welzijnsactoren kunnen wel timmeren aan de weg, denk maar aan samenlevingsopbouw Brussel en hun innovatief werk met de woonboxen. Tegelijk hebben welzijnsactoren niet de sleutels in handen om snel voor een groter aanbod betaalbare en kwalitatief goede woningen te kunnen voorzien voor gezinnen in precaire leefomstandigheden. Wel kunnen ze in hun begeleidingspraktijk een versterkte aandacht hebben voor het kindperspectief en voor het ondersteunen van relationele houdingen en handelingen die de veerkracht in het gezin ondersteunen zelfs ondanks moeilijke leefomstandigheden.

7.4 Tijdsbesteding: wat doe je allemaal tijdens op een normale dag?

7.4.1 Een doordeweekse dag: de school van de kinderen centraal

We vroegen de ouders een beschrijving te geven van het verloop van een doordeweekse dag. Het is een vraag die ons moet toelaten om op een laagdrempelige manier te praten over de leefomstandigheden van het gezin. We vermijden hierdoor vragen als “welk werk doet u”, “wat doen u en uw kinderen in hun vrije tijd” enz. Het zijn onderwerpen die als vanzelfsprekend naar boven komen bij het beantwoorden van deze vraag.

De beschrijvingen die de respondenten geven van het verloop van een doordeweekse dag hebben een grote algemene noemer. In die mate zelfs dat de citaten bijna onderling inwisselbaar zijn. We laten dan ook in de onderstaande reeks de tussentitels die de kernidee van het citaat samenvatten weg. Opvallend hierbij is dat we geen breuk lezen tussen ouders zonder wettig verblijf enerzijds en de andere ouders anderzijds.

De tijdsbesteding van de ouders is in belangrijke mate opgebouwd rond deze van de kinderen. De school staat daarin centraal: brengen naar en halen van school. In tussentijd werkt men in het huishouden, sommige ouders volgen les, een heel kleine minderheid heeft een job (al dan niet in het zwart), een aantal ouders zijn actief in het verenigingsleven. De naschoolse activiteiten zijn beperkt tot thuis gezellig spelen of tv-kijken, naar het park gaan en een bezoekje brengen aan familie en vrienden.

« R. : Quand ils ont l’école je me lève tôt vers 7 heures, je fais un café et je le bois, je lui prépare une petite collation et **puis je l’emmène à l’école.** Ensuite je rentre et je range et nettoie la maison, puis je sors avec le petit, je vais à l’école pour le français tous les mercredis, si je ne vais pas à l’école, je sors pour me promener, découvrir, je vais parfois à Molenbeek. Après le samedi et dimanche, comme je n’ai pas de machine à laver ici, je vais faire mon linge dehors. Les week-ends même s’ils n’ ont pas école, pour le réveil c’est la même chose, mes enfants sont debout à 7h alors je suis avec eux dès 7h, le petit ça va il fait la sieste vers 11h mais **le grand veut sortir, aller au parc, etc. alors quand il fait beau je l’emmène parfois au parc pour qu’il court et joue et qu’il fasse du sport**. Et d’autres jours il reste ici avec moi, il regarde la télévision pendant que je fais ce que j’ai à faire. (mama Aya, Pigment vzw / Huis Voyaaach). »

« R. : Oui. Le matin je me réveille à 8h comme ça, à 9h comme ça. Si je ne travaille pas alors je prends mon petit déjeuner ; je nettoie la maison ; je fais les courses **; je vois mes enfants qu'est-ce qu'ils veulent : « est-ce que vous voulez quelque chose ? Vous manquez quelque chose ? Vous voulez quelque chose ? – comme ça – Vous voulez sortir ou non ? ».** Ils me disent non. Bon si je suis comme ça, il n'y a rien à faire, moi aussi je veux sortir, faire un tour, comme ça, ou si je ne veux pas sortir alors c'est… bon je reste ici, je regarde la télé et c'est tout. On prépare à manger et c'est tout. Je travaille le jour. De 6h jusqu'à 2h. Le weekend aussi. Oui, parce que la boulangerie ouvre le weekend [rire] (mama Sanaa, ADIB). »

« R. : Normalement**… Je dépose ma fille à l'école le matin,** je viens ici au cours ici dans l'association, après je retourne à la maison, je prépare quelque chose pour manger, je cherche ma fille à l'école, après je lui donne quelque chose pour manger, j'aide ma fille pour ses devoirs, après moi aussi un peu lire, écrire pour les cours. Toutes les semaines ici, le samedi, dimanche parfois nous sommes partis pour la **bibliothèque avec ma fille, le cinéma aussi**. C'est tout. **Le soir je joue avec ma fille, on regarde les animations, parfois on fait le dessin. C'est toujours chouette** (mama Romana, Feza vzw)."

« R. : Aujourd'hui le lundi, le matin, demain l'après-midi, le mercredi matin aussi je suis des cours de français. Après-midi, je prends les enfants de l'école, je prépare à la maison le manger des enfants. **Après le soir je donne à manger aux enfants. J'étudie avec les enfants.** Après il y a la douche des enfants et après dormir. Et le week-end, je prends les enfants au parc, si on va pas au parc on rend visite. (Mama Umu, Feza vzw).»

« R. : A 7h j'étais à la maison, je me suis réveillée avec mes enfants. Les habiller, faire à manger pour les enfants, le petit-déjeuner. **Mon fils est parti à l'école. Il est parti avant ma fille.** Il est parti avec moi. A 8h30 je suis là, en travail. Je fais l'école le matin. 9h jusqu'à midi. Après-midi je travaille ici à la maison. Je fais le ménage, jusqu'à 16h30. J'entre à la maison avec mes enfants, je fais comme d'habitude à manger et voilà. Et voir avec mes enfants (mama Kenza, het Meervoud vzw). »

« R. : Bon, je me lève le matin, **je prépare les enfants**. Ils vont à l'école et moi je reste. S'il faut faire quelque ménage à la maison, je fais. Si j'ai mes rendez-vous à l'hôpital, je pars à mes rendez-vous. Mais ce que je fais vraiment chaque semaine, c'est **chaque mercredi, chaque vendredi j'ai quand même une activité, donc je vais à l'activité de couture, là-bas à l'association**. Là c'est comme ça. Mercredi, vendredi, je suis à l'atelier de couture. **Alors les jours qui restent, là, ce sont des jours où j'ai des activités ici par là je vais à d'autres réunions. Je suis une réunion où je vais chaque mercredi, je vais là-bas**. Voilà. Après, il faut chercher, quand il faut préparer pour les enfants, **quand les enfants rentrent de l'école, je suis là. S'il y a quelque chose à manger, on mange. Puis on peut passer le temps devant la télé et puis aider avec les devoirs.** C'est comme ça que je passe mes journées. (mama Marie, Begijnhofvrienden). »

We merken dat de wereld van de mama's, vooral deze van de mama's die niet werken (de grote meerderheid) of die niet deelnemen aan de activiteiten van een vereniging (de grote meerderheid), erg klein is. Voor veel mama's zijn de school en het buurtpark zowat de enige 'publieke' plaatsen of maatschappelijke domeinen zeg maar, waar ze naar toe trekken of waar ze passeren. Ze organiseren hun dag in functie van de school van de kinderen. Daar tegenover staat dat de school voor sommige van de mama's die we spraken een soort van "black box" blijft, ze passeren er, praten wel eens met leerkracht naar aanleiding van een oudercontact, maar het is voor hen geen plaats van actieve netwerkvorming of participatie. We komen hier onder het volgend puntje dat expliciet over het contact met de school gaat, nog op terug. Hetzelfde geldt voor het park, men komt er, speelt er met de kinderen in de speeltuin, maar het is geen plaats van waar duurzame contacten smeedt. Mama Anissa vertelt hoe het gedurende een lange tijd voor haar waas: ze zette haar dochter af op school maar had eigenlijk geen flauw idee van wat er binnen de schoolmuren gebeurt. Daar kwam verandering in, door de ondersteuning van de schoolpoortwerkers. We komen hier iets verder nog op terug.

School was soort van Blackbox, met hulp van schoolpoortwerkers nu niet meer

« R. : **Au début. Je la dépose à l'école, et je vais la chercher. Sans savoir ce qu'il y a dedans**. Moi-même j'étais en dépression. Moi-même j'étais en dépression. Parce qu'il m'a fallu longtemps, pour avaler ce qui m'était arrivé. C'est ça le problème. Je l'ai fait avec l'aide de M. M. elle m'a beaucoup aidé, dans le sens où j'ai commencé à parler. Et du coup à chaque entretien qu'on a avec l'école, elle connaît mieux la situation, elle connait même mieux la situation de ma fille que moi. Et elle prend tout le temps note et tout. Et je dis à M., comment tu fais, quand on a un enfant. Elle dit tu fais comme si c'était ta fille. Comme c'est en néerlandophone, moi je ne comprends pas. Il faut à chaque fois qu'elle me retraduit. On arrive à la fin, on y arrive, mais M. m'a beaucoup aidé. **Elle m'a beaucoup aidé. Elle m'a ouvert vers cette école. Elle m'a ouvert vers cette école que maintenant je vais. J'en parle par exemple avec elle, la juf qu'elle a, en disant que oui aujourd'hui ça n'a pas été, est-ce qu'il y a eu un petit problème à la maison, peut-être que ça va jouer dans l'école. Donc j'explique un petit peu les cas, et on y arrive, on y arrive.** (mama Anissa, Schoolpoortwerking Vrienden van het Huizeke)."

De mama's die werken of actief zijn in een vereniging hebben een wat ruimere wereld. We lezen dat hierdoor ook de wereld van de kinderen vergroot. Ten eerste, nemen de kinderen soms ook deel aan de activiteiten georganiseerd door de vereniging waar hun mama actief is. Ten tweede, is hun mama door haar deelname aan het verenigingsleven soms beter geïnformeerd over het aanbod van (betaalbare) sportactiviteiten of vakantiestages bijvoorbeeld. Ten derde, ondervinden de kinderen soms een positieve verandering in het gezinsklimaat door het proces van emancipatie dat de mama door haar deelname aan het verenigingsleven doormaakt. De wereld van de mama gaat open en tegelijk ook deze van de kinderen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de citaten van mama Lila en mama Sanaa.

Door contacten begijnhofvrienden toegang tot associatief weefsel

« R. : Et votre enfant, il fait quoi d'autre dans la semaine ? **Non, il vient avec moi dans l'association. Bon il y a aussi une autre asbl, non loin, à la gare du midi. Là parfois ils organisent des activités pour les enfants, des séances de massage pour les enfants**. On y va parfois aussi. Tu peux venir jouer avec ton enfant là-bas, c'est ça. Mais lui, du moment où ma situation n'est pas régularisée, je ne peux pas l'amener à la crèche, donc il reste avec moi, sa maman. Le soir on est à la maison, on est à la maison. Comme maintenant je suis retournée, c'est parce que j'avais rendez-vous à Nasci, et maintenant je vais retourner et rester à la maison. Demain aussi, c'est mercredi, je vais aller à la télé comme je vous ai dit pour apprendre la couture et puis après quand on revient, c'est à la maison. On ne fait rien. (mama Lila, Begijnhofvrienden).»

Engagement bij ADIB betekent ook voor kinderen een positieve verandering

« I. : Et tes enfants, ils viennent parfois ici ?

R. **: Oui, la grande. Oui la grande. Ils viennent. Oui. Oui, parce que la grande elle vient. Elle fait du design pour le… comme ça ici… un ménage, quelque chose. Ils organisent une fête en caftan de nous pour ma sœur et moi et ma fille**. Comme ça, ensemble, une fête. Alors, la petite non. La petite vient pas.

I. : Et ça a changé quelque chose en famille ? Dans les relations ?

R. : **Oui, elles ont changé bien. Oui. Ils sont comme ça, s'ils veulent quelque chose ils disent tout pour moi.** « Maman ça et ça et ça ». Nous ne cachons jamais rien du tout. Tout comme ça… communication ouverte…oui, ouverte, comme ça. (mama Sanaa, ADIB). »

7.4.2 Veerkrachtige houdingen en handelingen?

We lezen in de getuigenissen van de ouders in eerste instantie het verhaal van een relatief kleine leefwereld: de kinderen bepalen in belangrijke mate de tijdsbesteding van de ouders. Kinderen worden naar school gebracht, gehaald, er wordt eten gemaakt, huiswerk gemaakt en samen gespeeld. Tegelijk is dat niet zo heel anders in vergelijking met de doorsnee Brusselse gezinnen. We lezen daarom ook veel veerkracht in de getuigenissen. Ondanks de moeilijke leefomstandigheden vertellen de ouders over structuur en regelmaat voor de kinderen. Ze lijken de materiële deprivatie waarmee het gezin wordt geconfronteerd sterk op de achtergrond te houden. We merken op dat de materiële deprivatie eigenlijk helemaal niet ter sprake komt in hun beschrijving van een doordeweekse dag. Overigens, ook in de rest van het gesprek blijft dit sterk op de achtergrond. Nochtans weten we dat, zeker de ouders zonder wettig verblijf, overleven op onder andere voedselpakketten, materiële hulp bij Nasci vzw enz.

Het kindperspectief staat ook in de passages over de tijdsbesteding centraal in de gesprekken met de ouders. In de reeks bovenstaande citaten over de tijdsbesteding duidden we dit opnieuw aan in het donkerder grijs. We herinneren ons op dit punt de getuigenissen van de eerstelijnswerkers en de vrijwilligers waarin we een omgekeerde dynamiek opmerkten. De hoge materiële deprivatie en de moeilijke toegang tot grond- en mensenrechten lijken de aandacht voor het welzijn van de kinderen naar de achtergrond van de begeleidingspraktijk te schuiven. Bij de ouders zien we het omgekeerde gebeuren, zij duwen het hoge niveau van materiële deprivatie naar de achtergrond in het voordeel van een betrokkenheid op en zorg voor de kinderen. We vermelden het ook hierboven, we leveren hiermee niet noodzakelijk kritiek op een aanpak om eerst de leefomstandigheden te stabiliseren in een gezin. Het verbeteren van de leefomstandigheden staat ook hélemaal in dienst van het verbeteren van het welzijn van de kinderen. Niettemin tonen de getuigenissen aan dat er alvast bij de ouders wél een opening is om het ook onmiddellijk over de kinderen te hebben. Ze staan net als in de meeste gezinnen helemaal bovenaan de prioriteitenlijst. Eerstelijnswerkers en vrijwilligers spreken soms over een gebrek aan mentale ruimte bij de ouders door een opeenstapeling van problemen waarmee het gezin wordt geconfronteerd. Ik zal dat zeker niet tegenspreken, maar er is wel ruimte bij de ouders om élk van deze problemen ook in relatie tot de impact op de kinderen te bespreken en samen naar oplossingen te zoeken om de negatieve impact zoveel mogelijk af te houden.

De gesprekken met de ouders over de tijdsbesteding getuigt ook van veerkrachtige houdingen en handelingen. We lezen passages over onderlinge hulp, over solidariteit tussen ouders en kinderen. Niet alleen de mama's en papa's doen veel voor hun kinderen, ook omgekeerd, kinderen doen veel terug voor hun ouders. We lezen ook over het plezier dat ouders beleven aan het bezig zijn met de kinderen. Veel ouders zeggen graag bij de kinderen te zijn, met hen te spelen of naar het park te gaan. Het is een belangrijke bron van zingeving.

De ouders die deelnemen aan activiteiten georganiseerd door laagdrempelige ontmoetingsplaatsen, door zelforganisaties, burgerinitiatieven en religieuze gemeenschappen verbreden daarmee hun leefwereld en ook deze van hun kinderen. Vanuit het perspectief van de kinderen is het dus zeker een goed idee, dat laagdrempelige plaatsen ook een goed aanbod hebben voor kinderen en ook activiteiten ondernemen waar ouders samen met hun kinderen aan kunnen deelnemen.

Tot slot merken we op dat de schoolpoortwerkers een bijzondere toegangspoort hebben tot gezinnen, in het bijzonder ook tot gezinnen in precaire leefomstandigheden. Ze zijn aanwezig op de één van de weinige 'publieke' plaatsen of maatschappelijke domeinen waar deze gezinnen passeren. Het is een manier om zorg dichtbij de gezinnen te brengen. Zij bereiken door hun aanwezigheid aan

de schoolpoort gezinnen die vaak geen andere aanknoping vinden met het ondersteuningsaanbod, met de welzijns- en preventieve gezondheidssector. We komen daar onder het laatste puntje nog op terug. Hetzelfde geldt eigenlijk voor de eerstelijnswerkers van Kind en Gezin. Zij hebben een unieke toegangspoort tot gezinnen en bereiken hierdoor ook ouders en hun kinderen die anders vaak onder de radar van hulp- en dienstverlening blijven. Door de moeilijke coronaomstandigheden was het moeilijk om via de eerstelijnswerkers van Kind en Gezin, ouders met een pasgeboren kind te spreken. In het vorige hoofdstuk lazen we dat de verpleegsters van Kind en Gezin in Brussel ook vaak de job van een sociaal werker erbij nemen. Dit is vanuit dit perspectief niet zo verwonderlijk. Zij zijn vaak het enige aanspreekpunt voor gezinnen in precaire leefomstandigheden. Zij hebben naast vragen over hun pasgeboren kind, ook vaak andere vragen, over administratieve procedures, over huisvesting, wettig verblijf enz.

7.5 Contact met school

7.5.1 School, een domein van maatschappelijke erkenning, een bron van trots

In de literatuurstudie vermeldden we dat de school, net als huisvesting, een onderbelicht thema is in het onderzoek naar gezinnen zonder wettig verblijf. We wijden er dan ook een aparte topic aan. Het sloot in het gesprek vaak naadloos aan bij de vraag naar het dagelijks leven. Zoals we hierboven aangeven en illustreren met citaten is het dagelijks leven van de gezinnen die we spraken vaak opgebouwd rondom het naar school gaan van de kinderen.

De ouders drukken zich vaak positief uit over de school van de kinderen. Ze zijn tevreden over de kwaliteit van het onderwijs dat de kinderen krijgen. Ze zijn blij met de kansen die hun kinderen krijgen om te studeren, om talen te leren, om naar het hoger onderwijs te kunnen gaan. We lezen dergelijke getuigenissen zowel bij de ouders met en deze zonder wettig verblijf. Sommige ouders zoeken ook actief naar een goede (lees: de beste) school voor hun kinderen. De getuigenis van papa Pedro illustreert dit. Hij is niet ontevreden over de huidige school van zijn 5-jarige zoon, maar wil toch verder zoeken. In het zoeken naar een school kijkt hij verder dan de puur academische kwaliteit van een school, hij zoekt aar een school waarin zijn zoon kan opgroeien tot een persoon ‘delicada’. Ik vertaal dit vrij als ‘relationeel vaardig’. Het illustreert de gedrevenheid van de papa om de best mogelijke school voor zijn zoon te vinden.

De school van de kinderen is voor sommige ouders een omgeving om maatschappelijke erkenning te vinden. De goede prestaties van hun kinderen zijn een grote bron van trots. Mama Sanaa bijvoorbeeld is (terecht) heel fier op haar kinderen die uitblinken op school. Zij is een alleenstaande mama zonder wettig verblijf in België. Ze mag vaak zelf felicitaties ontvangen van leerkrachten en directie voor de goede prestaties van haar kinderen. Dit is wellicht niet anders dan voor een doorsnee ouder. Het valt niettemin op dat deze trots in de getuigenissen van de ouders zonder wettig verblijf sterk worden benadrukt. Dit is niet verwonderlijk. Wanneer de school één van de weinige maatschappelijke domeinen is waaraan het gezin actief deelneemt (kan deelnemen), krijgen goede prestaties binnen dit domein nog net iets meer gewicht. Bovendien zijn de mooie schoolresultaten niet alleen een bron van trost, maar ook een bron van veerkracht: het geeft zin aan een verblijf ver van het thuisland zonder wettig verblijf. Een betere toekomst voor de kinderen, is wellicht de belangrijkste drijfveer om de moeilijk leefomstandigheden vol te houden en hoop te blijven koesteren.

Op zoek naar de beste school voor zoon

« R : Mon fils il a 5 ans. Il s'appelle Albert. Donc, il va à l'école à X. mais je préférais changer cet an, je veux qu'il va [l'année prochaine] à l'école flamande ? Ah, pourquoi mon fils est, il étudie dans cette école et j'écoute et vois les personnes qui vont dans cette école. C'est un peu compliqué avec la langue, c'est comme fâché. Pas les professeurs**. C'est les parents des enfants. Je vois les enfants la même chose. C'est un peu…ils sont assez agressifs. Oui agressifs. Et je ne voudrais pas… pour mon enfant. Je voudrais que mon enfant soit une personne normale, soit une personne *delicada*.** Oui, relationnelle. Et pour ça je voudrais chercher une meilleure école qu'il trouve avec les personnes…. C'est les bonnes personnes, comment peut le dire. Je sais que tous les papas voient la même chose pour votre [leurs] enfants. Bon, je l'ai dit à madame M. qu'elle m'aidé et elle pour le moment m'a aidé pour inscrire sur la nouvelle année à l'école. Je ne sais pas si trouvé une école pour mon fils. Sinon mon fils normalement devoir rester ici. Oui. Oui, oui. C'est important ! C'est, *como se dice* [comment dire], c'est très important pour moi de songer à mon fils. Autre école. Autre école, mieux. Et bon, cette école dans étudie mon fils c'est une très bonne école. Je ne dis que cette école c'est mal, non. Non c'est une très bonne école. Je seulement dis que…Je veux que… la vie avec les enfants c'est un peu compliqué. C'est frappé, se *push* [pousse] … comment se dit ? … L'autre enfant vient ici et … Oui, bousculer**. L'éducation pour mon enfant, la première chose c'est que c'est une bonne personne. La deuxième éducation que dans l'*avenir*** [le futur] il apprend la langue français, néerlandais, anglais. Et bon, après il va élargir ? Elargir son horizon ? Oui… quelle profession il va prendre [La phrase complète serait donc : « Et bon, après il va choisir quelle profession il va prendre »]. Pour le moment, je seulement voudrais qu'il trouve une école qu'il peut rester ensemble avec les autres enfants bien. C'est les personnes qu'il peut parler, faire une promenade, jouer, pour tout bien, normalement, comme les autres enfants. Ce n'est la même chose. (papa Pedro, Schoolpoorwerking)."

Trots op kinderen die uitblinken op school

« R. : Mes grands sont à Ixelles. Alors ils veulent toujours une bonne note. Toujours une bonne note à l'école. La petite toujours une bonne, une bonne note à la classe. C'est une source de fierté ! **Pour la fin d'année, elle va chercher le bulletin à l'école, tous les profs me félicitent. Ils me disent « oulala, vos enfants… » Oui, sont très bien. Sont excellents**, sont tranquilles. Ils ne font jamais des bêtises à la classe. Jamais fait quelque chose avec les amis. Ils sont très gentils avec les profs et tout. Bon une fois l'école S. C. là-bas… La première fois elle [l'école] a une directrice, une femme. Le deuxième directeur était un homme. Quand je rentrais et je parlais avec les profs le directeur dit : « Quelle dame ça ? Je n'ai pas vu ça avant [Qui est cette dame ? Je ne l'ai jamais vue avant.] Mais qui est-ce ? ». Une prof dit : « C'est la maman de Hamza ». [Imitant le directeur qui parle] « Oooh [peu audible], [rire] oh madame je te félicite madame. Je te félicite. Bon, alors je lui ai dit « oh merci », j'ai dit « C'est qui ? ». Il dit « Je suis le nouveau directeur ». Moi j'ai vu seulement le directeur, l'avant, la femme. Une merveilleuse dame. J'ai dit « mais c'est qui, un nouveau prof ou quoi ? ». On me dit « Non c'est un directeur ». **Alors je suis très, comme ça, je me sens très très très *félice* [heureuse], je suis très fière de mes enfants. Alors je dis qu'il faut que je me batte avec la vie pour mes enfants. Parce qu'ici ils sont bien, ils étudient bien. Je veux qu'ils parlent trilingue, comme ça. Loin euh. Oui** (mama Sanaa, ADIB). »

Mijn kinderen doen het heel goed op school

« R. : Et ils ont…ouai ok. Et par rapport à leur scolarisation ils sont bien. J'espère qu'ils restent comme ça. Ils sont bien à l'école**. Ils ont des bonnes notes. Oui, des bonnes notes, oui. Ils sont parmi les premiers de la classe.** J'espère qu'ils restent comme ça et ils ne changent pas parce que moi je ne connais pas. S'ils ne sont pas… pour les aider s'il y aurait un problème ? Ça serait difficile de les aider peut-être pour toi ? Non, j'ai dit, que quand ils grandissent… Parce que quand ils grandissent, il y a des enfants qui changent. Ils n'aiment pas l'école. Ils ne voulaient pas partir. Ça j'ai peur. Parce que j'ai entendu les mamans, moi j'ai peur pour mes enfants. Je dis : « Les enfants maintenant ils sont les premiers. Est-ce ils vont changer ou pas ? (mama Rana, Pigment vzw/Huis Voyaach). »

Goede contacten zowel aan schoolpoort als met leerkrachten

« R. : Avec les profs ça se passe bien aussi il respecte beaucoup la madame et parle souvent de sa madame. Il y a la directrice qui parle espagnol donc si je n'arrive pas à parler en français je parle en espagnol. **La dame à l'entrée est marocaine et il y a une professeure marocaine aussi, si besoin je lui dit quelque chose et elle le dit à la prof belge**. C'est une école très mélangée avec beaucoup d'origines. Et j'apprécie cela car je rencontre beaucoup de marocaines à l'entrée, mon amie tunisienne aussi, je fais beaucoup de rencontres. **Mon rêve est qu'ils réussissent tout simplement, j'espère qu'ils vont bien étudier, bien réussir leur vie et puis travailler**. Même un travail dans un bureau parce qu'en Espagne il n'y a pas vraiment de futur, ils ne parlent pas anglais, seulement l'espagnol et parfois leur catalan, ils ont une autre langue, le catalan. En Espagne il n'a pas cette volonté de faire réussir ses enfants et tout faire pour. Ici en apprenant ces langues, il peut aller en Allemagne et parler anglais, ou n'importe quel autre pays, il pourra se débrouiller (mama Aya, Begijnhofvrienden, vertaald uit Arabisch). »

7.5.2 Moeilijk communicatie met school, angst voor de toekomst van de kinderen

De andere kant van de medaille lezen we ook in de getuigenissen van de ouders. De schoolloopbaan van de kinderen kan een bron van trots zijn, maar als het niet zo vlot loopt, is het niet altijd gemakkelijk om goed te communiceren met de school. Dit zien we terugkomen in de verschillende getuigenissen, maar voor ouders zonder wettig verblijf komt een negatieve communicatie vaak extra hard aan. Het is één van de weinige maatschappelijke plaatsen waar ze via de kinderen maatschappelijke erkenning ervaren. Negatieve opmerkingen door de leerkrachten, of een onheuse behandeling van de kinderen, slaan naar de binnenkant. Papa Pedro wil de leerkrachten aanspreken over het feit dat de kinderen zoveel ruzie maken op de speelplaats, hij krijgt hiertoe weinig kans, want wordt (op een verwerpende manier) gevraagd de speelplaats te verlaten. Mama Rana spreekt de leerkrachten (terecht) aan over het feit dat ze telkens opnieuw ten aanzien van haar kinderen over onbetaalde facturen beginnen. De kinderen lijden enorm onder deze vorm van stigmatisering of eigenlijk vernedering. Ze voelen zich klein onder de blik van de ander, om het in de woorden van Boris Cyrulnik te zeggen. Mama Marie maakt zich zorgen over de toekomst van haar kinderen. Ze zijn al groter, ze vraagt zich af hoe het voor hen zal lopen. Ook al doen ze het goed op school, ze kunnen niet zomaar aan de slag nadat ze zijn afgestudeerd. Het zal altijd moeilijk blijven voor hen. Maar ook ouders met wettig verblijf ervaren communicatieproblemen. Ook mama Romana bijvoorbeeld geeft aan dat er een communicatieprobleem is tussen leerkrachten en leerlingen, tussen ouders en de school. Ze wijst ook op de negatieve impact hiervan op de prestaties van de leerlingen, vooral de leerlingen met een migratie-achtergrond. Mama Anissa wijst op de digitale kloof die de communicatie met de school bemoeilijkt. Het zijn opmerkingen die ook sterk worden benadrukt door eerstelijnswerkers en vrijwilligers. We komen hier in volgend hoofdstuk op terug. Ze wijzen consequent op het deficitmodel dat nog teveel de bovenhand haalt bij leerkrachten en op die manier een schoolklimaat kleurt. In het bijzonder kinderen met een migratie-achtergrond zijn hiervan het slachtoffer. Hier laten we eerst de ouders zelf aan het woord.

Moeilijke communicatie met leerkrachten

« R. : Un jour je vois et j'entre à l'école et je dis à le professeur : « Madame, excusez-moi, pourquoi les enfants bouger à mon fils et mon fils est tombé et il pleure pour le moment ? ». Et le professeur il dit : 'Ce n'est pas grave. **Ce n'est pas grave. Excusez-moi monsieur, sortez de l'école, ce n'est pas les visites maintenant et sortez.**' Ça c'est la réponse qu'elle me dit. Je peux faire rien. Je vois, pour ça. En plus qu'il tombe, je vois que les enfants, beaucoup de… comment se dit…De conflits, oui. Et c'est pour moi, je crois que ce n'est pas normal. Je voudrais que mon enfant trouve des amis un peu plus « confiables » (papa Pedro, Schoolpoortwerking). »

Kinderen worden aangesproken op onbetaalde facturen

« R. : **A l'école c'est difficile pour le paiement. Les francophones chaque trimestre ils te donnent une facture. Mais les néerlandophones à la fin ils te donnent une facture globale**. C'est difficile à payer. Et mon fils surtout, j'ai un fils il dit : « Aujourd'hui on va partir au cinéma, si tu ne me donnes pas les 4€ je ne pars pas, moi je ne pars pas. Parce que ça madame elle dit chaque fois : « Ah, S. il faut ramener l'argent, il faut ramener l'argent **». Et je parlais avec l'PMS. Elle a parlé aux enfants. Ça n'a rien à voir avec les enfants. Même moi j'ai parlé avec elle. J'ai dit : « Mon fils n'est pas bien. Tu ne peux pas lui dire ça. Ça n'a rien à voir avec lui. C'est avec les parents**. » Ouai, c'est difficile. Pour… Mon fils, surtout devant les garçons il dit : « Maman pourquoi je paye toujours le dernier ? Pourquoi moi je… ». Mais maintenant qu'est-ce que j'ai dit. J'ai dit : « Tu restes tranquille. Moi je passe à l'école et je paye la madame. » et le deuxième non. Il s'en fout. Lui il me dit : « Mais maman, oui, je suis bien. Maman on doit partir au cinéma. Ne t'inquiète pas maman. Ne paie pas. Je sais que tu n'as pas de l'argent. Tu ne paies pas et moi je ne pars pas au cinéma. Je suis déjà parti et j'ai regardé ce film. Je le connais moi maman. Je le connais. Ne t'inquiète pas ». Oui, c'est comme ça. Il ne va pas mettre la pression. Oui c'est ça. Mais l'autre il dit : « Non, même si on est à côté de l'école, maman l'argent. Maman l'argent pour que je donne à ma madame. L'argent. » **Ça me touche. Ça me touche**. J'aime bien si mon fils il ne parle pas comme ça. Je lui donne l'argent comme les enfants. Il donne à sa madame. Il est content. Il ne fait pas les remarques qu'on paie en retard et parfois on ne paie pas. Parfois madame elle parle avec moi : « Il faut donner cette somme », et comme ça. (mama Rana, Pigment vzw/huis Voyaach). »

Zorgen over de toekomst van de kinderen

« R. : Le problème qui est là, **comme on n'a pas de séjour, on est bloqué. Les enfants vont à l'école, ça c'est bien. Mais après ? Comme il n'y a toujours pas de pays, que vont-ils devenir ?** Ils n'auront pas la possibilité de travailler. Tu vois un peu ? Voilà. Même quand ils vont aller à l'université. Ça sera toujours difficile. Quand on n'a pas de séjour, c'est compliqué. C'est ça le problème. Moi je pense que, vraiment, de ce côté-là, l'état Belge doit quand même voir. Même si vous ne voulez pas donner aux parents, mais les enfants qui sont nés ici, les enfants. Moi, mes enfants je vous dis, si je leur dis même, en tout cas, qu'on doit retourner au Congo. Ils me disent « non, non, non maman. On ne connaît pas ce pays-là, qu'est-ce qu'on irait faire là-bas ? ». Ils ont raison. Ils ne connaissent personne là-bas. Ils sont venus ici trop petit. Eux, leur pays, c'est ici. Ils font l'étude ici, ils ont des amis ici. Ils sont adaptés ici. Donc voilà. C'est ça. (mama Marie, Begijnhofvrienden). »

Kinderen voelen zich niet aanvaard op school

« R. : Quand je vois aussi, quand je regarde avant les personnes immigrées qui sont venues, pourquoi ces enfants-là la majorité n'a pas fait de bonnes études. On voit ça, on voit ça beaucoup. Et je trouve que c'est aussi à cause de ça. **Il n'y a pas beaucoup de dialogue déjà entre les parents et les enfants, et encore entre les parents et l'école. Donc il y a cette chose-là.** Et je trouve qu'avec les enfants, c'est vrai, l'éducation est très importante, le dialogue entre les parents et les enfants est très important, mais il faut aussi trouver une solution à ça. **Avec les enfants, les parents et l'école. Les enfants ne doivent pas avoir peur de l'école. Que faire pour que les enfants aiment les professeurs et l'école. Moi je peux te donner un exemple.** Je suis venue en 2016, mes enfants ne savaient pas parler français. Quand moi j'habitais en Turquie, j'y ai habité 20 ans, et donc on s'est jamais dit qu'on allait retourner, que les enfants ne devaient apprendre le français. Et voilà ils sont venus du coup avec 0 français. La différence que mes enfants ont vu et que moi j'ai vu, les professeurs sont un peu isolés. Donc les professeurs, mes enfants me disaient, les professeurs en Turquie sont plus ouverts, plus à l'aise, plus proche de nous. Mais ici on ne voit pas ça. Il y a un mur entre le professeur et l'enfant. **Donc moi je pense, j'ai fait plusieurs aussi, j'ai parlé avec plusieurs professeurs pourquoi c'est comme ça, mais voilà c'est comme ça** (mama Romana, Feza vzw). »

Digitale kloof bemoeilijkt contact met school

« R. : Quand tu inscris ton enfant, quand tu t'y ne connais pas en internet. Parce que moi l'année prochaine je fais une formation pour internet. J'étais nulle, nulle en tout. Même dans les emails, quand il faut Skype et tout. C'était horrible. Soi-disant on aurait pu avoir un ordinateur. Pendant le confinement. C'est l'école qui nous a vraiment gâté, qui nous a prêté les ordinateurs de l'école où ils ont pu suivre leurs cours à domicile la période

du confinement**. Ah mais M. (schoolpoortwerker) part, on est perdu. Si M. va partir, moi je vais être perdue** (mama Anissa, Schoolpoortwerking)".

7.6 Toegang tot welzijn en zorg

7.6.1 Plan trekken of geen hulp vinden?

Een laatste thema dat we met de ouders bespreken gaat over de toegang tot welzijn en zorg. Het eerste dat ons in de getuigenissen opviel is dat veel ouders hun plan trekken, in het beste geval met wat hulp van familie en vrienden. Dit geldt bijvoorbeeld voor papa Pedro. We kwamen eerder toevallig in contact met hem omdat één van de schoolpoortwerkers ook een sleutelfiguur is in de Latijns-Amerikaanse gemeenschap. Via via via was papa Pedro bij haar terecht gekomen met een vraag voor informatie over het Nederlandstalige onderwijs in Brussel. Maar op deze vraag na, is Pedro iemand die zijn plan trekt. Hij heeft geen wettige verblijfsvergunning, maar een ruim netwerk binnen de Latijns-Amerikaanse gemeenschap. Hij woont samen met een vriend, klust her en der bij en verdient op die manier net genoeg om hier te kunnen blijven, zijn zoon op te voeden en wat geld op te sturen naar zijn 4 volwassen kinderen in Ecuador. Op heel toevallige manier, door een gesprek met een onbekende op de bus, kwam hij te weten dat hij Franse les kon volgen bij Ciré (de Franstalige pendant van Vluchtelingenwerk Vlaanderen). Sinds één jaar volgt hij daar Franse les, maar anders zoekt hij geen toegang tot hulp- of zorgverlening.

We herinneren ons op dit punt een uitspraak van een van de outreachende hulpverleners van het CAW Brussel die we spraken: "De meeste mensen die een probleem ervaren, blijven ermee zitten".

De meeste mensen hebben geen hulpvraag

"R.: De meeste mensen ervaren een probleem in hun leven, blijven daar mee zitten of spreken daar in het beste geval met vrienden of familie over en proberen hun oplossing te vinden, maar hoeveel procent van de mensheid gaat naar een hulpverleningsdienst? Dat zijn er niet zoveel eh, terwijl dat ge **een inloopcentrum hebt waar ge uwe was gaat doen bijvoorbeeld en ge ontmoet daar andere mensen en daar is ook nen hulpverlener aanwezig, die dat bespreekbaar maakt, da's een heel ander verhaal.** Ge gaat werken met mensen dat in problemen zitten zonder dat mensen een hulpvraag moeten hebben. Ja dus preventief werken, dat is eigenlijk heel moeilijk. Eventueel als er hulpvraag is komt dat naar ons maar heel vaak is er geen hulpvraag. Maar dat is iets dat ik al heel mijn carrière, ale ik heb nog nooit gewerkt met mensen die een hulpvraag hebben en ik heb al altijd aan hulpverlening gedaan. ja mensen hebben dat zo niet in hun hoofd van dit is mis en ik wil daar iets aan veranderen. Meeste mensen hebben ook niet het gedacht dat er iets kan aan veranderen, dat is iets dat komt in de loop van een proces, maar als niemand dat proces aangaat. Dat is iets dat wij binnen outreach heel sterk op inzetten eh en dan komt ge tot duurzame resultaten eh (medewerker 1, CAW Brussel)."

Papa Pedro is een plantrekker, die niet per definitie een probleem ervaart in zijn leven. Mami Houda vertelt een ander verhaal, ze trok haar plan, maar had wel wat ondersteuning en hulp kunnen gebruiken. We stelden haar al voor, ze is niet de mama maar de oma van een aantal kinderen die schoollopen op de plaats waar de schoolpoortwerking actief is. Ze kwam 40 jaar geleden naar België in het kader van een gezinshereniging met haar man die als arbeider in Brussel werkte. Ze kreeg hier 4 kinderen en veel kleinkinderen. Ze kan terugblikken op een stukje levensverhaal in België. Ze geeft aan dat de schoolpoortwerking eigenlijk het eerste contact is met sociaal werkers. Het is de eerste keer dat ze zich bijgestaan voelt wanneer ze vragen heeft over de opvoeding en het leerproces van haar kleinkinderen, over administratieve procedures, over toegang tot rechten enz. Ze is al ouder dan 60 jaar. Ze vertelt hierover in het onderstaande citaat. Let op, het gaat dus niet om de huidige situatie anno 2020, maar het citaat illustreert wel dat er een groep ouders is, ook in precaire

leefomstandigheden, die geen hulpvraag formuleren en op die manier eigenlijk nooit in contact komen met gezinsondersteunende initiatieven of andere vormen van hulpverlening.

De sterkte van de schoolpoortwerking, is dat het zich ent op een plaats in het leven van deze gezinnen waar ze d'office wél komen. We laten mami Houda hier aan het woord over 40 jaar geleden, met 4 kinderen en zonder enige professionele hulpverlening, zelfs niet wanneer één van haar zonen voor lange tijd in coma heeft geleden na een ongeval, zelfs niet wanneer ze haar eerste kind na 7 maanden zwangerschap verliest.

Vier kinderen in Brussel opgevoed, nooit enige steun gevonden

« I. : Et voilà on est presque à la fin. Tu as quand même raconté des périodes pendants l'éducation aussi de tes enfants. Que tu t'es retrouvée seule. Et comment tu expliques est-ce qu'il n'y a pas de l'offre dans le quartier de soutien… euh…

R. : A part les voisins. Ça je ne vais pas oublier. Les voisins j'ai eu beaucoup d'aides des voisins aussi. Que des voisins du quartier. C'est la vérité.

I. : Mais pas les professionnels. A l'école vous n'avez pas trouvé de soutien pédagogique ou de social ou…de l'aide professionnelle…

R. : **Ici en Belgique c'est ça qu'on… qui manque.** De… En Hollande, j'ai vu… j'ai de la famille, les frères de mon mari, mes beaux-frères, qu'ils m'ont dit : « Nous quand tu accouches par exemple, l'assistant social est avec toi, l'infirmière est avec toi. Ils t'envoient une dame qui va t'aider à la maison ». J'ai dit : « **Chez nous non. Nous non. On n'a pas ça. Nous n'avons pas ça en Belgique ». Tu accouches, tu rentres, tu fais ton ménage, tu t'occupes de tes enfants euh… C'est ça. Tu n'as pas le temps de te reposer.** Surtout quand tu sors de l'hôpital tu es toujours fat… euh… la fatigue ça revient. Quand tu rentres tu dois préparer, tu dois t'occuper si les enfants sont petits encore tu dois t'occuper de tes enfants. Je n'ai pas eu de soutien de personne quand… c'est ça le problème ici en Belgique.

I. : Ok.

R. : Je ne sais pas moi. C'est moi… moi spécialement je n'ai pas eu de soutien.

I. : Pas du tout. Tu n'as pas eu une offre de… après la naissance.

R. : Quand mon fils il a fait l'accident je n'ai rien…. Pas du tout, pas du tout. (Mami Houda, Schoolpoortwerking, Vrienden van het Huizeke) ».

Het klopt dat ouders zonder wettig verblijf officieel nog minder toegang hebben tot dienst- en hulpverlening in vergelijking met andere ouders. Niettemin lezen we in de getuigenissen van de ouders mét wettig verblijf zoals hier bij mami Houda ook grote aarzelingen en gebrek aan kennis van het aanbod om ondersteuning te vinden wanneer dit nodig zou zijn. We herinneren ons op dit punt de getuigenissen van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers. Zij beschreven naast ouders zonder wettig verblijf, ook een ander profiel van een kwetsbare ouder, met name de ouders die hier aankomen in Brussel en er eigenlijk grotendeels alleen voor staan. Ze komen terecht in een familie, maar hebben verder geen ruimer netwerk binnen bijvoorbeeld een etnisch culturele of religieuze gemeenschap. De school van de kinderen is dan zeker voor thuisblijvende ouders vaak het enige aanknopingspunt met de rest van de Brusselse samenleving.

Het verhaal van mami Houda is zoals we al schreven interessant omdat ze een parcours beschrijft. Ze beschrijft verder in het interview haar wereld anno 2020. Deze speelt zich grotendeels binnenshuis af. Ik sprak haar tijdens de quarantaineperiode en ze gaf aan dat haar dag niet zo gek veel anders verliep dan anders. Iets verder in het gesprek vertelt ze over onbestemde angsten die ze heeft vanaf

de eerste dag dat ze in België is aangekomen. Ze vertelt over een overrompelende grote stad, de vreemde taal en cultuur. Boven op deze ontworteling, verloor ze in deze periode niet alleen haar eerste kind ver weg van steun van haar ouders, maar ook haar broer en zus kwamen om in een tragisch verkeersongeluk. Ze had hen al lang niet gezien, geen naaste familie om samen te rouwen in België. Dit deed haar wereld verkleinen en ook de wereld van haar kinderen. Ze legt het uit als onbestemde angst. Ze wil haar kinderen graag dicht bij haar. Ze mochten van haar niet bij een vriend of vriendin gaan slapen of samen met vrienden op stap. Ze trok zich terug in een veilige cocon. De schoolpoortwerking vergrootte na zoveel jaren haar wereld terug een beetje.

Een leven binnenshuis

« R.: **C'est simple. Moi mes journées sont toujours les mêmes.** La plupart du temps je la passe dans la cuisine. Alors, le matin le petit déjeuner, la vaisselle, s'il y a une machine à laver je la met, préparer le din… euh, le manger à midi, encore faire la vaisselle et ainsi de suite. Bon, moi j'aime bien la cuisine. Moi j'aime bien m'occuper de la maison, de … J'aime bien. Toujours je change. Par exemple, maintenant mon armoire il est là. Alors je vais le mettre dans l'autre côté. J'aime pas rester avec une décoration pour toujours, je dois changer **: Oui, mon mari il m'aide aussi. Il fait la vaisselle, il s'occupe des petits s'ils sont avec eux, s'il sont avec nous.** Parce que je t'ai expliqué l'autre fois, ils ont leur appartement. Alors souvent il descend chez moi et il m'aide. Il m'aide beaucoup. Il me fait l'aspirateur malgré il est malade et moi je ne veux pas le faire souffrir le pauvre. Je dis, il me dit : « Non, toute seule c'est beaucoup pour toi ». Parce que ce n'est pas moi qui m'occupe des courses, de tout. C'est **mon fils qui vient avec moi en voiture. Alors je fais toutes mes courses du mois et voilà**. C'est moi qui m'occupe de toute la maison. C'est moi. (mami Houda, Schoolpoortwerking) ».

Een opeenstapeling van verlieservaringen, geen enkele professionele ondersteuning

« R. : Alors, quand on est arrivé, mon mari a dit, c'est une très belle ville Bruxelles et j'ai dit : « Non ». Moi j'ai pleuré, **j'ai pleuré des mois jusqu'à que j'ai eu mon premier. Quand j'ai eu mon premier enfant, à ce moment-là je me suis dit : « Ça va, je vais m'adapter ».** Bon, j'étais adapté aux gens. Je parlais, je souriais, j'aimais bien la rencontre des gens. **Mais j'avais peur. J'avais peur. Pour sortir mon mari me disais : « Tiens, va sortir faire tes courses ». Je sortais et j'avais toujours peur. Je ne sais pas pourquoi. Toujours peur. Je rentrais, j'étais stressée toujours, toujours peureuse. Angoissée.** J'ai eu mon premier, je l'ai perdu. Et le docteur m'a dit c'est à cause de mon stress. Que tu sais… que tu dois te reposer. C'est pour ça j'ai perdu un enfant. Mon enfant il est mort dans mon ventre de 7 mois. C'était une tristesse. Et surtout quand j'étais hospitalisé il y avaient des visiteurs pour les autres mamans tous les 2 heures qu'ils venaient. C'était à Saint-Jean. A 2 heures qu'ils venaient visiter leurs familles et moi je n'avais personne. Parce que mon mari travaillait. On n'a pas de famille ici. On n'avait pas de famille. C'était que moi et mon mari. Alors je prenais le drap, je le mettais comme ça je m'étouffais en pleurant. Et alors une dame, une gentille dame, marrant, elle venue elle me dit : « Pourquoi tu pleures ». J'ai dit : « Madame, voilà je n'ai personne ici. Quand je vois la visite… ». Normalement euh… c'est mal organisé, **je n'ai jamais eu d'aide, même pas à un moment comme cela.** (Mami Houda, Schoolpoortwerking) »

Een kleine beschermde wereld, kinderen en kleinkinderen liefst heel dichtbij

« R. : Mes enfants, moi je ne les laissais pas. Je ne sais pas. C'est quelque chose que… je sentais que j'ai peur. **Toujours j'avais peur moi. De mes enfants, de fréquenter des amis…** Moi je n'ai pas beaucoup. Et pourtant j'aime bien la conversation, j'aime bien… mais je suis toujours…. Toujours de chez moi, de la maison, toute la journée. Je regarde des choses, j'aime bien le jardin, la préparation du jardin, ça j'aime bien. Jardiner, ça j'aime bien. Moi je suis habituée comme ça. Déjà je suis habituée. C'est pas que je n'aime pas les ami(e)s. J'aime bien que quelqu'un vient chez moi. Et je suis comme ça. Je ne sais pas. J'aime bien que quelqu'un vient me visiter à la maison. Mais comme ça aller chez quelqu'un visiter sans chose, ça non. Je préfère téléphoner. « Allô, comment ça va ? ». Si la personne m'invite, me dit : « vient chez moi ». Ça d'accord. Moi je vais aller. **Je te disais, mes enfants il n'y avait pas des amis, ils n'avaient pas des amis euh…** Chez moi par exemple, pour moi… Pour moi hein, je parle de moi. Les enfants, leurs amis à l'école, pas à la maison. A l'extérieur non. La fréquentation, ça je n'aime pas. Jusqu'à ce qu'ils ont pris un âge que eux ils comprend le bon et le mauvais,

font la différence. A ce moment-là je dis : « Vous êtes libres ». Oui, proche de moi. J'ai été chez un psychologue alors il m'a dit, c'est parce que j'ai perdu mes frères et sœurs et c'est à cause de ça. A cause de ça que je suis beaucoup… Donc mes enfants, par exemple ils demandent. (mami Houda, Schoolpoortwerking) »

Zowel ouders mét als zonder wettig verblijf, blijven soms onder de radar van de hulp- en dienstverlening. Het levensverhaal van mami Houda illustreert dat niet geformuleerde hulpvragen, niet gevonden hulp, soms doen terugtrekken in een kleine wereld waarin men zich alsnog veilig voelt. In het verhaal dat mami Houda ons vertelt, komt veel oud verdriet naar boven, veel verlieservaringen doorstond ze alleen, ver van naasten. We merken op dat dit niet noodzakelijk anders is voor een doorsnee ouder, voor een doorsnee gezin. Mami Houda geeft wel aan dat ze het gemist heeft, dat ze als nieuwkomer eigenlijk nooit haar weg heeft gevonden in het ondersteunings- en hulpverleningsaanbod in België, in Brussel.

7.6.2 Overleven dankzij een netwerk aan laagdrempelige initiatieven

Voor andere ouders, is het wel belangrijk dat ze kunnen terugvallen op een netwerk van ondersteuningsinitiatieven. In het bijzonder voor alleenstaande ouders zonder wettig verblijf met kleine kinderen. Vanuit deze positie, wordt het een stuk moeilijker om 'je plan te trekken'. Vanuit deze positie is het heel moeilijk om zonder ondersteuning te overleven. Zeker wanneer ze niet kunnen terugvallen op een netwerk van familie en vrienden of binnen een etnisch culturele of religieuze gemeenschap.

Ouders zonder wettig verblijf doen een beroep op het OCMW voor een 'medische kaart'. De drempel om de juiste hulp te vinden bij het OCMW is soms hoog. Mama Aya die enkel Marokkaans-Arabisch spreekt krijgt er geen gehoor. Ze heeft wel Spaanse verblijfspapieren en haar man Belgische, toch geraken ze niet aan de juiste informatie en ondersteuning. Ouders zonder wettig verblijf vinden vooral ondersteuning bij laagdrempelige initiatieven zoals het huis Voyaach, de Begijnhofvrienden en andere etnisch culturele zelforganisaties en burgerinitiatieven. Deze laagdrempelige initiatieven zijn plaatsen waar ze bijvoorbeeld hulp vinden voor de materiële deprivatie waarmee ze worden geconfronteerd, ze vinden er informatie over hun toegang tot grondrechten en mensenrechten en de medewerkers verwijzen hen ook door naar andere sociale dienst- en hulpverlening, mocht dat nodig zijn. Mama Marie vertelt hoe het voor haar werkt: ze doet een beroep op een netwerk aan contacten van laagdrempelige initiatieven om verschillende vormen van ondersteuning bij elkaar te sprokkelen.

Hulpverlening bij OCMW niet toegankelijk

« R. : **Et le CPAS non, ils ne nous aident pas**. D'abord il nous a dit quand vous aurez la carte belge, je vous aiderai pour le loyer et les charges mais au final rien du tout, même la carte médicale il a pas voulu me la faire, j'avais mal à une dent je souffrais beaucoup et il n'a pas voulu m'aider. Et maintenant qu'on a la carte belge, ils nous ont dit vous vous êtes européens on ne peut pas vous aider. C'est bizarre tout ça. **On a les papiers espagnols et belges et ils ne nous aident quand même pas. Comme on ne sait pas communiquer avec eux en français, ils ne savent pas nous aider.** Je vais demander à R, mais elle m'avait dit que comme on avait reçu la mutuelle ils n'allaient plus nous aider. Et au niveau des aides je ne sais pas, je vais demander à R. Mais bon maintenant on a carrément peur d'aller chez eux. J'ai reçu plusieurs factures de l'école que j'ai déjà payé, et ils m'ont encore envoyé 75€ je ne savais pas pourquoi, et R. est partie parler avec eux et ils ont que normalement c'est le CPAS qui devait payer, donc on est partis revoir l'école mais c'était déjà fermé (coronavirus). **C'est difficile de revendiquer ses droits quand on ne parle pas la langue**. Je vais attendre qu'ils retournent à l'école parce que la secrétaire c'est une marocaine et je vais parler avec elle parce qu'ils ont changé le directeur, et les profs aussi ils les ont changés. R. est en train de chercher une école de vacances pour les enfants parce que tu dois chercher à l'avance, et il n'y a plus de place, ça serait bien pour les enfants d'aller jouer là-bas et passer l'après-midi là-bas. Ça serait bien d'avoir l'aide du CPAS car une amie m'a dit qu'ils lui ont achetée une machine

à laver, lui ont réparée la maison, etc. Mais comme on ne sait pas communiquer avec eux, ce n'est pas possible. (mama Aya, Pigment vzw/Huis Voyaach, vertaald uit Arabisch).

Een netwerk van laagdrempelige initiatieven om te overleven

« R. : Les organisations sociales : CPAS, Pigment, Voyaach, l'organisation de Père D. C'est très important tout ce réseau. Parce qu'au CPAS on a quand même la carte médicale, ça nous permet quand même de nous faire soigner, c'est ce qui est important aussi. Avec Voyaach aussi, ce qu'ils nous donnent, leurs activités, ce qu'ils font, c'est aussi important. Problèmes ? Je vais seulement là-bas. Et vous trouvez qu'il y a une grande différence chez ces organisations comme Pigment ou Voyaach avec des grandes organisations, par exemple le CPAS ? **La différence est que le CPAS, là-bas, pour nous c'est juste la carte médicale.** La carte médicale, Pigment ne peut pas nous la donner. Comme j'ai dit, il faut des choses qu'eux ils peuvent faire. **Les choses qu'ils ne peuvent pas faire, ils vous dirigent quand même**. Voilà, le CPAS tu es dans quelle commune, tu vas dans telle commune, tu demandes ça, ça, ça. Si la personne ne connaît pas, elle vous guide quand même. **Elle ne nous donne pas des cartes mais elle vous guide pour comment faire pour avoir la carte médicale. C'est ça. Mais pour aider avec d'autres choses, le CPAS ne fait pas**. Mais à Pigment eux ils peuvent. Là ils peuvent, comme j'ai dit tout à l'heure même pour les fournitures des enfants. Même avec de l'argent comme ça où vous pouvez payer d'autres frais pour l'école, ou même acheter des baskets pour les enfants. Tout ça, Père D. nous donne chaque année. Il donne quand même quelque chose pour les enfants. (mama Marie, Begijnhofvrienden)»

7.6.3 Laagdrempelige initiatieven: sterk in het ondersteunen van veerkrachtige houdingen en handelingen

In vorig hoofdstuk merkten we op dat sommige eerstelijnswerkers en vrijwilligers meer dan andere zowel een kwetsbare als veerkrachtige ouder definiëren op een relationele dimensie. Kwetsbaarheid definiëren ze niet alleen relatie tot een hoog niveau van materiële deprivatie, maar ook in relatie tot een "gekwetste binnenkant". Deze binnenkant vertaalt zich in een negatieve representatie van de blik van de ander, in een zich terugtrekken in de eigen 'veilige' wereld, in het soms ontbreken van zelfvertrouwen. De gekwetste binnenkant kan een veerkracht in beweging verhinderen.

De meeste eerstelijnswerkers en vrijwilligers die een sterk relationele definitie van veerkracht en ook kwetsbaarheid hanteren, zijn actief in wat we laagdrempelige plaatsen kunnen noemen. Dit zijn ondersteuningsinitiatieven die gemakkelijk toegankelijk zijn. Vaak richten ze een breed onthaal in waar mensen met een waaier aan uiteenlopende vragen of noden terecht kunnen. Ze hanteren daarbij geen wachtlijsten, inschrijvings- of administratieve procedures en formuleren ook weinig voorwaarden om aan de activiteiten te kunnen deelnemen. Het ontbreken van een wettig verblijf is vaak geen obstakel.

Naast de hulp die deze plaatsen bieden bij het vinden van huisvesting, het uitputten van sociale grondrechten en mensenrechten, werken ze ook vaak aan de gekwetste binnenkant van de ouders.

Laagdrempelige plaatsen vinden we zowel terug onder de formele als informele actoren. Het huis Voyaach en de familiegroep die er plaatsvindt functioneert met behulp van overheidssubsidies. ADIB, Les Albelges en de Begijnhofvrienden, zijn ook zo'n laagdrempelige plaatsen maar krijgen weinig tot geen subsidies.

We laten een aantal ouders aan het woord over het activiteitenaanbod van een aantal van deze plaatsen en de impact die ze ervan ervaren op hun welzijn. Mama Rana vertelt hieronder hoe deelnemen aan de familiegroep de stress die ze in haar dagelijks leven ervaart, sterk verlaagt. Mama

Sanaa vertelt over het proces van emancipatie dat ze doormaakte door deel te nemen aan de activiteiten van ADIB (Action et Dialogue Bruxelles). Voordat ze deelnam, leefde ze teruggetrokken en in een kleine wereld. Via via kwam ze bij ADIB terecht en ze bloeide er helemaal open. Ze verruimde haar leefwereld, sociaal netwerk en durft nu gewoon meer uitleg te vragen wanneer ze iets niet begrijpt. Ze voelt haar bekwaam en zelfzeker. Het gemeenschapshuis van de Begijnhofvrienden vervult ook een gelijkaardige functie. Mama Lila vertelt hoe ze er kan herbronnen, hoe de priester die ze er ontmoet zin heeft gegeven aan haar leven en hoe ze zich op die manier versterkt voelt. Mami Houda vertelt in een volgend citaat over haar ervaringen in de chitchat-groep (een praatgroep) die de schoolpoortwerkers organiseren. Ze wisselen op zo'n chitchatbijeenkomst informatie uit over het groeipakket bijvoorbeeld of over de coronatoeslag. Maar het is ook een moment van onderlinge steun, van onderlinge verbondenheid. Mami Houda vertelt in het citaat hoeveel deugd haar dit doet.

Onderling uitwisselen in de familiegroep verlaagt de stress

« R. **Euh, moi quand je viens ici dans le 'familiegroep' je me sens bien. Un peu stressée. Je me déstresse ici. Je suis…. Surtout quand on a… quand on avait des réunions et tout je me sens un peu bien.** Un peu soulagée. Parce que on parle de nos enfants, de nos problèmes, de la fatigue de la journée. On parle de tout. Et ça te fait du bien. Ouai. Tu peux demander les droits ou quelque chose… beaucoup de choses ici. S'il y a quelqu'un qui est nouveau ici il ne peut pas parler à la fin. Mais après il va s'habituer avec les familles il parle tout. Surtout quand ils savent [que] toutes les familles ici ils sont sans les papiers. Ils sont dans la même situation, ils peuvent parler. Oui, on vient deux fois par mois. Mais après quand c'est fini est-ce que les mamans elles, à l'extérieur, elle se … C'est le moment et après chacun part à sa maison. Oui, chacun il a ses problèmes, il a ses pressions et… (mama Rana, Pigment vzw/Huis Voyaach) »

Emancipatie en empowerment

« R. : La première, je connais ma copine qui était ma voisine en Espagne. C'est ma copine là-bas. Alors quand je suis venue ici alors j'ai contacté avec elle et elle m'a dit M. regarde j'ai une mi-sœur là-bas. Tu peux contacter avec eux. Alors j'ai contacté avec N. Après F., K., L. Alors M. elle est venue ici. Alors elles ont fait rentrer moi avec eux dans « ADIB », association « ADIB ». Alors j'ai fait comme ça. Une réunion je suis là. Une fête j'aide, à préparer à manger et tout ça. C'est tout, c'est comme ça. Si je n'ai pas de travail je viens ici. Si j'ai mon travail je ne peux pas venir parce que c'est comme ça. Alors c'est beaucoup de choses. Parce que moi quand j'étais, et tout ça je suis comme ça fermée à la maison, ou travail et la maison. **Mais quand je suis venue ici à « ADIB » j'ai trouvé beaucoup de choses. J'apprenais beaucoup de choses. Alors, comme je dis, mes yeux ont vraiment ouvert [à] beaucoup, beaucoup de choses pour moi. Alors moi, avant j'étais fermée. Où j'étais ? Je ne connais plus ça. Alors c'est nouveau pour moi. Oui, parce que moi je n'étais pas… je ne faisais pas de relation avec les femmes ou parler comme ça. Ou je parle devant la caméra ou je suis comme ça, j'ai fait quelque chose devant beaucoup de gens. Alors quand je suis à « ADIB » alors je fais la fête. Même je danse et je parle avec les gens, avec les hommes. Même, moi je ne parlais pas avec les hommes, [c'était] comme un choc pour moi. Tu connais ? Maintenant non ! Je parle avec les hommes. Je fais des choses. Si j'ai quelque chose je le dis, je le partage. Si je ne comprends pas quelque chose je dis explique-moi bien pour comprendre.** Alors je veux, je veux comprendre, je veux savoir, je veux apprendre beaucoup de choses. C'est pour ça que je suis bien comme ça. Mon cerveau ça commence à travailler. Oui, oui. Quand on me dit : « Est-ce que tu as quelque chose à dire ? Est-ce que tu proposes quelque chose ? Est-ce que tu veux dire quelque chose ? Une parole ou quelque chose de différent pour… à dire ? ». Moi je dis « Oulala…… oh je vais donner quelque chose ». Alors quand je dis quelque chose [je pense] : « Ah oui ils ont accepté ma proposition ou ce que j'ai dit. Oulala, c'est quelque chose ! ». Alors je suis très contente de moi, comme ça. **Je me sens très contente et, comme ça, tranquille… Comme une relaxation de mon corps. Parce que quand tu parles avec quelqu'un et tu dis quelque chose et il accepte alors tu es comme en relaxation. Comme quand tu sors d'un sauna**. Comme quand tu fais un grand massage alors c'est bon tu as donné quelque chose. Tu as reçu une confirmation.

L'échange humain. Même maintenant, quand je sors marcher ou même un coin que je ne connais plus je ne sens pas peur. Parce qu'alors je pars. Il faut que je cherche. Il faut que je trouve… (mama Sanaa, ADIB)

Warmte en zingeving in religieuze gemeenschap

« R. : J'ai connu Père D. par le canal de sages-femmes à Saint-Pierre. Donc c'est elles qui m'ont mise en relation et elles qui m'ont accompagnée jusqu'ici. Oui et aussi je reçois l'aide médicale urgente du CPAS. J'ai une carte AMU en cas de santé, si j'ai un problème, je sais me rendre à l'hôpital. Donc le CPAS m'aide à ce niveau. Il y a aussi Aquarelle, c'est pour le bébé, pour les massages, pour les jouets pour enfants, voir d'autres mamans. Parfois même s'il y a des vêtements, ils peuvent vous en donner pour le bébé, quand il y en a. C'est un peu ça. Parce que c'est ma première fois que je vis avec des personnes que je ne connais, donc il m'a expliqué comment cela se passait, le règlement, ce qu'il fallait faire, ce qu'il ne fallait pas faire. Voilà, voilà, voilà. Bon, puisque moi je suis aussi catholique de religion, moi ça ne m'a pas paru étrange. Parce que l'église aussi il y a des activités, vous travaillez aussi avec des personnes que vous ne connaissez pas. Donc je me suis dit : ok si auparavant j'ai eu à travailler avec des personnes que je ne connaissais pas, c'est aussi possible de vivre avec des personnes que je ne connais pas. **Voilà on va s'y faire. Maintenant c'est une famille, on se plaît bien, on discute, on essaie d'en parler, de beaucoup de choses dans la journée. Oui, le contact est vraiment bon. Il n'y a pas à se plaindre à ce niveau. Le contact avec Père D., comment c'est important pour nous. C'est important parce qu'il a donné un sens à ma vie en Belgique. C'est tout ce que je peux dire. Il a donné un sens à ma vie en Belgique**. Si ça n'avait pas été lui, je ne serais vraiment, vraiment pas quoi faire. Oui, il a vraiment donné un sens. Il a été un pion, ou alors une pièce vraiment nécessaire pour ma vie en Belgique. L'organisation de Père D.? Si. Si l'occasion me le permet ou si on me donne l'opportunité d'apporter aussi une aide, je n'hésiterai pas. Parce qu'on dit que quand tu reçois, il faut aussi donner si tu peux. (mama Lila, Begijnhofvrienden) »

Versterken van welzijn van ouders

« R. : Ah, je… le *Chitchat* (praatgroep van schoolpoortwerking) j'aime bien. **On change un peu les idées. On écoute les autres… en écoutant les autres, les problèmes des autres, la vie des autres…ça j'aime bien. Et, quand je rentre à la maison je rentre avec une joie, euh, magnifique.** Je dis :« J'ai passé une belle journée ». Ça j'aime bien. Donc les échanges. Oui. M. elle est magnifique. Oui oui oui, oui oui oui, elle est très très… Fin elle est magnifique, quoi. Ouai ouai, c'est sûr. »
« I. : Et combien des années tu suis déjà le chitchat. »
« R. : C'est la première année. C'est la première année. Ok. Oui, parce que ma petite fille elle vient de commencer… non ça ait 3 ans. Maintenant, non… Qu'est-ce que je raconte-moi. Maintenant ma petite fille elle a 5 ans. Alors, depuis qu'elle a 2 ans et demi j'étais allée. Ça fait à peu près 2 ans et demi hein. 2 ans et demi que je suis à l'école, que je suis *Chitchat* et… Et ça facilite le contact avec l'école. (Mami Houda, Schoolpoortwerking, Vrienden van het Huizeke) »

7.6.4 Brugfiguren: schoolpoortwerkers haken in op de leefwereld van de ouders

We vermelden doorheen dit stuk over de stem van de ouders al meer dan eens de rol van de schoolpoortwerkers. We zien ze als brugfiguren die de zorg voor ouders in precaire leefomstandigheden heel nabij brengen. Ze zijn aanwezig op de vaak enige 'publieke' plaats waar deze ouders passeren. De kinderen en de school van de kinderen staan niet alleen centraal in hun tijdsbesteding, ze staan ook helemaal bovenaan de prioriteitenlijst. De bezorgdheid over de impact van de precaire leefomstandigheden op hun welzijn staat helemaal vooraan in hun gedachten.

Ik kan niet slapen omdat ik me zorgen maak over de kinderen

« R. : Oui ça me fait beaucoup de souci. Comme ça je vous ai dit que parfois je préfère sortir, parce que si je reste, c'est toujours les mêmes problèmes qui viennent. **Il y a des fois la nuit comme ça où je ne dors pas, je n'ai pas sommeil, je commence à raisonner « comment faire pour avoir les papiers ici ? ». Maintenant l'enfant doit faire ça mais il ne peut pas parce qu'il n'a pas de séjour. C'est ça. C'est une autre souffrance quotidienne : le manque de papiers.** (Mama Marie, Begijnhofvrienden) **»**

De schoolpoortwerkers haken door hun aanwezigheid aan de schoolpoort in op de leefwereld van de ouders. Aan de schoolpoort passeren ouders die elders afhaakten of nooit over drempels heen geraakten. Ze worden aangesproken op hun nummer 1 prioriteit: de zorg voor en betrokkenheid op de kinderen. Het is een uitgelezen ingangspoort om ook aan andere welzijnsvragen te raken en de toegang tot sociale grondrechten te versterken. Verschillende citaten onderstreepten de appreciatie van de ouders voor de schoolpoortwerkers. Ze boezemen veel vertrouwen in, worden gezien als één van hen en worden tegelijk geprezen voor hun professionaliteit en de concrete impact van hun ondersteuning op de leefbaarheid in het gezin en van de verschillende gezinsleden. Mama Anissa vertelt over de weg die haar dochter aflegde. Ze ging door een heel moeilijke periode, was tijdens een pauze op een muur geklommen en had zichzelf op die manier in gevaar gebracht. De schoolpoortwerkers hebben met dit gezin een heel parcours afgelegd, doorverwezen naar een Centrum voor Geestelijke Gezondheid in Brussel. Ze zijn nu op een punt gekomen dat mama Anissa er gerust in is. Voordien had mama Anissa maar zelden over de problemen in het gezin gesproken, de schoolpoortwerkers zetten een positief proces in gang. Ze vertelt ook hoe de schoolpoortwerkers helpen om haar noden te vertalen in concrete hulpvragen en op die manier helpt de brug te slaan naar de regulieren hulpverlening.

Versterken van welzijn van de kinderen op school

« R. : Et comme il y a eu l'histoire, là, où ma fille est allée le long du mur, quand la maitresse l'avait mise à la porte. Ah oui, c'est dangereux quand même ce qu'elle a fait. Là, stop. Et c'est là que directement il y a eu un psychologue, on a trouvé un psychologue de R.. Et ça a quand même duré 6 mois. Non, non dès qu'il y a eu l'accident là, cette histoire que je vous dits directement il y a eu le psychologue. Il faut un accident pour que ça parte. Et avec M. donc… J'ai observé la différence maintenant qu'elle est suivie par R. Ah oui, quand il y a quelque chose qui va mal et qu'elle a envie de m'en parler et que je n'ai pas de réponse, je ne lui dit « attends quand on va aller chez H., tu pourras en parler là-bas ». Elle, elle parle seule. Et moi je parle avec C. Et parfois on se recoupe C. et H. et on fait, on parle de ce qu'on a dit, qui allait mal, le mal de ma fille. **Maintenant je ne m'inquiète plus. Parce que je la déposais à l'école, au début j'avais peur d'aller à l'école et d'entendre ce qu'ils allaient encore me dire, qu'est-ce qu'elle a encore fait ou quoi. Maintenant, non. Comme ils connaissent bien le problème et tout, non. Ils me disent quand ça va mal, mais quand ça va bien ils me le disent aussi**. Et il y a eu aussi STOP qui m'a beaucoup aidé. (Mama Anissa, Schoolpoortwerking) **»**

De schoolpoortwerkers 'vertalen'

« R. : **M. traduit. Donc M. m'a beaucoup aidé en traduisant, en parlant en ma faveur, en allant bon, comme avec C. et H. C'est avec elle qu'on a eu les premiers rendez-vous**. Le CLB aussi, le jour où elle a eu, quand ils ont voulu lui faire doubler la 2e année, j'ai dit non, le bulletin que vous me montrez là ce n'est pas de ma fille. Parce que moi je fais le travail à la maison, et maintenant c'est le contraire, je fais le travail à la maison avec elle, elle ne travaille pas bien, et avec l'école elle travaille mieux. Voilà. (mama Anissa, Schoolpoortwerking)"

7.7 Besluit: de stem van de ouders

We wilden in deze studie de stem van de ouders aan bod laten komen. Het was een moeilijk proces, door gebrek aan onderzoekscapaciteit en middelen, met daar bovenop de moeilijke veldwerkomstandigheden die de coronacrisis met zich meebracht.

Opvallend in de verhalen is de impact van dak- en thuisloosheid, van onstabiele en ontoereikende huisvesting op de leefbaarheid in de gezinnen en voor de gezinsleden. Het is naar aanleiding van een gesprek over ontoereikende huisvesting dat ouders beginnen vertellen over spanningen tussen de gezinsleden, over het onwelzijn van de gezinsleden, over problemen met stress, depressie en nervositeit. De stem van de ouders klinkt hier op eenzelfde toonhoogte als de stem van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers. Huisvesting en de problemen daarrond is een belangrijke stressfactor voor gezinnen in precaire leefomstandigheden.

De verhalen van de ouders geven ons een kleine hint van een manier waarop ook in heel slechte huisvestingscondities de negatieve impact op het welzijn van de kinderen kan worden beperkt. We lazen een mooi fragment waarin mama Rana spreekt over een open en transparante, oplossingsgerichte en hoopvolle communicatie met haar kinderen, ze illustreert vervolgens een proces van zingeving bij één van haar kinderen. Zelfs aan een heel slechte woning, die veel te klein was voor het gezin van 6 personen, waar de buren zich vijandig opstelden en de huisbaas hen uit angst voor politie uiteindelijk aan de deur zette, zelfs over deze periode in de familiegeschiedenis koestert haar zoon positieve herinneringen en integreert hij ze in een coherent verhaal over hun familie.

Mama Rana geeft ons een hint, dat klopt, de empirische bewijsvoering is niet overweldigend. Niettemin lezen we veel veerkracht in de manier waarop ze met haar kinderen omgaat en communiceert. Ze slaagt er bijzonder goed in om het perspectief van haar kinderen in het gesprek te brengen, op een manier dat je het gevoel krijgt ook met de kinderen te hebben gesproken. Ze evoqueert letterlijk gesprekken met haar kinderen.

Het zou verder moeten worden verkend, maar we lezen hierin, dat het ondersteunen van een open, hoopvolle en oplossingsgerichte communicatie tussen ouders en kinderen een goed idee zou kunnen zijn. Er zijn in Brussel verschillende praatgroepen voor ouders. Het lijkt interessant om daarnaast ook te experimenteren met praatgroepen waaraan zowel ouders als kinderen kunnen deelnemen.

Wat eveneens opvalt in de gesprekken met de ouders is dat het kindperspectief erg centraal staat in de beleving van de ouders. Hun dagelijks leven is georganiseerd rond de kinderen. Ze slagen er bovendien in, om in hun dagelijkse routine, het hoge niveau van materiële deprivatie voor de kinderen op de achtergrond te houden. De bezorgdheid om het welzijn en de toekomst van de kinderen staat steevast helemaal bovenaan de prioriteitenlijst. Dit staat in contrast met de beleving van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers die vaak het gevoel hebben eerst een reeks problemen van de ouders te moeten aanpakken vooraleer er ruimte genoeg is om te beginnen werken rond de ouder-kindrelatie en het welzijn van de kinderen. Dit contrast toont aan dat het misschien toch mogelijk is om tegelijk de leefomstandigheden van het gezin te stabiliseren en de ook rond de kinderen te werken. De manier waarop dit best gebeurt, laten we hier open. We laten het over aan de hulpverleners zelf om daar verder over na te denken: wat en hoe.

We observeren wel dat de schoolpoortwerking vanuit dit perspectief een goede Brusselse praktijk is. Niet alleen bereikt ze ouders voor wie de drempel tot de reguliere hulpverlening soms te hoog is. De getuigenis van mami Houda is hier treffend. Een heel leven vond ze op geen enkel moment in haar

levensloop de ondersteuning en hulp die ze eigenlijk broodnodig had, tot ze de schoolpoortwerkers tegenkomt nu ze een stuk van de zorgen voor een aantal van haar kleinkinderen opneemt. De schoolpoortwerkers haken bovendien naadloos in op de leefwereld van de ouders: ze vertrekken van een betrokkenheid en bezorgdheid over de kinderen en de schoolloopbaan van de kinderen, daarna komen er al snel andere welzijnsvragen.

Laagdrempelige initiatieven zijn boeien in het leven van ouders in precaire leefomstandigheden en in het bijzonder van ouders zonder wettig verblijf en kleine kinderen. Het gaat zowel om initiatieven die ontstaan in de schoot van gesubsidieerde organisaties als om etnisch culturele zelforganisaties, burgerinitiatieven en religieuze gemeenschappen. Zonder deze initiatieven zouden sommige gezinnen niet overleven.

De staal van ouders was beperkt, er waren maar enkele organisaties bereid om ons toe te laten in hun werking om ouders aan te spreken en interviews af te nemen. We hoorden de ouders daarom over een beperkt aantal sociaalwerkpraktijken. Daarom keren we in het volgende hoofdstuk terug naar de gesprekken met de eerstelijnswerkers. Naast de Begijnhofvrienden komt in deze gesprekken ook Woningen123Logement aan bod. Naast Pigment vzw, ADIB, Feza vzw en het Meervoud spraken we met nog met eerstelijnswerkers van een aantal andere laagdrempelige initiatieven zoals bijvoorbeeld het Huis der Gezinnen, KOALA en enkele andere etnisch culturele of religieuze zelforganisaties en religieuze gemeenschappen. Naast de schoolpoortwerkers spraken we ook met andere brugfiguren, zoals bijvoorbeeld met Le Foyer. We spraken ook met medewerkers van Kind en Gezin en een gezinsondersteuner van het project Ketjes in Brussel. Ook zij nemen een brugfunctie in tussen de leefwereld van de ouders en het ruimer aanbod aan dienst- en hulpverlening.

Het zijn allemaal stuk voor stuk sterke actoren op het Brusselse terrein. We willen hiervan vertrekken en in eerste instantie al noteren wat zij vinden dat goed werkt, wat er beter kan en waar de knelpunten liggen. Om van daaruit te vertrekken en verder na te denken over mogelijk concrete acties om in Brussel de ondersteuning aan precaire gezinnen te versterken.

8 Zoeken naar de sterktes van het Brusselse terrein

8.1 Inleiding: Veldwerk met het oog op het detecteren van goede praktijken

8.1.1 We bezoeken een divers staal aan Brusselse praktijken

Een belangrijke doelstelling van dit project is het identificeren van een aantal sterktes van het Brusselse terrein. We willen van deze sterktes vertrekken om een aantal veranderingen op het terrein te initiëren. Het identificeren van de sterktes moet een voorzet geven.

De getuigenissen van de Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers en de stem van de ouders geven ons al een beeld van het Brusselse terrein. Het beeld is niet volledig. De Franstalige initiatieven ontbreken in onze kwalitatieve bevraging. We spraken met enkele burgerinitiatieven, zelforganisaties en religieuze gemeenschappen, maar vatten daarmee niet de diversiteit die er is aan informele actoren die activiteiten en ondersteuning organiseren voor gezinnen in precaire leefomstandigheden. Het beeld is wel stevig. We spraken zowel met de eerstelijnswerkers en vrijwilligers, als met de ouders. We spraken met een waaier aan uiteenlopende Nederlandskundige eerstelijnsorganisaties en bereikten een aantal burgerinitiatieven, etnisch culturele zelforganisaties of religieuze geïnspireerde organisaties.

In het najaar 2020 organiseerden we een ontmoetingsdag voor zowel de formele als de informele actoren die gezinsondersteunende activiteiten organiseren. Hierop waren een aantal actoren aanwezig die we nog niet hadden gesproken. Zij vulden de interviews die we afnamen verder aan met interessante getuigenissen en bijkomende informatie. Er waren in totaal 30 personen aanwezig. Het merendeel van de aanwezigheden hadden eerder al deelgenomen aan het onderzoek. Dat was ook de opzet van de ontmoetingsdag: om uit te wisselen over de eerste onderzoeksresultaten en samen al een eerste voorzet te geven voor de zoekconferentie in januari 2021. Enkele stemmen waren nieuw. Er was een medewerker en stagiair van Kuumba vzw (het Afrikaans-Vlaams huis in Brussel), twee vrijwilliger van AETCIS of de Vereniging voor Integratieve en Communautaire therapie in België, er was een medewerker van de Brusselse Braziliaans Jiu Jitsu Academy en een vrijwilliger bij Stapsteen. We zullen concreet in onze bespreking van Brusselse (goede) praktijken ook naar deze actoren verwijzen.

8.1.2 Alle praktijken die we ontmoeten zetten sterk in op het stabiliseren van de leefomstandigheden van de gezinnen

Sociaalwerkpraktijken in Brussel ondersteunen de veerkracht van de gezinnen op uiteenlopende manier. Veel praktijken investeren een groot stuk van de begeleidingstijd in het ondersteunen van de gezinnen om hun toegang tot sociale grondrechten en mensenrechten te versterken. Een groeiende groep gezinnen in Brussel wordt met een hoog niveau van materiële deprivatie geconfronteerd. De noden van deze gezinnen zijn hoog, multiple en complex. Er moeten voor deze gezinnen vaak oplossingen worden gezocht voor zeer dringende problemen. Soms dreigt dakloosheid voor het gezin, soms is er niet genoeg budget om eten, kleding of luiers te kopen en soms hebben ouders geen verblijfsvergunning of zoeken ze hulp om toegang te krijgen tot een leefloon of tot het kindergeld waarop ze recht hebben of nog soms doen alle drie deze situaties zich tegelijk voor. Een kwetsbare ouder zo herinneren we ons uit een eerdere analyse wordt niet geheel verwonderlijk door veel Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers, voornamelijk op deze as gedefinieerd. Een kwetsbare ouder is in hun definitie in eerste instantie een ouder die onvoldoende toegang heeft tot

sociale grondrechten en mensenrechten én die in materieel zeer precaire omstandigheden leeft. Veel sociaalwerkpraktijken in Brussel focussen in hun begeleiding van gezinnen dan ook sterk op het stabiliseren van de (materiële) leefomstandigheden van gezinnen. Dat is geen sinecure, zeker gezien de huisvestingscrisis in Brussel. Het zoeken naar huisvesting voor precaire gezinnen doet eerstelijnswerkers en vrijwilligers soms botsen op grenzen aan creatieve oplossingen. Niet zelden moeten ze in het zoeken naar oplossingen ook uitwijken naar informele initiatieven, zoals huisvesting in de schoot van religieuze gemeenschappen. Het zoeken naar toegang tot huisvesting, naar toegang tot basisnoden en rechten neemt een behoorlijke hap uit de begeleidingstijd.

In de getuigenissen van de ouders lezen we het belang hiervan. Veel ouders proberen in eerste instantie hun plan te trekken, eventueel met behulp van vrienden, familie of een persoonlijk sociaal netwerk in de buurt of binnen een etnisch culturele of religieuze gemeenschap. Het is vaak via brugfiguren en op laagdrempelige plaatsen dat deze gezinnen toegang krijgen tot meer professionele ondersteuning, begeleiding en sociale dienstverlening. Deze brugfiguren en laagdrempelige plaatsen vinden we zowel binnen het gesubsidieerde organisaties die voor deze functie worden erkend en gefinancierd als binnen het circuit van burgerinitiatieven, zelforganisaties en religieuze gemeenschappen.

8.1.3 Sommige praktijken zetten sterk in op de 'expressieve' dimensie van veerkracht

Naast het stabiliseren van de materiële leefomstandigheden van het gezin, investeren sommige Brusselse sociaalwerkpraktijken ook in het versterken van de 'gekwetste binnenkant' die ontstaat in reactie op processen van sociale uitsluiting of discriminatie. Een aantal sociaalwerkpraktijken zetten daar expliciet op in. We lezen bijvoorbeeld dat zelforganisaties sterk inzetten op empowerment en emancipatie via sociaal artistieke projecten en door deelnemers te ondersteunen in het vertellen van hun levensverhaal. De motivatie om een zelforganisatie op te richten, is vaak het gevolg van het parcours dat men zelf als migrant in Brussel, in België heeft afgelegd. Men wil een ondersteuningsaanbod bieden of activiteiten organiseren die mensen met een gelijkaardige ervaring, kunnen helpen. De affiniteit met de leefwereld van de ouders en gezinnen die ze bereiken, is hierdoor ook heel sterk. Deze organisaties blinken uit in het werken in vertrouwen en nabijheid.

Maar ook de gesubsidieerde organisaties die hierrond een sterke traditie en visie hebben ontwikkeld, werken aan het versterken van een 'gekwetste binnenkant', aan emancipatie en empowerment. We verwijzen hier bijvoorbeeld naar de Verenigingen waar Armen het Woord Nemen en ook aan de initiatieven van Samenlevingsopbouw. Deze startten overigens in een ver verleden als een burgerinitiatief en een zelforganisatie. De materiële deprivatie in Brussel is dusdanig hoog, dat de expressieve dimensie van veerkracht al eens op de achtergrond komt, zeker wanneer het belang ervan niet centraal staat in de missie van de organisatie. Dit geldt ook voor het kindperspectief. Door het hoog niveau van materiële deprivatie kan de aandacht voor de ouder-kindrelatie en voor de leefwereld en het welzijn van het kind al eens op de achtergrond geraken. Niettemin blijkt uit de gesprekken met de ouders dat de impact van de leefomstandigheden van het gezin op de kinderen voorop staat in hun beleving.

In principe zou het dus mogelijk zijn om op beide of zelfs alle drie de assen tegelijk te werken: zowel ondersteuning bieden voor de materiële leefomstandigheden én tegelijk de aandacht voor het kindperspectief op de voorgrond houden én de expressieve en relationele dimensie van de veerkracht van de ouders versterken.

Uit voorgaand onderzoek (Thys et al., 2004) op basis van levensverhalen van mensen die in armoede waren opgegroeid, leerden we dat het verschil tussen zij die als volwassene aan armoede wisten te ontsnappen en zij die in een gelijkaardige situatie van armoede waren terechtgekomen voor een belangrijk stuk ligt in het al dan niet voorkomen van meervoudige positieve breukmomenten. Dit type breukmomenten kenmerkt zich door het samenkomen (op één moment) van zowel structurele kansen (zoals opleiding, vorming, job) én wat we toen een expressieve dimensie noemden, maar hier nog het best zouden omschrijven als een versterking van veerkrachtige houdingen en handelingen.

8.1.4 Niet zoeken naar hoe de ideale praktijk er moet uitzien, maar naar Brusselse sterktes: Brugfiguren en laagdrempelige plaatsen

Mieke Groeninck en haar collega's (2019) identificeren op basis van hun analyse van de elementen van veerkracht die de ouders zelf naar voren schuiven, een aantal kenmerken van goede praktijken om die veerkracht te ondersteunen. De praktijk moet laagdrempelig zijn en tempo-respecterend, door noden gestuurd, krachtgericht en autonomieversterkend, divers-sensitief, praktisch en ervaringsgericht, lokaal en integraal. Dat is een mooie opsomming en we herkennen deze elementen als belangrijke ingrediënten voor een goede praktijk. In dit project willen we zo concreet mogelijk zijn en in plaats van modellen naar voren te schuiven, eerst goed observeren welke (goede) praktijken al in Brussel aanwezig zijn en hoe zij als opstap kunnen worden gebruikt om het Brusselse terrein verder te versterken en om op die manier uiteindelijk de oplossingsstrategieën voor gezinnen in precaire leefomstandigheden te verruimen.

We kwamen bijvoorbeeld heel wat voorbeelden tegen tijdens ons veldwerk van eerstelijnswerkers en vrijwilligers die functioneren als brugfiguren en die daarbij laagdrempelig werken, noden gestuurd, krachtgericht en autonomieversterkend enz. We bezochten ook verschillende laagdrempelige plaatsen, die in eerste instantie gericht zijn op ontmoeting, preventief werken en ook de andere elementen uit de opsomming van Groeninck actief inzetten in de ondersteuning die ze bieden aan precaire gezinnen. Zowel de brugfiguren als de laagdrempelige plaatsen vinden we terug in het formele en gesubsidieerde welzijnslandschap maar evenzeer ook in het circuit van burgerinitiatieven, zelforganisaties en religieus geïnspireerde organisaties.

Brugfiguren en laagdrempelige plaatsen zijn belangrijke actoren in de strijd tegen de onderbescherming voor de precaire gezinnen in Brussel, zo bleek al uit het hoofdstuk waarin we de ouders aan het woord lieten. Ze zijn vaak de eersten die in contact komen met een gezin en de ouders helpt de problemen waar ze tegen aanlopen te vertalen naar het aanbod dat er is in Brussel aan sociale dienst- en hulpverlening. Een groot aantal stelden we al voor in het hoofdstuk over de stem van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers. We zoomen in dit hoofdstuk meer in op de concrete beschrijving van de praktijk zelf. Daarnaast focussen we op de relatie die er al dan niet is tussen formele en informele sociaalwerkpraktijken en op de manier waarop de sociaalwerkpraktijk het kindperspectief op de voorgrond houdt. We bespreken een aantal knelpunten die eerstelijnswerkers ervaren maar ook de suggesties die ze doen over hoe het beter kan. We willen daarmee een voorzet geven voor de zoekconferentie.

Onder een laatste puntje bespreken we een aantal initiatieven voor huisvesting voor gezinnen in precaire leefomstandigheden. Zowel de getuigenissen van de eerste en nulde lijn, als de verhalen van de ouders vertellen ons over het schrijnend gebrek aan duurzame en toereikende huisvesting voor gezinnen in precaire leefomstandigheden. Daar tegenover staat dat het een erg centrale hefboom is voor het welzijn van zowel de ouders als de kinderen.

8.2 Brugfiguren: zijn vooral vertrouwensfiguren die helpen met ervaren noden te vertalen naar hulpvragen

8.2.1 Welke voorbeelden ontmoeten we in Brussel?

We ontmoetten een aantal eerstelijnswerkers die hun rol ook heel specifiek omschrijven als brugfiguren. We denken daarbij aan de schoolpoortwerkers van de Vrienden van het Huizeke, aan de medewerker van Le Foyer, de medewerker van Solentra, de gezinscoach van Kind en Gezin en de gezinsondersteuner van het project Ketjes in Brussel. Daarnaast lezen we in de getuigenissen dat de verpleegkundigen van Kind en Gezin zichzelf misschien niet als brugfiguren omschrijven, ze zijn verpleegster of psycho-pedagoog, maar in hun dagelijkse werkpraktijk wél vaak deze functie opnemen. Ze bereiken gezinnen die verder soms helemaal geïsoleerd van elke hulp- en sociale dienstverlening leven.

We zien brugfiguren als outreachende en dus vindplaatsgerichte eerstelijnswerkers, ze helpen een brug te slaan met een specifiek maatschappelijke context, zoals in het geval van de schoolpoortwerkers met de schoolomgeving, maar ook naar de ruimere professionele hulp- en sociale dienstverlening. In de onderstaande citaten wordt dit aangegeven. Sommige zijn sociaal werker van beroep (zoals één van beide schoolpoortwerkers en de medewerker van Le Foyer), andere zijn ervaringsdeskundige (de tweede schoolpoortwerker), psychotherapeut (Solentra), gezinscoach (project gezinsondersteuning Ketjes in Brussel), verpleegster of psycho-pedagoog bij Kind en Gezin. Ze nemen niettemin allen een rol van sociaal werker op, ze kunnen niet anders, de eerste vragen van een gezin gaan vaak over toegang tot sociale grondrechten of mensenrechten, over administratie, betalingen, over voedselpakketten of plaatsen waar men gratis kleding of luiers voor de kinderen kan krijgen. De medewerker van Le Foyer maar ook de gezinscoach van Kind en Gezin geeft aan dat je soms ook wel iets concreets in orde moet brengen voor een gezin om daarna het vertrouwen te winnen om bijvoorbeeld rond het schoolgaan of het welzijn van de kinderen te kunnen werken. Dat vraagt veel vertrouwen.

De schoolpoortwerkers werken bewust met twee, een sociaal werker en een ervaringsdeskundige, ze werken op die manier laagdrempelig en winnen vertrouwen door een grote affiniteit met de leefwereld van de ouders die ze willen bereiken.

De schoolpoortwerking: aanwezig zijn daar waar de mensen komen

"R: **Ik denk dat het ook heel belangrijk is dat A. heeft in haar uitleg ook al gegeven dat wij heel toegankelijk zijn en dat wij op een heel laagdrempelige manier werken, da wij aanwezig zijn en dat de mensen weten dat wij voor hun stappen kunnen ondernemen in het geval dat zij dat nodig hebben ook en dat wij hun aandacht en tijd kunnen geven**. Dat is een/ heel belangrijk gegeven dat het ding dat het maakt dat de ouders vertrouwen winnen bij ons want het is altijd zo dat als wij iets gedaan hebben voor een ouder om het even wat dat is, klein of groot, ze komen altijd af van dank u dank u dank u dat je mij die tijd geschonken hebt. Dat maakt mijn hart zo een beetje kapot want iedereen heeft recht om geluisterd te worden, iedereen heeft het recht om te kunnen ventileren (medewerker, Schoolpoortwerking, Vrienden van het Huizeke)."

Le Foyer: brugfiguur voor Brusselse (Roma)gezinnen

"R: **Nu als ik de Foyer mag beschrijven met 1 woord, zou ik denken 'vertrouwen',** dat is het woord. Waarom? We zijn hier in het hart van Molenbeek, tussen de mensen en we zijn heel toegankelijk voor de mensen. Dus vroeger als mensen naar hier kwamen, vooral op de Romadienst, kregen ze hulp rond scholarisatie, was er een

juridische dienst boven over administratie, konden ze naar het CAW… Dus dat eigenlijk een package voor alles. **Maar al dat kan je enkel bereiken als je het vertrouwen van de mensen hebt. Anders is het moeilijk.** Ik ga een voorbeeld geven, in mijn job. **Mijn focus is vooral onderwijs, dus ik ben schoolbemiddelaar en ik doe ook voor een deel outreaching**. Dus outreaching; mensen die ik op straat vind, die dakloos zijn of kinderen die ik tijdens een huisbezoek thuis vind die nog niet gescholariseerd zijn… Als ik in gesprek ga met een familie zal ik nooit beginnen met 'uw zoon/ uw dochter/ uw kinderen moeten naar school, er is leerplicht hier in België.' Zo werkt dat niet, vooral mensen die misschien nu in België zijn of in een precaire verblijfssituatie zijn, daar kan je niet direct komen met de plichten. Eerst moet je luisteren en misschien eerst over hun rechten vertellen, want soms kennen de mensen hun rechten niet. **En zo krijg je dat vertrouwen eigenlijk, ik zal pas na 2 of 3 gesprekken zeggen 'oke nu, maar weet u eigenlijk ben ik een schoolbemiddelaar, kinderen moeten naar school en ik help u er graag mee.**' Na 10 jaar, is dat een beetje de manier die ik gecreëerd heb zoals iedereen van ons hier, eerst geven en daarna terugvragen (medewerker, Le Foyer)."

Solentra: brugfiguur met psychiatrie, scholen en het reguliere sociaal werk

"R: **Wij doen de psychiatrische behandeling en onze dienst is eigenlijk ontstaan vanuit de kinderpsychiatrie vanuit UZ** vanuit de vaststelling, kijk in Brussel zijn er veel gezinnen met buitenlandse roots, met migratieachtergrond maar wij zien die kinderen niet vertegenwoordigt in de kliniek en er is geen reden om te denken dat een kindje met migratieachtergrond minder problemen zouden hebben dan kinderen met gene migratieachtergrond; maar die **kinderen met migratieachtergrond zag je gewoon niet of zie je gewoon niet in de kinderpsychiatrie**, en van daaruit dat we beginnen nadenken zijn van hoe komt dat, is de toegankelijkheid niet efficiënt genoeg of als ze daar zijn dan slaan behandelingen niet aan en is het niet genoeg afgestemd op de verschillende culturen, is het niet genoeg cultuursensitief of sluit het inhoudelijk niet aan bij hunne levenswereld en we zijn eigenlijk een aparte cel gaan ontwikkelen hoewel nog wel altijd in – met de kinderpsychiatrie met ondersteuning van ginder uit ook maar we zitten nu op een andere locatie en we hebben etno-therapeutische expertise, wij doen de – psychiatrische begeleiding maar met de psychiaters vanuit het UZ. **Ja ge moet meer inspanning doen om de leefwereld te begrijpen**, dus wij hebben sowieso een heel speciale insteek eh, wij willen hulpverlening doen maar das voor iedereen, niet speciaal voor kinderen, of families met migratieachtergrond (medewerker, Solentra)."

Eerstelijnswerkers van Kind en Gezin: brugfiguren de facto

"R.: **Ja dat is het grote voordeel, ge kunt niet anoniem bevallen in België hé. Elk kind komt of bij ONE of bij ons terecht en dus wij zien, zo wij, der komen zo mensen boven, ook een illegaal persoon gaat ergens bevallen**, en dus zo komen dossiers naar boven, komen gezinnen naar boven en kunnen we een traject opstarten en da's het ja als ge bij CAW moet ge u zelf aanmelden, ge komt niet bij CAW terecht, en da's het grote verschil ik denk wel dat wij een groot deel van onze tijd, **wij verpleegkundigen de gezinnen ondersteunen zoals een sociaal assistent, we zijn eigenlijk bezig met zoeken naar alternatieven**, zoeken naar onderdak, soms als mensen hun papieren in orde geraken door gezinshereniging ofzo, alle stapjes volgen, inschrijving bij het OCMW, zorgen dat ze een eigen inkomen hebben, om dan samen effectief op de private markt te gaan zoeken, bellen, en helpen met bellen **en vaak sturen we ook door hé naar andere diensten ma ge hebt ook een vertrouwensband met een gezin en dat helpt heel erg om om verder te kunnen komen en dat zijn ook onze succesverhalen, waar dat ge een gezin volgt van begin tot einde**, die dat in heel precaire omstandigheden om dan kleine dingetjes te kunnen veranderen, of te kunnen ondersteunen bij kleine dingetjes, ne keer meegaan naar het gemeentehuis waardoor dat het wel in orde geraakt omdat ik daar dan bij ben, dan dat wanneer dat ze dat alleen doen. **Of hun inschrijven bij een voedselbank waardoor dat ze wel eten hebben en zo gaat het vooruit en met die kleine stapkes kom je uiteindelijk wel ergens** (medewerker, Kind en Gezin)."

Huisbezoeken van Kind en Gezin een toegangscode tot het gezin

"R: **Het grote voordeel dat wij hebben is dat wij huisbezoeken doen, en dus dat wij aan huis gaan, naar de mensen toe, want gewoon al een organisatie bereiken is een heel grote drempel dus wij komen binnen in een gezin om het kind te ondersteunen, om de pasgeborene te ondersteunen, wat iedereen graag heeft,**

waardoor dat ge een soort van toegangscode hebt tot een gezin, wat niet zo eenvoudig is anders. En dan komen ook wel vaak de andere vragen. Dus de focus ligt ja voor Kind & Gezin op het kind, op de verzorging van het kind, da's het medische, maar daar komt ook een heel groot psycho-sociaal en educatief luik bij en bij die precaire gezinnen merken we dat heel snel de vragen naar boven komen van help, help ons, vooral met kledij dan voor de kinderen, verzorgingsproducten, voeding voor de kinderen en huisvesting. (…) **Als we kampen zien opduiken dan gaan we daar actief naartoe, op zoek naar gezinnen, die hulp nodig hebben, heel ik denk dat dat het vooral is. En ik , hoe dat dat komt dat ik dat ben beginnen doen, ja omdat dat mij interesseert**, ik ben daar niet voor aangeworven, ik ben daar gewoon verpleegkundige van één regio en das bij mij Nieuwland, waar dat dat de Marollen is sowieso een buurt waar dat er heel veel armoede is, ik zit daar ook in het Huis van het Kind, Nieuwland, we werken daar heel erg samen met alle organisaties uit de buurt, onder andere de Vrienden van het Huizeke enzo, een thuislozen organisatie met Nasci, we proberen daar heel erg op in te zetten, en in Nieuwland, in Het Huis van het Kind daar, hebben we ook een pamperbank opgericht, omdat we merken dat dat iets is dat heel moeilijk is voor gezinnen om aan te raken zijn die Pampers en nu tijdens de corona hebben we daar een voedselbank aan toegevoegd, in samenwerking met Samenlevingsopbouw (medewerker, Kind en Gezin)."

Gezinsondersteuner Ketjes in Brussel: Brugfiguur voor precaire gezinnen

"R: Ja, ik werk tien jaar bij een CAW waarvan **één jaar nu als gezinscoach binnen team ketjes** waar we toch ook wel wat vragen rond hebben. Ah ja. We hebben opleiding tot gezinscoach samen met team Sonja gekregen, en we zijn ook aangeworven als gezinscoaches en niet als maatschappelijk werkers of als psycho-sociaal hulpverleners. Ja da's een hele nieuwe functie en misschien is het omdat ik al zoveel ervaring heb, maar mijn 2 nieuwe collega's die net gestart zijn en die ook geen andere functie als maatschappelijk werker hebben gehad, **vinden toch ook wel dat gezinscoach het niet helemaal omvat, wat da we aan het doen zijn en ik denk ook dat dat met de doelgroep te maken heeft, da ge zo heel snel toch wel een aantal dingen moet oppakken terwijl gezinscoaches dat eerder ni doen.** Dat is iets nieuws bij het CAW, dat is bij ons CAW nieuw, ik weet niet of er bij andere CAW's al gezinscoaches zijn. Ja, waarbij in de opleiding dan toch veeleer de boodschap was van de kracht ligt in het gezin, dus het is niet de bedoeling dat ge maatschappelijk werker gaat zijn en dingen gaat overnemen of dingen gaat oplossen. Maar veeleer da ge gaat achterover zitten en dat ge de oplossingen door het gezin laat formuleren en da ge een gezinsplan opmaakt in een eerste sessie waarbij het gezin u zegt waar ze naartoe willen wat ze nodig hebben. Binnen het CAW ook maar ook binnen het team en binnen het team Sonja - ook, **maar we merken toch ook da binnen onze doelgroep da toch veel meer uitdagingen liggen die ge moet aanpakken vooraleer ge mensen kunt doen nadenken over een gezinsplan of over wat zij willen veranderen.** Mensen zitten zo in een crisis of met zoveel problemen op heel veel verschillende domeinen dat hun krachten nogal ver te zoeken zijn, zeker voor zichzelf, voor ons minder maar voor zichzelf wel waardoor het heel moeilijk is voor hen om na te denken over wat ze willen veranderd zien in hun situatie, het overspoelt hen en overvalt hen (medewerker, CAW Brussel, project gezinsondersteuning Ketjes in Brussel)."

8.2.2 Sterktes in deze Brusselse praktijken: nadruk op vertrouwen, eigen kwetsbaarheid durven inbrengen, noden vertalen naar hulpvraag

De verschillende brugfiguren wijzen op het belang van het creëren van een vertrouwensband om toegang te krijgen tot een gezin. De schoolpoortwerkers geven aan dat het tonen van de eigen kwetsbaarheid, het vertellen over het eigen parcours hierin een belangrijke rol kan spelen. Net als vele ouders in de school in Schaarbeek, hebben ook zij ervaring met migratie. Ze zijn allebei op (jong)volwassen leeftijd naar België gekomen. Een van beide heeft volwassen kinderen en kan ook de ervaring die ze heeft met de schoolloopbaan van de kinderen met de ouders delen.

De medewerker van Le Foyer, de gezinscoach van Kind en Gezin en de gezinsondersteuner van het project Ketjes in Brussel geven aan dat het belangrijk is om eerst iets heel concreet en nuttig te regelen voor een gezin, om het daarna ook over andere aspecten van het gezinsleven te kunnen hebben. Dit ondersteunt in belangrijke mate de vertrouwensband.

Schoolpoortwerking: Brugfiguur als vertrouwenspersoon

"R: ik denk dat het ook heel belangrijk is dat A. heeft in haar uitleg ook al gegeven **dat wij heel toegankelijk zijn en dat wij op een heel laagdrempelige manier werken, da wij aanwezig zijn en dat de mensen weten dat wij voor hun stappen kunnen ondernemen in het geval dat zij dat nodig hebben ook en dat wij hun aandacht en tijd kunnen geven**. Dat is een heel belangrijk gegeven dat het ding dat het maakt dat de ouders vertrouwen winnen bij ons want het is altijd zo dat als wij iets gedaan hebben voor een ouder om het even wat dat is, klein of groot, ze komen altijd af van dank u dank u dank u dat je mij die tijd geschonken hebt. Dat maakt mijn hart zo een beetje kapot want iedereen heeft recht om geluisterd te worden, iedereen heeft het recht om te kunnen ventileren, dat is ook zo (medewerker, Schoolpoortwerking, Vrienden van het Huizeke)."

Schoolpoortwerking: Vertrouwen winnen door jezelf ook kwetsbaar op te stellen

"R. Ooh M., want ze denken van die weten alles, maar ik zeg nee ik ga al, ik ben twee jaar en half naar de psycholoog geweest en ze vragen, heeft dat geholpen ik zeg ja da geeft en dan denken ze van aah tiens misschien. **Maar zo moet je u kwetsbaar stellen want als je niet aantoont dan nee dan de mensen, daarom denken we met A. ook dat het systeem met het OCMW niet werkt. Iedereen krijgt minimum, dus vijftien minuten als je afspraak hebt en dat is afstand en da is zo van wat kom jij hier doen, dan kijken ze na vijf minuten ah zijn er gene papieren eh dus er is geen warmte geen tijd gemaakt, geen aandacht voor die mensen** (medewerker, Schoolpoortwerking)."

Gezinscoach Kind en Gezin: vertrouwen winnen door iets concreets te realiseren in een gezin

"R: Ja veel ouders hebben echt veel vragen en willen echt hun best doen voor hun kinderen. Ja, ik zoek samen met hen welke vragen ze hebben, ik zoek eerst waar zij interesse in hebben en dan begin ik met die punten om hen te versterken om naar de andere vragen te gaan. Ik bedoel als jij een gezin helpt voor iets dan kan jij tegelijk ook vragen stellen, **ik bedoel als jij helpt met papieren ofzo heb jij kans ook om andere problemen aan te pakken, bij het kind bijvoorbeeld, da's mijn bedoeling. Dus elk gezin heeft een andere manier, da's echt afhankelijk van gezin tot gezin, maar soms als je interesse toont over hun vraag, als je interesse toont over hun vraag naar papieren of administratie dan werk je aan een vertrouwensband**, daar moet echt rekening mee houden en wat ook belangrijk is dat ik ook mijn ervaring kan delen, de meeste van mijn gezinnen ja heb ik altijd een link, er moet altijd een link zijn tussen mij en het gezin. Dan werken de gezinnen wel goed mee en ik ben blij dat we over die problemen kunnen spreken. (medewerker, Kind en Gezin)".

Een belangrijke taak van de brugfiguren is het 'vertalen' van de noden, bekommernissen of problemen van de mensen naar een taal die de meer reguliere sociale dienstverlening begrijpt. Ze begeleiden de ouders vaak bij een eerste contact met zo'n sociale dienstverlening. Deze is vaak vraaggestuurd en ook niet altijd cultuursensitief. De medewerker van Solentra vertelt hier uitvoerig over. Solentra zet sterk in op vormingen rond de psychologische impact van een migratieproces. Zowel de reguliere sociale diensten, als scholen bijvoorbeeld zijn vaak onvoldoende vertrouwd met dit gegeven. Zij psychiatriseren vaak nog te snel de problemen die migrantenkinderen en hun ouders ervaren. Veel van deze problemen zijn heel normale reacties op uitermate moeilijke leefomstandigheden. In het versterken van het begrip en de mildheid voor de leefomstandigheden van de ouders en kinderen, ligt dan ook de helft van de oplossing.

Brugfiguren zetten in het algemeen sterk in op het communicatieproces, ze pleiten bij de reguliere hulp- of dienstverlening voor meer begrip voor de leefwereld van de mensen. Die leefwereld kan worden gekleurd door een migratieachtergrond, door een situatie van armoede of het ontbreken van een wettig verblijf, dat maakt eigenlijk niet uit. De brugfiguren merken op dat de reguliere dienstverlening, maar ook de schoolomgeving, nog al te vaak een impliciet normatief kader hanteert waartegen mensen in precaire leefomstandigheden aan lopen en die ze als een enorme drempel

ervaring om de hand uit te steken. En omgekeerd, brugfiguren vertalen het aanbod en de mogelijkheden die de reguliere dienstverlening te bieden hebben, naar de leefwereld van de mensen. Ze werken op die manier aan een meer inclusieve hulp- en dienstverlening en eigenlijk aan een meer inclusieve samenleving in het algemeen. We laten een aantal brugfiguren hieronder zelf aan het woord.

Schoolpoortwerking: herformuleren van de vraag

"R.: A**. zei zo van ja dankzij ons de mensen weten eindelijk wat ze moeten vragen, Want alle instanties willen vanuit de persoon horen van duidelijk gedefinieerde vraag ja maar de mensen die in kwetsbare situaties zitten die stress beleven die kunnen, die worden gewoon precies soms doorgestuurd zonder dat ze weten wat**. Zoals A. zegt herstructureren van de vraag. Terwijl wij, omdat we ervaring hebben, omdat wij die mensen en die kinderen ondertussen al drie jaar begeleiden, ja dat kunnen we wel. Ik ben bijvoorbeeld maandag naar een CGG gegaan met een mama, want ze volgen nu familietherapie, ik dacht van ik ga maar ene keer mee, maar de mama heeft gevraagd, ja, de eerste drie à vier keer zou ik graag hebben dat je meegaat want ze vinden die steun en denken van ah tiens, M. heeft mij doen herinneren en A. ook dat ik da en da en da moet zeggen dat wel belangrijk is. (medewerker, Schoolpoortwerking, Vrienden van het Huizeke)".

Schoolpoortwerking: inzetten op communicatie

"R.: **Het komt allemaal door de communicatie, als je geen communicatie hebt is alles onduidelijk,** je weet niet wat je moet doen, dat is het. Het gaat niet alleen over de taal, want soms ben ik zo ambetant als ik zo naar een instantie gaat en ze vragen: 'wie bent u?'. Ja ik ben een begeleider van …, 'ah u bent tolk?" Ik zeg dan, nee sorry ik ben niet alleen maar een tolk, ik ken de familie, ik begeleid, ik ben hier niet enkel om te tolken want jullie kunnen evengoed Frans en Engels spreken. **Dus ja wat mij het meeste stoort is dat heel veel ouders, wel willen betrokken zijn maar zij krijgen niet de juiste informatie en wij zijn diegene die voor hun eigenlijk alles op een rijtje kunnen zetten en zeggen het zit zo.** Want wie wil niet het best voor zijn kind, het is alle ouders die zeggen ik wil dat en da, zoals je zei van ik ga straks misschien vragen wat zijn de toekomstperspectieven maar als je niet goed, als je een enorme gebrek aan informatie hebt en je weet niet wat school verwacht van u en wat de instanties verwachten van u en wat jij als ouder ook want jij hebt recht om ook iets te vragen aan school maar de meeste mensen zoals A. die durven dat niet, **dus wij proberen die samen te brengen via de chitchat en de individuele gesprekken.** (medewerker, Schoolpoortwerking, Vrienden van het Huizeke)".

Le Foyer: ook inzetten op geografische nabijheid en sociale media

"R: Zeker geografisch gezien, dat we hier zijn en niet ergens in Ukkel of…, we zijn in Molenbeek, hier is zeker een grote Roma gemeenschap die aanwezig is. Dus ik spreek nu over ons doelpubliek maar ook andere doelpublieken die nog sociale hulp nodig hebben. Dat geografische is dus belangrijk. Maar ook voor een deel nu, eigenlijk door het feit dat nu sinds 15 jaar onze Roma dienst bestaat, genieten we zoals van een soort van luxe. **We moeten niet echt veel outreaching doen, als we iets lanceren, we zijn bezig op FB en ook op Instagram oké Instagram misschien minder maar zeker op facebook**. We hebben ook onze eigen site en daar hebben we veel van onze cliënten op. Als we dan een activiteit zoals 8 april nu, de internationale Roma dag, organiseren dan zetten we gewoon iets op facebook, de mensen zien dat, dat gaat rond. Facebook is vooral voor de mensen die we al lang kennen, die bij ons in een project waren of de kinderen, want momenteel volgen we zo'n 500-tal kinderen met actieve dossiers, door de scholen waarmee we regelmatig samenwerken. Dat is dan facebook enz. **Maar om echt die meest kwetsbare families te contacteren, mensen die in een squat zijn, mensen die in een barakkenkamp zijn, mensen die gewoon op straat zijn, is het volgens mij nog altijd dat traditionele, ga op stap en spreek mensen aan** (medewerker, Le Foyer)."

Solentra: Bruggen bouwen via community-based werken

"R: Het gaat eigenlijk ook over goeie relaties hebben met al die kleine milieutjes: ouder – school, ouder-OCMW, kindjes – school, kindjes – ouders en school. **Dus in feite de relaties tussen die verschillende allemaal kleine subwereldjes die moeten goed zitten anders ga je ni vooruit. Wij, ons community based werken is**

eerste keer gaan kijken, hoe is dat hier allemaal en hoe zit dat met die relaties en kunnen we daar iets aan doen of kan der daar iets aan gedaan worden, want door dat te verbeteren valt de individuele problematiek gewoon weg, der is er geen. Het lag aan de context dus dan moeten we werken met de context. Soms ligt het wel individueel eh, is het persoonsgebonden en da gaan we dan ook wel doen maar nooit zonder oog te hebben voor die context. (medewerker, Solentra)."

8.2.3 Wat kan beter? Wat hebben ze nodig?

8.2.3.1 Organisaties die een expliciete brugfunctie hebben: te kleinschalige projecten

We herinneren ons de getuigenissen van de ouders. Veel ouders zullen in eerste instantie proberen zo goed mogelijk zelf hun plan te trekken. Brugfiguren verlagen heel sterk de drempel om alsnog contact te leggen met officiële hulp- of sociale dienstverlening. We lazen ook dat de leefwereld van sommige gezinnen erg klein is en dat de school voor deze gezinnen soms het enige maatschappelijke domein is waar het gezin aanwezig is. Maar ook als de brugfiguren in deze context aanwezig zijn, zijn er nog altijd gezinnen die ze niet bereiken. Het opbouwen van een vertrouwensrelatie vraagt veel tijd en inspanning. De medewerker van Le Foyer benadrukt dat het werk met de (Roma) families, een werk is dat je moet zien over vele jaren. Je moet ook kunnen aanvaarden dat sommige gezinnen of families je niet nodig hebben, dat ze gewoon verder hun eigen plan willen trekken en hun leven willen inrichten zoals ze dat zelf waardevol vinden.

Dit is een belangrijke opmerking in het licht van effectiviteitsmetingen voor sociaalwerkpraktijken. De impact van bepaalde praktijken moet niet enkel gezien worden in relatie tot een jaarlijkse 'output'. Soms wordt de impact van een praktijk pas zichtbaar na vele jaren, soms zelfs pas in een volgende generatie. De argumentatie voor het bestaan van sommige praktijken moet dus niet gebeuren op basis van een outputmeting, maar op basis van conceptuele argumenten. Het is belangrijk dat de samenleving bepaalde sociaalwerkpraktijken installeert die de toegang tot de sociale grondrechten voor de meest kwetsbare groepen vergemakkelijkt én tegelijk ook de keuzevrijheid en het ritme van de mensen zelf respecteert.

De getuigenissen van de ouders in het vorige stuk, ondersteunen het belang die schoolpoortwerkers kunnen hebben voor de Brusselse gezinnen in precaire leefomstandigheden. Sommige ouders die met hen in contact kwamen, geven aan dat ze voordien eigenlijk weinig tot geen ondersteuning vonden bij reguliere hulp- of sociale dienstverlening. We lezen het als een goede praktijk en dit ten minste voor twee redenen. Ten eerste zijn ze aanwezig op een van de weinige plaatsen waar gezinnen in precaire leefomstandigheden d'office komen, althans wanneer er schoollopende kinderen zijn. Ten tweede slagen ze er goed in om een vertrouwensrelatie op te bouwen met de ouders én tegelijk de leefwereld van de ouders te vertalen naar de leerkrachten, directie, zorgpersoneel en andere hulp- en sociale dienstverlening. Dit is geen toevalstreffer en ook niet (volledig) afhankelijk van de personen van de schoolpoortwerkers, al leerden we ze persoonlijk kennen als uitermate geëngageerd en warme persoonlijkheden.

We lezen vier sleutels die bijdragen tot hun succes. Ten eerste zijn ze met twee, een sociaal werker en een ervaringsdeskundige (in de armoede). Ten tweede maken ze geen deel uit van de schoolomgeving, ze zijn noch ouder, noch zorgleerkracht of medewerker van het CLB. Ze komen van buiten die schoolomgeving, vanuit een Vereniging waar Armen het Woord nemen. Dit laat effectief toe om een brug te slaan, zowel bij de ouders als bij de professionals van de schoolomgeving. De neutraliteit van de schoolpoortwerkers in relatie tot de concrete schoolomgeving draagt bij tot hun succes. Veel ouders hebben negatieve ervaringen met het onderwijssysteem, ofwel vanuit hun jeugd,

ofwel vanuit eerdere ervaringen met de school van de kinderen. Ten derde is de ruggensteun die de schoolpoortwerkers krijgen vanuit een Vereniging waar Armen het Woord Nemen. Het gaat overigens niet alleen om een ruggensteun in verband met concrete casussen, maar zeker ook steun in verband met de visie en basishouding van de schoolpoortwerkers. Ten vierde zijn de schoolpoortwerkers betaald personeel (van de Vrienden van het Huizeke). De schoolpoortwerkers zijn geen vrijwilligers maar experten in hun domein en worden ook zo gezien door het leerkrachtenkorps en de directie. Ze genieten een grote legitimiteit en werken kunnen van daaruit werken aan een inclusief schoolklimaat.

De schoolpoortwerking is een heel klein project, met weinig middelen. Voorlopig wordt de werking jaarlijks verlengd op basis van projectsubsidies die telkens opnieuw moeten worden gevonden. We kunnen hier enkel een voorzet geven en aangeven waarom dit brugfiguurproject zo waardevol is in een Brusselse context. Het is aan beleidsmakers om na te gaan hoe dit meer structureel vorm kan krijgen en eventueel kan worden opgeschaald. Daarbij willen we opmerken dat de cruciale ingrediënten integraal deel uitmaken van het succes van dit project: neutraliteit ten aanzien van de schoolomgeving, professioneel sociaal werk vanuit basisvereniging, duo-werking met ervaringsdeskundige, betaald personeel.

Een aantal van deze elementen vinden we ook terug in de brugfunctie die wordt opgenomen door zowel de medewerker van Le Foyer en van Solentra. Zij nemen bijvoorbeeld een brugfunctie op ten aanzien van verschillende schoolomgevingen. Net als de schoolpoortwerkers kunnen ze vanuit de organisatie waar ze zijn aangesteld zowel het vertrouwen van de ouders als van het leerkrachtenkorps winnen. Ze slagen erin om de leefwereld van hun achterban te vertalen naar de schoolomgeving en op die manier te werken aan een inclusievere school. Ze werken in vergelijking met de schoolpoortwerkers op een andere manier aan nabijheid tot de gezinnen.

Le Foyer geeft in bovenstaand citaat aan in te zetten op geografische nabijheid in de zin dat de organisatie gelegen is in hartje Molenbeek; een gemeente waar een groot aandeel Romagezinnen woont. Le Foyer heeft ook over de jaren heen een stevige reputatie opgebouwd die vertrouwen inboezemt bij de mensen, zowel bij hun achterban als de verschillende reguliere hulp- en sociale dienstverlening waarnaar ze een brug willen slaan. Ze werken ook aan nabijheid door aanwezig te zijn op sociale media.

Solentra werkt aan nabijheid door buiten de psychiatrische afdeling van het UZ Jette te werken. Ze zijn ermee verbonden, maar werken samen met uiteenlopende actoren op de eerste lijn om hun aanbod toegankelijk te maken; van wijkgezondheidscentra, over het CAW, de integratiesector en scholen tot een gratis nummer dat iedereen kan bellen. Ze zetten ook sterk in op vorming, om hun expertise in migratie en de psychologische impact hiervan in te brengen in de reguliere hulp- en sociale dienstverlening.

Het zijn alle drie interessante maar verschillende manieren om brugfiguren in te zetten voor de ondersteuning van Brusselse precaire gezinnen.

Wat er nog beter kan? Dat geven ze zelf ook gedeeltelijk aan. Het is best een zware job, de ouders die ze bereiken worden vaak met moeilijke, complexe problemen geconfronteerd. Steun vinden ze vooral in het eigen team, bij elkaar of in het geval van de schoolpoortwerkers bij de coördinatrice. Voor deze laatste brugfiguren is er ook geen structurele financiering. Ze blijven hun werk doen op basis van projectmiddelen, dat zorgt voor veel stress.

Er zijn nog altijd gezinnen die we niet bereiken

"R: ja er zijn gezinnen, maar dat zijn gezinnen eigenlijk dat nog niet klaar zijn voor ons want wij zijn toegankelijk, de school heeft gezegd die twee dames daar maar dat zijn mensen die eigenlijk zelf gewoon hun kinderen afzetten en zelfs gewoon geen contact meer hebben met de… ik praat van twee of drie gezinnen eh, want de anderen we gaan ook huisbezoek of telefoontje doen**, maar dat zijn mensen waar wij een ingang hebben gehad maar dat zij zeggen van nee dank u we hebben u niet nodig, dan laten we ze gerust maar als we merken dat de school zegt van nee daar moet er echt, dan zoeken we andere wegen of andere manieren maar 't is ni vaak eh A. mensen, nee in tegendeel.** (medewerking, Schoolpoortwerking)."

Respecteren van keuzevrijheid van ouders en gezinnen

"R: In het begin, mijn eerste weken hier op Foyer, op mijn job, toen deed ik de eerste huisbezoeken voor afwezigheden. Ik sprak dan met de families, nam mijn tijd en dergelijke en toen ik terugkwam op het bureau hier had ik het gevoel 'I did it! Voila, 't is oké, de mensen hebben me begrepen.' Twee, drie dagen later zie ik opnieuw dat dezelfde kinderen afwezig zijn. Frustrerend, echt ik was gefrustreerd, ik was aan het nadenken 'jezus, wat doe ik hiermee mis, het loopt hier niet in orde.' Ik was zelf aan twijfelen van ja, misschien ben ik niet de geschikte persoon voor hun, maar neen. Als ik dat nu vergelijk met 10 jaar geleden, dat zijn soms mensen die jarenlang in zo'n situatie zijn. En dan kan je niet verwachten dat het vandaag op morgen veranderd. **Dus dat werk met de families is vooral iets wat je op lange termijn moet zien. Er zijn soms kleine successen en je moet stap per stap vooruitgaan. Zelfs dat vertrouwen opbouwen, dat gebeurt ook niet van vandaag op morgen.** Soms moet je aan een familie meer geven, begeleiden, bewijzen dat je iets kan betekenen voor hen tot dat moment dat ik kan vragen: Oké nu heb je een zekere stabiliteit, stuur je de kinderen naar school. Dus je moet opletten met verwachtingen. En ja, ermee omgaan dat sommige families gewoon zeggen 'neen, ik wel met jou niet verder werken, ik heb jou niet nodig.' Dat moet je gewoon accepteren dan ook jouw tijd en energie in andere meer gemotiveerde families investeren (medewerker, Le Foyer)".

Belangrijk om met twee te zijn en
Belangrijk om steun te hebben van een team en coördinatie

"R: dat is het belangrijkste, das heel belangrijk en ook we weten dat het team – voor ons klaarstaat want binnen – staat erop wat als wij geen – hebben, wij komen samen en dat vind ik heel goed. Onze coördinatrice heeft gezegd van M. wil je graag een supervisie, en ik zo ja natuurlijk en da maakt da jij ook versterkt wordt, veerkrachtig wordt en dat jij eigenlijk geen burn-out of ziek wordt want zoals we gezegd hebben **we horen zoveel geheimen binnen de families dat we ondersteunen dat wij zeggen tegen elkaar gelukkig dat wij ook met zijn tweeën zijn** en dat we zeggen van: heb je dat gehoord ik heb vandaag da en da en da gedaan en A. nu voordat je kwam ik weet het niet M., want wij zijn al met verschillende vormingen geweest of stuurgroepen waar brugfiguren samenkomen en das een grote eigenlijk knelpunt en waarvan de brugfiguren zeggen ze zijn super eenzame job die mij heel veel bekommernissen en stress brengt die jij wel als persoon, je bent maar een mens eh da zegt van oke zijn mijn uurtjes ik ga naar huis. **Maar dan hebben wij een team achter en om het even welke vragen hebben gaan we bij onze coördinatrice ook, ze heeft meer dan twintig jaar ervaring, ze is ook super toegankelijk** (medewerker, Schoolpoortwerking, Vrienden van het Huizeke)".

Onzekerheid over behoud van job weegt op veerkracht brugfiguren

"R: Nee, daarom in december ik lachte met C. en ik zei van in november weten wij aah het is tot in juni, ik lach in december, ik lach en zeg dus nu, ons kerstcadeautje hebben we gekregen en dan wat – en dan in januari wat beginnen lobbyen ze zegt ja M. niet stoppen eh maar dat is zo vermoeiend **want ge hebt heel veel energie en veerkracht om dit te doen maar om te lobbyen, gelukkig da zij ermee bezig is want da kan ik ni, in vier uur sorry en je moet ook prioriteiten stellen in uw werk eh.** Ja frustrerend ook en da als ze u zeggen je bent te duur dan denk je zo van excuseer. Ik ben te goedkoop ja, ik ben te goedkoop, want ze weten presteren want voor die reportage C. had gevraagd, hoeveel gezinnen heb je in twee jaar kunnen bereiken, zevenennegentig wij twee eh, zevenennegentig in twee jaar (medewerker, Schoolpoortwerking)."

Team is belangrijkste vorm van steun

"R**. Mijn team is belangrijkste bron van steun. Ik denk het leukste wat we hier hebben, is het feit dat we in een team werken. Dus actueel zijn we met 3 Roemeense bemiddelaars, 2 Bulgaarse bemiddelaars en we hebben E. die Syrisch is.** We beginnen elke maandagochtend met een teamvergadering, we gaan dan eerst de agenda door, we bekijken wat er nog te doen is voor een bepaalde momenten zoals 8 april of Kerst of andere momenten. Maar daarna doen we een rondje en iedereen mag over bepaalde situaties spreken, over een casus of een case, wat moeilijk was…

En dan gewoon dat uitwisselen helpt enorm veel om te weten dat als ik hier niet meer verder kan dan zeg ik gewoon aan mijn collega A., hier momenteel met dat gezin is het een beetje mmmh… Het is delicaat, er zijn misschien traantjes omdat het is niet altijd rozengeur en maneschijn. En dan kunnen we zeggen oké, A. neem je hier misschien een beetje over, bezoek jij de familie en ik doe dan iets anders. Gewoon alleen zou ik het nooit hebben gedaan, dus hier gewoon alleen zijn en dat werk doen 'not possible.' Ook dan de intervisie momenten met andere diensten, waar we ook samenkomen en dan gewoon ervaringen uitdelen. Soms doen we ook teambuilding, wat ook tof is. (medewerker, Le Foyer)."

8.2.3.2 Brugfiguren de facto: goede basishouding, weinig ondersteuning

Zoals we hierboven al schreven zijn de verpleegsters en eerstelijnswerkers van Kind en Gezin geen brugfiguren in de strikte zin van het woord. Het is ook geen functie die vanuit die optiek is vormgegeven. Een verpleegkundige vertelt ons hoe ze uit eigen initiatief die brugfunctie heeft opgenomen. In een eerder citaat dat we in vorig hoofdstuk opnamen, gat een verpleegkundige van Kind en Gezin al aan dat ze zich op eigen initiatief bijschoolt om mee te kunnen met de vragen die de ouders haar stellen. De verpleegkundigen van Kind en Gezin in Brussel vervullen in de realiteit de rol van een brugfiguur, zonder dat deze functie formeel op deze manier wordt ingevuld of nog: zonder dat ze hiervoor worden opgeleid of ondersteund.

De gezinscoach van Kind en Gezin geeft aan dat ze niet altijd de nodige handvaten vindt om met zeer complexe casussen om te gaan. Een andere medewerker geeft aan dat er nog een schakel ontbreekt. Kind en Gezin komt effectief bij de meest kwetsbare gezinnen, maar als er een nood wordt vastgesteld in verband met mentale gezondheid bijvoorbeeld van de ouders, dan is er eigenlijk geen specifiek aanbod van psychologen die ook aan huis kunnen gaan om ouders te versterken. We lezen dit in onderstaand citaat. Het kan dus beter, aldus de eerstelijnswerkers van Kind en Gezin. Niettemin valt het op dat de eerstelijnswerkers van Kind en Gezin een basishouding hebben die toelaat hen naast de preventieve gezondheidszorg ook een brugfunctie te laten opnemen. Dit wijst op een sterke visie over deze basishouding. Dit blijkt ook uit de visietekst 'werken met kwetsbare gezinnen' van Kind en Gezin(Kind en Gezin, 2008).

Het project gezinsondersteuning Ketjes in Brussel werd opgericht vanuit een signaal over de nood aan een bijkomende schakel. De gezinsondersteuners van het Ketjes-project worden gecontacteerd door eerstelijnswerkers van Kind en Gezin om een intensievere begeleiding van het gezin op te nemen. De doorverwijzing tussen Kind en Gezin en 'Ketjes in Brussel', volgt veelal op een melding van verontrusting in verband met de kinderen in het gezin.

Brugfiguren, al dan niet hiervoor opgeleid, leggen vaak het eerste contact met gezinnen die soms verder helemaal onder de radar blijven. Soms is dit eerste contact en een aantal bijkomende stappen genoeg voor een gezin. Soms worden er problemen opgemerkt waarvoor men zelf niet is opgeleid en waarvoor ook meer gespecialiseerde of intensievere ondersteuning nodig is. Die wordt in Brussel niet altijd gevonden. Wanneer ze echt botsen op situaties waarover ze verontrust zijn, is er ook dikwijls geen opvolging door politie of parket.

Het project Ketjes in Brussel is een goede praktijk in dit opzicht: het is een oplossing voor een ontbrekende schakel. Brugfiguren merken situaties op, maar moeten er uiteindelijk wel iets mee

kunnen doen en als het ernstig is moet er ook meer intensieve begeleiding mogelijk zijn. Helaas is de schaal waarop het project werkt voorlopig nog erg klein in vergelijking met de Brusselse populatie. Net als voor andere goede Brusselse praktijken, is er dus een vraag naar opschaling.

De medewerker van Ketjes in Brussel geeft aan zelf sterk te werken rond hoopverlening, over het werken aan hoop in een gezin. Ze schuwt ook niet om de eigen kwetsbaarheid gewoon mee te nemen in begeleiding van de gezinnen. Ze geeft aan dat dit twee belangrijke elementen zijn van de basishouding waarmee ze de gezinnen benadert. Een échte methodologie hierover wordt in de organisatie, het CAW Brussel, vooralsnog niet uitgewerkt.

Ik ben er niet voor aangesteld, maar doe het wél

"I: En hoe proberen jullie ze te bereiken die gezinnen? Je hebt al gezegd de huisbezoeken, maar, ben je ook expliciet aangesteld om daar actief allé proactief naar op zoek te gaan?

R**: Nee ik ben daar niet voor aangesteld**, we hebben altijd al het Klein Kasteeltje de huisbezoeken gedaan da, daar zit allé Kind & Gezin heeft eigenlijk alleenrecht voor Klein Kasteeltje dus alle huisbezoeken en consultaties worden door ons gedaan, daar was vroeger ook een consultatiebureau waardoor dat we echt heel toegankelijk waren daar binnen in het centrum, en nu nog, elke pasgeborene krijgt van ons een huisbezoek en nu proberen wij ze wel toe te leiden naar de Dansaert omdat dat ook zo dichtbij is en dat lukt ook, in voor de centra en de kraakpanden, we proberen eigenlijk als we horen van plaatsen waar veel gezinnen zouden kunnen zijn dan gaan wij daar naartoe en eigenlijk op zoek naar de gezinnen. In kraakpanden hebben we dat zo gedaan, en dat is dan krijgen we bijvoorbeeld zo van een ziekenhuis één gezin door, dan gaan we daar naartoe en dan proberen we door met de mensen te spreken te kijken of er nog gezinnen zijn die hulp zouden nodig hebben ja we krijgen alle geboortes ook door via de ziekenhuizen hé. Dus vaak zien we daar adressen staan dat we weten dat dat in een centrum is of in een foyer of in een Samusocial of in een kraakpand waar dat we dan naartoe gaan, ook op straat spreken we de mensen wel regelmatig aan. Ik weet dat mijn collega's van Anderlecht en Molenbeek ook naar de doortrekkersterreinen gaan om daar als we kampen zien opduiken dan gaan we daar actief naartoe, op zoek naar gezinnen, die hulp nodig hebben, heel ik denk dat dat het vooral is. En ik, hoe dat dat komt dat ik dat ben beginnen doen, ja omdat dat mij interesseert, ik ben daar niet voor aangeworven, ik ben daar gewoon verpleegkundige van één regio en das bij mij Nieuwland (Medewerker, Kind en Gezin)."

Nood aan meer ondersteuning in verband met moeilijke en complexe situaties

"I: Wat zou het makkelijker maken voor jou om met die gezinnen te werken? Wat heb je nodig? Meer steun?

R: Ja, meer steun. Ik voel mij nu heel goed bijvoorbeeld. Dat kan ik wel alles vertellen en ik ben optimistisch dat dit gesprek hier ook op een hoger niveau wordt gehoord.

I: Oké, en kan je daar genoeg over uitwisselen over casussen? Heb je daar een platform voor om te praten over casussen? Wisselen jullie dat uit of ben je daar vaak alleen mee?

R: De casusbespreking, maar ik breng de situaties niet veel naar de casusbespreking … Omdat het altijd hetzelfde verhaal is als jij terug... Ja, dus ik weet het niet maar ik heb geen... En ik heb geen... Ik weet dat ja.... Waarom gaan wij erover spreken in de casusbespreking? Ik spreek veel met de RV (Regioverpleegkundige). Die mee... die meestal meewerken voor de gezinnen. Dat is altijd met RV dus ja spreken wij veel erover maar dus ja ik breng de casus niet in platform of op die manier nee. **Ja, dat is omdat ze ... Ja ik heb geen hoop om iets nieuw te brengen tijdens de casusbespreking en ook omdat zij meer dan 20 gezinnen bespreken zo is dat. En iedereen is op de hoogte van mijn team. Dus brengen wij, ja, de casus in de (Inka) tussen onze cluster. Dus ja iedereen is op de hoogte. Dus wat ga ik iets nieuw inbrengen dan. Ja... ik heb twee keer, denk ik, of drie, ja uitleg bij uitleg gekregen van Le Foyer, over Romagezinnen in het algemeen.** Ja en ik heb zelf contact, direct contact met de verantwoordelijke voor Syrische doms in Le Foyer dus ja... Ja maar die problemen die problemen zijn zelfde problemen nog. (medewerker, Kind en Gezin)."

Nood aan meer psychologische begeleiding voor de ouders

"R: Ja ik denk, wel, ja mijn grootste vraag zou zijn is eigenlijk die Ketjes om zo dingen qua capaciteit te kunnen uitbreiden eigenlijk. **Voor mij is dat tot nu toe den tool die het beste werkt in al die jaren dat ik in Brussel werk. Samen met het gezin maar zeer laagdrempelig die stappen ondernemen. Heel intensief ook en ook ja zo diensten waar dat ook zo een uitbreiding hebben is een psycholoog om een die stappen ondernemen allé dat bestaat wel hé maar dat is vaak volzet of te weinig** zo het tot bij de mensen komen, dat is iets dat, dat zijn vaak niet altijd mensen die gaan naar nen dienst gaan maar zo een psycholoog die zou kunnen aan huis komen, zo'n dingen dat zou echt wel een, zo'n dingen zouden er nog moeten, zou een grote ondersteuning zijn voor de eerstelijnszorg. Ja dat bestaat, ge hebt zo CGG De Kruidtuin, die komen wel zo aan huis maar dat is vaak ja met een wachtlijst en ge hebt ook HERMESplus die zo aan huis komen, Bru-stars maar dat is dan voor de kinderen , ja , of zo, ja vooral ook ge hebt ook zo de Vroedvrouw A.V.P. dat is eigenlijk een vroedvrouw en een psycholoog die zo aan huis komt, Kind & Gezin werkt daar vaak ook vaak mee samen waarom postpartum depressie, dus dat is eigenlijk zo'n dingen zou eigenlijk veel meer moeten uitgebreid , dat werkt wel echt heel goed. Dat zijn vaak mensen die zich heel moeilijk kunnen verplaatsen, die hebben verschillende kinderen, dat is niet altijd evident en die stap dat dat is echt een hele grote drempel om die stap om die stap te zetten eigenlijk. **Dus eigenlijk wat nog goed zou zijn is veel meer psychologische ondersteuning kunnen aanbieden aan huis voor ouders en kinderen. Werken rond interactie ouder-kind, die die dingen allemaal. Laagdrempeliger dat aanbod aanbieden** (medewerker, Kind en Gezin)."

Politie, Jeugddiensten, OCJ grijpen soms niet in

"R: Ook als we een familie naar Samusocial brengen verplicht omdat het te koud is, zijn ze de volgende dag opnieuw op straat. **Ja, soms komt ook politie maar politie, jeugddiensten, OCJ enz. die zeggen dan ook 'ja we kunnen niets meer doen.** 'En de kinderen gewoon plaatsen in een centrum gebeurt ook niet, enkel als het om misdaden gaat. Als een minderjarige iets gestolen heeft ofzo, dan wordt het kind geplaatst. (medewerker, Le Foyer)."

Werken rond hoop in een gezin

"R: **Maar zo echt een methodiek bestaat daar ni rond zo van met de kwetsbaarheid van de hulpverlener te werken om de veerkracht van de cliënt sterker te maken.** Ik ken er geen maar ja is wel interessant om is bij stil te staan ja. Nu ja we zijn allemaal of de meeste van ons, kweet nu ni of ik da mag zeggen, zorgende personen eh want we zitten in de hulpverlening. Zorgzaam, maar ja ik vind da wel belangrijk om daar aandacht voor te blijven hebben. Ge merkt wel en ik wil nu ni spiritueel te willen klinken maar ge hebt wel nen bepaalde energie ook die, ge hebt nen energie of ge hebt veel energieën of ge hebt een tijdje weinig energie. ge straalt dat uit en ook bij cliënten en bijvoorbeeld ik vind, **ik vind het heel sterk om te werken rond hoop bij cliënten**. Ik vind een gezinssysteem waar er geen hoop meer is dat het beter kan worden, ja daar kunt ge ni veel mee doen. Dat is ook iets waar ik heel veel rond werk rond hoe kunt ge terug hoop krijgen in heel die situatie waarin da ge zit. en zeker al als dat mensen zijn die niet naar een organisatie gaan om hulp te vragen, die worden ni opgemerkt eh. (medewerker, CAW Brussel, Gezinsondersteuning Ketjes in Brussel)."

8.2.4 Brugfiguren: samenwerking met formele actoren

De organisaties die zichzelf definiëren en vormgeven vanuit de idee een brug te willen slaan, situeren zich per definitie ergens in het midden van het continuüm informeel-formeel. Ze willen vooral een brug slaan met de formele hulp- en dienstverlening. In Brussel betekent dit dan al snel het CAW Brussel en het OCMW, maar ook de tweede lijn van de meer gespecialiseerde of residentiële opvang. Maar ook de verpleegsters van Kind en Gezin bevinden zich omwille van de brugfunctie die ze de facto opnemen soms ergens in het midden van het continuüm, hoewel ze strik genomen ambtenaar zijn.

De brugfiguren formuleren een aantal obstakels in de samenwerking met het OCMW en ook het CAW Brussel. Hun getuigenissen wijzen erop dat doorverwijzen naar deze diensten niet zo vlot

verloopt. Daar zijn meerdere redenen voor. Een daarvan is de saturatie waarmee de diensten te kampen hebben, maar anderzijds verwijzen ze ook naar een basishouding van de medewerkers van deze diensten die de drempels voor de gezinnen waarmee de brugfiguren werken nodeloos verhogen. De medewerker van Solentra spreek over een soms ontbreken van een cultuursensitieve houding. Er wordt nog te vaak een deficitmodel gehanteerd in de hulpverlening en er wordt te weinig geïnvesteerd in een goede communicatie. De aanwezigheid van tolken in daarbij essentieel. Dezelfde opmerkingen gelden voor de schoolomgeving. Het is een signaal dat veelvuldig terugkomt. Er zijn natuurlijk grote verschillen tussen de scholen en vooral ook tussen de leerkrachten onderling. Maar een terugkerend signaal is dat er binnen de schoolomgevingen nog te weinig wordt ingezet op een krachtenperspectief of om het in de terminologie van Boris Cyrulnik uit te drukken: het discursieve klimaat in een school (zie boven) is volgens de verschillende brugfiguren nog te weinig mild en te weinig inclusief in het bijzonder voor kinderen met een migratieachtergrond.

In Brussel toch anders dan in Vlaanderen

"R: Nee. Ik denk dat dat het grote onderscheid de eerstelijnsdiensten zijn goed toegankelijk, kunnen we naar doorverwijzen maar dan hoger dat dat lukt eigenlijk niet.

I: En hoe zit, hoe verklaar je dat zelf? Dat de vraag te groot is

I: van mensen die in precaire omstandigheden zitten

R: **Ja absoluut, dat is niet te vergelijken met Vlaanderen, als ik een casus heb en die mensen verhuizen naar Mechelen, dan ben ik kweenie hoe blij voor hun want dan weet ik ze zullen bij het OCMW gewoon terecht kunnen en die zullen hen helpen met onderdak te zoeken,** bij ons heeft het OCMW geen tijd om te helpen met onderdak zoeken, die gaan de hoogstnodige dingen doen maar der is zo'n overbevraging dat dat onmogelijk is, dus dat ik denk dat dat daar gewoon ligt, alle transmigranten zitten in Brussel, daklozen komen naar Brussel omdat daar allé het meeste , de meeste opties zijn dan allé de meeste kans op vooruitgang denkt men dat in Brussel is. **Mensen komen toe in Brussel. Dat is allemaal hier hé.** En ik twijfel niet dat in andere grote steden gelijk Antwerpen en Gent er ook heel veel problemen zijn maar ik denk dat de situatie nog een beetje anders is. (medewerker, Kind en Gezin)."

Doorverwijzen naar CAW, OCWM werkt niet goed

"R. Dus eigenlijk direct tot vele vragen over papieren en ik zie mijzelf dat ik die kant veel ga... veel gaan...Ik steekt daar veel tijd in. Veel tijd en dit gaat ten koste van andere belangrijke dingen, ja.

I: En dat gaat dan ten koste een beetje van de opvoedingsondersteuning of? Ja, ja. Maar het is misschien ook moeilijk om te beginnen aan die opvoedingsondersteuning als al die papieren nog niet in orde zijn?

R: Klopt, daarom ga ik in die, ja, in die weg omdat ja som zonder ja.... Omdat als er een probleem is met de financiële situatie, kan je niet spreken over gezondheid bijvoorbeeld of altijd fruit aanwezig te zijn, zoiets ja. Dus eigenlijk altijd... of erkenning van het kind ofzo. Dat ja... En en en de andere organisaties helpt echt niet veel. Dus als ik die gezinnen verwijs naar een andere organisatie zoals CAW, OCMW, zoals Ketjes, zoals... Ja, Ketjes doet wel veel, Ja, het is een probleem langs de twee kanten. **Dus de organisaties nemen dat niet volledig op vind ik en ook de gezinnen zelf doen geen moeite om naar de afspraak op tijd of geen moeite om een tolk mee te nemen of... Ja dat is sowieso moeilijk om contact met de gezinnen te hebben. Dus altijd dat verwijzen werkt meestal niet heel goed.** Dus dat werk meestal niet goed, dat doorverwijzen. (medewerker, Kind en Gezin)."

Cultuursensitiviteit en interculturele communicatie bevorderen voor formele organisaties

"R.: **Maar wij gaan het werk niet doen van een CAW of van een OCMW die moeten zelf hun werk doen maar wij kunnen hun wel ondersteunen want wat we soms zien is dat die eerstelijnswerkers het soms niet**

gemakkelijk hebben of niet goed kunnen omgaan met mensen met migratieachtergrond, omdat ze de cultuur niet verstaan of omdat ze er vooroordelen over hebben of omdat er taalbarrières zijn – ze willen heel dikwijls niet met tolken werken maar hoe kunt ge een dialoog opstarten of een conversatie doen als ge mekaar ni verstaat qua taal, daarnaast zien wij ok da, wij gaan daar ook voor dat van da ge uw communicatie doet met eigenlijk gelijk wie, want iedereen komt uit een bepaalde cultuur zoals hier onze Belgische cultuur zijn er honderdduizenden verschillende culturen en subculturen naar gelang de sociale groepen waartoe je behoort en wij willen veel meer aandacht daarvoor. **Omdat we zien dat heel veel dingen mis geïnterpreteerd worden of vastlopen omdat hulpverleners in het algemeen te weinig moeite doen om echt te begrijpen wat wilt den andere zeggen en dat mensen er veel te veel vanuit gaan dat wat dat ik hier zeg al evident is voor den andere** en natuurlijk met mensen van het buitenland is dat nog meer het geval, wij gaan er dikwijls vanuit in het westen dat de mensen het systeem al kennen en dat ze weten da het zo a zo a zo moeten volgens hier. Waar da wij zeggen ja ma mannekes doet eerst de moeite om het goed uit te leggen, ze kunnen het niet weten ze zijn elders opgegroeid hoezo zouden ze ons systeem al kennen en ge hebt voorbeelden in school en misverstanden met ouders, gewoon omdat ouders het systeem niet kennen en ze niet weten dat dat en dat en dat veronderstellen en ze doen dat dan niet, niet omdat ze het ni willen doen maar omdat ze het niet wisten dat dat verwacht werd. Maar we zien dat eerstelijnsdiensten daar wat schrik van hebben of daar niet voor opgeleid zijn of da niet willen doen, allez enfin er zijn honderdduizend redenen waarom dat dat soms niet gaat. **Maar wij bieden wel ondersteuning aan eerstelijnsdiensten door opleiding, door supervisies, door dus da kan allemaal bij ons gevraagd worden en heel veel casussen kunnen we zo goed op weg helpen zonder da wij da moeten psychiatriseren** (medewerker, Solentra)."

Communicatie verbeteren met formele dienstverlening

"R: Nog een groot probleem zijn meisjes die op 13/14 jaar niet meer naar school mogen omdat ze vroegtijdig moeten trouwen. Meisjes die op hun 15/16jaar al getrouwd zijn en mama zijn. Die proberen we dan toch terug op school te krijgen. En daarom gaan we elke week op huisbezoek om te zien waarom het kind afwezig was op school. Omdat als we op de school zijn, gaan we kijken in de registers naar wie afwezig was. **Dus in die zin is er een hele mooie samenwerking met de scholen, ze sturen ons ook mails en ze bellen ons ook**. Er is smartschool maar wij persoonlijk werken niet met smartschool, we proberen dat eerder uit te leggen aan de ouders. Omdat dat niet evident is, zelfs met de schoolagenda. Dus wat voor ons heel evident zou lijken zoals bv. oké er staat iets roods in de agenda dus uw kind heeft iets misgegaan op school. Voor iemand die nooit op school heeft gezeten, die weet zelfs niet waarom er een schoolagenda is. Dus we proberen dat ook uit te leggen aan die families. Een andere goede samenwerking is met CLB's en dan andere diensten zoals SPJ (Service de la Protection de la Jeunesse), SAJ (Service de l'Aide de la Jeunesse), service protection judicièr. Mooi in de zin dat wat we gezien hebben: als er gewoon een brief naar de familie gestuurd is voor een uitnodiging op SPJ, de familie komt gewoon niet 1 keer, 2 keer, 3 keer omdat misschien begrijpen ze zelfs de brief niet. **Maar als we dan bellen of langsgaan en een beetje uitleggen over wat het is, dat we als bemiddelaar de situatie faciliteren wat communicatie betreft. Anders worden er gewoon maatregelen genomen zonder dat de familie weet wat er gebeurd is.** Dus er zijn soms, misschien ook kinderen geplaatst geweest gewoon omdat de familie zegt ja maar we wisten niets van een rechtbank, we wisten niets over SPG en voila. Dus wij zien dat we, oke we zijn niet verantwoordelijk over het eindresultaat van hen, bemiddeling. **Maar we bezien ons meer als de brug tussen de families en de andere organisaties zodat er goed gecommuniceerd wordt**. Nu wat voor een beslissing SPJ, SAJ of een jeugdrechter neemt, dat is zijn zaak. Wij proberen aan alle twee kanten zoveel mogelijk juiste informatie te geven, ook over cultuur en dergelijke. Zodat een jeugdrechter misschien een beter zicht krijgt over de familie en wat misschien de mentaliteit is. Maar ook aan de families zelf, wat zijn hun plichten maar ook wat zijn hun rechten. **Maar dan ook met CAW's zijn er zeker goede relaties en dan ook de hulpdiensten: Samusocial, het Rode kruis die communiceren veel met de Foyer. Maar ook particuliers die bellen naar ons en zeggen voila ik ken een Roma famillie, kunt u ons verder helpen? Regelmatig hebben we zo'n mensen die ons een mail sturen ook** (medewerker, Le Foyer)."

Belang van tolken zodat mensen zich in moedertaal kunnen uitdrukken

"R: **Maar 1 van onze basishoudingen is ook, zorg dat je goed kan communiceren met mensen en als het over emotionele, private zaken gaat. Dat is voor iedereen hetzelfde eh dat gaat het beste in uw moedertaal en als**

je met psychiatrie te maken hebt of allee zware psychologische behoeften, kun je dat maar uitdrukken in je moedertaal en vandaar dat wij werken met tolken. Maar soms heb je ook tolken nodig voor minder moeilijke dingen, maar kwestie van in gang te schieten om uw vertrouwensrelatie in gang te schieten. En van in het begin elkaar goed begrijpt**. En maatschappelijk werkers zouden ook beter met tolken werken, zelfs al zijn dat telefonische tolken.** Dat ge tenminste elkaar goed verstaat, dat je niet vertrekt al van die misverstanden door dat taalprobleem. En dat wordt dikwijls vergeten, want zeker de mensen uit het buitenland, zien we heel dikwijls dat ze zo beleefd en zo dankbaar zijn dat ze zeggen ja als teken van ja knikken van ja ik luister, ja ik heb het gehoord, maar dat wil niet zeggen. Dat is geen ja van ik heb het begrepen en ik ga ermee akkoord. Verre van. Dat is gewoon beleefdheid en de OCMW-medewerkers of de CAW-medewerkers nemen dat aan van ja ik heb het uitgelegd en ze hebben gezegd dat ze het hebben verstaan, maar ze hebben dat niet gezegd. Ze hebben geknikt uit beleefdheid, maar ge moet daaraan denken dat mensen dat doen (Medewerker, Solentra)."

Hulpverlening nog teveel vanuit deficit model

"R: **Maar in de veerkracht zitten is ook de mensen uitnodigen om vooral zelf te spreken en na te gaan, vooral met de mensen bekijken, ni wachten wat gaat er niet wat is uw deficit, want dat is ook zoiets typisch voor het westen, altijd u richten op wat dat er niet gaat**. Hulpverlening hier vertrekt eigenlijk vanuit een Westerse visie van een dificitmodel, wat gaat er niet, wat kunnen ze niet. Vooral de patiënten in feite in plaats van te vertrekken van wat gaat er wel en hoe kunnen we dat uitbreiden en wat heb je nodig om in de stukskes da het niet gaat daar toch ook te geraken dat het wel gaat **en dan zie je dat daar heel dikwijls geen psychiatrische hiaten zijn maar gewoon ja de mensen zijn uitgeput of der zijn een aantal vaardigheden da ze ni hebben maar ge kunt dat aanleren** eh. Maar door de mensen zelf te laten spreken ga je veel juister zitten, ga je veel meer zitten op dingen op maat. Want zo da commanderen en da lesgeven van het moet zo en zo en zo, ja ge moet wel kennis hebben eh natuurlijk maar ge moet vooral als hulpverlener uw kennis op niveau van uwe andere partner kunnen zetten da ge samen daaruit iets kunt brouwen en dan gade zien da mensen, dus dat uw medepartij over heel veel krachten en kennis bezit en gij niet eens weet. Als je het niet weet kan je als coach of hulp er natuurlijk geen gebruik van maken. **Op veerkracht werken is juist dat op tafel krijgen en daarop voortbouwen en dan zie je da mensen heel veel zelf kunnen doen en zeker met mensen van buitenland die heel wat hebben meegemaakt. Het feit al da ze tot hier geraken, ge moet het maar doen eh**. (medewerker, Solentra)."

Er is aandacht nodig voor krachtenperspectief in onderwijs

"R: **Vanuit de scholen krijgen wij heel veel aanmeldingen waar dat nogal rap gezegd wordt die kinders dit of dat of ze moeten naar bijzonder onderwijs van dat wij zeggen ja maar mannekes wacht wacht migreren dat is een zeer ingewikkeld proces, dat is een proces** dat met rouw eigenlijk gepaard gaat, met verlies, maar ge moet dat psychiatriseren, ge moet gewoon de mensen wat tijd geven om te stabiliseren om weer op hun effen te komen, - normale reacties op ingrijpende normale toestanden dus ge kunt, ge moet da ni in de psychiatrie duwen. Ge moet wel ondersteuning geven, hoe kun je dat? Awel ja wij kunnen u daar wel wat tips en tricks over geven en wat zeggen van hoe je da kan doen in de klas en wat anders opstellen of een andere attitude aanneemt en heel veel gevallen gaat dat ook wel goed en we geven heel veel psycho-educatie, we leggen uit van ja ma ja mensen die trauma meegemaakt hebben is normaal da ze efkes van de railen zijn, iedereen zou daarvan door mekaar geschud zijn. **Ge hebt wat tijd nodig om op uw positieven te komen, maar ge moet da ni psychiatriseren**, ge moet da normaliseren en aan de mensen ook uitleggen wat – normaal da ge slecht slaapt, het is normaal da ge nog ni goed in uw vel zit tis nog normaal in de eerste periode da je lelijke dromen hebt enz. das omdat uwe lichaam en uwe geest dat aan het verwerken is. Ge moet da ni psychiatriseren, tis maar na nen hele langen tijd als ge dan ziet da mensen toch ni hunnen draai vinden na meer dan zes maanden of na een jaar dat het op verschillende levensdomeinen nog ni gaat dan moete misschien peinsen ok heb misschien gespecialiseerde therapie nodig maar daarvoor eigenlijk niet. Maar wat da we wel doen en wat we wel zeer belangrijk vinden is zitten mensen weer in hun veerkracht, hun – maar dat is geen psychiatrie, daarvoor hebt ge de psychiatrie ni nodig. **Maar de eerste lijn moet dat eigenlijk beter leren en beter zo leren kijken en welke krachten in de mensen zelf proberen uit te halen maar de mensen ook proberen –kracht geven** en dat is juist hetzelfde voor de 4 de wereld hier, ge moet daarvoor niet van het buitenland komen (medewerker, Solentra)."

8.2.5 Brugfiguren: samenwerken met informele actoren

Aan de andere kant van het continuüm formele en informele actoren in het welzijnslandschap, heb je de burgerinitiatieven, zelforganisaties en religieuze gemeenschappen. Ook met deze actoren proberen de brugfiguren contacten te leggen. Het gebeurt soms dat bijvoorbeeld de verpleegkundigen van Kind en Gezin contacten leggen met informele spelers die huisvesting aanbieden. De Brusselse noodopvang is soms gesatureerd. Voor ouders zonder wettig verblijf zijn de opties sowieso beperkt. Een opvang in een onthaaltehuis is niet altijd mogelijk, ook toegang tot de privémarkt, laat staan de sociale huisvesting is onmogelijk. De contacten met de informele spelers zoals kraakpanden maar ook huisvesting in de schoot van religieuze gemeenschappen biedt tijdelijke oplossingen voor soms dringende situaties van dakloosheid met heel jonge kinderen. Anderzijds doen de brugfiguren ook een beroep op informele spelers met het oog op het verbreden van de leefwereld van de ouders.

Solentra bijvoorbeeld zet sterk in op het ondersteunen van de uitbouw van een persoonlijk netwerk. Zoals we ook in het hoofdstuk waarin de stem van de ouders aan bod kwam schreven, is een sociaal netwerk in bijvoorbeeld een etnisch culturele of religieuze gemeenschap vaak een sterk vangnet, ook voor bijvoorbeeld gezinnen zonder wettig verblijf. De medewerker van Solentra zoekt aanknopingspunten bij sportclubs en andere actoren in de vrijetijdssfeer om de leefwereld van de ouders en hun kinderen te vergroten. Een medewerker van Kind en Gezin doet soms een beroep op Stapsteen, dat is een burgerinitiatief dat sterk inzet op gezinsondersteuning in Brussel. Zijn doen dit met een groot vrijwilligersbestand en werken sterk outreachend: zij gaan naar de gezinnen en tasten met hen af op welke manier de vrijwilligers een handje kunnen helpen. De medewerker van Kind en Gezin geeft aan dat dit soms een welkome aanvulling is: een vrijwilliger die eens mee kan gaan met een ouder naar een sociale dienst, of die eens even bij de kinderen kan blijven wanneer de mama of de papa iets voor zichzelf doet of even tot rust kan komen.

Samenwerkingen met informele actoren voor huisvesting

"R: **Wij werken, als we geen andere opties zien dan gaan we dus op zoek naar de kraakpanden, nemen we contact op met de kraakpanden, we hebben met een groep van, die grote groep, die altijd verplaatst en die dus laatst, nu zitten ze in Etterbeek in een rusthuis**, ik kan efkes niet op hun naam komen, het collectief van sans papiers, die zaten die hebben in twee hotels in 1000 Brussel gezeten waar dat ik zo, die opnames voor Kind & Gezin ook heb gedaan met de van Bruzz die zijn daar toen komen filmen, toen ik daar huisbezoeken heb gedaan das een groot collectief, daar zitten 150- 200 mensen in, die zijn zelforganiserend, dat is een associatie die een ja, maar ze zijn ze zijn zelfbenoemde organisatie. Van gewoon een groep van sans papiers die zich gecollectivieerd hebben dus en die samen altijd opvang zoeken. Die gaan dus naar hotels en rusthuizen en daar hebben wij een contactpersoon en die bellen we in geval van nood om te vragen dat er plaats is om nog iemand op te vangen. **En we werken ook samen met de kerk in 1000 Brussel, de Begijnhofkerk**, daar zit pater A., en zij hebben appartementen die zij tegen lage prijs verhuren aan alleenstaande moeders zonder papieren vanuit het een idee dat dat een opstapje kan zijn naar meer en zij vragen dan wel ondersteuning van een sociaal assistent of een RV, allé dus iemand die medeverantwoordelijkheid neemt van ik volg dit wel verder op. Dit is altijd das altijd voor een kortere periode maar nu hebben wij omdat de Trierstraat die sloot hebben wij nu verschillende gezinnen die nu daar opgevangen worden en zij moeten dan 150, 100 euro betalen voor de kosten maar niet meer. **En via Burgerplatform heb ik al gewerkt maar das echt een informeel netwerk van mensen die ik ook ken en dat is ook echt in geval van nood, voor mensen tijdelijk even, dat zijn mensen die standaard transmigranten opvangen vanuit het Maximiliaanpark en dus als ik iemand heb die echt in nood is dan kan ik ook hun contacteren om te vragen kunt ge uitzonderlijk hun efkes opvangen zodat zij niet op straat zijn.** Dat gaat vooral, ik heb het al een paar keer gedaan en dan gaat dat over trans zwangere transmigrant meisjes. Nee, ja, ja dat is van dat collectief, daar werk ik mee samen en dan zijn de zijn de collega's van Anderlecht en Molenbeek hebben ook enkele van die contacten die maar die ken ik niet. **Nu in de Kazernestraat in Brussel zit er ook een hele groep waar dat we ook contacten hebben want ze zitten nu tijdens de corona crisis in een gebouw van verschillende bewegingen, sociale bewegingen die hebben hun**

gebouw afgestaan daaraan. Wel gecontacteerd. Dus dat zijn en ah ja in tegenover Nieuwland is ook een kraakpand. Individuele kraakpanden daar komen we ook. En de twee andere voorbeelden die ik net gehad daar gaat het over grote groepen en daar is inderdaad toestemming gevraagd aan de eigenaar die al dan niet gekregen is. Of aan de stad (medewerker, Kind en Gezin)."

Meer samenwerken met informele actoren

"R: Er zijn ook veel zelfhulpgroepen ook, **er zijn veel 'communities' die mekaar ondersteunen, gemeenschappen, mensen ook daar naartoe leiden, zolang da mensen hun netwerk hebben**. Maar eigenlijk kijk naar uzelf, wat is het belang van sociale leefwereld te hebben, wat doet da met u, uw vrienden, collega's of sport, mensen die je kent via sport, kennissen, echte vrienden, dat doet u allemaal goed dus het is eigenlijk, ge moet een beetje zoeken van wat doet ne mens goed, wat doet goed aan ne mens, wat doet er deugd**. Bij precaire gezinnen is het grote probleem de toegang tot, financieel ook eh, er zijn heel veel**. Kinderen hebben enorm veel plezier aan voetbal, aan sport doen met andere kindjes, op kamp gaan allez zo nen hele hoop zaken maar ze hebben geen toegang want het kost allemaal te veel. Dus wat zouden in feite –OCMW's van allemaal organisaties da bestaan – zijn da het gratis is voor die kinderen. **Dat zien we dikwijls dat maatschappelijk werkers te weinig op de hoogte zijn en zeker in Brussel. Er bestaan massa's dingen in Brussel maar het is ni geweten** (medewerker, Solentra)."

Samenwerken met vrijwilligers

"R.: Da wat nog zou kunnen helpen, das vaak zoals ik weet niet of dat je die organisatie kent, Stapsteen? **Die werken met vrijwilligers. Die werken met vrijwilligers en dat dat is wel nog iets waar dat we moeten meer hebben zo van die vrijwilligers die dan bijvoorbeeld die mama gaan halen en naar Baboes gaan brengen snapte m die stee drempel te verlagen zo'n dingen allemaal**, of een mama die bij een psycholoog moet gaan maar die dan 2 kinderen heeft en die moet meepakken, dat die dat de vrijwilliger kan hebben die die kan begeleiden, zo zo'n dingen ja. Das dat is ook iets dat steunend zou zijn voor die zeer precaire situaties als je een vrijwilligersbestand hebt, allé vrijwilligers die toch inzetbaar zijn vooral om de brug te maken dan. Ik ben nu met Stapsteen aan het zoeken voor een mama die bij een psycholoog moet gaan omdat ze een kindje heeft van een jaar en ja dat kind is totaal grenzeloos en ze durft daarmee niet de tram of de metro dus nu zijn ze voor mij aan het zoeken naar een vrijwilligster om samen met die mama dan mee te gaan. Zodanig dat ze die stap kan zetten, dan kan dan is dan kan zij mee op dat kind letten tijdens dat transport snapte, dat is allemaal om die drempel te verlagen waardoor die mama wel die psychologische begeleiding kan krijgen die ze echt noodzakelijk heeft is voor de interactie met haar kind. **En zo'n mama moest die nu ne keer efkes haar kind kunnen een halven dag weglaten dat zou haar zoveel deugd geven om om verder te doen nadien. Zo moedergroepen waar dat ze mekaar kunnen ontmoeten dat maakt ook echt het verschil**. (medewerker, Kind en Gezin)."

8.2.6 Kindperspectief: kinderen horen niet op straat

We merkten op dat in de definities die eerstelijnswerkers en vrijwilligers formuleren van een kwetsbare ouder, het kindperspectief soms wat op de achtergrond staat. De aandacht voor de ouder-kindrelatie in de gezinsondersteuning, voor het welzijn van de kinderen komt onder druk te staan van het hoge niveau van precariteit waarmee een groeiende groep Brusselse gezinnen wordt geconfronteerd. Maar er is meer dan dat. Eerstelijnswerkers spreken ook over een gebrek aan capaciteit op de tweede lijn, zelfs in situaties die heel dringend en verontrustend zijn. Sommige eerstelijnswerkers wijzen op een gevaar van normvervaging in Brussel.

Het Kindperspectief op de voorgrond houden is dus zeker geen individuele verantwoordelijkheid van de individuele hulpverlener, het wordt sterk ondersteund door beleidskeuzes en keuzes binnen de organisaties. Daarnaast ziet een medewerker van Kind en Gezin ook mogelijkheden om daarin gesteund te worden door meer informele actoren. In het verhaal van de ouders kwam heel sterk naar voor dat de leefomstandigheden ook de leefbaarheid in een gezin sterk onder druk zet. Een veel

te kleine of zeer precaire huisvesting zorgt voor veel stress bij alle gezinsleden. Ouders geven aan dat ze nood hebben om af en toe eens alleen te kunnen zijn, zonder kinderen, om terug te kunnen 'ademen'. Steunfiguren of steungezinnen die op regelmatige basis de ouders zouden kunnen ontlasten, zou hier een oplossingen kunnen bieden, zo vertelt de medewerker van Kind en Gezin in het laatste onderstaande citaat.

Gebrek aan capaciteit

"R: Als we merken bijvoorbeeld kinderen die in gevaarlijke omstandigheden leven en die dat wij willen stande pede uit huis geplaatst zien, wat dat zelden is hé maar, er zijn momenten dat ge zegt hier voel ik mij absoluut niet comfortabel bij en dat er **dan niks kan gebeuren want der is geen plaats voor opvang of ja andere diensten hebben daar nu geen tijd voor, wat ik snap hé ma er zijn soms er is er zijn soms wat teveel dingen denk ik die wij moeten doen, omdat er onvoldoende capaciteit is**. En dan bedoel ik niet, pak het kind mee naar huis hé, ik bedoel gewoon dat ge dat ge dan uren en uren en uren aan het bellen zijt naar elke dienst in Vlaanderen desnoods om een plek te vinden voor een kind. Ja of dat ge noodgedwongen naar politie gaat terwijl ge liever niet via de politie zou werken. Bijvoorbeeld (medewerker, Kind en Gezin)."

Kindperspectief: kinderen horen niet op straat, ook Roma kinderen niet

"R: Ik vind ja, we kunnen gewoon niets doen maar we vinden dat ook niet oké. In de zin dat voor mij, kinderen horen niet op straat. Kinderen horen op school en, ouders die gewoon van Roemenië naar België komen om een beetje geld te verdienen terwijl kinderen…. Dan zeggen ze 'nene onze kinderen zijn op school, maar nu zijn ze met ons mee om, ja we zijn hier om te bedelen'. **Sorry ja, je bent de ouders van het kind maar het kind heeft ook het recht om naar school te gaan, dus vindt andere opties.** En in die barakken, die toestanden daar, daar is vorige zomer ook een ongeval gebeurd. Dus ik denk wij als hulpverlener, wij zijn hier om mensen verder te helpen. Maar als we zien dat de families gebruik maken, ook van hun kinderen omdat ze weten, ze krijgen meer geld daarvoor als we met hem bedelen, dat vind ik dan niet oké. En daar vind ik moet de overheid een positie nemen. Maar dan vinden we dat andere diensten gewoon hun positie moeten nemen. En niet gewoon denken, 'oh'. Dat is denk ik, **zeker een politieke vraag om gewoon geen verschil te maken tussen Roma-kinderen of Belgische kinderen. Zo simpel is dat** (medewerker, Le Foyer)."

Kinderen die op straat opgroeien

"R: Ik denk zeker goed nagaan voor wat de families hier zijn. Families die al een langere tijd hier zijn en zeggen 'ja we zijn hier om te blijven en we willen niet meer terug'. Die mensen dan helpen omdat, oké er zijn families die al sinds een paar jaren in dezelfde situatie zitten**. Ik ken kinderen die echt niets anders kennen dan Samu Social en de straat en ondertussen volwassenen zijn. Dus ik kende ze als kind van 10 à 12 jaar en nu zijn ze 20 jaar oud en echt op Samusocial en op straat opgegroeid zijn. Dus zo'n families zeker de kans geven, zoals in een housing first project of gewoon tijdens de winteropvang de kans geven om een traject te krijgen**. Wat meer gedaan moet worden is niet enkel de mensen van straat halen en ervoor zorgen dat ze onderdak hebben, maar ook de mensen de kans geven om in zichzelf te investeren. Soms geloven de mensen er zelf niet in omdat als je jarenlang op straat was en jouw ouders nooit gewerkt hebben en je zit al in een mentaliteit (Medeweker, Le Foyer)."

Normvervaging: parket reageert soms niet

"R: Ja ja heel dikwijls, maar dan het probleem is als we dan echt wel stappen ondernemen van dit dit is dit kan niet echt niet dat dan niet altijd de instanties ingrijpen in die situaties ja ma ja mensen zonder papieren zonder allé die dingen dat er niet altijd wordt ingegrepen**. Dat als wij stappen zetten bijvoorbeeld naar het parket, dat is dan dat is dan vaak heel frustrerend bij de mensen**. Ge hebt dan vaak ja ma dan komt dan eerst politie langs en dan kijken die van ja ma dan kijken die zo in de frigo's vaak eh daar ligt dan wel eten daar is eten in de frigo, ahja ma der is eten in de frigo dus het is ok. We hebben zo is een heel zware situatie gemeld waar dat de mama echt psychisch helemaal niet ok was uiteindelijk dan aan het parket aangemeld omdat het omdat we ons echt zorgen maakten om de kinderen en dan komt daar een politieagent la langs maar de mama was op dat

moment helder, eh helderder, kijkt in de frigo, ja ok, alles is ok, dus that's it. Snapte? **En dat is dan vaak frustrerend want wij hebben daarmee al een traject afgelegd en ge ziet die ups en die down en ge ziet dat het echt niet ok is** (medewerker, Kind en Gezin)."

Normvervaging: niemand reageert in Brussel

"R: **Nee voila, ik zie dat dikwijls, situaties moesten da wij nu komen, moest dat kind, moest dat in Aalst voorvallen, VTM nieuws zou derop staan, in Brussel reageert er niemand op allé snapte. Dat is het meest schrijnende en en en die stem moeten wij inderdaad laten horen**. Dat is ook een kin. dit kind heeft dezelfde rechten en heeft evenveel rechten als een kind dat geboren wordt in Galmaarden bij van wijze van spreken om dat is ook een kind. En voor dat kind daarvoor strijden allé daarvoor gaan wij hier. En die stem willen wij echt laten horen. Ja ik denk dat dat nu meer en meer aant, meer en meer komt eigenlijk dat u mensen van de centrale administratie ook mee, **we hebben nu een werkgroep rond Roma's**, en daar zit K. dan bij, dus ik, ik merk nu wel een evolutie, de laatste periode dat er daar wel veel meer mensen vanuit het beleid ook wel worden, mee worden betrokken en mee nadenken. Ik heb zo jaren eigenlijk zo echt alleen zitten ploeteren en allé ik wil nu niet zielig doen, dat is helemaal niet de bedoeling maar ik zie daar wel een evolutie in en dat vind ik wel heel positief. **Wij hebben mensen nodig van het, wij hebben de denkers ook nodig om ons te ondersteunen en mee na te denken hoe gaan we daarmee om , wat denken jullie ervan, ik denk dat dat een hele belangrijke is** (medewerker, Kind en Gezin)."

Nood aan steunfiguren of opvanggezinnen

"R: Ja ja ja dat, zoiets zeker en waar dat ik ook eigenlijk al jaren voor ijver, ik heb oorspronkelijk mijn mijn carrière, als ge het carrière kunt noemen, gestart in pleegzorg en, waar ik, dat is ook een project geweest, heel sterk voor ijver en dat zou, **zou ik heel graag hebben in Brussel, dat is eigenlijk dat ge zo een soort pleeggezinnen of opvanggezinnen hebt, zou hebben, waar dat, dat is ooit een project geweest waar dat ouders hun kinderen of mama's, alleenstaande mama's hun kinderen een keer een halve dag naartoe kunnen laten gaan** en dat die kinderen dan is ne keer meekunnen gaan naar de Zoo of met die mensen en dat dat ook altijd hetzelfde gezin is die zo een beetje, waardoor die mama wat kan ontlast worden. Dat zou, want een echt pleeggezin om zo van die, waar dat een kind in het weekend altijd naartoe zou gaan, is vaak nen helen groten drempel omdat er daar een overnachting bij is, dus en echt zo die die die of ne zaterdag daar is naartoe kunnen gaan of ne zondag en altijd zo een zelfde gezin waardoor een kind eigenlijk een keer in een andere context terecht komt en ook andere dingen leert kennen en tegelijkertijd die mama is ne keer een dag tot rust kan komen en dan weer energie heeft om voor haar kind verder te zorgen. **Dat is iets dat een heel groot verschil zou kunnen maken, in het werk, een mama zonder papieren dat er in een klein kamertje woont met 2-3 kinderen, dat dan die kinderen ne keer kunnen weg gaan dat die mama is kan rus, dat zou een ontzettend verschil kunnen maken** (medewerker, Kind en Gezin)."

8.2.7 Brugfiguren in Brussel: een belangrijke schakel

We zien mooie voorbeelden van brugfiguurprojecten in Brussel. Een aantal projecten groeiden bottom-up, vanuit geobserveerde noden van gezinnen in precaire leefomstandigheden. Denk aan de schoolpoortwerking die ontstond in de schoot van de Vrienden van het Huizeke, aan de Le Foyer en Solentra ook. De laatste twee kregen een structurele verankering in het Brusselse middenveld. De schoolpoortwerking blijft voorlopig nog een project dat telkens opnieuw op zoek naar financiering gaat. Het blijft ook heel kleinschalig, één schoolpoortwerking in één school. We zijn ons ervan bewust dat het beleid rond welzijn en school een hele geschiedenis kent, met de werking van het CLB, in het verleden schoolopbouwwerkers, daarna het Onderwijscentrum Brussel (OCB). We horen op het terrein evenwel twee belangrijke signalen die het belang van schoolpoortwerkers ondersteunen. Ten eerste lezen we over een gebrek aan vertrouwen van gezinnen in precaire leefomstandigheden en gezinnen met een migratieachtergrond in de schoolomgeving. Dit heeft te maken soms met de onbekendheid van de gezinnen met het schoolsysteem, maar ook met een moeilijke communicatie tussen de school en de gezinnen en een discursief klimaat dat niet altijd begripvol en mild is voor de

leefomstandigheden van gezinnen. Dit maakt het moeilijk om aan het welzijn van de ouders te werken vanuit het schoolsysteem zelf. Ook zorgleerkrachten, CLB en bij uitbreiding OCB maken in de beleving van de ouders deel uit van het onderwijs en precies daarom is er een drempel voor de ouders om hen het nodige vertrouwen te geven. Ondanks het vaak schitterend werk van deze mensen. De drempel om iemand van buiten de school aan te spreken is voor veel ouders een stuk lager. Ten tweede, lezen we in de getuigenissen van de ouders het signaal dat de school voor sommige gezinnen het enige maatschappelijke domein is waaraan ze participeren. Het is soms de enige plaats waar ze een aanknopingspunt vinden met de rest van de samenleving, met de reguliere hulp- en dienstverlening. Alle drie de brugfiguren geven aan dat ze sterk inzetten op het ondersteunen van een betere communicatie tussen ouders en de schoolomgeving. Het zijn belangrijke actoren in het creëren van een meer inclusieve schoolomgeving en in de strijd tegen onderbescherming.

Daarnaast lazen we over de brugfunctie die de eerstelijnswerkers van Kind en Gezin de facto opnemen. Zij komen in gezinnen die soms helemaal geïsoleerd zijn van alle reguliere hulp- en sociale dienstverlening en nemen er naast hun werk als verpleegkundige vaak ook een rol van sociaal werker bij. Dit is wél opmerkelijk. Het is de regel en niet de uitzondering voor de Brusselse eerstelijnswerkers van Kind en Gezin. We lezen hierin een impact van een stevige visie van Kind en Gezin die de basishouding goed zet zodat de eerstelijnswerkers ook effectief die brugfunctie opnemen. Niettemin is er nood aan extra ondersteuning voor deze eerstelijnswerkers. Hun veerkracht staat onder druk, niet in zijn minst door een capaciteitstekort op de tweede lijn en door het gebrek aan oplossingsstrategieën die er binnen de reguliere hulp- en dienstverlening zijn voor ouders en kinderen zonder wettig verblijf.

Hoe hierop verder bouwen? Dat laten we voor een belangrijk stuk over aan overleg samen met de eerstelijnswerkers, vrijwilligers, ouders en beleidsmakers. We geven een voorzet in de zin van drie pistes. Een eerste piste vraagt om visie. Dat de eerstelijnswerkers van Kind en Gezin een brugfunctie opnemen, heeft te maken met de unieke positie van de verpleegkundigen, ze gaan op huisbezoek bij een gezin met een boreling ongeacht het statuut van het gezin. Maar het heeft ook te maken met een sterke visie die zich ontwikkeld over een adequate basishouding om in vertrouwen en gelijkwaardigheid te werken, ook met de meest kwetsbare gezinnen. Dit kan een voorbeeld zijn voor andere overheidsdiensten of andere gesubsidieerde organisaties. Een tweede piste vraagt om samenwerken. De brugfiguren zouden nog meer ondersteuning moeten krijgen van de reguliere hulp- en dienstverlening en van de tweede lijn en residentiële zorg. Er zit ook nog veel potentieel verscholen in een betere samenwerking met burgerinitiatieven en zelforganisaties. Zij kunnen een schakel zijn in het verbreden van de leefwereld van de gezinnen. Dit kan enerzijds door individuele eerstelijnswerkers hiervoor de ruimte te geven. We weten bijvoorbeeld dat samenwerken met etnisch culturele organisaties arbeidsintensief is, veel zoekwerk vraagt (Van Thiel & Thys, 2019). Het veronderstelt dat men in de concrete samenwerking rekening houdt met een verschil in agenda, ritme, macht en erkenning tussen formele en informele actoren. Anderzijds kan dit door structureel ontmoeting te creëren tussen formele en informele actoren. Dit kan bijvoorbeeld worden gedragen binnen de initiatieven van de Huizen van het Kind of worden getrokken door tweedelijnsorganisaties in Brussel die worden gefinancierd om de welzijnssector te ondersteunen (zoals bijvoorbeeld het Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg). Een derde piste vraag om budget. We lezen voorbeelden van mooie kleine projecten die evenwel ‘peanuts’ zijn als we er de Brusselse schaal naast leggen.

8.3 Laagdrempelige plaatsen: van ontmoeting tot springplank naar reguliere hulp- en dienstverlening

8.3.1 Welke voorbeelden ontmoeten we op het Brusselse terrein

Laagdrempelige plaatsen zijn ondersteuningsinitiatieven waar ouders en gezinnen zonder wachtlijst, afspraak, of zonder specifieke hulpvraag kunnen binnenlopen. Ze vinden er activiteiten die gericht kunnen zijn op ontmoeting met andere ouders en gezinnen, op het ondersteunen van autonomie en emancipatie, op sociaal-artistieke projecten, zelfexpressie én vaak ook een breed onthaal waar ze op hun eigen ritme hun noden kunnen vertalen naar meer concrete hulp- en ondersteuningsvragen.

Laagdrempelige plaatsen zijn vaak ook brugplaatsen waar linken worden gelegd naar andere hulp- en sociale dienstverlening. Ze brengen net als brugfiguren de ondersteuning of de zorg naderbij de gezinnen. Anders dan brugfiguren gaan ze misschien minder naar de gezinnen toe, maar investeren ze in het afbouwen van drempels zodat gezinnen gemakkelijk hun weg naar deze plaatsen vinden. Het zijn overigens ook plaatsen waar brugfiguren aanwezig zijn. Zeker voor gezinnen in precaire leefomstandigheden zijn het belangrijke actoren in de strijd tegen onderbescherming.

In Brussel zijn er een aantal dergelijke plekken die vanuit die optiek door de overheden deze opdracht krijgen toebedeeld en daarvoor ook worden gesubsidieerd. We spraken in het kader van dit onderzoek met een medewerker van het Huis der Gezinnen in Anderlecht, met een medewerker van het Huis Voyaach en met een begeleider bij KOALA dat een initiatief in van het Huis van het Kind Brussel. Zij werken zowel aan de toegang tot sociale grondrechten en mensenrechten van de ouders, zetten in op preventieve gezinsondersteuning en werken aan de veerkracht van de ouders. Ze organiseren vaak groepsactiviteiten waarin ouders en kinderen kunnen experimenteren, maar ook kunnen leren van elkaar en de ruimte krijgen om uitdrukking te geven aan hun ervaringen en belevingen. We laten ze hieronder zelf aan het woord.

Huis der gezinnen: verschillende groepswerkingen en individuele begeleiding

"R. Het Huis der Gezinnen, wij zijn een inloopteam erkend door Kind en Gezin. Er zijn in totaal 16 inloopteams waarvan twee in Brussel en de rest in Vlaanderen. Inloopteams hebben een heel specifieke opdracht en richten zich ook tot een ja tot de doelgroep van maatschappelijk kwetsbare gezinnen of aanstaande ouders en gezinnen met heel jonge kinderen tot 6 jaar. Inloopteams zijn vaak gesitueerd, of bijna altijd gesitueerd in kansarme buurten, om op die manier de doelgroep te bereiken en we hebben drie aanbodsvormen, als ge het zo moogt noemen. Waarbij dat de hoofd aanbodsvorm groepsgerichte werking allé groepgerichte, een groepsaanbod is, onthaal, en ja aanvullend, maar niet onze hoofdopdracht, individuele ondersteuning. We hebben verschillende groepen, om der termen op te plakken, ge hebt **procesgerichte groepen,** dat zijn groepen waarbij de ouders al gedurende een periode naar toe komen. Ge hebt ouders die al drie jaar naar ne groep komen, andere die ne nog maar één jaar zijn. Maar waar dat je dus een proces gaat met een, met een groep: dat wil niet zeggen dat dat altijd ne vaste groep is, ouders kunnen zelf kiezen naar welke groepswerking ze komen. Maar daar zijn ligt de nadruk op samen op weg gaan en uitwisseling rond opvoedkundige thema's en andere thema's die raken aan verschillende levensdomeinen van gezinnen. Dan heb je meer de **thematisch gerichte groepen**, maar dat zijn er minder in aantal. Ene keer per maand hebben we babiloe plus, dan wordt er een specifiek opvoedkundig thema aangekaart, er wordt ook op een interactieve manier gebracht maar der is dan wel een stukje ja noem het theorie, en dan wordt er in discussie gegaan. Dat zijn zeer ruime allé universele thema's gaande van zindelijkheid, school rijpheid, structureren en op tijd opstaan om je kind op tijd op school te krijgen. Dus dat zijn zeer gevarieerde thema's maar wel altijd vanuit opvoedingsondersteuning. En die thema's worden gekozen op basis van wat er op dat moment in de groep leeft, eh mijn collega's letten heel goed op en horen bijvoorbeeld, ah ja het thema, er zijn een aantal kindjes die binnenkort naar de het onthaalklasje gaan. Dat is een thema dat nu heel erg leeft, we gaan dat vastgrijpen en we gaan daar samen met

de ouders bij stilstaan van waar dat ze kunnen op letten om die transitie, die overgang, ik koppel daar dan een aantal items aan vast om daarover met hen in gesprek te gaan, dan hebben we nog **de groepswerking op woensdagnamiddag**, dat is een een werking waarbij dat er vooral de nadruk gelegd wordt op de interactie ouder-kind. In de andere groepen zoals in de procesgroep (medewerker, Huis der Gezinnen)."

Het Huis Voyaach: Versterken emancipatie en structureel werken

"R: We werken binnen Samenlevingsopbouw Brussel aan grondrechten op een structurele manier en onze projecten zijn heel concreet opgedeeld naar aanleiding van een aantal themas en ik werk dan voor één van de projecten dus één van de thematische projecten binnen Samenlevingsopbouw Brussel. Maar de idee is altijd dat we ondersteuning bieden aan mensen die in een maatschappelijke kwetsbare positie zitten en dat we twee dingen gaan doen. Agogisch werk en politiekwerk. Dus agogisch werk is alles wat te maken heeft met een bepaald moment emancipatie versterking van mensen en het politieke werk gaat dan over het veranderen van maatschappelijke structuren, systemen, omdat we ervan overtuigd zijn dat mensen in die positie terecht komen omwille van een disfunctioneren van politiek beleid enzovoort. In wat heel belangrijk is bij ons is dat we dat altijd eu samen met de mensen gaan doen. **Dus we zijn geen klassieke lobbyorganisatie maar wij gaan dat maximaal met hen doen omdat we der ook vanuit gaan vanuit ons mensbeeld en onze maatschappijvisie dat mensen expert zijn in hun eigen situatie en dus ook het beste de oplossingen kunnen aangeven.** Wat we ook soms doen met de mensen is gaan nadenken over innovatieve oplossingen eh. Omdat als de omdat als de overheid de die mensen niet kan geven waar ze recht op hebben dan gaan we soms zelf alternatieven ontwikkelen met hen (medewerker, Huis Voyaach, familiegroep)."

KOALA: laagdrempelige plaats voor ouders en kinderen

"R: Dus wij staan eigenlijk onder het huis van het kind, ja huis van het kind heeft verschillende deelwerkingen en Koala is één daarvan. Wat ik juist doe is wij organiseren activiteiten voor ouders en kinderen. Kinderen vanaf nul tot 4 jaar, tot en met 4 jaar, excuseer, dus eigenlijk 5 jaar is/Komt niet meer in aanmerking. Wij organiseren dus verschillende activiteiten, dus wij hebben der vier, verschillende activiteiten per maand, de eerste is varia, dus dat kan van alles zijn, gezelschapspelletjes of ouders die eigenlijk zelf een idee aangeven. De tweede activiteit is een bewegingsactiviteit, derde activiteit koken en vierde activiteit ja nu ben ik nu vergeten (Medewerker, Koala)."

In Brussel zijn er daarnaast nog veel burgerinitiatieven, zelforganisaties en religieuze gemeenschappen die laagdrempelige plaatsen creëren. Ze zijn laagdrempelig in meer dan één betekenis. Ze bevinden zich vaak in buurten, geografisch dicht bij de gezinnen in precaire leefomstandigheden. Ze zijn ook laagdrempelig omdat je er gewoon kan binnen lopen, je hoeft geen afspraak te maken, geen administratieve procedure te doorlopen noch op een wachtlijst te staan. Ze zetten sterk in op het creëren van een vertrouwensband. Ze werken veelal niet vraaggestuurd, maar proberen dicht bij de noden en behoeften van de deelnemers te komen. We spraken met enkele informele actoren tijdens ons veldwerk. Nasci bijvoorbeeld, is een burgerinitiatief dat zich in eerste instantie richt op de materiële noden van ouders met kleine kinderen. Het gaat daarbij vaak om ouders die in Brussel leven zonder een inkomen of met een heel laag inkomen, niet zelden zijn het ouders zonder wettig verblijf. Daarnaast organiseren ze ook groepsactiviteiten. We spraken ook met les Albelges, ADIB (Action et Dialogue Bruxelles) en Feza vzw (Femmes Epanouises et actives). Het zijn alledrie migrantenorganisaties in de zin dat ze zijn opgericht door Brusselaars met een migratieachtergrond. Ze blinken uit in het versterken van de binnenkant van de vrouwen die deelnemen aan hun activiteiten. Ze zetten in op het versterken van hun autonomie, op emancipatie en het overwinnen van een schaamte over het eigen levensverhaal. Ze zetten in op socio-culturele projecten en ondersteunen hiermee processen van zingeving en zelfexpressie. Ze ondersteunen op die manier de veerkracht van de ouders en de kinderen. Ze doen dit met veel vrijwillige kracht, met weinig erkenning en vaak zeer beperkte financiering door de overheid.

Nasci: ondersteuning van gezinnen in zeer kwetsbare situatie

"R: Dus Nasci is een organisatie die kansarme gezinnen, dus mensen met kinderen, **ondersteunt op materieel gebied ten eerste.** Dus wij geven alle basisbenodigdheden die mensen zij nodig hebben en dat moeilijk is om aan te kopen voor hen omdat ze in een zeer kwetsbare situatie leven. Daarnaast helpen wij hen ook op sociaal vlak en educatief vlak. **Wij organiseren wekelijks ontspanningsmomenten waar ze dan een tas koffie kunnen komen drinken, waar ze info kunnen krijgen van ons die ze nodig hebben maar ook vormingen. Dat zijn meestal vormingen rond onderwerpen die kindgerelateerd zijn en rond opvoeding omdat we toch wel vaak horen dat hier veel vragen rond zijn**. Maar dat kunnen ook vormingen zijn voor de vrouwen zelf over contraceptie bijvoorbeeld of een beetje empoweren/ emanciperen. Ze leren van kijk ge zijt niet alleen een mama maar ook een vrouw die kwaliteiten heeft en die dingen zou kunnen en potentieel heeft. Zoals ik daarjuist al aangaf. De mensen die bij ons komen zijn mensen die eigenlijk over geen enkel inkomen beschikken. Dus die ook niet bij het OCMW zitten en een werkloosheidsuitkering krijgen. Door hun situatie vallen ze overal tussenuit. Waarom zij naar ons komen is voor het materiële. Dus verzorgingsproducten, kleren voor de kinderen, luiers en melk. Dat zijn dingen die veel geld kosten en ze vaak niet kunnen bekostigen. Dat is eigenlijk de grootste nood die eerst geholpen moet worden (medewerker, Nasci vzw)."

Les Albelges: een organisaties voor vrouwen met een migratieachtergrond

« R : Et notre association est née à cause de … On a senti qu'il y avait un manque dans ce cadre-là. Il y avait les sociétés albanaises qui existaient déjà en Belgique mais **une association qui s'occupait principalement des thématiques des femmes albanaises, ça n'existait pas. Voilà. Mais, bon, je ne vais pas dire que mon association c'est seulement pour les femmes albanaises. On va dire que notre association s'est appelé les Alberges parce que les initiateurs c'étaient les femmes albanaises, mais c'est une association qui parle de toutes les femmes et les femmes étrangères plutôt, mais aussi en plus toutes les thématiques des femmes en Belgique.** Parce qu'on avait commencé, je vous ai dit, il y avait un manque pour les femmes albanaises, et c'était un public que l'on connaissait un peu plus, et on savait déjà que pour le public belge c'était connu et ce n'était pas connu on va dire. C'était invisible. C'était une partie de notre société que l'on va dire qui est invisible. Pourquoi je dis ça ? Parce qu'au début, quand on a commencé, après l'officialisation on va dire, on a commencé avec un projet sur les récits migratoires des femmes albanaises. C'était ça le premier gros projet qu'on a mis en place. Et ces récits migratoires, on a fait un film documentaire en récoltant les récits migratoires que quelques femmes albanaises. **Depuis le début, l'idée c'était justement de faire visible cette partie de société qui, comme je vous ai dit, est un peu invisible** (medewerker, Les Albelges). »

ADIB: nieuwe laagdrempelige initiatieven ondersteunen

« R: De l'organisation oui, un groupe oui, un réseau et après le laisser. S'étendre dans le quartier. Mais dans chaque quartier, ce n'est pas seulement dan Molenbeek. On est en train de toucher tous les coins. **Et chaque fois il y'a un groupe qui a une, qu'on peut trouver un artiste, une informatique, et il veut développer son activité mais il ne sait pas comment… Alors on est en train de l'aider un peu: on cherche les gens qui sont intéressés de ce réseau et après le laisser avec. Et nous seulement le contact de coordination, le contact au cas de secours (rit)…**Normalement, quelquefois par porte à porte et comme ça quand il y a des groupes de cours de français ou de activités on participe avec eux, et on se connaît et on crée des groupes de whatsapp. Parce que maintenant avec la technologie c'est plus facile. **Mais parfois ça aide aussi, porte à porte, et surtout bouche-à-oreille (lacht) On parle, les gens entendent. Ah il y a ça ? Ils viennent. Quelquefois ils sont curieux et je regarde : qu'est-ce qu'il y a dans cette classe ? Alors ils viennent : ah bon ça va et la première fois. Deuxième fois il y a une participation très, très, très importante** (medewerker, ADIB). »

8.3.2 Sterktes van het Brusselse terrein

De laagdrempelige plaatsen zijn erg belangrijk voor Brusselse gezinnen in precaire leefomstandigheden, in het bijzonder voor ouders zonder wettig verblijf. Het zijn plaatsen waar ze terecht kunnen. We herinneren de getuigenissen van de ouders uit het vorige hoofdstuk. Bij het OCMW kunnen ze enkel terecht voor een kaart die hen toegang geeft tot dringende medische hulp. Veel gezinnen zonder wettig verblijf, trekken ofwel hun plan met behulp van een persoonlijk netwerk van contacten binnen een etnisch culturele of religieuze gemeenschap, ofwel overleven ze door de verschillende vormen van ondersteuning die laagdrempelige plaatsen in Brussel bieden met elkaar te combineren. Ouders gaan én naar Nasci voor kleding voor de kinderen, én naar een voedselbedeling bijvoorbeeld in het huis Voyaach, én ze verblijven in een tijdelijke huisvesting in het netwerk van een parochie, in een onderhandelde bezetting of een kraakpand.

Zelforganisaties binnen etnisch culturele gemeenschappen bieden vaak een alternatief netwerk van laagdrempelige plaatsen. Zowel in de gesprekken met de ouders, als in de gesprekken met eerstelijnswerkers en vrijwilligers horen we weinig over het combineren van beide circuits, over een samenwerking tussen gesubsidieerde actoren en etnisch culturele zelforganisaties. We lezen wél over samenwerking met burgerinitiatieven die ontstaan in de schoot van de hoogopgeleide, middenklasse en veelal autochtone Brusselse populatie. We lezen in onze interviews over samenwerkingen tussen bijvoorbeeld Nasci vzw en de gesubsidieerde actoren, tussen Collectmet (voedselrecup en herverdeling op de Abattoir in Anderlecht) en Kind en Gezin. Tijdens het ontmoetingsmoment horen we ook over de samenwerking tussen de noodopvang in de Trierstraat en Wintermet (speelgelegenheid voor kinderen op de Abattoir in Anderlecht). Collectmet en Wintermet zijn allebei initiatieven van Cultureghem, een burgerinitiatief dat zich ontwikkelt rond de Abattoir in Anderlecht. Het is een bijzonder zichtbaar initiatief, zowel voor het Nederlandskundige middenveld als voor de overheden overigens. Binnen de etnisch culturele gemeenschappen in Brussel zien we ook ontzettend veel burgerinitiatief: mensen met een migratieachtergrond die een aanbod creëren voor de mensen uit de buurt, voor mensen die een gelijkaardige migratieachtergrond delen of gewoon voor mensen in nood. De wereld van de burgerinitiatieven opgericht door mensen met een migratieachtergrond is evenwel een stuk minder zichtbaar voor het autochtoon middenveld en de overheden. Niettemin zijn ze talrijk, divers, met een groot aanbod voor ouders en kinderen. We komen hier straks nog op terug. Hieronder, laten we de medewerkers en vrijwilligers aan het woord over de sterktes van het laagdrempelig initiatief waarin ze actief zijn: het gaat van de toegankelijkheid, het sterk afgestemd zijn op de noden van de deelnemers en het inrichten van een breed onthaal, over het doorbreken van sociaal isolement en het organiseren van onderlinge hulp, tot het ondersteunen van processen van emancipatie en empowerment.

Les Albelges: Veerkracht ondersteunen door het vertellen van levensverhalen

« R. : C'était ça le premier gros projet qu'on a mis en place. Et ces **récits migratoires, on a fait un film documentaire en récoltant les récits migratoires que quelques femmes albanaises**. Depuis le début, l'idée c'était justement de faire visible cette partie de société qui, comme je vous ai dit, est un peu invisible. C'était vraiment de raconter qu'est-ce qui s'est passé pour en arriver là. Et il y a eu vraiment un intérêt pour notre projet. Et, entre autres, on a reçu comme retour que c'est vrai : on ne le voit pas vraiment, mais ces femmes sont, on va dire, des héroïnes entre autres. Elles ont passées toutes ces difficultés et elles y sont arrivées. Il y a eu les autres femmes dans la salle ; il y avait les femmes macédoniennes par exemple. Elles sont venues pour voir notre projet et qui sont venues dans notre soirée et qui nous ont dit : « mais écoute vos histoires sont semblables avec les nôtres. Elles sont vraiment semblables, on est passé par là nous aussi. Et si vous faites quelque chose, on est prenante. Ce récit migratoire, franchement, c'était un projet qui nous a apporté beaucoup, parce que, voilà, ces femmes, on a fait un sondage après pour voir ce qui s'est passé : est-ce que ça

vous semble utile ? **Et donc, entre autres, le retour qu'on a reçu, c'était justement que ces récits migratoires c'était vraiment comme une sorte de thérapie on va dire.** Vous voyez ? Parce que pour les femmes albanaises, je ne sais pas si vous le savez, et plutôt pour les femmes des Balkans, ce n'est pas coutume de raconter leurs histoires. **Ce n'est pas évident. On ne raconte pas notre histoire comme ça. C'est vraiment difficile. On souffre en silence**, chez nous mais on n'est pas des gens qui vont parler aux autres. C'est vraiment difficile. Mais cette difficulté est dépassée, parce que justement il faut mettre ces femmes en confiance. Elles ne parlent pas à n'importe qui, il faut vraiment les mettre en confiance et les laisser venir, on va dire. Tu vois, il y a eu un grand souci pour aller vers eux. Et ce n'est pas toujours facile, ce n'est pas évident pour aller vers eux, et faire qu'elles viennent vers vous et faire en sorte qu'elles vous racontent, peut-être pas tout au début, **mais petit à petit elles s'ouvrent et elles vous racontent leurs histoires, leurs difficultés** (medewerker, Les Albelges). »

Les Albelges: Veekracht ondersteunen door aandacht voor dubbele nationaliteit

« R. : Notre association se bat pour l'intercultarité, elle se bat pour que les cultures se mélangent. Elles se connaissent, elles se mélangent, et c'est ça pour nous qui est très important. Parce que, je reviens à ce que je disais premièrement. **La culture pour nous c'est très important. Ce n'est pas seulement pour faire plaisir, mais c'est une partie qui fait partie de nous aussi. Et pour se sentir mieux dans notre identité belge, parce que maintenant on est albano-belge, on n'est plus les albanais**. On fait partie d'une autre catégorie : les albano-belges. On est Albanais et Belge. Pour s'épanouir dans cette identité belge, on sort de nous une partie qui fait partie de nous. Cette partie d'identité c'est la partie albanaise. Parce que, pour s'épanouir, pour nous cette identité culturelle, c'est tous ces morceaux de ton identité que l'on va devoir faire attention de ne pas l'effacer. **Parce que, si on l'efface, on ne va pas se sentir bien. Ey ça c'est d'autant plus important pour les jeunes. Les jeunes ils ont grandi ici. Parce que moi je suis venue ici, on va dire très tard. Après 30 ans en Belgique. Mais les gens qui sont venus ici, ils se trouvent entre les deux identités et ils ne se sentent pas bien**.. Et pour me sentir épanouie, je devrais vraiment faire attention que toutes les facettes de mon identité s'épanouissent, sinon il y a des problèmes. Alors, ça veut dire que la culture aussi c'est justement pour s'épanouir dans notre identité et de ne pas avoir de problèmes, mais aussi c'est une manière pour sortir ces femmes**. Ces femmes qui sont enfermées à la maison, avec des problèmes de santé, ou qui sont à la recherche d'emploi. Et ce n'est pas évident, elles ne trouvent pas.** (medewerker, Les Albelges). »

ADIB: Veerkracht ondersteunen door het werken aan autonomie

« R : Ah Oui, nous ce qu'on pense c'est quand on commence quand**…, avec un groupe de personne on est en train de travailler sur l'autonomie de la personne parce que si on voit que…une personne a une capacité exquise qu'elle sait faire quelque chose on essaie de l'encourager**, parce que dans le groupe on a vue on a détecté qu'il y a beaucoup de gens qui ont des capacités, au niveau de l'informatique, au niveau de la cuisine (son d'un gobelet). Alors qu'est-ce qu'on fait, on essaie de créer des ateliers, des activités pour qu'il puisse être autonome (son d'une cuillère) et faire son travail tranquillement. C'est l'autonomie, la solidarité aussi, dans notre organisation**. On aide beaucoup les gens à leur chemin. Et après c'est eux qui prennent le guide et on l'orient, mais eux il prend le volant, de leur activités** (vrijwilliger, ADIB). »

Feza vzw : Veerkracht ondersteunen door het doorbreken van sociaal isolement

« R : C'était ça le premier besoin. **Mais on stimule aussi l'échange entre les différentes femmes pour ne pas se sentir seule. Si tu restes chez toi, tu te dis : » c'est la fin du monde, je n'ai pas de compétence, je n'y arrive plus »**. Par exemple il y a une partie de femmes qui sont venues ici par mariage, elles se sont mariées. Mais après sont venus les enfants, les uns après les autres. Et elles sont très seules. Dès que les enfants grandissent, elles se trouvent toutes seules. Ce n'est pas évident, alors elles s'enferment de plus en plus dans ce monde-là. Et pour nous, c'est justement ça. Sortir ces femmes, mais comment sortir ? En reconnaissant ces compétences qu'elles ont en elles. Et il n'y a pas seulement la culture, la musique, mais il y aussi la cuisine (vrijwilliger, Feza vzw). »

Familiegroep huis Voyaach: Veerkracht ondersteunen door het collectiviseren van problemen

"R.: Als ge in een familiegroep zit en ge praat met mensen dan dan krijgt ge ook nen band met elkaar en ik denk dat mensen dan ook wel beseffen van ik kan het alleen maar redden als ik zo dichtbij ben en er zijn altijd verhalen die nog erger zijn dan wat gij zelf meemaakt. Ziede. **Dus dat geeft kracht maar dat doet ook soms u eigen ge gerelativeerd en ook ik denk dat er heel wat mensen zijn die op den duur hoe langer dat ze hier zijn ook beseffen van het is niet omdat ge papieren hebt dat het ook allemaal is opgelost is.** Mensen zijn natuurlijk heel de tijd bezig met die papieren en dat geeft veel hoop maar bijvoorbeeld met die papa is één van die mensen die ook wel veel in contact is met andere mensen met papieren en die ziet dat dat daar niet goed mee gaat. Dus die allé das zijn ook mensen die kunnen zien van ah ja gij moet ook naar huis voor u kinderen, ah ja ga maar want ge moet u kinderen gaan halen. Snapte. Dan denke kik van ja, gij hebt wel wat meer aan de hand als ge naar huis moet die moeten niet gewoon hun kinderen gaan halen maar die kunnen dat wel zien en ik denk dat dat is omdat de mensen die langs de ene kant meedoen met de familiegroep dat zijn al mensen die dat

I: Het groepsaspecten ligt, want dat is niet voor aan iedereen gegeven. Maar dat wordt ook wel versterkt door deel te nemen aan de groep. Dus ik weet niet, daarom dat ik zeg de kip of het ei, ja (medewerker, Huis Voyaach, familiegroep)."

8.3.3 Wat kan er beter?

De eerstelijnswerkers en vrijwilligers beschrijven naast sterktes ook een aantal knelpunten in de werking van laagdrempelige plaatsen. De gesubsidieerde actoren; de meer formele laagdrempelige plaatsen, geven aan dat ze soms misschien niet zo laagdrempelig zijn als ze zelf denken. Een burgfiguur van gezinsondersteuning Ketjes in Brussel wijst daarop. Veel van de gezinnen in precaire leefomstandigheden kennen deze plaatsten niet en moeten er écht wel actief naar worden toegeleid. Zij wijst erop dat er misschien laagdrempelige activiteiten zouden moeten worden georganiseerd op plaatsen waar de gezinnen sowieso komen en verwijst daarbij naar de schoolomgeving. Maar ook de medewerker van KOALA bijvoorbeeld zegt dat dit een steeds terugkerend thema is op overlegplatformen: hoe bereiken we mensen in precaire leefomstandigheden? Ook voor KOALA zelf is het nog zoeken: Spreken we de mensen aan op straat? Werken we met doorverwijzers?

Formele laagdrempelige bedoelde plaatsen niet altijd zo toegankelijk of laagdrempelig

R.: Ik weet niet of KOALA's zo laagdrempelig zijn. Ik merk bij mijn gezinnen dat het niet laagdrempelig is. Ja, onze cliënten gaan daar toch niet naartoe. Dat is zo, dat is hun bedoeling eh. **Waarom gaan onze cliënten daar niet naartoe. Enerzijds zijn er heel veel dat dat niet kennen maar zelfs als wij het dan door verwijzen of zeggen en uitleggen dan gaan ze daar ook niet naartoe**. Ja die drempel is te hoog, ik vraag mij af als dat nu zou georganiseerd worden op plekken waar ze sowieso naartoe gaan dat dat dan anders is. **Ik merk bijvoorbeeld dat eenzame mensen een kind op school hebben**, dan hebt ge heel veel mama's dat blijven babbelen aan de schoolpoort, dat dan op dat moment da moment hebben ja ja, maar wat als plekken waar ze regelmatig komen zulke dingen zouden organiseren. Ja, waar mensen ook gewoon uitgenodigd kunnen worden en niet zelf de stap moeten zetten, ja we hebben dat binnen outreach een aantal jaren gedaan dat we zo in de kerstvakantie een moment voor ouders en kinderen organiseren om dan te komen knutselen. Ho ik vond dat altijd geweldig om te zien hoe dat mensen dan met elkaar in communicatie treden of ni en ja ge ziet uw cliënten in een totaal andere setting functioneren dat was voor ons heel leerzaam. Ook mensen vonden dat altijd geweldig, we hebben het dit jaar niet georganiseerd maar **ja ik weet niet goed hoe ge iets laagdrempelig maakt. Wij gaan mee eh, we doen dat nu bij ketjes. En ik weet niet, het is experimenteren. Kan ook bij een ocmw, of een werkgezondheidscentrum, die doen dat ook wel, Huis en Gezinnen.** Het collectieve zo, het is ook zoeken hoe krijgt ge mensen daar naartoe eh maar ik vind, dat zou een vanzelfsprekendheid moeten zijn. **Om dat informele terug meer binnen te brengen in** (medewerker, CAW Brussel, project Ketjes in Brussel)."

Hoe komt dat 'hulpverleners' zich nog altijd de vraag stellen hoe ze kwetsbare burgers moeten bereiken?

"R: Ja der wordt eigenlijk veel, als ge bijvoorbeeld zo naar een overlegmoment gaat van organisatie zo van zelfs van Kind & Gezin, zo, hoe noemt ge zo een vorming, dan spreken zij eigenlijk zo van hoe kunnen wij maatschappelijke kwetsbare mensen ondersteunen of zelfs vinden. En ik vind dat altijd zo een ironische. Soms denk ik van ja als je altijd in een organisatie werken en ge komt niet naar buiten, dan gaat ze dan gaat ge die mensen ook niet vinden snapte**? Als ge buiten loopt dan ziet ge zoveel mensen, in Brussel, en ge kunt het eigenlijk lezen van ah dat zijn maatschappelijk kwetsbare mensen. En toch krijgen we die vraag altijd van mensen, van collega's, van hoe kunnen we de maatschappelijk kwetsbare mensen vinden.** Hoe kunnen we ze vinden. Ze zijn op straat. Dus dat was mijn eerste manier van werken, van ik ga gewoon op straat hé en ik ga de mensen aanspreken en het is gelukt. Mensen de meeste mensen waren positief, die waren niet zo negatief. Maar dan hoor ik van de organisaties dat ze niet zo te werk gaan, ze gaan niet zo te werk. Ze gaan op een andere manier te werk, ik denk heel traag, ze een meer afwachtende manier. Van de mensen komen of ze vragen. Bekendmaken maar niet rechtstreeks wel terwijl heel veel mensen. De vorige keer, allé de eerste maand, ja ik stond zo buiten met mijn koffie en thee, ik heb zo een tafeltje gezet en gewoon op straat (medewerker, KOALA)."

Mensen op straat aanspreken?

"R: Zeker en vast, zeker en vast, ja ja, we zitten dus met die vraag **hoe kunnen we die kwetsbare ouders bereiken die hier wonen en waarvan dat ze de werking niet kennen en.** Wat ik in het begin gedaan heb is echt op straat wandelen en mensen aanspreken Ja gewoon op straat buiten. Waarvan ja, waarvan de ouders eigenlijk ook nu nog komen. Maar ik ben nu toch een beetje gestopt, omdat ik denk van ben ik nu goed bezig ja of nee? Kan ik zo mensen echt aanspreken, is dat niet een soort van schending van privacy? Dus ik zit eigenlijk met die vraag. Is dat misschien een beetje indiscreet misschien om zo gewoon op straat, maar het heeft wel gewerkt. Ja ja ja ja, die nog komen ja en die. Maar ik zit dan allé ik zit dan zo in twijfel positie van, pfff kan ik dat nog verder doen ja of nee. Toch heb ik, toch geloof ik erin dat dat eigenlijk de beste manier is, maar ik zit zo in een twijfel. Dus ik wil eerst weten wat wat dat eigenlijk allé uit de andere organisaties of horen hoe dat zij eigenlijk kwetsbare mensen bereiken en zien van ok, misschien kunnen we op dezelfde manier tewerk gaan, dan gewoon mensen op straat aanspreken, en zeggen van wij hebben een activiteit kom maar af (medewerker, KOALA)."

De medewerkers van de gezinsondersteuning Ketjes in Brussel geeft het aan, er zijn plaatsen waar ouders en gezinnen sowieso komen. Een daarvan is zeker de school. Dat bleek ook uit de gesprekken met de ouders. In sommige etnisch culturele gemeenschappen in Brussel zijn dat ook de kerken, moskeeën, synagogen of tempels. De priester van de Roemeens Christelijk orthodoxe kerk in Brussel, vertelt in het citaat hieronder hoe de kerk voor veel mensen uit de Roemeense gemeenschap in Brussel een plaats is waar ze 'instinctief' samenkomen. Dit geldt ook in de Marokkaanse en Turkse gemeenschappen (Torrekens, 2009) en ook in de sub-Saharaanse gemeenschappen (Maskens, 2010) nemen de kerken en in het bijzonder de pinksterkerken een belangrijke plaats in.

Ook etnisch culturele zelforganisaties staan in vergelijking met de gesubsidieerde en daarvoor bedoelde laagdrempelige plaatsen, dicht bij de ouders en gezinnen in precaire leefomstandigheden. Ze ontwikkelen zich niet top down om nadien een publiek aan te boren, maar bottom-up vanuit de gemeenschappen zelf en nabij de noden en behoeften van de mensen. Ze vertellen ons dat ze hun publiek via mond-aan-mondreclame bereiken. Een centrale en steeds terugkerende vraag in verband met etnisch culturele zelforganisatie is of ze zich al dan niet terugplooien op hun gemeenschap, parallelle samenlevingen veroorzaken en op die manier integratie belemmeren in plaats van bevorderen. De internationale empirische evidentie is op dit punt zeer robuust: het zijn springplanken voor maatschappelijke integratie, ze vormen een brug naar deelname in het autochtone verenigingsleven en bereiken allerminst een etnisch cultureel homogene achterban. Ze

zijn misschien wel diverser in dit opzicht in vergelijking met het autochtoon middenveld. We komen hier onder het volgende puntje nog op terug: samenwerken met deze informele actoren zou de zorg en de ondersteuning naderbij de gezinnen in precaire leefomstandigheden kunnen brengen.

Les Albelges: via mond aan mondreclame bereiken ze de ouders

« R : Ah les parents, ont les atteint comment ? Mais justement, d'abord ça pourrait être un contact personnel de moi des autres femmes. **Par exemple les autres femmes elles parlent aux autres aussi. « Tiens voilà il y a une association où franchement on se sent bien, venez, venez voir ».** Ou ça pourrait être personnellement par moi ou par quelqu'un d'autre qui nous apporte, ou ça pourrait être par exemple dans les soirées, par exemple dans les soirées qu'on a faites où il y a un public large. Vous voyez ? Aussi, c'est par bouche à oreilles aussi. « Il y a une association, voilà, j'étais dans une soirée, c'est vraiment chouette. Mais va voir une fois ». Et voilà on apporte en parlant de l'un et de l'autre aussi. Et après, par exemple, quand on collabore avec les autres associations par exemple aussi. **Il y a les autres qui parlent. Boum « pour telle thématique-là, tu peux y aller parce qu'il y aussi une chouette association, les Albelges, tu peux aller voir si tu peux trouver quelque chose là-bas ». Mais voilà, je vous ai dit que la thématique de maintenant, des communautés, c'est un peu difficile** (vrijwilliger, Albelges). »

ADIB: vertrekken van de noden van de mensen

« R : Nous, quand on fait des activités ou quelque chose, on commence, par les demandes des personnes qui sont ici, du quartier. On ne va pas regarder … en dehors parce que. Je sais que, des fois, il y a des choses qui sont très sympa, que tu veux l'utiliser, mais tu viens, on va faire…. **Mais nous ce qu'on fait, on fait une petite réunion premièrement, et chaque personne, on la laisse avec une liberté d'expression. Qu'est-ce qu'elle veut, qu'elles sont ses besoins. Parce que ce sont les besoins de la personne. On ne peut pas faire…, ce n'est pas nous qu'on… on crée une activité… c'est eux-mêmes.** Ce sont les personnes. Alors chaque besoin de groupe on essaie de créer une activité à leurs besoins. Mais à l'étranger ça dépend… ça dépend. Des fois on regarde par internet, on voit les échanges ils font avec nous et les autres associations. Parce que on est on collaboration avec des autres associations qui sont à l'extérieur, parce que on a un autre Project, au Maroc. On essaie aussi…, mais ce ne sont pas les mêmes besoins, chaque un a ses besoins différents. Alors nous, on est mieux de, de, de contacter les gens qui sont avec nous, leurs demander les idées… On fait, comment on dire, on rassemble tous les idées des personnes. Et après on dit : ça on fait, ça on ne fait pas. Ensemble. On les trouve ensemble (vrijwilliger, ADIB). »

CASA: de kerk als plaats waar Roemeense gemeenschap sowieso komt

"R**: Binnen de Roemeense gemeenschap is de kerk een plaats waar mensen instinctief komen. Ze stellen zich voor, ze vertellen ons hun problemen en wij proberen erop in te gaan.** Ook trachten wij te onderzoeken welke andere problematieken zich schuilen achter de al benoemde problemen.

Meestal vragen zij om geld, dachten dat dit de oplossing is voor al hun problemen. Dit is in het bijzonder het geval van de mensen afkomstig uit de Roma gemeenschap. De mensen vanuit de Roemeense gemeenschap komen niet per se af met hulpvragen, maar zoeken ons eerder op voor spirituele ondersteuning en voor advies. Hierdoor merken wij welke hulpvragen zich voordoen en bieden wij hulp. Ik kwam aan in België in 2006 en sindsdien heb ik meerdere organisaties opgericht, waaronder de kerk en C.A.S.A.. Deze laatste is een charitatieve organisatie die bij de kerk behoort en die in 2010 tot stand is gekomen. **Dus vertrekkend vanuit de gemeenschap en vanuit diens behoeften, werd CASA opgericht. De organisatie dient als centrum voor maatschappelijke ondersteuning en cultureel-educatieve activiteiten.** In het bijzonder voor gezinnen met migratieachtergrond, proberen wij hen bijstand te bieden in hun maatschappelijke integratie en in het doorkomen van de moeilijkheden die dit proces met zich meebrengt. Wij organiseren taaloplеidingen, waaronder Frans en Nederlands, alhoewel er voor het Nederlands minder interesse is en ook moeilijker is om vrijwilligers te vinden. Tegelijkertijd bieden wij ook lessen Roemeens voor kinderen uit de Roemeense gemeenschap met oog op het behouden van hun cultuur, maar ook op het behouden van een cultureel aanknopingspunt in de relatie met hun ouders. Sommige gezinnen hebben een tekort aan financiële middelen

en komen ze moeilijk aan voeding, schoolbenodigdheden en kleding. Ook hier proberen wij hen te ondersteunen. Wij gaan mee met hen als er nood is aan ondersteuning voor administratieve of medische procedures. Zij die zich in precaire situaties bevinden, vragen meestal geld. Wij proberen hen op een andere manier te helpen, bv. ondersteunen in hun behoeften op lange termijn. Binnen ons team zoeken wij naar oplossingen. (Priester/vrijwilliger, CASA Christelijk orthodoxe organisatie)."

Een ander knelpunt waar verschillende eerstelijnswerkers en vrijwilligers die actief zijn in een laagdrempelige plaats op wijzen is de complexiteit van de problemen waarmee ze worden geconfronteerd en de moeilijkheden die er zijn om in dit geval ook juist te kunnen doorverwijzen of een oplossingen te kunnen vinden op de tweede lijn of in de residentiële zorg. Dit is bijzonder moeilijk werken voor de medewerkers van laagdrempelige plaatsen. Zij hebben eigenlijk een sterk preventieve functie. Zij willen mensen uit het sociaal isolement halen, onderlinge steun organiseren en de ouder-kindrelatie ondersteunen door groepsactiviteiten te organiseren enz. Het aantal en vooral ook aandeel van ouders die ook vragen stellen over complexere problemen zoals bijvoorbeeld huiselijk geweld, psychische problemen en het niet hebben van wettelijk verblijf, neemt op deze plaatsen toe. Het personeel is daar eigenlijk niet voor opgeleid en de teams zijn daartoe ook niet voldoende uitgerust. Het gebrek aan capaciteit op de tweede lijn zet deze werkingen onder druk. Doorverwijzen is heel erg moeilijk, bovendien wordt er door politie en parket vaak geen gehoor gegeven als er melding wordt gemaakt van huiselijk geweld of een verontrusting om de kinderen. Het is een situatie die de veerkracht van de medewerkers onder druk zet.

Complexiteit en aard van problemen gaat voorbij preventief werken

"R: Momenteel weten we het niet goed. In se zijn wij een preventieve werking. Ja. Wij hebben vroeger veel meer, goh modale gezinnen is niet het juiste woord hé want het zijn altijd gezinnen die hier in de buurt wonen, die toch wel een bepaald profiel hebben. Maar we zien een verschuiving of wel is het misschien ook omdat ouders, ik weet het niet, opener worden. Maar we zien wel een verschuiving, wat ik vorige keer ook gezegd heb denk ik, in toename van complexiteit. Waar dat we mee geconfronteerd worden. Multi-problematiek ja. Complexiteit. **Maar we moeten daar wel vorming rond krijgen van ja, wat doet ge.** We hebben heel veel vrouwen die melden dat ze thuis ook in hun zwangerschap mishandeld worden. Allé het was een interessante discussie want mijn eigen collega zei, ja ma allé das toch niet meer voor ons, we moeten die zo snel mogelijk doorverwijzen. Of we kunnen alleen maar. We hebben nu hier informatie opgevraagd van het politiedossier, allé soit (medewerker, Huis der Gezinnen)."

Er komen nu zoveel complexe vragen bij

"R: **De vraag is waar beginnen we, en waar stoppen we**. En we zitten daar ontzettend mee gewrongen omdat een inloopteam eh, in oorsprong preventief werken, doorverwijzen indien nodig, richt zich tot gezinnen met opvoedingsvragen en dat is dan met de komst van het concept huis van het kind, uitgebreid naar, nee ge moet ook alle andere levensdomeinen meenemen. Das huisvesting, vrije tijd, wat ist allemaal, sociale grondrechten is ook ene die we nu vaak terugkrijgen, ge moet mensen bewust maken van hun sociale grondrechten. Das allemaal goed en wel maar onze focus van opvoedingsondersteuning en ouders met doorsnee opvoedingsvragen van mijn kind slaapt niet, mijn kind is niet zindelijk, mijn kind eet geen groenten. Ja, die zijn er nog maar der is ook een grote laag vragen, die die, ja natuurlijk raken die aan de opvoeding eh, als de vrouw mishandeld wordt raakt dat aan de opvoeding en raakt dat die kinderen. Maar wa dat we eigenlijk niet goed weten wat mee gedaan. **Zoals een collega zei, we zijn daar toch niet professioneel voor geschoold. Ik zei ja oké, eh zij heeft ze heeft geen opvoedkundig diploma maar het doet er ook niet toe, die is heel competent. Maar ge moet er wel iets mee doen, ge kunt niet stoppen bij gewoon beluisteren**. Ik zeg ook ja nee, gewoon luisteren en hopen dat de moeder tot inzicht komt, zo zal het ook niet marcheren. We moeten daar meer verantwoordelijkheid in opnemen. De vraag is: wat? Allé we hebben ook intervisie met het ondersteuningsteam allochtonen, we hebben ook die casus besproken (medewerker, Huis der Gezinnen)."

Oplossingen voor mensen zonder papieren zijn soms uitgeput

"R.: Is het u al overkomen dat u geen oplossing kon vinden voor een dringende hulpvraag van een ouder?

L: Ja dat gebeurt regelmatig. **Er zijn bijvoorbeeld opvangcentra voor vrouwen die mishandeld worden. Maar pakt dat daar 10 mensen kunnen ondergebracht worden en dan is er altijd maar 1 plaats voor iemand zonder papieren. En die zitten die altijd vol. En soms staan die mama's hier en kunnen ze nergens naar toe en dan bellen wij alles af en moeten wij op het einde zeggen 'ja sorry'**. Ja dan is het voor ons eigen zeggen van kijk wij hebben nu alles gedaan wat wij konden doen meer gaat niet dus. Ja dat is ook hard. Zeker in het begin want je zou ze dan bijna al meepakken naar huis maar dat gaat natuurlijk ook niet. Maar als een mama dan naast u ziet effectief en die heeft u zien bellen dan zal zij ook wel weten dat je je best gedaan hebt. En we laten dat dan ook niet los hé. Dan proberen we de dag nadien nog is en dan bel je is vaker om te vragen hoe het is. Maar we zijn geen superhelden. Of soms dan komen ze en zeggen ze 'Ik heb een job en ik moet voor morgen een crèche hebben'. Ja dat gaat ook niet. Of bij huiselijk geweld heb je dat ook vaak. Je hebt daar heel veel voor gedaan en dan uiteindelijk gaan ze toch terug naar de partner. Dan is het van we hebben er veel in geïnvesteerd maar ze is er nog niet klaar voor maar dan weet je wel dat ze weet dat ze bij ons terecht kan. Dus als het echt heel fout zou kunnen lopen weet ze dat wij er zijn (medewerker, Huis der Gezinnen)."

Mensen zonder papieren kan je niet doorverwijzen

"R.: **En zoals mijn collega daarstraks zei, van Kind en Gezin, het is heel simpel, hebben ze geen papieren, dan kunde niets doen**. Ja behalve wat dak tegen mijn team ook zei, zorgt ervoor dat die mama, iedere keer als er iets gebeurt, zelfs al zijn de, allé, de de , we hebben nu een papa die blijkbaar zijn vrouw kan verwonden zonder dat er tekenen zijn van mishandeling. toch naar de huisarts gaan en het iedere keer te laten vaststellen of de politie erbij halen. Ma ja dat is ook al niet zo. Nee als ge en da is zo want we zijn ook van plan om als kleine groep ne mail te sturen naar Maggie De Block, of een brief. Als ge geen, als ge hier illegaal zijt, of bijvoorbeeld die mama nu ook die we vanmorgen besproken hebben, heeft geen verblijfsvergunning, dus die hangt heel erg af van haar man. En dan, als ge geen, ik weet niet als ge een verblijfvergunning, dat zou ik is moeten vragen aan het CAW, of aan mijn collega, kan je nergens terecht. Niet in een opvangtehuis, nie…, da is gewoon zo. We hebben het al, allé een paar keer geprobeerd, het lukt gewoon niet. En daar weten we, allé ik voel het toenemen, de machteloosheid, weten we niet goe, ja ik zei ook tegen mijn collega, ja niets doen kunnen we ook niet doen want als er iets gebeurt zijn dan, allé we zijn ook wel aansprakelijk. We moeten, ge kunt niet gewoon hopen dat die moeder bewust wordt en zegt, ja oké nu pak ik alles samen en ik ben we (medewerker, Huis der Gezinnen)."

Er ontbreek nog een schakel

"R: **Der ontbreekt zo nog ne schakel tussen, allé die gezinnen met die wat die, die die heel zware gezinnen die zijn hier ook welkom** omdat die hier ook een meerwaarde allé, ze kunnen hier tot rust komen. Het is een veilige plek, der is veel vertrouwen, der is veel openheid, ze moeten in de groep ook niet zeggen wat dat er gebeurt. Maar ze kunnen hier wel, allé dat zeggen ook veel ouders, ja we komen gewoon even tot rust eh, als we weg zijn van thuis uit. **Maar dan om het probleem zelf om daarmee aan de slag te gaan, dat dat kunnen wij niet meer allé.** En dan denk ik zo een systeem waarbij dat er effectief meer intensievere maar nog altijd binnen de vrijwilligheid meer intensievere opvolging is, dat dat lijkt mij van de ouder-kind relatie ook (medewerker, Huis der Gezinnen)."

CASA: Er ontbreekt meer gespecialiseerde opvang

"R: Ik ben ervan overtuigd dat er ruimte is voor verbetering. **Wij zijn bezig met het ontwikkelen van een vertakking binnen onze organisatie die hulp biedt aan kinderen met een beperking**. Dergelijke gevallen komen voor in onze gemeenschap en alhoewel gespecialiseerde centra bestaan, vinden bijvoorbeeld kinderen met het Downsyndroom er niet altijd een plaats. Het zijn kinderen die als kind eruitzien, maar die de leeftijd van bijvoorbeeld 16-17-18 jaar hebben bereikt en die het nog moeilijker hebben om te integreren in de bestaande centra. In centra voor jongvolwassenen is er ook geen plaats. Wij hebben een meisje dat hydrocefalie heeft en dat niet kan opgevangen zijn in een centrum. Zij verblijft dan bij haar moeder, die voor

haar zorg instaat. Hiervoor proberen wij iemand bij hen thuis te laten komen voor teken- en schilderlessen, alsook voor andere manuele activiteit. Op deze manier willen wij de eentonigheid waarin dit meisje verkeert doorbreken. **Aangezien wij geen eigen werknemers hebben met studies in maatschappelijk werk of opvoedkunde, doen wij beroep op de vrijwilligers rondom ons om deze kwetsbare personen te hulp te schieten** (Medewerker, Huis der Gezinnen)."

Een medewerker van het Huis Voyaach wijst op het tekort en tegelijk het belang aan heel goede informatie, in het bijzonder rond de toegang tot wettig verblijf en de rechten die mensen zonder wettig verblijf hebben. Veel laagdrempelige plaatsen en ook reguliere sociale dienstverlening beschikken vaak niet over de juiste informatie. Maar het is een algemene opmerking, er is nood aan meer informatie, ook bijvoorbeeld over specifieke etnisch culturele minderheidsgroepen in Brussel. Er is ook nood aan expertise in verband met huiselijk geweld en psychische aandoeningen. Het is nu een keuze om in laagdrempelige plaatsen met overwegend laaggeschoold personeel te werken. Een medewerker van Ket in Brussel heeft daar vragen bij. Is dit wel een goede keuze? Zeker in Brussel. **Door het hoge niveau van precariteit in Brussel en in bijzonder de sterke concentratie van deze precariteit in bepaalde Brusselse buurten, ligt in de laagdrempelige plaatsen het aandeel van ouders die met een opeenstapeling van complexe problemen worden geconfronteerd ook een stuk hoger, dan bijvoorbeeld in Vlaanderen**. Hiermee zou zeker rekening moeten worden gehouden wanneer Brusselse laagdrempelige initiatieven vorm worden gegeven. Zeker in het licht van een tekort aan capaciteit op de tweede lijn en in de residentiële zorg en van een grote groep van ouders en gezinnen die omwille van het ontbreken van een wettig verblijf niet doorverwijsbaar zijn.

Familiegroep Huis Voyaach: Nood aan goede informatie over een situatie zonder wettig verblijf

"R: Binnen onze doelgroep is daar een hele groot element van informatie, omdat er zoveel verkeerde informatie is. Op alle vlakken eigenlijk. Omdat het ingewikkeld is. Omdat heel weinig mensen er iets van kennen. **Omdat zelf andere sociale organisaties en instanties, die verondersteld worden, wel de juiste informatie te geven, maar om twee redenen denk ik verkeerde informatie geven, of geen informatie geven. Eén omdat ze het voor hen onbekend is, maar ook omdat er heel veel mensen zijn die vinden dat mensen zonder onwettig verblijf gewoon geen recht hebben om hier te zijn.** Dus beschouwen die ook niet als hunnen doelgroep eigenlijk. Of als mensen die informatie nodig hebben. . Ik ben ook verantwoordelijk voor de organisatie van de maandelijkse, infosessies. Dat zijn infosessies over specifieke themas, ik geef cursussen toekomst oriëntering. Ik heb jaren de socio-juridische permanentie gedaan, want tga nu een jaar zijn dat ik het niet meer doe. Dat mijn andere collega's het doen. En ik ben heel specifiek nu ook met een project bezig rond beeldvorming, van mensen zonder wettig verblijf in de media (medewerker, Huis Voyaach, familiegroep)."

Koala: We hebben zelf meer nood aan informatie

"R: Welke ondersteuning hebt u als hulpverlener zelf nodig om met dit doelpubliek te werken?

Informatie vooral. **We hebben op een bepaald moment veel Roma gezinnen gehad en we zagen dat die niet bleven hangen en die konden niet om met de structuur die wij aanbieden**. Want er zijn bepaalde vaste dagen dat je moet komen maar die kwamen dan wanneer het hun uitkwam. Je zag dat die niet goed met tijd om kunnen gaan en met regeltjes. Toen hebben we iemand van le Foyer, van de Roma werking, laten komen om te laten uitleggen hoe je daarmee kan omgaan. Ook veel u buikgevoel en intuïtie volgen. Dat is uzelf eigenlijk een beetje gaan informeren. Bepaalde dingen die je vindt daar mis ik kennis over die een keer gaan opzoeken. Vanuit de VGC en Brussel uit vind ik toch ook wel dat er veel vormingen worden meegegeven rond kinderarmoede en kwetsbaarheden bij kansarme ouders (medewerker, Koala)."

Ket in Brussel: Er is nood aan hoger opgeleid personeel

"R: **Wat wij nodig hebben is meer personeel aan het huis van het kind vind ik persoonlijk. Professionalisering van baboes- en koalamedewerkers** want ik vind dat die zich zeer sterk beperken tot – ze zeggen dan ja maar

we hebben een heel duidelijke visie en wij komen ni tussen in situaties maar eigenlijk vind ik dat die visie maakt dat ze niet al te veel doen. Eigenlijk koffie- en theedrinken en met ouders is een babbeltje slaan. Professionalisering en dan professionalisering in de richting van mensen die echt wel de ouder kind relatie goed kunnen inschatten of psychologen eigenlijk of therapeuten wat ik ook zou willen ik ben er eigenlijk al een beetje mee bezig, op dit moment ligt de focus op het kind heel erg op een jonge leeftijd en eigelijk zelfs tot drie, maar huis van het kind is eigenlijk van de zwangerschapswens tot vierentwintig jaar. Maar op dit moment voor die tieners en jongeren gebeurt er helemaal niets (medewerker, Ket in Brussel)."

8.3.4 Samenwerking met formele en informele actoren

We stipten het hierboven al aan, het kwam ook al aan bod in de bespreking van de brugfiguren: de samenwerking met het OCMW en CAW loopt niet altijd even vlot. Dit horen we ook in de getuigenissen van de medewerkers van laagdrempelige initiatieven. Ze vertellen dat ouders soms moeilijk de weg vinden naar deze diensten, ze verwijzen naar de tijdsdruk, het administratieve kader en het ontbreken van een vertrouwensrelatie dat kenmerkend zouden zijn voor de sociale dienst- en hulpverlening bij het OCMW en CAW. De medewerker van KOALA die eigenlijk niet als sociaal werker is opgeleid, neemt daarom vele vragen zelf op. De medewerker van huis Voyaach geeft aan niet te veel te willen doorverwijzen, kwestie van de mensen niet van het kastje naar de muur te sturen, dit ondermijnt de veerkracht van de ouders. Als ze het wél doen, dan gaan ze niet persé mee met de ouders naar deze diensten, maar bereiden ze de ouders wel sterk voor op een mogelijk 'slecht' onthaal bij bepaalde diensten. Op deze manier voorkomen ze dat de ouders de ervaring als een individueel falen beschouwen.

Niet genoeg vertrouwen in CAW en OCMW

"R: Ja Koala is vooral een groepsactiviteit hé, een groepsgebeuren hé, het zou, ik zou eigenlijk ook heel graag een individuele begeleiding kunnen geven, eh dat er ook meer plaats is voor een individuele begeleiding. En ik weet niet, ik ben nog niet zeker of dat dat wel past in Koala of dat of dat dat eigenlijk gesubsidieerd mag worden als Koala, snapte? Dat er toch een onderscheid is tussen het groeps- en het individuele gebeuren. Nee, dat zit niet in het concept. Nu doe ik dat wel. Zo ofwel in mijn pauzes of Maar ik, het mag eigenlijk ook niet, **ik mag mijn functie mag dan ook geen maatschappelijk werker zijn, snapte? Het is wel een kans omdat, om eigenlijk de ouder te kunnen helpen**, dus elke vraag die eigenlijk komt is eigenlijk een kans voor mij snapte? Het is een opening dus. Ik ga daarop in. Dat wordt niet per definitie gevraagd van mijn organisatie. En soms ze hebben de ouders de **der bestaan maatschappelijke werker en ja maar toch er is iets er is iets er is iets dat eigenlijk dat die hulpverlening niet juist terecht komt, ofwel klikt het niet met de met sociale werker, of de taal of wachttijd, ik weet het niet hé de, niet genoeg vertrouwen** , of het administratieve er is iets dat ze hier dan wel vinden hé, en waar ik dan wel graag op in speelt. En ze gaan het niet zoeken elders, maar eigenlijk is het niet mijn taak daarmee verder te gaan Ook niet binnenshuis, want er zijn verschillende organisaties hier samen? Nee we zouden eigenlijk moeten doorverwijzen, naar CAW of OCMW, maar … (medewerker, Koala)."

Doorverwijzen niet altijd de beste oplossing

"R: **Ik vind dat wij redelijk veel zelf doen, omdat wij dikwijls de organisatie zijn waar andere organisaties op steunen en omdat ik zelf ook wel weet hoe dat mensen van hier naar daar lopen** dus ik ben zeker niet allé als ge als ge met mensen ga gaat praten hé en andere hulpverleners en sociale werkers die hebben het heel de tijd over doorverwijzen doorverwijzen doorverwijzen maar dan denk ik effe allé dat doorverwijzen ook altijd ik ga zelden gewoon doorverwijzen, zo van 'ga naar daar'. Ik ga ook zelden op voorhand een dienst bellen, dat doe ik eigenlijk ook niet maar ik ga wel mijn tijd en energie steken in hoe gaat ge daar ontvangen worden, wat kunt ge daar juist zeggen wat voelde gij daarbij dat ik u weer doorverwijs, daar ga ik bezig daar ga ik mij mee bezig houden. **Ja en omdat ik er vanuit ma ga dat ge zo aan die veerkracht en versterking werkt eigenlijk. Dat als ge mensen dat systeem of kunt anticiperen op hoe dat ze eventueel goed of slecht onthaald gaan worden.** ja, dat ge zo op lange termijn iets kunt veranderen voor diene persoon en ten tweede gaan informeren hé, daar hebt ge recht op, ge moet insisteren, hoe kunt ge u recht doen gelden door een bewijs te hebben dat ge de

aanvraag hebt gedaan, door een papier te vragen, door allé door allerlei dingen eigenlijk. En dan hebben we tuurlijk een aantal gepriviligieerde relaties met andere organisaties waarvan we ofwel informatie halen of rechtstreeks naartoe sturen, zoals Medimmigrant is een goede informatiebron (medewerker, Huis Voyaach, familiegroep)."

Ook de burgerinitiatieven, etnisch culturele zelforganisaties en religieuze organisaties verwijzen door naar officiële hulp- en dienstverlening. Een medewerker van ADIB vertelt dat ze hun deelnemers hier sterk in ondersteunen; onder andere door mee te gaan naar deze diensten, te tolken waar nodig. Dit verlaagt heel sterk de drempels die er soms kunnen zijn in meer bureaucratische omgevingen. Een medewerker van les Albelges benadrukt dat ook zij hun deelnemers sterk begeleiden in hun zoektocht naar de juiste hulp- en dienstverlening. Ze geven niet enkel een adres, noch enkel een aantal tips, maar denken vaak actief mee met de mensen over hoe ze de problemen waarmee ze worden geconfronteerd ook best kunnen vertalen in een concrete hulpverleningsvraag. Een medewerker van Feza vzw benadrukt dat hun ondersteuningsaanbod niet het contrast is van professionele hulpverlening. De coördinator is bijvoorbeeld sociaal assistent van opleiding. Ze werken dan wel met veel vrijwillige inzet, maar daarom niet met minder professionalisme. De medewerker van Feza vzw merkt overigens op dat er nog veel meer zou moeten worden samengewerkt en uitgewisseld tussen de formele en informele actoren. Hoewel ze bijvoorbeeld veel vragen krijgen over de schoolloopbaan van de kinderen, over het schoolsysteem en over de inschrijvingen in scholen, zijn er eigenlijk héél weinig contacten tussen de etnisch culturele zelforganisaties en de scholen. Overigens gebeurt het niet zelden dat de formele organisaties hun mensen doorsturen naar het activiteitenaanbod dat zich in de schoot van de informele organisaties ontwikkelt. Het gaat daarbij soms over mensen zonder wettig verblijf.

Doorverwijzen naar juiste organisatie of dienstverlening en onderlinge hulp organiseren

« R : Quelles sont les aides qu'on donne **? C'est faire de la traduction-interprétation sociale. Par exemple s'ils ont besoin pour aller dans un bureau ou que sais-je, alors on vous offre aussi les traductions-interprétations. Et par téléphone, et sur place quand on peut**. Il y a un parti, mais d'autres côtés il y a aussi parce qu'ils ne savent pas où aller non plus, ils ne savent pas quels sont les moyens d'infos, ils ne savent pas comment ça fonctionne. C'est très difficile de trouver les repères, alors nous on aide justement. On donne une aide sociale, juridique de ce côté-là pour montre qui sont les bureaux, où ils doivent aller, qu'est-ce qu'ils doivent faire, qu'elles sont les démarches. Et voilà, il y a tous ces côtés-là. **On les aide nous-mêmes ou on les envoie vers d'autres associations qui sont plus compétences.** Par exemple pour telle ou telle chose on n'a pas toutes les réponses mais on lui donne la direction où vous aller, vers telle ou telle organisation où vous pourrez trouver plus de réponses à vos questions. Et donc voilà, il y a la traduction et l'aide, et l'entraide**. L'entraide c'est un volet très important aussi.** Parce que justement, quand on se rencontre, et dans les ateliers : les ateliers de récits migratoires, comme je vous ai dit, les ateliers de la musique, ou les ateliers de la cuisine, ou dans nos soirées ou dans toutes nos activités, il y a aussi un échange qui se met en place. Les femmes elles connaissent les unes des autres et il y a de l'entraide qui se met en place. Par exemple, il y a les femmes qui disent « Ah oui, pour ce problème-là je suis passée par là, je peux t'aider ». Pour faire cela, il y a une série de bénévoles**. Juste pour vous dire, notre association, c'est complétement bénévole. Justement maintenant on a eu le soutien pour un projet, un petit peu.** Mais c'est complètement bénévole notre travail, jusqu'à maintenant en tout cas (vrijwilliger, Les Albelges). »

Verbindingen organiseren tussen gezinnen, brede leefomgeving en hulpverlening

« R. : C'est justement cette chose d'entraide, d'écouter, d'être attentive et tout ça. Mais de l'autre côté, je vous l'ai dit, l**a première préoccupation de notre association c'est d'écouter quelles sont les demandes.** Ça pourrait être traduction, interprétation, conseil et conseil accompagnement. **Ce n'est pas seulement conseil c'est l'accompagnement dans leurs démarches**. Et ça pourrait être et social et juridique et tout ce dont ils ont

besoin. Et sur mutuelle et pour un accompagnement de santé aussi. Parce que voilà ; ils ont besoin de tout ça. Et l'autre préoccupation ce n'est pas monopoliser cette compétence. C'est moi, tu devrais voir seulement avec moi et voilà. **Non, on essaie de mettre en relations avec l'un et l'autre enz.** (vrijwilliger, Feza vzw). »

We zijn niet het tegenovergestelde van een professionele organisatie, we verwijzen wél door als er meer gepaste dienst kan helpen

« R : En général non. Parce qu'en fait en général, alors S., l'asbl a été créée en 2008. Donc Selma a aussi fait des études sur la parentalité. **Donc S. elle est déjà bien professionnelle à côté de ça. Donc, Selma gère d'abord tout ça. C'est elle la gérante. Et donc elle nous dit aussi, voilà, comment dire, beaucoup d'informations. Donc on apprend ça sous tutelle aussi, et on appelle aussi le CPAS, des assistances sociales.** Donc on a aussi des contacts avec ces personnes-là. On ne fait pas comme ça de notre tête. Si par exemple les parents nous posent des questions : ah, ça ! c'est une assistance sociale qui pourrait nous donner des informations sur ça. ON a aussi le Soleil du Nord à Schaerbeek, je ne sais pas si vous connaissez ? C'est un centre qui donne beaucoup d'informations aussi. Donc on va aussi là-bas une fois par an, on les amène là-bas on donne beaucoup d'informations. Même il y a des avocats qui peuvent aider ces personnes-là. Des avocats qui sont gratuits. Donc on a beaucoup d'aide. On ne fait pas a comme ça comme on veut (vrijwilliger, Feza vzw). ».

Nog betere samenwerking nodig tussen formeel en informeel

« R : Oui. Alors moi je dis ça pour moi bien sûr. **Moi je voudrais bien que l'État, que les communes, que les associations visitent encore plus les associations comme Feza vzw et qui forment les personnes comme nous**. Qu'ils nous forment encore plus, voilà. Être formés encore plus. Moi je voudrais encore apprendre des choses que je ne sais pas et que je pourrais encore plus aider ces personnes-là. Donc moi aussi je voudrais encore plus me former, connaitre encore beaucoup de choses. Parce que je ne dis pas c'est assez, que je n'ai pas besoin de me former. Tout le monde a besoin de se former, de connaître encore plus, parce que de jour en jour il y a de nouvelles choses qu'on ne connaît pas encore et qu'on peut encore apprendre. Et ça je voudrais, je voudrais avoir encore plus. Je voudrais que le public ait encore plus de contact avec les associations, les communes, avec l'État, voilà. Ça je voudrais encore, je trouve que ce n'est pas encore assez. Mais tu sais, je pourrais te dire aussi que S. pourrait te répondre encore meilleur à toutes ces questions (vrijwilliger, Feza vzw). »

Contacten met onderwijs ontbreken nog

« R : **Les parents n'ont pas assez d'informations sur les études, sur les écoles. Donc je trouve qu'il faudrait peut-être plus trouver une solution sur ça aussi**. Donc des organisations, des professeurs, ça peut être aussi de l'école, des personnes qui viennent informer ces parents. Nous on essaie, avec les connaissances qu'on a, on essaie de les informer, mais je trouve qu'il y a quand même quelque chose qui voilà, les parents ne savent pas vraiment s'intégrer sur cette chose-là. Donc il faut trouver une solution pour ça. Dans le domaine de l'éducation, il n'y a pas beaucoup … Oui, de renseignements, de personnes qui peuvent informer les parents. Je trouve que les écoles, enfin c'est de mon côté que je vois ça, donc on dirait que les écoles sont un peu, ne sont pas très ouverts. Enfin c'est ce que moi je vois. Elles ne sont pas très ouvertes. **Et entre les parents et l'école, je trouve qu'il y a quand même un mur. Ça c'est moi qui pense, hein. Je ne dis pas que c'est comme ça, moi je vois ça comme ça** (vrijwilliger, Feza vzw). »

Formele instanties verwijzen door naar informele

« R : Alors, de bouche-à-oreille, ils entendent ça souvent aussi. Donc ça c'est très important. On a aussi quelques informations dans le site de la commune de Schaerbeek. **Il y a souvent aussi des personnes qui viennent du CPAS**. Donc on a des contacts avec le CPAS de Schaerbeek. Le CPAS de Schaerbeek nous téléphone souvent en nous disant que voilà il y a des personnes qui voudraient faire une inscription. Donc de bouche-à-oreille. On a aussi des affiches sur la porte. Voilà, je pense que c'est comme ça (vrijwilliger, Feza vzw). »

Een veelgehoorde opmerking onder de vrijwilligers van burgerinitiatieven en zelforganisaties is dat het niet gemakkelijk is om erkenning en subsidies te vinden voor hun werking. Brussel is bovendien een uitermate complexe institutionele context, dit geeft kansen (er zijn verschillende subsidielijnen), maar

het is ook vooral verwarrend, zeker wanneer men zich niet persé wil bekennen tot ene of gene gemeenschap. Het ontvangen van subsidies zijn een belangrijke stap in de professionalisering van de organisaties. Het gebrek aan erkenning en financiering voor burgerinitiatieven en vooral etnisch culturele zelforganisaties is ook een onderwerp dat uitgebreid aan bod kwam tijdens het ontmoetingsmoment tussen formele en informele actoren dat we in het kader van dit project organiseerden. Deze actoren nemen de facto een belangrijke ondersteunende rol op in Brussel, in het bijzonder voor Brusselaars in precaire leefomstandigheden. Daar tegenover staat dat ze voor die rol weinig worden erkend en er al zeker niet voor worden vergoed. Het gebeurt regelmatig zoals ook uit bovenstaand citaat blijkt dat reguliere hulp- en dienstverlening op de informele actoren een beroep doen. Dit ervaren de vrijwilligers vaak als de 'wereld op haar kop'. Het is enerzijds een bevestiging van het belang van hun organisatie, maar anderzijds zou het niet zo mogen lopen. Ze zouden complementair moeten zijn, aanvullend en niet in de plaats van reguliere hulp- en dienstverlening moeten werken.

Vinden geen subsidies om werk te professionaliseren

« R. : **On galère pour trouver des subsides pour se professionnaliser mais aussi bien faire notre boulet aussi, parce que sinon on n'y arrive plus**. De l'autre côté il y a tout ce côté bénévole, mais si je devais faire une demande de subside, on me dit « non c'est peut-être francophone, peut-être néerlandophone ». Mais écoute, moi je n'ai pas de problèmes moi. Je travaille aec les francophones et avec les néerlandophones. Moi c'est par thématique. Il y a aussi les gens qui travaillent, il y a une relation qui se crée entre les gens aussi. Mas non, si tu fais la demande et là, et là et peut-être là, la communauté française par exemple et ça ne va plus. **Et c'est vraiment dommage. Je ne sais pas quoi, mais pour moi c'est une grande problématique pour les petites associations en tout cas. Moi je parle au nom de petites associations qui font vraiment beaucoup de travail, beaucoup. On travaille beaucoup avec les gens mais ils n'arrivent pas à trouver un soutien pour se professionnaliser justement.** Parce que l'argent il y en a, mais il faut que les gens aillent pour que le travail se fasse. C'est de l'argent que doit soutenir ce projet-là et pas seulement le projet, voilà quoi. Et ce côté francophone et néerlandophone, franchement c'est très problématique. Je n'arrête pas de dire, de ma propre commune d'abord, parce qu'une petite association travaille d'abord au niveau communal, vous voyez, et même au niveau communal et on n'arrive pas à trouver vraiment notre voie (vrijwilliger, Les Allbelges) ».

8.3.5 Kindperspectief: de ouder-kindrelatie krijgt een kans om zich te ontwikkelen in laagdrempelige plaatsen

Verschillende laagdrempelige plaatsen organiseren activiteiten voor ouders, voor kinderen en ook voor ouders en kinderen samen. Deze activiteiten brengen het kindperspectief in beeld. In de familiegroep die doorgaat in het huis Voyaach bijvoorbeeld formuleren de ouders vaak vragen in verband met de opvoeding en de schoolloopbaan van de kinderen. Het Huis der Gezinnen in Anderlecht focust heel sterk op het ondersteunen van de ouder-kindrelatie. Het is een centrale focus. Ze laten ouders en kinderen de relatie aftasten tijdens spelmomenten, ze organiseren ook ouderpraatgroepen. Tijdens de spelmomenten leren ouders veel van elkaar, ze spiegelen zich aan elkaar en ontdekken andere relationele stijlen waarmee ze kunnen experimenteren. Door informatie en oplossingsstrategieën met elkaar uit te wisselen, vinden ze opnieuw draagkracht en energie.

Veel ouders in precaire leefomstandigheden doen het overigens wel goed met de kinderen, ook dit lazen we in het stuk waarin we de ouders aan het woord lieten. Niettemin zijn er soms signalen van intra-familiaal geweld zo vertelt de medewerker van huis Voyaach. De medewerker van het Huis der Gezinnen vermeldt een stijging van signalen van intra-familiaal geweld in haar begeleidingspraktijk. Ze benadrukt tegelijk dat er ook veel dingen goed gaan en dat het heel belangrijk is om dit te ten aanzien van de ouders te bevestigen, zeker in de groepsbijeenkomsten waarop zowel ouders als

kinderen aanwezig zijn. Dat zijn belangrijke leermomenten voor ouders, ze kunnen experimenteren, maar ook leren van elkaar en bewust leren worden van de ouder-kindrelatie.

Familiegroep Huis Voyaach: Aandacht voor opvoeden in moeilijke leefomstandigheden

"R.: Daar komt voor familie heel veel huisvesting bij, hoe meer kinderen er in het gezin zijn, hoe aanweziger die vraag is. En hoe moeilijker het is om een oplossing te vinden. Dus huisvesting is zeker één van de grote vragen, **alles wat dat te maken heeft met scholen**. Dus zowel, het financiële aspect, als hoe dat de organisatie van een school in elkaar zit, soms ook kinderen die zich niet goe voelen enzovoort enz. verder. Inschrijving in een school. Daar krijgen we veel vragen rond van ouders. Alles dat wat te maken heeft met verblijf, uiteraard. Dat staat zeker ook in de in den top drie, dat zijn geen expliciete hulpvragen maar daar is **toch wel veel gesprek over opvoeding. En dan opvoeding in die moeilijke situatie, met een puber degenereert, ik weet niet wat ik moet doen**. Alle vragen van kinderen, waarom hebben wij geen centen? Waarom moeten wij weer verhuizen? Enzovoort enzoverder. Medische kaart. Dus dringende medische hulp. Daar krijgen we ook heel veel vragen over van families, allerlei, vragen rond materiële steun. Kleren, melk voor baby's (medewerker, Huis Voyaach, familiegroep)."

Huis der Gezinnen: positief bekrachtigen, spiegelen, leren van elkaar

"R: Ja, want dat is ook het stukje waar we in alle groepswerkingen toch wel op werken **is zelf ook de ouders positief gaan bekrachtigen in dingen die ze goed doen. En dat zit in dan vaak in kleine dingen waarvan ze zelf misschien zeggen van ja is dat nu zo belangrijk**? Ma toch die positieve bekrachtiging zelf ook geven aan hen als ouders. En ook wel daar een voorbeeld in gaan allé in gaan opnemen, plus ja, ze zien ook hoe andere ouders het doen want eh en wat dat er mogelijk is en, dus dat heeft dan ook wel een effect, dat ze dan nog andere opties zien. Niet iedereen reageert op dezelfde manier op zijn kind, dus dat geeft ook de mogelijkheid om te observeren. Ja, als ouders lange tijd komen, das iets in tegenstelling toen dak begon, ik vond dat heel frustrerend in het begin bij het huis der gezinnen, was dat ouders zo eenmalig kwamen en dan wegbleven, allé of niet meer kwamen. **Nu hebben we echt groepen ouders die heel regelmatig komen. En ge ziet, de evolutie is het sterkst in de groep op maandag en donderdagnamiddag , want dan is het ook ouders en kind.** Da zijn dan, ja ouders me met ne peuter, tot een kindje dat bijna d de leeftijd bereikt heeft om naar de kleuterschool te gaan. En daar ziede de sterkste evoluties omdat ge, ja heel veel kinderen die bij ons komen, het meer merendeel van de kinderen die bij ons komen zijn niet naar de kinderopvang geweest dus de relatie ouder-kind is vaak te hecht. Allé der zit zo ja, ofwel te hecht of net niet hecht genoeg. Maar ge ziet bij heel veel mama's zo het over protectionistische, van ah ik moet mijn kind dicht bij mij houden en de boze wereld, ik moet zien da. **En in die groepsruimte en in die dynamiek ziede dat kinderen zich losmaken van, het is ook een experimenteerruimte voor kindjes,** die zich losmaken van de ouders; ze worden dan positief bekrachtigd: de mama's, door de begeleiders, van ah zie ne keer u kind wat het al kan, en laat het maar, geef het maar de ruimte enzovoort. Het is dus zo een samenspel van wat ouders van elkaar leren, misschien imiteren een stuk wat de begeleiders ook voor tonen. Het is vooral in het voortonen dat er veel zit en niet in het zeggen van, je moet het zo doen. **En ook ja wat ouders aan elkaar teruggeven. Ik heb dat geprobeerd eh, elkaar soms wat advies geven en ja. Dus die groepswerkingen zijn een zeer sterk middel om ja ouders, te laten leren** (medewerker, Huis der Gezinnen)."

Kind en Gezin: de meeste ouders doen het wel goed, ook in moeilijke leefomstandigheden

"R: **Ja maar ik denk dat we toch nog niet vaak hebben gehad dat we denken die mama doet niet haar best en die mama heeft niet het beste voor met haar kind. Dat heb ik nog niet veel gemaakt**. Desondanks de situatie waarin ze leven doen ze toch alles voor hun kinderen en ze zien hun kinderen zo graag. Ik heb nog nooit niet gedacht 'nu moet ik de kinderbescherming bellen'. Sommige kunnen bijvoorbeeld hun kindje thuis niet goed wassen maar dan zeggen wij ook kom een beetje meer naar hier wij vinden dat niet erg. Als er iets is zal dat wel altijd direct naar hun kinderen gaan. Als er een verontrustende situatie zou zijn proberen we altijd in dialoog te gaan zodat de mama's weten dat ze altijd bij ons terecht kunnen. We proberen ook bij andere organisaties dan

eens te gaan vragen die hen kende en die hen al hebben opgevolgd welke indruk zij over de situatie hebben. En soms hoor je dan wel dat daar al andere mensen mee verder aan het gaan zijn (medewerker, Kind en Gezin)."

Familiegroep: zorgen over basisbehoeften en af en toe partnergeweld

"R: **Nee, nog nooit maar dat de basis dat niet voldaan wordt aan de basisbehoeften en de veiligheid van die kinderen dat is gewoon een feit maar dat heeft niks te maken met die ouders**. En af en toe ziede wel eens een ouder van waarvan ge denkt oei die heeft wat mindere capaciteiten om het zo te zeggen maar ik heb nog nooit gedacht ah dat is geen goeie moeder of vader. Ik heb misschien één keer, maar dat is nog altijd voorbij, ma wel een moeder die mij komt vertellen dat hare man agressief is. En dus ik probeer daar altijd een beetje een beetje allé voor mij maakt dat niet zoveel uit kinderen of volwassenen ga ik eerlijk zijn **omdat ik weet wat de impact is op kinderen als ze geweld zien tussen volwassene da's bijna even erg als zelf geslagen te worden** dus snapt ge dus in die zin is daar voor mij Nee voor mij is dat is dat eigenlijk even hoog die verontrusting eh. Ik heb ooit in mijnen tijd van het huis van de gezinnen een vorming gevolgd bij de VK en één van de dingen die ik daarvan echt onthouden heb is dat als kinderen geweld zien tussen hun ouders dat dat even erg is als zelf geslagen worden dus ik ga wel afchecken als er als ik hoor dat er agressie is, ok, is dat ook naar de kinderen? Maar eigenlijk het feit dat er agressie is naar de moeder is al verontrustend genoeg voor de kinderen. Snapt ge wat ik bedoel? (medewerker, Huis Voyaach, familiegroep)."

Ook de burgerinitiatieven en zelforganisaties die we spraken organiseren uiteenlopende activiteiten voor ouders, kinderen en ouders en kinderen samen. Feza vzw zet bijvoorbeeld expliciet in op het ondersteunen van de ouder-kindrelatie. Ze organiseren activiteiten specifiek voor ouders en kinderen samen, waarbij ouders kunnen experimenteren om samen met hun kinderen te koken, te knutselen, te praten. Deze activiteiten lijken met andere woorden erg op de activiteiten die plaatsvinden in de gesubsidieerde laagdrempelige plaatsen zoals de Koala's of Baboes. Een vrijwilliger van les Albelges geeft aan dat ook zij aandacht hebben voor kinderen en jongeren. Ouders weten soms niet hoe ze moeten omgaan met jongeren die mislukken op school. Les Albelges brengt deze ouders en kinderen in contact met andere verenigingen die daar specifiek rond werken. Ook Nasci vzw wil ook de ouder-kindrelatie ondersteunen. Ze organiseren workshops over straffen en belonen. Ze willen ook een plek zijn waar ouders contacten kunnen leggen met andere ouders en er onderlinge hulp en steun kan groeien. Ze zien sommige ouders door hun regelmatige afspraken bij Nasci groeien. Ze vinden terug moed om verder te gaan en winnen aan zelfvertrouwen.

Kindperspectief: activiteiten voor ouders en kinderen

« R : **Donc, en fait, pourquoi on a des activités enfants-parents… Je regarde un peu si c'est ça la réponse, parce que peut-être que je ne réponds pas très juste. Pour que les enfants et parents, pour qu'ils aient un bon dialogique, pour qu'ils soient ensemble, pour qu'ils fassent des choses ensemble, pour ne pas avoir de murs entre les enfants et parents. Donc nous on organise des activités enfants-parents**. Ok. Donc si un enfant ne s'entend pas bien avec sa maman, parce que y a une différence d'âge, tout ça et parce que la vie n'est plus comme avant maintenant, parce que tout est technologique, parce que tous les enfants aiment jouer aux jeux vidéo's et tout ça. Alors nous ce qu'on propose à ces parents-là et aux enfants, c'est d'être tous ensemble, de cuisiner par exemple comme quand la semaine passée on avait fait une activité enfant-parent. Je leur ai demandé ce qu'ils avaient fait pendant le confinement. Est-ce que vous avez cuisiné, est-ce que vous avez bricolé, est-ce que vous avez fait tout seul ou avec les parents. **Et les enfants, ils disent pendant le confinement on n'a rien fait. Ca m'a choqué un peu. Donc les enfants ils n'ont même pas bricolé**, ils n'ont même pas cuisiné. Donc nous, pour leur montrer qu'on peut très bien faire ça entre la maman et l'enfant, ou le papa et l'enfant. Donc ensemble. On peut très bien faire ça ensemble. Donc on ne dit pas aux parents d'amener leurs enfants et nous on va s'occuper de leurs enfants. Non. **C'est vraiment des activités en groupe. Entre les mamans et les enfants.** Donc on cuisine ensemble, et donc l'ensemble voit que c'est très beau, on peut très bien cuisiné avec maman, on peut très bien avoir un très bon dialogue avec maman. **On voit que les enfants sont encore plus près de la maman, du papa, ont un contact meilleur, un dialogue meilleur.** Et ça change, ça

change beaucoup les choses, leurs visages, leurs sourires tout contents. Voilà. Quand on ne vit pas quelque chose, on ne sait pas l'imaginer non plus. Le vivre ensemble, on le fait ensemble et donc voilà tout le monde est content, ce sont des exemples. Et on fait aussi des activités qu'ils peuvent continuer à faire ça à la maison**. Les mamans aussi n'ont pas d'expérience et quand ils font ça ensemble ils ont de l'expérience et elles apprennent tout plein de choses. Je ne sais pas si j'ai pu répondre à tes questions** (vrijwilliger, Feza vzw) »

Kindperspectief : aandacht voor activiteiten voor kinderen

"R : Bon, oui, la santé surtout, la sécurité des enfants aussi parce que **…, il y a beaucoup des enfants qui sont au niveau d'échec, et les parents ne savent pas comment travailler ce problème**. Et la on fait des contacts avec des associations comme 'Tous Jeunes'. 'Tous Jeunes', ils ont un espace pour faire les devoirs, gratuitement à ces parents qui ont des problèmes, des difficultés économiques. La santé aussi, on a trouvé de la santé des gens qui sont malade et savent pas où… On a contacté des autres organisations pour les mettre en contact entre eux, oui… (vrijwilliger, ADIB). »

Veel aandacht voor vormingen en dialoog over straffen en belonen

"R: Ja methodieken. Wij zijn hier van de zachte aanpak. We werken ook met een publiek dat heel multicultureel is. **Bijvoorbeeld ik zeg nu maar een voorbeeld maar in het Afrikaanse continent is er veel sociale controle door het dorp, het dorp gaat het kind eigenlijk mee opvoeden. Iedereen mag bijvoorbeeld op het kind kijven of het opvoeden. Dat is zeker iets goed. We merken ook dat daar veel hardhandiger met de kinderen wordt omgegaan dus wij proberen uitteleggen dat hier in Europa vooral een zachtere aanpak is.** Van kijk dat is ontstaan vanuit de rechten van het kind, fysiek geweld daar leert ge een kind niets mee. Het is beter in communicatie te gaan met u kinderen en ze uit te leggen wat niet mag dan hen te straffen en daar hardhandig mee om te gaan want zo leren ze het niet. We leren hun dus echt praten met hun kind en dingen uitleggen. Het is daarom dat wij veel vormingen geven om zo dingen te kaderen. Het is daarom dat wij veel vormingen aanbieden bijvoorbeeld rond straffen en belonen. En bijvoorbeeld hechting, gezonde hechting, leren neen zeggen maar ook u kind geen baas laten worden over u. Er zijn veel culturen waar het andersom is vooral de jongens die mogen alles das een beetje de 'pacha' en zijn zussen en mama moeten naar hem luisteren. Ge wilt ze eigenlijk ook niet beleren van 'en da mag niet he' en 'ge moogt ze niet slaan'. Maar stel dat er zich een voorval voordoet en een mama ik zeg nu maar iets met een baby en die wil niet drinken of begint te wenen. En we zien dat die mama daarop zit te roepen van 'allé stop met wenen'. Dan nemen we die effe apart en zeggen we van weet je u baby dat is eigenlijk aandacht vragen dat die doet en dat is de enige manier waarop dat die zich kan uitdrukken. Zo proberen we dat de kaderen en uit te leggen dat het door op de baby te roepen niet gaat beteren. (medewerker, Nasci vzw)."

Werken aan draagkracht

"R.: We geven workshops waarin we rond hun veerkracht en draagkracht werken. Daar merken we toch van dat ze op langere termijn daar ook. Het begint zo met een materiele ondersteuning. Ze komen hiertoe in het begin, ze komen hiertoe voor materiële ondersteuning, ze komen naar die vormingen en die ontspanningsmomenten. **Ge ziet echt een vrouw die in het begin zo heel kwetsbaar is groeien. Ze kunnen ook kleren voor zichzelf kiezen en ge ziet dat zelfvertrouwen toch al iets groeien. Je ziet ook wel dat daar niet voor iedereen ruimte voor is**. Sommige hebben echt tijd nodig of willen gewoon vooruitgaan. Ik denk dat niet iedereen daar ruimte voor heeft van in het begin. Voor sommige is het echt gewoon overleven. Geld zou hier ook in helpen. Er zijn mama's die enkel achter materiaal komen en dat is ook prima. Andere mama's komen achter materiaal en donderdagnamiddag komen ze naar de mamasclub en vrijdagvoormiddag naar de vorming. Ja dat is zo wel altijd hetzelfde groepje dat ieder jaar verandert en dan heb je sommige die je enkel ziet voor dat materiaal. (medewerker, Nasci vzw)"

Werken aan veerkracht door veilig vangnet te zijn

"R: **Bijvoorbeeld dat ze bij ons komen en vaak terug het gevoel hebben van een soort familie/ netwerk te hebben**. Dat ze zich niet meer alleen voelen en dat ze dan ook andere mama's tegenkomen. Dat is vooral dan op die donderdagnamiddag als ze hier iets komen drinken en dan wat praten. Dan hebben ze dan het gevoel

van thuiskomen zoals in hun dorp of bij hun familie. Ze weten dat ze niet alleen zijn. Ze kunnen nieuwe vriendinnen maken en het Nasci team is ervoor als ik een zorg heb. Dit maakt dat wij toch wel een verschil kunnen maken voor veel vrouwen die er bijna helemaal aan onderdoorgang en dat ze terug de moed vinden om efkes hier bij ons te zijn. Ja de papa's worden ook geholpen. We hebben al alleenstaande papa's gehad. Maar de activiteiten zijn echt wel gericht op de vrouwen en de kinderen. **Als we bijvoorbeeld uitstappen doen naar het park of de zoo dan is dat wel in gezinsverband maar de activiteiten hier is echt voor mama's. Dat is ook omdat we vaak alleenstaande mama's hebben die van situaties komen van huiselijk geweld. En als ze dan hier komen kunnen ze zo efkes hun eigen zijn.** En sommige zouden ook niet mogen komen van hun man als hier andere mannen zouden zijn. Dus het is daarom dat we kiezen om dat zo te houden zodat ze zich veilig kunnen voelen hier. Maar in gezinsverband proberen we ook dingen te doen. Bijvoorbeeld 1 keer per jaar doen wij zo een soort theateractiviteit zonder veel woorden en veel visualiteit en dat is voor heel het gezin en de papa's komen dan ook mee. Daar wordt dan zo een hele receptie aan verbonden zodat ze daarna iets kunnen drinken en eten. (medewerker, Nasci vzw)."

8.3.6 Laagdrempelige plaatsen: verborgen veerkracht van Brussel

De reguliere hulpverlening zoals bijvoorbeeld het OCMW en CAW is vaak hoogdrempelig. Zo lezen we in de verhalen van de ouders en van deze van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers. De drempels situeren zich sterk op de relationele dimensie van de hulp- en dienstverlening. Het gaat in de verhalen vaak over het gebrek aan vertrouwen in de organisaties, in de hulpverleners, over een té sterke vraaggestuurdheid, over een deficitmodel dat wordt gehanteerd in plaats van een krachtenperspectief, over het ontbreken van een cultuursensitieve benadering. Maar we lezen ook over het gebrek aan tolken, over een saturatie op de tweede lijn en in de residentiële zorg en over het ontbreken van oplossingsstrategieën voor mensen zonder wettig verblijf.

Laagdrempelige plaatsen bieden een antwoord op een groot aantal van bovenstaande drempels. Men kan er binnenwandelen, deelnemen aan activiteiten zonder een duidelijk afgebakende hulpvraag. Men kan er aan vertrouwen winnen, de eigen noden verkennen en bespreekbaar maken en deze indien nodig met hulp van de begeleiders of van de andere ouders vertalen in een hulpverleningsvraag. De laagdrempelige initiatieven die we bezochten, zetten sterk in op het versterken van de autonomie, van de veerkracht en ook van de onderlinge hulp. Ouders leren van elkaar, verruimen hun netwerk en verbreden hun leefwereld. Het zijn ook plaatsen waar het kindperspectief ruimte krijgt. Kinderen zijn er vaak ook welkom en ze organiseren activiteiten waaraan zowel ouders als kinderen kunnen deelnemen.

Eerstelijnswerkers in Brussel geven aan dat er een toename is van ouders op deze plaatsen die met complexe problemen worden geconfronteerd. Tegelijk geven ze aan dat ze niet voldoende expertise in huis hebben om daar adequaat op in te spelen. Bovendien is het in Brussel heel moeilijk om de juiste hulp te vinden op de tweede lijn en in de residentiële zorg. Eerstelijnswerkers spreken over een saturatie op de tweede lijn en dat het heel moeilijk is om een gevolg te geven aan de geobserveerde noden van de ouders. In het bijzonder wanneer er een vraag rond huisvesting komt. Maar ook voor signalen rond intra-familiaal geweld zitten de eerstelijnswerkers soms met de handen in het haar, zeker wanneer het gaat om ouders zonder wettig verblijf. Eerstelijnswerkers botsen soms op de grenzen aan hun creativiteit.

We bezochten een aantal etnisch culturele zelforganisaties die functioneren als laagdrempelige plaatsen. Ze zijn misschien wel nog laagdrempeliger in vergelijking met gesubsidieerde initiatieven zoals Koala bijvoorbeeld. Ze ontwikkelen zich bottom-up en zijn heel sterk geënt op de heel concrete en dagelijkse noden van de ouders. Ze slagen er sterk in om een klimaat van vertrouwen te creëren. De voorbeelden die we bezochten zetten misschien nog wel sterker in op zingeving via sociaal-artistiek werk in vergelijking met de gesubsidieerde initiatieven. We zien twee mogelijke redenen

hiervoor. Ten eerste, de initiatiefnemers van de zelforganisaties delen vaak een gelijkaardige migratiegeschiedenis als de deelnemers en zijn zich misschien nog nét iets bewuster van de impact van processen van sociale uitsluiting en discriminatie op de binnenkant van de mensen. Ten tweede zou het kunnen dat zelforganisaties op dit punt een gat vullen dat er is door een verminderde aandacht hiervoor binnen het regulier sociaal werk, door een verminderde subsidiëring voor deze vorm van armoedebestrijding.

We lezen ontzettend veel veerkracht in de aanwezigheid van zoveel Brusselse burgerinitiatieven en zelforganisaties die met veel vrijwillige kracht een belangrijke ondersteunende en faciliterende rol opnemen voor ouders, kinderen, jongeren. We bezochten er een aantal, maar eerder onderzoek (Thys, 2017) leert ons dat zij heel talrijk aanwezig zijn in Brussel. We schatten dat er alleen al in de Marokkaanse, Turkse en Congolese gemeenschappen in Brussel meer dan 1000 zelforganisaties zijn.

We zien drie pistes om deze sterkte van het Brusselse terrein nog beter te benutten en uit te breiden om de ondersteuning van gezinnen in precaire leefomstandigheden maximaal te vergroten. Een eerste heeft te maken met visie. In het top down ontwerpen van laagdrempelige plaatsen door overheden wordt er soms onvoldoende rekening gehouden met de specifieke Brusselse context. De armoedecijfers liggen een heel stuk hoger dan in Vlaanderen, net als de concentratie van deze armoede in bepaalde buurten. De kans is hierdoor zeer reëel dat men met veel grote, zware of complexe problemen wordt geconfronteerd die het preventief werk waarvoor deze plaatsen de opdracht krijgen, vaak overstijgen. Dit is op lange termijn moeilijk houdbaar. Anderzijds leren de gesprekken ons dat de nood wordt aangevoeld om *de sterktes van de laagdrempelige plaatsen ook in te zetten in de reguliere hulp- en dienstverlening.* We geven maar een voorbeeld. Waarom zou een CAW-onthaal niet tegelijk een inloopplaats kunnen zijn, waar mensen kunnen deelnemen aan groepsactiviteiten zonder persé een hulpvraag te hebben?

Een tweede heeft te maken met samenwerken. Er zijn in Brussel veel initiatieven om samenwerkingen allerhande te ondersteunen, denken we maar aan de netwerken van de Huizen van het Kind, bruggenbouwers, enz. Maar één samenwerking blijft daarin nog sterk onderbelicht, met name een samenwerking tussen formele en informele actoren. Dit is ook geen gemakkelijke samenwerking en daar zijn verschillende redenen voor (Van Thiel & Thys, 2019). Het zijn bijvoorbeeld soms tijdelijke initiatieven die ontstaan vanuit een groot engagement, maar na een korte periode toch stoppen door een gebrek aan ondersteuning en financiering om zich verder te professionaliseren. Toch is het een goede piste om op in te zetten en om structurele ontmoetingsmomenten te creëren tussen formele en informele actoren. Het gaat om het benutten van de veerkracht die er in Brussel aanwezig is, ook en in het bijzonder in de verschillenden minderheidsgroepen van Brussel.

Een derde piste heeft te maken met budget. De zelforganisaties doen schitterend werk en zijn belangrijke actoren in het ondersteunen van ouders in precaire leefomstandigheden en het versterken van de leefbaarheid in vele Brusselse gezinnen. Een betere financiering van deze actoren kan bijdragen de veerkracht van de gezinnen en aan de strijd tegen onderbescherming van grote groepen Brusselaars.

8.4 Initiatieven van duurzame huisvesting

8.4.1 Brusselse praktijken

Het stuk over huisvesting voor precaire gezinnen beginnen met de sterktes op het terrein, is niet gemakkelijk. De huisvestingscrisis is groot, de huurprijzen of kosten voor wonen in Brussel zijn hoog en veel eerstelijnswerkers zoals kon blijken uit eerder citaten bijten hun tanden stuk op het huisvestingsprobleem. Het gebrek aan stabiele en toereikende huisvesting wordt ook gezien als de grootste stressfactor in het leven van gezinnen in precaire leefomstandigheden, meer nog overigens dan een voldoende inkomen.

We spraken in het kader van dit project met eerstelijnswerkers van een formeel initiatief, met name het opvang en begeleidingscentrum in de Trierstraat en met medewerkers van twee informele initiatieven die rond huisvesting werken: Woningen123Logement en de Begijnhofvrienden.

Er zijn natuurlijk nog veel meer initiatieven in Brussel, gaande van de onvoorwaardelijke noodopvang van de new samusocial, over de opvanghuizen en kleinschalige projecten zoals Casa Viva tot het burgerinitiatief Platform voor de Hulp aan de Vluchtelingen. Het is niet de bedoeling om exhaustief te zijn, wel om de eerstelijnswerkers en vrijwilligers zelf aan het woord te laten, over de sterkte van het initiatief waar ze werken of actief zijn en hoe het beter kan. We beschrijven kort het formele initiatief en daarna de twee informele initiatieven.

Het centrum in de Trierstraat in Etterbeek werd in de winter van 2018 geopend in samenwerking met het Franstalige Rode Kruis, Dokters van de Wereld en tot voor kort ook het CAW Brussel. Het biedt plaats aan 261 daklozen (laatste cijfers waarover we beschikken), onder wie gezinnen met kinderen, alleenstaande vrouwen en niet-begeleide minderjarigen. Het opvangcentrum wordt in de regel gefinancierd door de federale overheid in het kader van de winteropvang voor dak- en thuislozen. Na elke winteropvang dreigt telkens de sluiting van het centrum. Tot nu toe sprong de Brusselse regering telkens bij om ook tijdens de niet-winterperiode de opvangplaatsen te behouden. Ook dit jaar werd de winterperiode verlengd tot eind mei en daarna tot eind juli 2020. Dan zou de financiering echter aflopen en zouden 250 daklozen op straat belanden. De Brusselse regering springt nu in de bres en voorziet 950.000 euro aan fondsen. Daardoor kan het centrum openblijven tot 15 november en de volgende winterperiode, wanneer de federale overheid opnieuw geld op tafel legt. Toen we het centrum bezochten, stond het CAW Brussel nog in voor de begeleidingspoot van het centrum. We spraken met twee CAW-medewerkers, een sociaal werker en een gezinsbegeleider. De situatie is ondertussen veranderd: het CAW Brussel is niet langer partner van het centrum en de begeleidingspoot is dan ook sterk afgebouwd.

We spraken daarnaast met de coördinator en het enige betaalde personeelslid van de vereniging Woningen123Logements die als centrale missie heeft om alternatieve oplossingen te zoeken voor de Brusselse huisvestingscrisis, in het bijzonder door een nieuwe bestemming te geven aan leegstaande gebouwen. Zij hanteren een sterk communautaire aanpak, met veel aandacht voor een participatieve dynamiek, voor het samen en coöperatief ontwikkelen van projecten, voor het autonoom beheren van het woonproject door de bewoners zelf. We spraken ook met een vrijwilligster van de Begijnhofvrienden. Deze organisatie is verbonden aan de Begijnhofparochie in 1000 Brussel en creëert huisvesting voor de meest precaire groepen onder migranten en vluchtelingen, met een bijzonder aandacht voor alleenstaande moeders met kinderen die nog geen papieren hebben. De Begijnhofvrienden biedt de mama's tijdelijk onderdak, sociaal-juridische begeleiding, en persoonlijke bejegening om uit deze crisissituatie te geraken. We laten alle drie de medewerkers of vrijwilliger die

we spraken kort aan het woord om in hun eigen bewoordingen het huisvestingsinitiatief voor te stellen.

De noodopvang in de Trierstraat: crisisopvang, tijdelijk voor 1 maand

"R: dus we zitten hier eigenlijk met **drie partners in het centrum, met het rode kruis, het – en het CAW en wij werken voor het CAW en we ondersteunen eigenlijk de mensen bij hun sociale vragen eh, hun vragen rond, hun administratieve vragen ook en we zoeken eigenlijk met hen naar een oplossing voor de situatie waar dat ze mee te kampen hebben en ook wel op hun tempo steeds in hoeverre dat dat mogelijk is, lm en ja voila ik werk nu een maand bij het CAW en ik volg voornamelijk de gezinnen op**. Ik heb orthopedagogie gedaan als bachelor en nadien antropologie en ik heb de voorbije 2 jaar in een inloopteam gezeten en das ook met kwetsbaar maatschappelijke gezinnen en opvoedingsondersteuning. Ik heb daar een kleine aanvulling bij, **het is zo da mensen hier 1 maand in het centrum mogen blijven,** nu als we kijken naar de gezinnen dus er zijn er een aantal uitzonderingen da we zien als kwetsbaar segmenten die medisch bijvoorbeeld kwetsbaar zijn maar ook minderjarige. **Het is zo dat als we gezinnen hebben met papieren, dus die rechten hebben in België en die kunnen doorstromen naar dan gaan we die ook wel motiveren om door te stromen naar... onthaalhuizen of andere oplossingen.** Het is afhankelijk van de situatie, da hangt er ook vanaf hoeveel kinderen. Das moeilijk das nog ni veel gelukt in alle eerlijkheid het is vaak vaker vertrekken ze omdat het volledig gratis is hier en sparen ze om een appartement te kunnen huren en de – te kunnen betalen. **Maar één, vind maar is een appartement voor een gezin van 5 en twee, vind maar is een onthaalhuis voor een gezin van 5, da's nog veel moeilijker dus 't is ni zo da we gezinnen met minderjarigen op straat zetten tenzij dat ze om die situatie – redenen dat is al is gebeurd**, bijvoorbeeld agressie naar medewerkers toe en dan wordt het gezin op straat gezet, proberen we tijdelijk een andere oplossing te zoeken maar het is wel echt een crisiscentrum een tijdelijke noodopvang. '**t Is ni de bedoeling dat mensen hier lang blijven, het centrum stopt ook eind maart dus met oog daarop moeten we al de gezinnen die we bijhouden ook in ons achterhoofd houden doorstromen, doorstromen ja** (medewerker, CAW Brussel, de Trierstraat)."

Woningen123Logement. Een collectieve onderhandelde bezetting

R: Donc en fait nous on est actifs depuis 2004, .. Donc c'est **une ASBL d'occupation temporaire qui s'est fondé sur on va dire, l'esprit du squat**, initialement on avait dans la naissance du projet, donc vraiment la naissance du projet, y a plusieurs squatteurs qui cherchaient des bâtiments… … même pas association de fait… de fait, rien, rien avec une entité juridique vraiment très une collectivité qui cherche des bâtiments, euuuh… **la différence entre le squat et l'occupation**, euuh… est en fait la convention d'occupation qui vient légaliser l'occupation d'un bâtiment et uu… Dans le cadre du 123 et rue royale et rue du progrès ça s'est fait **en accord avec les propriétaires**, qui sont ici deux gros propriétaires publiques et semi semi publique donc on avait la Région Wallonne pour rue du progrès et ici le propriétaire est **Infrabel** (…) **Donc l'idée ici c'est que, ils ont des projets et en attendant, ben ils… en attendant que ces projets se concrétisent ils cherchent des personnes pour pouvoir occuper les…, les logements qui sont vides.** Et par l'intermédiaire de la commune, ils tombent sur l'ASBL et ils font la proposition que nous, nous soyons gestionnaires de ces logements. C'est vraiment **une communauté solidaire et autogéré**…au quotidien, sur tous les aspects de la vie quotidienne, que ce soit réparer soit même des petits travaux, que ce soit avoir de la nourriture récupérée .. On essaye de diversifié toutes les activités, on a eu à un moment donné euuuh… des écoles de devoirs… écoles euuuuh . Donc voilà c'est un petit peu variable donc ça fait **que tout en fait est décidé de manière autogérée, les gens se réunisse régulièrement pour prendre des décisions, ils les votent, ça va sur tous les aspects de la collectivité** (medewerker, Woningen123Logements)

Opvang in het netwerk van de begijnhofparochie

"I: En hoe heet de feitelijke vereniging?

R: Da's Begijnhofvrienden. Ja… En die feitelijke vereniging die heeft dan dat… de ondersteuning van moeders met kinderen heel specifiek ook opgenomen, hoewel het wel gericht is op de noden van iedereen die buiten de boot valt.

I: Ja… en krijgen jullie subsidies?

R: Nou wij krijgen "de kleine subsidies" van Bianca Debaets, die hebben we nu twee keer gehad. Dus 5000 euro om wat ondersteuning van de activiteiten van de vrouwen te doen. **Want mijn eigen ondersteuning voor vrouwen is altijd gericht geweest op ten eerste: logement, dus huisvesting.**

Dat is echt de grootste activiteit, ook van mezelf, waar ik het meeste tijd aan besteed. En daarnaast het zoeken van activiteiten voor deze vrouwen om iets met hun talenten te doen. Of iets te doen waar ze iets mee kunnen verdienen. Nou en daarin verschil ik een beetje denk ik van de ondersteuning die ook ja de katholieke kerk zeg maar als geheel en deze pastorale eenheid in het bijzonder…… zich mee bezig wil houden. He, het zoeken naar werk voor mensen zonder papieren wat betaald wordt, is uiterst delicaat. Dat kan eigenlijk niet… Dat is da's moreel moeilijk, dat is legaal moeilijk. 't Is financieel ook moeilijk om de juiste betalingen te garanderen, dus dat is een ander aspect waar ik ook ja zeg maar wat structureler wil aan wel werken (vrijwilliger, Begijnhofvrienden)."

8.4.2 Sterktes in deze Brusselse praktijken

Het hoofdstuk waarin de stem van de ouders aan bod kwam, illustreerde sterk het belang van stabiele en toereikende huisvesting voor de leefbaarheid in een gezin en het welzijn van zowel ouders als kinderen. De medewerker van Woningen123Logement illustreert dit verder vanuit zijn ervaringen met de bewoners van de onderhandelde bezetting die hij coördineert. Hij vertelt over mama Rana die we ook in het vorige hoofdstuk aan het woord lieten. Ze verhuisde van een veel te kleine woning naar een appartement met 3 slaapkamers in de onderhandelde bezetting. Hij observeert de onmiddellijk opluchting bij mama Rana en de vooruitgang in het welzijn van het gezin. Hij vertelt ook over kinderen die in de bezetting zijn geboren, er opgroeiden en uitgroeiden tot stabiele jongvolwassen die investeren in hogere studies. Hij veronderstelt dat de stabiliteit qua huisvesting die ze tijdens hun jeugdjaren vonden in de bezetting daar zeker ergens voor tussen zit. Ook de collectieve processen zijn leermomenten voor de bewoners. Ze kunnen experimenteren met vergaderen, met het uitdrukken van een eigen mening, met het functioneren in een groep enz.

Duurzame huisvesting laat toe zich te stabiliseren en vooruit te gaan in het leven

« I : C'est quoi l'importance de ce logement, de se stabiliser ici ?

R : Bien on a des expériences qui sont un peu en attente pour le moment donc c'est à dire qu'on a des personnes qui par exemple avait besoin d'un logement pour euuuh, d'un logement et d'une chambre supplémentaire par exemple pour récupérer des droits par rapport à un enfant, donc ça c'est déjà arrivé à plusieurs reprises que l'on octroie par exemple deux chambres en sachant que y en a une qui reste vide temporairement mais qu'un enfant va arriver et l'idée c'est de pouvoir montrer par exemple que à un assistant social que y a tout le confort qu'il faut pour que des personnes puissent accueillir et donc ça, ça fait partie des choses, on a fait ça au court des dernières années c'est arrivé deux fois mais c'est encore en travail donc je peux pas dire que ce soit vraiment une *success story* pour le moment mais en terme, en fait la plus part des personnes qui sont hh je vais prendre par exemple la personne dont je vous ai donné le contact, K., elle vous en parlera mieux mais elle était là dans une extrême précarité donc elle à tout moment elle pouvait se retrouver à la rue et **donc quand elle s'est retrouvé ici ça a été un soulagement énorme pour elle, en tous cas c'est comme ça que je le voit euuuuh on a eu des personnes qui… On a eu au 123 rue royale, on a quand même eu une personne que je voudrais mentionner qui en fait est arrivée en Belgique avec très peu de moyens**, qui parlait pas du tout le français qui s'est retrouvée là, je sais plus exactement comment mais en tous cas elle s'est retrouvée mélangée avec la collectivité, elle a demandée à faire partie, elle parlait pas du tout un mot de

français et plusieurs années après ben elle faisait la comptabilité, elle travaillait, faisait, rédigeait les PV, fin je veux dire dans un français très très bon sans aucun problème, maintenant elle se retrouve, elle est sortie de la collectivité, elle a un logement à elle, ses enfant sont ici, font des études, donc ça c'est quand même un cas assez exceptionnel où **en fait sans cette aide au logement, je pense qu'elle aurait… Qu'elle y serait pas arrivée de la même manière quoi.** (Medewerker, Woningen123Logement). »

Duurzame huisvesting belangrijk zeker vanuit kindperspectief

« R: Oui clairement pour moi le logement à permit de stabiliser une situation donc je pense notamment que ce soit Madame R., que ce soit la personne avec le fils qui est… est allé dans un autre logement, ou a une autre famille qui pour le moment à des difficultés c'est pour ça que je vous ai pas donné son contact mais je peux voir avec eux, bah oui ça stabilise, la personne qui est venue d'un autre pays qui ne parlait pas français, ses enfants font des études maintenant et … **Donc clairement ils ont vécu toute une partie de leur vie en occupation... Oui une majeure partie de leur vie puisqu'ils sont nés ici et maintenant voilà ils font des études, ils sont (tousse) pardon, donc ça oui clairement ça a aidé…** On en a, on a un cas notamment, on a une personne, l'enfant est là depuis un… Nan, on a deux cas en fait, où l'un des enfants par exemple à grandit, à plus de 18ans et maintenant en fait est passé en fait d'un logement familial, à un logement individuel en fait, il a avait plus de 18ans, il s'impliquait énormément et il s'implique toujours dans la collectivité et donc en fait la collectivité c'est dit bah oui, on va lui mettre un autre logement quoi, maintenant c'est un adulte (Medewerker, Woningen123Logement). »

De collectiviteit als leermoment

« R : En plus **la collectivité donne beaucoup d'opportunité, apprendre** … ouai voilà la langue et petits boulots…Oui c'est ça, ça fait partie… ça fait partie des choses…Ouai, c'est un apprentissage, c'est beaucoup plus fort ou c'était beaucoup plus fort au 123 parce que c'était une tour, et donc y avait une obligation de se croiser, ici comme on est plusieurs maisons, c'est un peu différent, les gens ont la possibilité parfois de rester chez eux et de ne pas trop sortir et donc c'est nous devons essayer d'aller les chercher et dire maintenant il faut participer c'est important… (Medewerker, Woningen123Logement). »

8.4.3 Wat kan er beter? Initiatieven voor huisvesting en kindperspectief?

De sterkte van het initiatief van Woningen123Logement, in vergelijking met de twee andere praktijken die we bezochten, is zeker de duurzaamheid van de huisvesting. Sommige bewoners blijven er soms wel langer dan 10 jaar, kinderen kunnen er opgroeien en gezinnen kunnen er zich stabiliseren. Maar ook de beide andere initiatieven zijn uiterst belangrijk op het Brusselse terrein, in het bijzonder voor gezinnen zonder wettig verblijf. Ouders met kleine kinderen zonder verblijfsvergunning hebben geen toegang tot sociale huisvesting, ze kunnen slechts heel beperkt in onthaaltehuizen worden ondergebracht en op de privémarkt liggen de huurprijzen heel hoog. Uit de gesprekken met de ouders leerden we dat de ouders met een sterk netwerk in een etnisch culturele gemeenschap, nog de beste kans hebben om op eigen kracht een stabiele en toereikende woning te vinden. In het licht van de huisvestingscrisis zijn ook zowel de noodopvang in de Trierstraat en huisvesting in de schoot van de Begijnhofparochie essentieel voor de opvang van ouders en kinderen in precaire leefomstandigheden en vooral van ouders en kinderen zonder wettig verblijf. Het alternatief is immers een leven op straat, in kraakpanden of in de samusocial.

Het nood- en begeleidingscentrum in de Trierstraat wordt van bij de oprichting voortdurend bedreigd met sluiting. Het CAW en de Dokters van de Wereld pleiten al langer voor een meer structurele aanpak. Nu het CAW Brussel niet langer als partner geldt van dit opvanginitiatief, schuift het centrum nog meer op naar een soort van noodopvang à la samusocial. Maar zelfs met begeleiding, zijn de medewerkers van het CAW die we spraken niet overtuigd van het concept om gezinnen op te vangen. Gezinnen, zeker met kleine kinderen, hebben een omgeving nodig waar ze

tot rust kunnen komen, kunnen stabiliseren. Een groot centrum met een grote diversiteit aan profielen, met veel alleenstaande mannen, met mensen met een verslavingsproblematiek, is niet zo'n omgeving. Zeker voor gezinnen, voor ouders met een pasgeboren kind is het heel moeilijk. In de Trierstraat worden de mama's met borelingen samen gezet, in één ruimte of in enkele aansluitende ruimtes. Het babygehuil stopt met andere woorden nooit, als je eigen kind slaapt, is er vaak wel een ander kind aan het huilen. Een medewerker van Kind en Gezin wijst erop dat een initiatief het potentieel heeft om een goede praktijk voor opvang van ouders zonder wettig verblijf zou kunnen zijn. Nu het CAW geen deel meer uitmaakt van het initiatief is dit potentieel al weer een stuk verder af. Een medewerker van het Platform Kinderen op de Vlucht verwijst naar de initiatieven die je ziet in enkele Nederlandse gemeenten, de zogeheten BBB+ ofwel Bed, Bad, Brood én Begeleiding. De Trierstraat zou naar dit model kunnen evolueren. De mensen zonder wettig verblijf krijgen er duurzaam onderdak, en naast bed, bad, brood wordt er ook intensief ingezet op toekomstoriëntering en het uit putten van de rechten. Blijkt dat uiteindelijk toch nog een groot aandeel mensen een verblijfsrecht bekomen op basis van asiel of internationale bescherming. De resultaten van de BBB+ initiatieven zijn heel positief. Slechts een kleine minderheid besluit na een verblijf in een BBB+ voor een parcours zonder wettig verblijf te kiezen. Een meerderheid vindt rechtmatige toegang tot verblijfsrechten, een groep mensen besluit volgend op toekomstoriëntering terug naar het land van herkomst te keren.

Noodopvang niet de juiste context voor gezinnen met kinderen

"R: Wat da wel zo is is tis een noodopvang soms maar dat is misschien niet jouw vraag maar soms vraag ik mij wel zo af of dat dit de het juiste concept is voor een gezin om hier te verblijven. Ja en ook omdat deze setting het is een noodopvangcentrum, sluit het aan op de noden van gezinnen met kinderen, zo da meer. **Het is ja, het is hier vooral een centrum waar da mensen naartoe kunnen komen en ik denk voor gezinnen dat het belangrijk is dat ze een veilige plek hebben, dat ze zich thuis voelen, vertrouwen is. Ik denk ook soms dat de grootte van het centrum misschien maakt da da da ni de ideale plek is voor gezinnen met kinderen**. We hebben ook minderjarigen eh, das eigenlijk hetzelfde, hier zitten alleenstaande mannen ook, heel veel mensen met druggebruik, alcoholgebruik veel agressie ook. Die gezinnen zitten daartussen of worden daarmee geconfronteerd. Tis zo dat er wel een opdeling is gemaakt van de gang. Bijvoorbeeld dit verdiep is allemaal gezinnen en op het tweede verdiep zitten er ook nog een aantal gezinnen en op het derde ook maar er wordt wel zo gekeken om de gezinnen op één verdiep. Het is zo ik werkte al een maand en ik heb ni al zo, nog ni zo veel invloed of ervaring op die dingen om daar iets over te kunnen zeggen, misschien binnen een maand of twee maand dak daar veel meer over kan vertellen (medewerker, CAW Brussel, de Trierstraat)."

Noodopvang niet de juiste context voor gezinnen met baby's,
goede ondersteuning door Kind en Gezin

"R: Wa ik merk bij de mama's van pasgeboren baby's, die zitten hier en met hoeveel zitten die op een kamer, 5 a 4. ja in een ruimte iets groter dan dit en dat dat wel zwaar is, **het is al zwaar om een kindje te hebben en uw eigen kindje rustig te krijgen en als daar dan nog 3 andere baby's in de ruimte zitten te huilen is da wel too much**, bovendien zit daarnaast dan ook nog een gezin da heel veel lawaai maakt dus de baby's wakker maakt da ze dan vragen van ja kunnen we geen kamer apart of ergens anders da we dan merken, maar ja logistiek kan da totaal ni en **ja moesten we nu één centrum hebben met allemaal gezinnen zouden we dat beter kunnen verdeeld worden opgedeeld worden maar nu is da echt doen we het met de middelen die we krijgen eh. We merkten ook da inderdaad gezinnen, da da toch belangrijk is dat die extra ondersteuning krijgen en wij konden da ni echt aanbieden op de sociale diensten in de mate dat ze da nodig hadden en daarom hebben ze mij aangeworven om daar verder op in te gaan**. Daarom da we ook zo dankbaar zijn met de goede samenwerking met kind en gezin omdat die toch wel echt veel– moesten we kind en gezin ni hebben da elke week, da zou echt heel moeilijk zijn voor ons. Ja we zijn daar heel dankbaar voor (medewerker, CAW Brussel, de Trierstraat)."

Kind en gezin ziet de noodopvang in de Trierstraat toch als best possible practice op dit moment

"R.: Dat denk ik dat heel belangrijk is en de aanwezigheid van goede opvanginitiatieven, dat zou ons werk een heel stuk gemakkelijker maken want dat is echt iets waar heel veel tijd in kruipt. **Ik zie de Trierstraat als een als een good-practice omdat daar die samenwerking is van Croix Rouge met CAW met dokters van de wereld en ja gedeeltelijk met ons, en waar er eigenlijk een volledig traject wordt voorzien voor gezinnen. En dat zij dat er eigenlijk een minimumduur is dat ze moeten blijven en niet een maximumduur van 1 dag. Dus dat daar door die tijd is er ruimte om een traject aan te gaan en ergens naartoe te werken. De minimumtijd is twee maand volgens mij**. Ja dan en dan wordt er gekeken eh, er wordt altijd allé er is altijd overleg over de bewoners en dan wordt er gekeken of er vooruitgaan is en als de mensen niet meewerken kan er ook gezegd worden van kijk zo gaat het niet verder maar het er wordt wel ingezet op die psycho-sociale ondersteuning, er zit een heel team van CAW binnen in dat centrum en dat is allé in de Samusocial is er één sociaal assistent voor een volledig gebouw ofzo en die moet dan het hoogstnodige doen. ja en dan hebben we dus ja dan was het corona, en dan ook Kind & Gezin heeft een heeft allé we hebben gevraagd aan Kind & Gezin om een nota te sturen van hoe dat de samenwerking gaat en hoe belangrijk dat dat is en dat dat neerkomt op zoveel kinderen onder de 3 jaar die dat op straat gaan komen en dan uiteindelijk is beslist om het te verlengen tot eind Mei en dan nu eind Mei hebben ze een maand meer verlengd omdat de corona maatregelen nog niet voorbij zijn maar dat gaat niet blijven duren. **Ze gaan er vanuit eigenlijk dat het gaat verder mogen blijven bestaan zonder CAW en zonder Médecins du Monde en zonder ons en mogelijk zelfs met een bewakingsfirma in de plaats van Croix Rouge dus dat gewoon het gebouw overblijft maar dat iedereen, dat niemand nog meer subsidies krijgt.** (medewerker, Kind en Gezin)."

Een goed voorbeeld uit Nederland: BBB+

"R: Inderdaad in België is er nulopvang, der is niks structureels. Het van ok, het is winter het is koud, mensen mogen niet doodvriezen op onze straten dus we gaan ze opvangen voor de periode dat het nodig is. Maar in Nederland is er BBB-plus, dat gaat er vanuit, mensen op straat dat zorgt voor een zekere overlast, dat zorgt voor een zekere problematiek ook van volksgezondheid zowel voor de normale bevolking zal ik het zeggen als voor de mensen die ervan getroffen zijn, die op straat moeten wonen. Enkele Nederlandstalige gemeenten hebben gezegd wij willen dit niet, wij willen niet dat er op onze straten mensen moeten overleven. Wij willen die mensen een oplossing aanbieden die tegelijkertijd ons ook iedereen ten goeie gaat komen. We gaan die mensen van het straat halen. **We gaan ze niet alleen opvangen dus een warme plek geven maar we gaan ze ook begeleiden en een zinvol toekomstperspectief geven, dat is toekomstoriëntatie**. En dat is een perspectief, dat is een oriëntatie,op 2 sporen tegelijkertijd. We gaan niet alleen focussen op u bent hier in onwettig verblijf en dat duurt al heel lang en daar komt niks van en we gaan u dus terugsturen, **nee ze gaan kijken ok u bent hier al 5 jaar maar toch gaan we kijken of alle legale wegen die mogelijk zijn ook echt benut, en indien ze benut zijn, zijn ze op een fatsoenlijke manier benut. Hebben jullie echt een kans gekregen om uw recht op asiel echt uit te putten eigenlijk hé**. Ze hebben gezien dat heel veel mensen die in zo een BBB-plus verhaal zijn gestapt toch nog een verblijfsvergunning hebben gekregen op basis van asiel of internationale bescherming. Omdat er fouten zijn gemaakt en omdat mensen niet meteen altijd alles hebben durven te vertellen omdat er schaamte is of omdat… ja (medewerker, Platform Kinderen op de Vlucht)."

8.4.4 Samenwerking tussen de formele en informele actoren

Het formele aanbod aan stabiele en toereikende huisvesting in Brussel is zeer beperkt. In het bijzonder voor ouders en gezinnen zonder wettig verblijf. Er bestaat niet zoiets als een Nederlandse BBB+. Er is noodopvang maar zoals de eerstelijnswerkers die er zelf werken (werkten) aangeven, deze biedt om uiteenlopende redenen geen gunstige context voor gezinnen, laat staan voor gezinnen met een boreling. De informele actoren zoals de Begijnhofvrienden en Woningen123Logement worden op het Brusselse terrein, door de professionele Brusselse eerstelijnswerkers, als belangrijke pistes gezien in de zoektocht naar huisvesting voor precaire gezinnen. Zowel de vrijwilliger van de Begijnhofvrienden, als de medewerker van Woningen123Logement, geven aan dat het vaak de formele organisaties zijn die hen contacteren; organisaties zoals het CAW Brussel, Aquarelle en

OCMW. In eerder citaten van medewerkers van Kind en Gezin, lazen we dat ook dat zij regelmatig op zoek gaan in het circuit van alternatieve huisvesting om oplossingen te vinden voor precaire gezinnen. Het is soms de wereld op zijn kop, geeft de medewerker van Woningen123Logement aan.

Anderzijds is er soms ook wantrouwen bij de formele actoren ivm de informele huisvestingsinitiatieven. De medewerkers van het CAW Brussel in de Trierstraat geven dit aan. Ze geven informatie mee aan de ouders over de alternatieve huisvesting, maar waarschuwen hen ook, het is niet zonder risico, er worden soms voorwaarden gesteld aan de ouders. Het blijft natuurlijk onofficieel en daarom is er geen garantie dat de opvang ook universeel, onvoorwaardelijk en kwaliteitsvol gebeurt.

Het zijn formele actoren die beroep doen op informele actoren omdat er geen uitweg is

"R. Nee, dat is moeilijk… **Het is via CAW, dat het CAW belt, he, want dat is dan onze bron vooral, en Aquarelle, de organisatie voor moeders met kinderen. En die bellen van 'luister wij hebben een moeder, heeft geen opvang, kunnen jullie?**' En ja wij zijn ook geen sociaal werkers, ik heb ook geen sociale werking-agogische achtergrond. (Algemeen gelach) Dus je doet dat op je eigen intuïtie of op je eigen, ja tenminste met huisvesting van gewoon je eigen organisatie. Dus het is ze moeten wel even sturen waar ze vandaan komen, want inderdaad het bij elkaar laten wonen van vrouwen, wat toch nog in vele gevallen gebeurt, is niet evident. Dus de taal: spreken ze Engels, Nigeria, of meer Frans, dat is ook nog een afweging. Maar als ze bij ons komen is het inderdaad het meeste, de jonge moeders met… of in verwachting, of met een baby'tje, en dan nog een ander kindje, of met een groter kindje tussen de vier en vijf, die het niet gelukt is om papieren te krijgen en hier eigenlijk een beetje verdwaald is… (vrijwilliger, Begijnhofvrienden)."

Officiële instanties zoals OCMW of Sociaal verhuurkantoor verwijzen door

« I : Donc vous avez dit que c'est bouche à oreille, c'est aussi des… des services officiels qui renvoient les gens ?

R : Ouai, ça c'est… Pour des logements…parce que voilà, c'est… il y a une saturation ou je sais pas, Bruxelles qu'il…Oui, oui on a déjà des CPAS, des logements sociaux et moi… **les premières fois où je… où les personnes m'ont contacté ça m'a un peu choqué en fait parce que je me dit ça devrait être l'inverse** en fait [rires] et c'est eux qui revenait vers nous en nous disant vous avez pas des logements, le problèmes c'est que souvent ils ont eu souvent la mauvaise information et ils sont convaincus que l'ont fait du logement d'urgence en fait donc… ils ont une famille, ils ont des personnes, ils ont besoin de les loger, ils nous téléphonent en nous disant voilà, est ce que vous pouvez pas nous aider et le problèmes c'est que l'entrée dans une communauté comme celle-ci est souvent un processus relativement long… (medewerker, Woningen123Logements). »

Wantrouwen in informele initiatieven van formele huisvesting

"R: ja, er zijn er een paar die regelmatig verhuizen, er zijn er een paar die, het ding is da zijn onofficiële instanties idem voor de – organisaties, ge hebt ook contact Mozart ik weet ni of ge daar al van hebt gehoord **da zijn heel onofficiële dingen waar we een dubbel gevoel daarbij hebben. We sturen sowieso die mensen daar ni naartoe, we hebben ook geen samenwerkingen mee omdat da ja niet officieel is dus ge weet ook ni wat daar gebeurt,** we kunnen mensen informeren dat dat bestaat maar met onze boodschap van we weten er ni veel van, het is met eigen verantwoordelijkheid da ge daar naartoe gaat maar weet dat het bestaat, en ja dat is altijd zo das ook hetzelfde met het burgerplatform die mensen ontvangen das goed dat die er zijn want die moeten er zijn maar we weten ook ni in hoeverre die dingen altijd goed zijn voor de gezinnen. **Het is heel moeilijk om daar een toeleiding naar te doen omdat da altijd wel een zeker risico inhoudt.** Ja ik vind da wat moeilijk omdat da veel te benoemen, met een christelijke organisatie en dan merkte we da daar toch wel wat dingen misliepen, valse beloftes naar de gezinnen doen. Gezinnen dingen moesten doen in ruil voor de opvang, ale huishoudelijke taken **maar zo dingen die ni echt oké waren naar gezinnen toe** omdat er andere dingen afgesproken waren maar dan kunt ge ook ni echt terugvallen op dit was afgesproken want daar staat niks van op papier daar staat niks das heel moeilijk. ja en zo zijn er, er zijn wel nog andere initiatieven die zijn opgericht

door burgers, ge hebt in Leuven het vluchtelingenhuis en daar kunnen ook gezinnen zonder papieren terecht (medewerker, CAW Brussel, de Trierstraat)."

De vrijwilliger van de Begijnhofvrienden zoekt nog samen met de andere initiatiefnemers naar hoe ze hun huisvestingsinitiatief nog beter kunnen afstemmen op de noden van de mama's met hun kleine kinderen. Ze merkt op dat er nog extra zou moeten worden ingezet op de kwaliteit van de woningen. De huisvestingscrisis is dusdanig dat vaak een dak boven het hoofd als een goede oplossing wordt gezien. Maar ook de kwaliteit van de huisvesting is van belang en kan beter volgens de vrijwilliger. Ook de duur van de opvang is nog te beperkt. Zeker vanuit een kindperspectief is een opvang van een jaar bijvoorbeeld te kort. Een jaar is de termijn die nu geldt voor de opvang in de Begijnhofvrienden. Het moet gezinnen toelaten zich te stabiliseren en oplossingen te zoeken. Maar voor kinderen is het natuurlijk kort. Zij hebben nood, zo stelt de vrijwilliger, aan een langdurige verankering. Een duurzame huisvesting is daartoe belangrijk, maar tegelijk zou de aanwezigheid van steunfiguren die op regelmatige basis in een gezin aanwezig zijn of een handje toesteken, daarbij kunnen helpen.

Gebrekkige kwaliteit van de woningen

"R.: Er wordt wel gestreefd he, er is natuurlijk met Baita enorm veel gedaan om kwalitatieve, sociale woningen daar is niets van gezegd. Maar ik merk toch dat er **voor mensen zonder papieren, gedacht wordt van: ach, als we maar… Een dak boven het hoofd…als we maar gebouwen die leeg staan kunnen gebruiken, dan kunnen ze daar in ieder geval een plek vinden**. En ik vind dat… Ja, die dan… weliswaar een oud gebouw maar er is douche, basisvoorzieningen zijn er, er zijn oude kantoren van parochies die niet echt huizen zijn met een… waar een aantal mensen in kunnen wonen, maar er wordt toch gauw gedacht, en ik heb daar zelf ook in het begin aan meegedaan, dat je zegt: dan heb je in ieder geval een dak boven je hoofd…dus ga daar dan maar met z'n vijven zitten…met de kindertjes. Je hebt allemaal een kamer, dat wel, maar je hebt maar één wc en douche, en je hebt maar één keuken. En daar zit je dan met vijf moeders in dezelfde situatie met dezelfde moeilijkheden. Dat, dat is veelgevraagd. En we kunnen wel zeggen: ja de situatie is zo precair, we hebben niets anders, maar ik denk toch steeds meer van deze situatie gaat niet weg. We moeten eigenlijk streven naar een iets hoger doel dan dat. Dus kwalitatieve…Ja,… wij hebben altijd gezegd, we willen huisvesting bieden waar die vrouwen even tot rust komen. Maar als jij in een huis zit met vijf andere vrouwen waar je de keuken en de douche moet delen is die rust niet gegarandeerd. En ik denk dat daar toch wel snel overheen gestapt wordt. **Maar het is zeker zo dat ik vind dat de diaconie van onze werking zich toch meer zou moeten inspannen voor het eisen van kwalitatieve woningen. Want er zijn al zo weinig organisaties die zich daarmee bezighouden. Als we het dan doen, laat we het dan doen op het menselijk aanvaardbare niveau doen waar wij zelf aan gewend zijn geraakt** (vrijwilliger, Begijnhofvrienden)."

Duurzame huisvesting voor kinderen is toch wel langer dan één jaar

"R: … **het is mooi het opvangen een half jaar, het is mooi een opvang een jaar, dat is geweldig allemaal, maar daarna zijn…, is er daar niks veranderd in die situatie**. Dus…, dus wat zeggen we dan eigenlijk van, wat wij doen is het opvangen van een jaar, en dat vinden we heel goed dat we dat doen, want iedereen die ondersteunt dat in onze gemeenschap, het is allemaal heel goed. Maar daarna, wat zeggen we dan? Inderdaad, ook tegen het kind: zoek het maar uit. Als we iets anders kunnen vinden ja…**Het zou langduriger moeten kunnen zijn…Dat kind heeft een goeie basis mee… Want twee jaar, één jaar…voor een kleintje…Ja.** Nou, ik vind eigenlijk, en dat is een heel moeilijk iets om duidelijk te maken, omdat iedereen zo snel iets heeft van, ja, maar dan worden ze te gemakkelijk…gepamperd. …en dan blijven ze gepamperd en dan doen ze helemaal niks. Daar ben ikzelf niet van overtuigd. Je kunt soms die indruk hebben omdat het natuurlijk niet snel gaat. Ze vinden niet snel wat, en ze vinden niet snel die onafhankelijkheid en d'r zal ook wel iets inzitten, een tijdje in die periode, dat ze zeggen van: jongens ik heb nu zoveel gedaan, ik zorg nu vooral dat het prettig en goed is met mijn gezin, dat we te eten hebben, maar nu even…even rust. Ik ga niet hollen……en zoeken naar iets anders, want hier is het nu even goed. Dus wat is die opvang? Eigenlijk is het zo dat we moeten erkennen dat voor echt mensen in precaire opvang die ondersteuning veel langer en ook in een bepaalde gemeenschap, daar

geloof ik wel in. **Ik geloof dat de gemeenschap zich daaromheen ja zich goed moet realiseren dat deze mensen bestaan en dat dat consequenties heeft voor ons eigen bestaan in die gemeenschap… dus in die wijk** (vrijwilliger, Begijnhofvrienden)."

Nood aan duurzame steunfiguren

"R: **Dat beeld schiet mij zo effe te binnen van, dat zo wat dobberen met de mama, zo wat dobberen en in plaats van echt geankerd zijn ergens. Dat je met uw mama wat dobbert zo… op de zee in plaats van goed gegrond**…Maar dat zit ook denk ik in onze ondersteuning en daar zoek ik zelf ook naar. Want ik merk bij mezelf dat het niet moeilijk is om dat te geven. Zoals nu heeft een vrouw twee jaar bij mij in huis gewoond en het is niet zo dat wij samen eten, vaak, af en toe maar nee, ik merk het fijnste voor de vrouw is ze komt thuis van alles wat ze overdag doet om voor d'r zelf een kleine huishouding bij mekaar, ook al is er bij ons alle basis. Voedsel is er he, zelf ik krijg het fruit van de markt niet te verwerken. Nee, d'r is zoveel. **Maar die twee jaar, dat is eigenlijk toch wel een minimum om toch iets ook voor het kindje, want het kindje heb ik dus twee jaar zien worden. (…) D'r is heel weinig constante… steunfiguren**… he zoals… kan ik me voorstellen in de familieverbanden waarin ze geleefd hebben van: een tante die toch altijd even op zondag kwam en die nam koekjes mee… Of als je daar in een wat moeilijkere situatie bent. Mensen die ze regelmatig zien, die een prettige… iets prettigs brengen in hun leven. En wij zijn dat voor een deel, maar niet echt met die kinderen. Dus ik zie die kinderen als ik zo het contact met ze heb, realiseer ik me dat zelf ook dat ik denk: ik kom ook maar even langs. He, mij zie je even als je het huis krijgt en dan kom ik nog af en toe even kijken hoe het gaat, maar ook niet iedere week. **Dus ik ben ook maar zo iemand die aan komt lopen en ook al is het fijn dat je dat huis hebt en dat zal de mama ook wel zeggen, maar verder is het van: ja maar ik zit hier misschien een jaar of twee jaar en dan ben jij ook weer weg.** Dus ik denk dat het met de kindertjes één van de dingen die wij misschien zouden zeggen wat ze echt missen, is behalve ja, een constante plek sowieso om naar school te gaan wat natuurlijk al een hele hoop onrust geeft ook nog de onrust van het niet kennen van andere personen in hun leven voor een lange tijd. He, ik heb zo'n gevoel, tenminste als ik naar mijn eigen kinderen ook. (vrijwilliger, Begijnhofvrienden)."

8.4.5 Initiatieven voor duurzame huisvesting

Ouders in precaire leefomstandigheden maar vooral ouders zonder wettig verblijf, lopen een hoog risico op dak- en thuisloosheid. De impact van een leven in instabiele en ontoereikende huisvesting op het welzijn van de ouders, op dat van de kinderen en op de leefbaarheid in een gezin is groot en duidelijk geïllustreerd in de verhalen van de ouders. Niettemin is er binnen het reguliere circuit weinig tot geen aanbod voor deze gezinnen. In Brussel is er onvoorwaardelijke noodopvang, winteropvang en ook bijvoorbeeld de opvang in de Trierstraat die we bezochten. Eerstelijnsmedewerkers en ook de ouders geven aan dat de noodopvang geen goede opvoedingsomgeving is. Er is niet genoeg privacy, de periode dat men er kan verblijven laat de gezinnen niet toe om zich te stabiliseren, de begeleidingspoot is niet sterk uitgebouwd en werd in de Trierstraat overigens recentelijk nog afgebouwd. Bovendien is de noodopvang op sommige momenten ook gesatureerd. Er is er niet altijd een plaats in de noodopvang voor elk gezin dat geen huisvesting vindt.

Informele initiatieven die huisvesting aanbieden zijn belangrijk in Brussel en meer en meer een uitweg die ook benut wordt door eerstelijnswerkers uit het formele circuit. Zelfs overheidspersoneel van Kind en Gezin zoekt naar huisvesting voor bepaalde gezinnen in de schoot van een Brusselse parochie, in kraakpanden, onderhandelde bezettingen of in het persoonlijk netwerk. De informele actoren geven aan dat dit soms aanvoelt als 'de wereld op zijn kop'. Wanneer een OCMW beroep doet op een onderhandelde bezetting om iemand te huisvesten is dat toch een heel duidelijk signaal dat er 'iets niet klopt'.

De informele initiatieven zijn voor de ouders een dankbaar alternatief. De ene is al meer toereikend dan de ander. In de verhalen van de ouders en de vrijwilligers lezen we dat duurzame huisvesting zeker vanuit het kindperspectief een belangrijk factor is voor de veerkracht van een gezin. Een jaar ergens kunnen wonen is misschien stabiliserend voor de ouders, maar niet per definitie voor de kinderen. Een succesverhaal lezen we in het citaat van de medewerker van Woningen123Logement. Zijn huisvestten een gezin voor zo'n lange periode dat de kinderen opgroeiden in de onderhandelde bezetting. De kinderen doen het eigenlijk op alle vlakken heel goed. Tijdelijke verankering zou alleszins de maatstaf moeten zijn, wanneer men nadenkt over toereikende huisvesting voor gezinnen met kinderen. Eerstelijnswerkers en vrijwilligers geven aan dat steunfiguren deze tijdelijke verankering bijkomend kunnen ondersteunen. Steunfiguren worden opgevat als volwassenen die op een regelmatige basis een handje hulp toesteken of aanwezig zijn in het gezin en voor de kinderen.

Anders dan onder voorgaande punten, willen we hier geen drie pistes voorstellen om de sterktes van het Brusselse terrein door te trekken. Er is veel meer nodig om de huisvestingscrisis in Brussel aan te pakken. Wel willen we aandacht vragen voor het kinderrechtenperspectief in het debat hierover. Dak- en thuisloosheid zet hun welzijn en ook de relaties tussen gezinsleden sterk onder druk. In de onderbescherming van mensen zonder wettig verblijf, worden kinderen voornamelijk als aanhangsel gezien van hun ouders. Het is een beleidskeuze om kinderrechten op de voorgrond te brengen. Het voorbeeld van de Nederlands BBB+ is hier een goed voorbeeld. Vanuit pragmatisch standpunt en ver van ideologie bieden Nederlandse gemeenten een opvangmogelijkheid die erin slaagt minimaal de mensenrechten van de ouders en de kinderrechten te respecteren, met aandacht voor het uitputten van rechten en een vrijheid om het leven vorm te geven op een manier die de gezinnen zelf als waardevol zien. Het succes in termen van het (heel laag) aandeel mensen die ervoor kiezen om zonder wettig verblijf alsnog in Nederland te blijven is overigens erg goed.

9 Samenvatting en voorzet voor de zoekconferentie

We kiezen ervoor om vier thema's op de agenda te plaatsen van de zoekconferentie. We willen zoals gezegd vertrekken van een aantal sterktes van het Brusselse terrein, om daarbij aan te knopen en erop verder te denken om vervolgens enkele concrete acties te ontwikkelen om de veerkracht van de gezinnen met kinderen in precaire leefomstandigheden te ondersteunen.

We zien vooreerst **de aanwezigheid van brugfiguren en laagdrempelige plaatsen als een opvallende sterkte van het Brusselse terrein**. Deze actoren versterken de veerkracht van de ouders op verschillende manieren.

Ten eerste slagen deze actoren erin om ouders en hun kinderen te bereiken die anders onder de radar blijven. De school bleek een goede locatie voor brugfiguren. De leefwereld van sommige ouders is erg klein en de school is dan vaak nog het enige maatschappelijke domein waarmee ze via de kinderen contact hebben. Brugfiguren en laagdrempelige plaatsen zijn verder belangrijke hulpbronnen voor ouders zonder wettig verblijf om te overleven in Brussel. Een netwerk van contacten met deze actoren laat deze ouders toe om toegang te vinden tot huisvesting bijvoorbeeld maar ook tot basisnoden als eten, kleding en luiers.

Ten tweede zijn brugfiguren en laagdrempelige plaatsen sterk in het ondersteunen van de veerkracht van de ouders als gedefinieerd door Boris Cyrulnik. Ze verbreden de leefwereld van de ouders, doorbreken het sociaal isolement van de ouders, zetten in op een krachtenperspectief en helpen de ouders daardoor gevoelens van schaamte te overwinnen en meer autonoom te worden. Ze bieden ook activiteiten aan die processen van zingeving ondersteunen. Ze doen dat onder andere via sociaal artistieke projecten of door het collectiviseren en politiseren van individuele problemen.

De sterkte van deze actoren biedt tegelijk een spiegel voor de meer reguliere hulpverlening. We wijzen erop dat er grote verschillen zijn tussen de verschillende 19 OCMW's in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. We zijn ons er heel sterk van bewust dat de ene hulpverlener de andere niet is en dat er ook verschillen in basishouding zijn naar gelang de deelwerking van het CAW Brussel, de traditie waaruit de deelwerking stamt en naargelang de functie die men bekleedt. Niettemin is het een terugkerend veralgemeend signaal zowel bij ouders als bij een diversiteit aan eerstelijnswerkers en vrijwilligers in Brussel: deze reguliere actoren slagen er in hun ogen onvoldoende in om in vertrouwen met de mensen te werken, de drempel voor gezinnen in precaire leefomstandigheden is daardoor erg hoog is en er ontstaat als gevolg hiervan een probleem in verband met het onvoldoende of niet kunnen opnemen van rechten.

Ten derde en daarbij aansluitend, slagen de brugfiguren en laagdrempelige actoren er goed in om de noden die de ouders ervaren te helpen vertalen naar concrete hulpvragen en daarmee de ouders te ondersteunen toegang te vinden tot reguliere hulp- en sociale dienstverlening. Ze pleitten ook bij de reguliere actoren voor meer begrip voor de leefwereld van de ouders en werken op die manier aan een meer inclusief discursief klimaat in scholen, binnen OCMW's en CAW's en uiteindelijke in de ruimere samenleving.

Gemakkelijk is het evenwel niet voor veel laagdrempelige plaatsen en brugfiguren. Ze wijzen op een grote concentratie in Brussel van ouders die met complexe problemen worden geconfronteerd, zonder dat ze daarvoor altijd gehoor vinden bij de reguliere hulpverlening, de tweede lijn en de

residentiële zorg. Een groep ouders is ook niet doorverwijsbaar in de zin dat ze niet over een wettig verblijf beschikken. De druk op de laagdrempelige plaatsen en brugfiguren neemt daardoor toe, tot op een niveau dat de eerstelijnswerkers en vrijwilligers met gevoelens van machteloosheid en moedeloosheid kampen.

Daar staat tegenover dat er een hele wereld van laagdrempelige plaatsen en brugfiguren is die nog te weinig zichtbaar is in Brussel en waarmee nog te weinig wordt samengewerkt. Vooral de etnisch culturele zelforganisaties en religieuze organisaties blijven in Brussel een apart circuit. We bezochten een aantal van deze organisaties en konden ervaren en lezen hoe deze plaatsen in hun werking heel sterk aansluiten met wat er gebeurt op de gesubsidieerde plaatsen. Ze zijn zelfs nog een stuk laagdrempeliger in de zin dat ze zich niet moeten afvragen hoe gezinnen in precaire leefomstandigheden te bereiken, via mond aan mondreclame bereiken ze een ruime achterban. Ze zetten opvallend sterk in op het ondersteunen van veerkracht in de zin van het doorbreken van sociaal isolement, het werken aan het overwinnen van gevoelens van schaamte en het ondersteunen van processen van zingeving.

Een tweede sterkte van het Brusselse terrein is dus precies de nog veel **te weinig aangeboorde wereld van burgerinitiatieven, etnisch culturele zelforganisaties en religieuze organisaties**. We bezochten een aantal interessante initiatieven die illustratief zijn van de kracht die deze actoren in zich vatten. Eerder onderzoek leerde ons dat ze erg talrijk in Brussel aanwezig zijn (Thys, 2017). We identificeerden voor dit onderzoek ongeveer 650 Marokkaanse, 650 Congolese en 200 Turkse organisaties in Brussel. We herhalen hier niet het debat dat we al uitvoerig voerden. Wel willen we samen met eerstelijnswerkers en vrijwilligers zoeken naar een betere samenwerking tussen formele en informele actoren. We nodigden daarvoor als onderdeel van ons project beide type actoren uit op een ontmoetingsdag. Een terugkerend signaal dat de informele actoren naar voor schuiven is het gebrek aan erkenning dat ze ervaren en ook het tekort aan middelen om verder te professionaliseren. Als vrijwilligers willen ze ook in complementariteit kunnen werken met de reguliere hulpverlening. Ze willen niet in de plaats moeten ageren omdat de reguliere actoren tekortschieten of een overheid zich terugtrekt of te weinig aanwezig is, bijvoorbeeld voor het garanderen van mensen- en kinderrechten van mensen zonder wettig verblijf. Een terugkerend signaal bij de formele actoren is de interesse om hen te leren kennen, de nood aan een soort van cartografie om deze actoren op zijn minst op buurtniveau in het vizier te krijgen. Langs beide kanten is er een motivatie om te komen tot vitale coalities die uiteindelijke de ondersteuning van gezinnen in precaire leefomstandigheden kunnen ondersteunen.

Een derde punt waarop we willen doordenken is **het kinderperspectief maar ook de 'expressieve' dimensie van veerkracht**. In Brussel liggen de armoedecijfers hoog en neemt de groep gezinnen die met een hoog niveau van materiële deprivatie wordt geconfronteerd, toe. Brussel behoort tot de armste regio's van Europa.

We merken in de gesprekken met de eerstelijnswerkers en vrijwilligers dat er veel aandacht en energie uitgaat naar het verzachten van materiële leefomstandigheden, naar het zoeken naar huisvesting, naar het toeleiden naar voedselbedeling, het uitputten van (verblijfs)rechten ook.

We lezen een weerslag hiervan in de definities die eerstelijnswerkers en vrijwilligers hanteren van een kwetsbare ouder. Ze schuiven in eerste instantie de leefomstandigheden van ouders naar voor: ouders die geen dak boven hun hoofd hebben, geen verblijfspapieren of veel te klein behuisd zijn en moeten worstelen om de eindjes aan elkaar te knopen. Daarnaast verwijzen ze naar sociaal isolement en ook het gebrek aan mentale ruimte voor de kinderen door een opeenstapeling van de

problemen waarmee ouders worden geconfronteerd. Opvallend is dat de ouder-kindrelatie in de definities wat op de achtergrond blijft. Een kwetsbare ouder wordt niet in essentie beschreven in relatie tot de kinderen. Wanneer we luisteren naar de eerstelijnswerkers en vrijwilligers zien we dat in een individuele begeleiding van ouders in zeer precaire leefomstandigheden de problemen van de ouders en de toegang van het gezin tot sociale grondrechten en mensenrechten sterk op de voorgrond komt. De kinderen blijven in eerste instantie buiten beeld. De eerstelijnswerkers en vrijwilligers geven ook aan dat ze elkaar moeten wakker houden om in gezinnen in zeer precaire leefomstandigheden geen andere normen te hanteren ten aanzien van observaties over de ontwikkeling en welzijn van de kinderen in vergelijking met meer modale of middenklasse gezinnen. Terwijl een leerstoornis in het modale gezin soms het enige aanwijsbare probleem is en er daarom ook een sense of urgency vanuit gaat, kan dit in een gezin in zeer precaire leefomstandigheden plots niet zo erg lijken (in het licht van de andere problemen waarmee het gezin wordt geconfronteerd). Vanuit het kindperspectief is dit natuurlijk problematisch. Elk kind zou op eenzelfde manier moeten tellen. Anderzijds lezen we een grote aandacht voor het kindperspectief en de ouder-kindrelatie in de groepsactiviteiten die worden georganiseerd op laagdrempelige plaatsen. Ouders praten over opvoeding, over hun kinderen over spanningen in het gezin. Ze nemen samen met hun kinderen deel aan activiteiten en kunnen er experimenteren met de relatie tot hun kind, ze kunnen zich aan elkaar spiegelen en van elkaar leren.

We lezen ook een weerslag van het hoge niveau van precariteit in Brussel in de definities die de eerstelijnswerkers en vrijwilligers hanteren over een veerkrachtige ouder. Een psychologische invulling van veerkracht haalt de bovenhand in de definities. Veerkracht wordt gezien als dapper zijn, moed houden, erin geloven, doorzetten, niet bij de pakken blijven zitten enz. De relationele invulling die we lazen in het werk ‘Veerkracht in beweging’, lezen we in minder mate in de definities. Nochtans is het ‘relationele’ het domein bij uitstek waarop sociaal werk, de preventieve gezondheidszorg en het welzijnswerk kan inspelen. Een definitie van veerkracht als ‘veerkrachtige houdingen en handelingen die de leefbaarheid in het gezin ondersteunen’ zou op deze manier ook de veerkracht van de Brusselse eerstelijnswerkers en vrijwilligers kunnen ondersteunen.

Nu zijn ze, zo lezen we in de definities, aan de ene kant vaak aan het zoeken naar oplossingen voor problemen die in belangrijke mate worden veroorzaakt door een tekortschieten van beleidsdomeinen waarop ze uiteindelijk niet zoveel vat hebben. Het gaat dan om huisvesting, om de toegang tot verblijfsrecht, om de toegang tot de Belgische nationaliteit. Aan de andere kant zien ze individuele verschillen tussen de ouders om met armoede, dak- en thuisloosheid of een situatie zonder wettig verblijf om te gaan, maar zien ze tegelijk weinig hefbomen om zelf hierin als begeleider of hulpverlener het verschil te maken. Inzetten op het doorbreken van sociaal isolement, op het overwinnen van schaamte en werken aan zingevingsprocessen, daar hebben eerstelijnswerkers en vrijwilligers wél belangrijke sleutels in handen. Deze veerkracht herkennen in houdingen en handelingen die de leefbaarheid in het gezin ondersteunen kan daartoe een prima startpunt zijn. Daarmee willen we niet zeggen dat sociaal werkers en welzijnswerkers niet moeten inzetten op het uitputten van sociale grondrechten en mensenrechten. Wél dat er terzelfdertijd ook aandacht zou moeten zijn voor deze ‘expressieve’ of relationele kant van veerkracht. Dat is overigens van groot belang voor de toekomstige veerkracht van de kinderen in de gezinnen in precaire leefomstandigheden opgroeien. We herinneren Boris Cyrulnik over ‘les bien partis de la vie’.

Een laatste thema dat we op de zoekconferentie aan bod willen laten komen is **de huisvesting voor precaire gezinnen in Brussel**. De getuigenissen van de eerstelijnswerkers en vrijwilligers en ook van de ouders zelf, geven aan dat zeker voor gezinnen zonder wettig verblijf het risico op dak- en

thuisloosheid erg hoog ligt. In Brussel zijn vooral informele initiatieven aan zet om hiervoor een oplossing te vinden. Reguliere actoren doen beroep op huisvesting in religieuze gemeenschappen, op kraakpanden en onderhandelde bezettingen om een oplossingen te vinden voor het probleem van dakloosheid van gezinnen in een situatie zonder wettig verblijf. Dit is de wereld op zijn kop. Eerstelijnswerkers wijzen op het goede voorbeeld in Nederland waar de gemeenten BBB+ organiseren en deze mensen opvangen in respect voor mensen- en kinderrechten en voor de vrijheid van elke mens om zijn leven in te vullen op een manier die hij/zij als waardevol definieert. De BBB+ opvang is eerder pragmatisch dan ideologisch en kan zeer goede resultaatcijfers voorleggen. Een eerstelijnswerker wijst erop dat de opvang in de Trierstraat een heel klein beetje in die richting ging. Brussel kent dus al een voorbeeld waarvan het principe kan worden doorgetrokken naar een goed voorbeeld uit het buitenland. Er zijn nog andere voorbeelden dan diegene die we bezochten, die een antwoord formuleren op de Brusselse huisvestingscrisis. Een mooi voorbeeld zijn de woonboxen van Samenlevingsopbouw Brussel. Het is natuurlijk nog sterker om gezinnen, ook gezinnen zonder wettig verblijf, in een eigen wooneenheid opvangen en hen de gelegenheid te geven om zich op die plaats op zijn minst tijdelijk te verankeren. Zowel eerstelijnswerkers als ouders beschrijven de negatieve impact van grote opvangstructuren op het welzijn van de ouders en kinderen. De verankering is overigens deels geografisch maar kan verder nog worden ondersteund door steunfiguren die referentiefiguren kunnen zijn voor de ouders en vooral voor de kinderen en op die manier ook het gezin relationeel verankeren.

10 Bibliografie

Ackaert, L. (2017). Nergens kind aan huis. Eén op drie daklozen is minderjarig. *Sociaal.Net*.

Ackaert, L. (2019). Family Homelessness: A Child's Perspective. *Homeless in Europe*, *Family homelessness in Europe*, 15–17.

Aranda, K., & Hart, A. (2014). Resilient moves. Tinkering with practice theory to generate new ways of thinking about using resilience. *Health*, *4*(19), 355–371.

Belgische Senaat. (2016). *Informatieverslag betreffende de noodzakelijke samenwerking tussen de federale overheid, de Gemeenschappen en de Gewesten inzake de gezamenlijke aanpak van de strijd tegen kinderarmoede in ons land* (p. 154). Belgische Senaat.

Bogaerts, N. (2019). Zelforganisatie is geen excuus voor terugtrekkende overheid. *Sociaal.Net*.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss. Vol I: Attachment*. Basic Books.

Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss. Vol II: Separation: Anxiety and anger.* Basic Books.

Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss. Vol III: Sadness and depression*. Basic Books.

Bruyndonckx, C. (2020). Voor kwetsbare jongeren is het blijf-in-uw-kot-verhaal niet eenvoudig. *Sociaal.Net*. https://sociaal.net/verhaal/voor-kwetsbare-jongeren-is-het-blijf-in-uw-kot-verhaal-niet-eenvoudig/

Cambré, B., Marynissen, H., Van Hootegem, G., Brugghemans, B., & Pieters, S. (2020). Coronacrisis: 'Complexe problemen kennen geen simpele oplossing'. *Sociaal.Net*. https://sociaal.net/achtergrond/coronacrisis-complexe-problemen-kennen-geen-simpele-oplossing/

Coene, J., & Meyer, S. (2019). *Barometer Energiearmoede(2009-2017)* (Barometer Energiearmoede, p. 28). Koning Boudewijnstichting.

College voor de Rechten van de Mens. (z.d.). *College voor de Rechten van de Mens*. https://mensenrechten.nl/

Cyrulnik, B. (2009). *Resilience. How your inner strength can set you free from the past*. Pinguin Books.

Cyrulnik, B. (2010). *Mourir de dire. La honte.* Odile Jacob.

Cyrulnik, B., & Gérard, J. (Red.). (2012). *Résilience connaissances de base*. Odile Jacobs.

De Neve, T. (2019, juli 15). Aantal mensen zonder wettig verblijf stijgt opnieuw. *BRUZZ*. https://www.bruzz.be/samenleving/aantal-mensen-zonder-wettig-verblijf-stijgt-opnieuw-2019-07-15

De Sloover, S. (2020, april 10). Sans-papiers: 'Zal ik na de coronacrisis mijn familie nog kunnen onderhouden?' *BRUZZ*. https://www.bruzz.be/samenleving/sans-papiers-zal-ik-na-de-coronacrisis-mijn-familie-nog-kunnen-onderhouden-2020-04-10

Debackere, E. (2019, september 14). Overleven in de schaduw: Sans-papiers in Brussel. *BRUZZ*. https://www.bruzz.be/samenleving/overleven-de-schaduw-sans-papiers-brussel-2019-09-14

Debosscher, T. (2012). *Infogids voor hulpverleners en begeleiders van mensen zonder wettig verblijf* (p. 46). Kruispunt Migratie-Integratie.

Debruyne, P. (2018). 'Echte vermaatschappelijking gebeurt in de schaduw' Brief aan Jo Vandeurzen. *Sociaal.Net*. https://sociaal.net/opinie/echte-vermaatschappelijking-gebeurt-in-de-schaduw/

Dierickx, D., Vranken, J., Coene, J., & Van Haarlem, A. (2011). *Armoede en Sociale Uitsluiting, Jaarboek 2011*. ACCO.

Englert, M., Luyten, S., Missinne, S., Fele, D., Mazina, D., & Mendes Da Costa, E. (2019). *Welzijnsbarometer BRUSSELS ARMOEDERAPPORT 2019* (p. 86). Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel.

Feantsa. (2010). *ETHOS – Europese Typologie van dakloosheid en sociale uitsluiting* (p. 1). European Federation of National Associations Working with the Homeless AISBL.

Featherstone, B. (2019). *Child welfare inequalities: A UK four nations study*. Child in the City Conference, Leeds.

Geenen, G., & Corveleyn, J. (2010). *Helpende handen. Gehechtheid bij kwetsbare ouders en kinderen.* Lannoo Campus.

Groeninck, M., Meurs, P., Geldof, D., Wiewauters, C., Van Acker, K., De Boe, W., & Emmery, K. (2019). *Veerkracht in beweging. Dynamieken van vluchtelingengezinnen versterken*. Garant-Uitgevers nv.

Guio, A.-C., Vandenbroucke, F., & Netwerk voor de analyse EU-SILC. (2018). *Armoede en deprivatie bij Belgische kinderen Een vergelijking van de risicofactoren in de drie gewesten en de buurlanden* (p. 51). Koning Boudewijnstichting.

Haidar, Y. (2020, maart 3). Hobo biedt dak- en thuisloze kinderen een uitlaatklep: 'Gewoon spelen kan al helpen'. *BRUZZ*.

Inclusief Brussel. (2015). *Durf te investeren in welzijn, investeren in Brussels welzijn loont! Memorandum 2014-2019 verkiezingen 25 mei 2014*. Brusselse Welzijnsraad.

Kind en Gezin. (2008). *Werken met kwetsbare gezinnen. Visietekst*.

Kinderrechtencommissariaat. (2016). *(N)ergens kind aan huis Dak- en thuisloosheid vanuit kindperspectief* (p. 150). Kinderrechtencommissariaat.

Koopmans, R. (2004). Migrant mobilisation and Political Opportunities: Variation among German Cities and a Comparison with the United Kingdom and the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *30*(3), 449–470.

Lescrauwaet, D. (2009). *Mensen zonder wettig verblijf en algemeen welzijnswerk: Aanzet tot visievorming en oproep tot pacificatie.* [Visietekst Algemeen Welzijnswerk].

Maskens, M. (2010). *Cheminer avec Dieu—Pentecôtisme et Migrations à Bruxelles*. Université Libre de Bruxelles.

Merry, L., Pelaez, S., & Edwards, N. (2017). Refugees, asylum-seekers and undocumented migrants and the experience of parenthood: A synthesis o the qualitative literature. *Globalization and Health*, *13*(75), 1–17.

Meys, E., & Hermans, K. (2014). *Nulmeting dak- en thuisloosheid, Steunpunt Welzijn* (p. 147). Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.

Mondelaers, N. (2017). *Telling van Dak- en Thuislozen in het Brussel Hoofdstelijk Gewest. Vierde en Dubbele Editie: 7 November 2016—6 Maart 2017* (p. 128). La Strada.

Mortelmans, D. (2007). *Handboek Kwalitatieve Onderzoeksmethoden*. Acco.

Nolf, E., Holtackers, S., Vanmechelen, O., Teugels, H., Thys, R., & Eelen, S. (2019). *Brussel, gezond en wel? Een omgevingsanalyse van het Brusselse welzijns- en zorglandschap* (p. 212). Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg.

Nussbaum, M. (2011). *Creating Capabilities*. Harvard University Press.

Nussbaum, M. (2012). *Mogelijkheden scheppen. Een nieuwe benadering van de menselijke ontwikkeling.* Ambo/Anthos.

PICUM. (2010). *Working package No. 6: The Voice of Undocumented Migrants. Undocumented Migrants' Health Needs and Strategies to Access Health Care in 17 EU countries*. PICUM.

PICUM. (2015). *Protecting Undocumented Children: Promising policies and practices from governments*. PICUM.

Pleace, N. (2019). Family Homelessness in Europe. *Homeless in Europe*, *Family Homelessness in Europe*, 22–23.

Plovie, E., Debruyne, P., Schrooten, M., & Thys, R. (2020). Solidariteit: Wie ze het meest nodig heeft, krijgt ze het minst. *Sociaal.Net*. https://sociaal.net/opinie/wie-solidariteit-meest-nodig-heeft-krijgt-het-minst/

Quittelier, B., & Bertrant, F. (2019). *Telling van dak- en thuislozen in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest* (p. 36). La Strada.

Quittelier, B., & Horvat, N. (2019). Women and children first. Looking at a few statistics on homelessness in Europe. *Homeless in Europe*, *Family Homelessness in Europe*, 19–21.

Reynaert, D., & Nachtergaele, S. (2015). *Sociaal.net*, *26 maart 2015*. https://sociaal.net/achtergrond/mensenrechtenberoep/

Roberfroid, D., Dauvrin, M., Keygnaert, I., Desomer, A., Kerstens, B., Gysen, J., Lorant, V., & Derluyn, I. (2015). *WHAT HEALTH CARE FOR UNDOCUMENTED MIGRANTS IN BELGIUM?* (p. 171). Federaal Kenniscentrum voor de gezondheidszorg.

Samenlevingsopbouw Brussel. (2019). *Situatieschets van mensen zonder wettig verblijf in België: Cijfers, levensomstandigheden en beleidstendensen* (p. 7). Samenlevingsopbouw Brussel.

Schrooten, M. (2017). *Mobiele migranten en hun zelforganisaties hebben behoefte aan andere welzijnshulp.* Sociale Vraagstukken. www.socialevraagstukken.nl/moniele-migranten-en-hun-zelforganisaties-hebben-behoefte-aan-andere-welzijnshulp

Schrooten, M., Thys, R., & Debruyne, P. (Red.). (2019). *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap.* Politeia.

Schrooten, M., Thys, R., & Nolf, E. (2017). Zelforganisaties in het Brusselse lokaal sociaal beleid. In P. Raeymaeckers, C. Noel, D. Boost, J. Coene, & S. Van Dam, *Tijd voor Sociaal Beleid. Armoedebestrijding op lokaal niveau.* (pp. 119–136). Acco.

Simons, W. (2020). 'We verliezen te veel mensen. We kunnen niet terug naar hoe het was'. *Sociaal.Net*. https://sociaal.net/opinie/we-kunnen-niet-terug-naar-hoe-het-was/

Slimani, L., Cheruy, G., & Maelle, L. (2019). Family homelessness in France—An overview. *Homeless in Europe*, *Family Homelessness in Europe*, 4–6.

Spriet, E. (2020). Wie zorgt voor gezinnen en kinderen in precaire situaties? *Weliswaar.be*. https://www.weliswaar.be/welzijn-zorg/wie-zorgt-voor-gezinnen-en-kinderen-precaire-situaties

Thys, R. (2017). *« Opportunities, obstacles and resistances. The political participation by Brussels based Belgian Moroccan, Belgian Turkish and Belgian Congolese organisations ».* Université Libre de Bruxelles.

Thys, R. (2018). *De zorgkracht van persoonlijke netwerken. Een onderzoek naar de aanwezigheid van ondersteuning en zorg in het sociaal netwerken van vijf groepen Brusselaars* (p. 88). Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg.

Thys, R., & Anciaux, B. (2019). Etnisch-culturele organisaties in Vlaanderen en Brussel: Onopgemerkt bouwen aan betere levensomstandigheden in de Belgische samenleving. In M. Schrooten, R. Thys, & P. Debruyne, *Sociaal Schaduwwerk: Over informele spelers in het welzijnslandschap*. Politeia.

Thys, R., De Raedemaecker, W., & Vranken, J. (2004). *Bruggen over Woelig Water. Is het Mogelijk om uit Generatie-Armoede te Geraken?* (ACCO).

Thys, R., De Smaele, K., & Blancke, B. (2019, juli). Samen dak- en thuisloosheid vermijden. *Sociaal.Net*.

Thys, R., Prado Branco, C., & Brandão Cruz, A. T. (2019a). Een Brusselse zelforganisatie voor gemeenschapstherapie of AETCIS. Een schoolvoorbeeld van een 'vermaatschappelijking' van de zorg. In M. Schrooten, R. Thys, & P. Debruyne, *Sociaal schaduwwerk. Over informele speler in het welzijnslandschap.* (pp. 80–86). Politeia.

Thys, R., Prado Branco, C., & Brandão Cruz, A. T. (2019b, februari 28). Inclusie is centrale waarde van Braziliaanse gemeenschapstherapie. *Sociaal.Net*. https://sociaal.net/achtergrond/inclusie-is-centrale-waarde/

Thys, R., Schrooten, M., Debruyne, P., & Plovie, E. (2020). Geprangd tussen warme en koude solidariteit. *Weliswaar.be*. https://www.weliswaar.be/welzijn-zorg/geprangd-tussen-warme-en-koude-solidariteit

Tirions, M., Blok, W., & den Braber, C. (2018). *De capability-benadering in het sociaal domein. Een praktijkgerichte kennismaking*. Bohn Stafleu Van Loghum.

Torrekens, C. (2009). *L'Islam à Bruxelles*. Editions de l'Université de Bruxelles.

van de Wiel, A. (2020). *Voedselhulp cruciaal om coronacrisis in Brussel hoofd te bieden*. https://samenlevingsopbouwbrussel.be/voedselhulp-cruciaal-om-coronacrisis-in-brussel-hoofd-te-bieden/

Van Puyenbroeck, J., Timmers, M., & Emmery, L. (2020). Niet iedereen heeft het goed in zijn bubbel. *sociaal.net*.

Van Thiel, C., & Thys, R. (2019). *Diversiteit in de Brusselse zorg- en welzijnssector*. Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg.

Vandekinderen, C., Roose, R., Raeymaeckers, P., & Hermans, K. (2018). *Sociaal Werk. Conferentie 2018. Sterk Sociaal Werk. Eindrapport.* (p. 165). Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.

Vluchtelingenwerk Vlaanderen. (2020). *Beleidsnota nieuwe staatsecretairs Asiel en migratie gefileerd*. Vluchtelingenwerk Vlaanderen. https://www.vluchtelingenwerk.be/reactiebeleidsnota2020

Winnicott, D. (1971). *Playing and Reality*. Routledge.

Woodward, A., Howard, N., & Wolffers, I. (2014). Health and access to care for undocumented migrants living in the European Union: A scoping review. *Health Policy and Planning*, *4*(29), 818–830.

11 Bijlage 1: interviewschema eerstelijnswerkers en vrijwilligers

Handvaten voor open gesprek

1. Beschrijving organisatie
2. Steun aan kwetsnbare ouders
3. Bereiken van kwetsbare ouders
4. Definitie kwetsbare en veerkrachtige ouders
5. Grenzen aan creatieve oplossingen
6. Werken in een intersectoraal netwerk
7. Spanningsboog : verontrusting over de kinderen
8. Wat kan er beter? Wat heb je nodig
9. Casusbespreking van een gezin

Uigebreidere vragenlijst hulpverlener/vrijwilliger

1. Beschrijving organisatie

- Hoe lang werkt u (of doet u vrijwilligerswerk) voor deze organisatie?
- Welke functie(s)/ta(a)k(en) doet u?
- Hoe zou u de organisatie best uitleggen aan iemand die er nog nooit over heeft gehoord?

2. Steun aan kwetsbare ouders

- Welke hulpvragen stellen ouders die bij uw organisatie aankloppen?
- Stellen de kinderen soms hulpvragen?
- Welke ondersteuning biedt uw organisatie aan kwetsbare ouders?
- Welke methodieken gebruiken jullie om kwetsbare ouders te ondersteunen?
- Kan je dit even beschrijven?
- Welke methodieken gebruiken jullie om de kinderen te ondersteunen?
- Proberen jullie nieuwe methodieken uit?
- Kijken jullie naar het buitenland voor nieuwe methodieken?
- Wat kan er beter in de ondersteuning van kwetsbare ouders?

3. Bereiken van kwetsbare ouders

- Hoe bereikt uw organisatie kwetsbare ouders?
- Welke kwetsbare ouders bereikt deze organisatie niet?
- Waar zoeken en vinden de ouders die jullie niet bereiken volgens u ondersteuning en zorg?
- Verwijzen jullie ouders die niet bij jullie terecht kunnen door naar andere organisaties?

4. Definitie kwetsbare ouders

- Hoe definieert u een kwetsbare ouder?

- Welke factoren dragen volgens u bij tot de kwetsbaarheid van een ouder?
- Hoe definieert u de veerkracht van een ouder?
- Welke factoren ondersteunen volgens u de veerkracht van een ouder?
- Op welke manier kunnen welzijnsorganisaties de veerkracht van ouders best ondersteunen?

5. Grenzen aan creatieve oplossingen

- Is het u al overkomen dat u géén oplossing kon vinden voor een dringende hulpvraag van een ouder?
- Wat doet u in dat geval?
- Wat zou u kunnen helpen om toch een oplossing te vinden?
- Op grenzen botsen in hulpverlening is moeilijk, welke ondersteuning krijgt u om hiermee om te gaan?

6. Werken in een intersectoraal netwerk

- Is het u al overkomen dat u (een) andere organisatie(s) hebt gecontacteerd om een oplossing te vinden voor een hulpvraag van een ouder?
- Welke organisaties waren dit?
- Met welke organisaties werken jullie nauw samen?
- Met welke organisaties zou u nog beter kunnen samenwerken?
- Wat is daarvoor nodig?
- Welke ondersteuning krijgt u binnen uw organisatie om in netwerk te werken?

7. Spanningsboog: verontrusting over de kinderen

- Ben u al eens verontrust geweest over de basisbehoeften (eten, drinken), gezondheid of veiligheid van kinderen?
- Wat doet u in dat geval?
- Waar kan u terecht?
- Verontrust zijn als hulpverlener is moeilijk. Welke ondersteuning krijgt u om hiermee om te gaan?

8. Slotvragen: wat kan er beter?

- Wat hebt u nodig om kwetsbare ouders beter te kunnen bereiken?
- Wat hebt u nodig om de veerkracht van ouders beter te kunnen ondersteunen?
- Welke ondersteuning hebt u als hulpverlener zelf nodig om met dit doelpubliek te werken?
- Is je eigen veerkracht belangrijk om de veerkracht van de ouders te kunnen ondersteunen?

9. Een voorbeeld: parcours veerkracht-kwetsbaarheid

- Kunt u één ouder beschrijven dat u het afgelopen jaar ondersteunde en dat u als veerkrachtig zou omschrijven?
- Welk concreet parcours legden de ouder het afgelopen jaar af? De partner? e kinderen?
- Welke factoren droegen volgens u het sterkste bij aan de veerkracht van de ouder?
- Welke factoren versterkten volgens u de kwetsbaarheid van de ouder?

Persoonlijke informatie hulpverlener/vrijwilliger

- Wat is uw leeftijd?
- Geslacht (kan u zelf invullen, hoef u niet te vragen):
- In welke organisaties hebt u tot nu toe gewerkt?
- Wat is uw nationaliteit?
- Wat is uw land van herkomst?

12 Bijlage 2: interviewschema ouders

Thema 1: Huisvesting & buurt

Handvaten voor een open gesprek

1. Feitelijke situatie
-
2. Betekenisgeving, waarden en normen, toekomst
   -
3. Perspectief van partner
   -
4. Perspectief van kinderen
   -
5. Onderlinge solidariteit, netwerk & ondersteuning
   -
6. Communicatie en conflicten
   -
7. Toekomstrategieën
   -
8. Verleden?
   -

Uitgebreide vragenlijst thema 1: huisvesting & buurt

1. Feitelijke situatie
- Waar verblijf je?
- In welke buurt is dit?
- Wie woont er allemaal?
- Kan je je verblijfplaats beschrijven?

2. Betekenisgeving, waarden en normen, toekomst
- Woon je graag in jouw buurt? Waarom wel? Waarom niet?
- Wat is jouw ideaalbeeld van wonen met je gezin?
- Waar zou je liever wonen? Waarom?

3. Perspectief van partner
- Woont je partner graag in je verblijfplaats/in de buurt? Waarom wel? Waarom niet?
- Waar zou hij/zij liever wonen? Waarom?

4. Perspectief van de kinderen

- Wonen je kinderen graag in je verblijfplaats/in de buurt? Waarom wel? Waarom niet?
- Waar zouden zij liever wonen? Waarom?
- Maak je je soms ongerust over je kinderen ivm woning of buurt waar ze opgroeien?

5. Onderling solidariteit, netwerken & ondersteuning

- Ken je je buren?
- Gebeurt het soms dat je buren een handje helpt? Op welke manier?
- Geef eens concreet voorbeeld.
- Gebeurt het soms dat je hulp of ondersteuning vraagt aan je buren? Waarom of waarom niet?
- Geef eens een concreet voorbeeld.
- Woont er familie in de buurt?
- Zo ja, is dat belangrijk voor jou? Waarom?
- Zo nee, is dat een gemis? Waarom?

6. Communicatie en conflicten

- Heeft zich al eens een conflict voorgedaan in de buurt? Kan je daar iets over vertellen?
- Is dit conflict opgelost geraakt? Wat was daar voor nodig?
- Geeft de buurt soms aanleiding tot conflicten in het gezin? Kan je daar iets over vertellen?
- Geeft de woning soms aanleiding tot conflicten in het gezin? Kan je daar iets over vertellen?

7. Toekomstrategieën

- Hoe heb je deze verblijfplaats gevonden?
- Wie of wat kan je helpen bij vinden van ideale verblijfplek? (Familie, vrienden, buren, kennissen, (in)formele sociaalwerkpraktijken?)

8. Verleden? Breukmomenten?

- Waar woonden jullie voordien? Kan je daar iets over vertellen?
- Waar woonde je als kind?
- Hoe ervaar je het verschil met nu? Vooruitgang? Achteruitgang?

-

Thema 2: dagelijkse activiteiten & feestelijkheden

Handvaten voor een open gesprek

1. Feitelijke situatie

-

2. Betekenisgeving, waarden en normen
   -
3. Perspectief van de partner
   -
4. Perspectief van de kinderen
   -
5. Solidariteit, netwerk & ondersteuning
   -
6. Communicatie en conflicten
   -
7. Toekomststrategieën
   -
8. Verleden?
   -

Uitgebreidere vragenlijst thema 2: dagelijkse activiteiten & feestelijkheden

1. Feitelijke situatie
   - Wat doe je zo allemaal op een doordeweekse dag? ’s Morgens, ’s middags, ’s avonds?
   - *Hier goed luisteren welke thema’s aan bod komen en doorvragen*
   - Hoe verloopt het bij jullie in het gezin tussen 5 u. ’s avonds (na school) en bedtijd? Kan je dat eens beschrijven?
   - Wat doe je tijdens een doorsnee weekend?
   - Welke momenten tijdens de week, de maand of het jaar zijn voor jou en je gezin speciaal?
   - Welke gebeurtenissen en/of evenementen vieren jullie als gezin? Hoe vieren jullie dit?
2. Betekenisgeving, waarden en normen
   - Hoe ervaar je een doordeweekse dag? Wat doe je graag? Wat doe je minder graag?
   - Hoe ervaar je de avond met je kinderen? Wat vind je moeilijk?
   - Welke zijn jouw prioriteiten in het dagelijkse leven?
3. Perspectief van de partner
   - Wat doet je partner op een doordeweekse dag?
   - Wat doet hij/zij tijdens weekend?
   - Hoe verloopt het voor je partner tussen 5u. ’s avonds en bedtijd?
   - Hoe ervaart hij/zij dit moment in het gezin?
4. Perspectief van de kinderen
   - Wat doen je kinderen op een doordeweekse dag?
   - Wat doen zijn tijdens weekend?
   - Hoe verloopt het voor je kinderen tussen 5u. ’s avonds en bedtijd?
   - Hoe ervaren zij dit moment in het gezin?
   - Maak je je soms zorgen over de ontwikkeling van je kinderen?
5. Solidariteit, netwerken en ondersteuning
   - Kan je iets vertellen over de laatste keer dat je partner of je kinderen jou hebben geholpen?
   - Kan je iets vertellen over de laatste keer dat jij je partner of kinderen hebt geholpen?
   - Vind je het moeilijk om hulp te vragen?
   - Kan je rekenen op ondersteuning van familieleden (ouders, ooms, tantes, broers, zussen)?
   - Hoe ervaar je dit? Teveel? Te weinig?
6. Communicatie en conflicten
   - Kan je iets vertellen over het laatste conflict in jullie gezin?
   - Hoe hebben jullie dit opgelost?
   - Praten jullie gemakkelijk over positieve en/of negatieve gebeurtenissen, gevoelens en ervaringen?
   - Zijn er vaak conflicten in jullie gezin of is dit eerder de uitzondering?
7. Strategieën.
   - Wat zou je liever doen tijdens een doordeweekse dag?
   - Hoe zou een ideale avond met je kinderen er kunnen uitzien?
   - Tijdens het weekend?
   - Hoe kan je dit bereiken?
   - Wie of wat kan je hierbij helpen? (Familie, vrienden, buren, kennissen, (in)formele sociaalwerkpraktijken?)
8. Verleden? Breukmomenten?
   - Hoe zou je het gezin waarin je bent opgegroeid beschrijven?
   - Hoe verliep een doordeweekse dag toen je zelf klein was?
   - Hoe ervaar je het verschil met nu?

-

Thema 3: School & opvoeden

Handvaten voor een open gesprek

1. Feitelijke situatie

-

2. Betekenisgeving, waarden en normen

-

3. Perspectief van de partner

-

4. Perspectief van de kinderen

-

5. Solidariteit, netwerk & ondersteuning

-

6. Communicatie en conflicten

-

7. Toekomststrategieën

-

8. Verleden?

Uitgebreidere vragenlijst thema 3: School & opvoeden

1. Feitelijke situatie
   - Gaan je kinderen naar een school of kinderdagverblijf?
   - Zo ja, waar gaan je kinderen naar school/kinderdagverblijf?
   - Is dit dichtbij je verblijfplaats?
   - In welke klas zitten ze?
   - Vind je schoolfactuur hoog? Heb je soms moeite deze te betalen?
2. Betekenisgeving, waarden en normen
   - Ben je tevreden over de school van je kinderen? Waarom wel? Waarom niet?
   - Draagt de school volgens jou in belangrijke mate bij aan de toekomst van je kinderen?
   - Wat vind je belangrijk om door te geven aan je kinderen? Welke waarden staan centraal? Welke prioriteiten
   - Wat vind je moeilijk in de opvoeding van de kinderen?
3. Perspectief van de partner

- Deel je een opvoedingsproject met je partner?
- Welke waarden vind hij/zij belangrijk om door te geven?
- Wat vind hij/zij moeilijk in de opvoeding van de kinderen?

4. Perspectief van de kinderen
   - Ervaren je kinderen moeilijkheden op school? Kan je daar iets over vertellen?
   - Gaan je kinderen graag naar school? Waarom wel/niet?
   - Maak je je soms zorgen over de schoolloopbaan van je kinderen?
5. Solidariteit, netwerk en ondersteuning
   - Hoe ervaar je de contacten op school? Met de andere ouders? Met de juffen/meesters/directie?
   - Hebben je kinderen vriendjes op school?
   - Help je je kinderen bij hun huiswerk? Doet je partner dit?
   - Zijn er andere mensen die je kinderen ondersteunen in hun schoolcarrière?
6. Communicatie en conflicten
   - Zijn er soms conflicten ivm school van kinderen? Met partner? Met kinderen? Op school?

- Hoe lossen jullie conflicten hierover op?

7. Toekomststrategieën
   - Wat zou beter kunnen gaan voor je kinderen op school?
   - Hoe zou je dit kunnen bereiken?
   - Wie of wat kan je hierbij helpen? (Familie, vrienden, buren, kennissen, (in)formele sociaalwerkpraktijken?)
8. Verleden?
   - Hoe verliep jouw eigen schoolloopbaan?
   - Hoe ervaar je het verschil met deze van je kinderen?
   -

Thema 4: Toegang tot welzijn en zorg: contact met organisatie X en andere organisaties.

Handvaten voor een open gesprek

1. Feitelijke situatie

-

2. Betekenisgeving, waarden en normen

-

3. Perspectief van partner

-

4. Perspectief van kinderen

-

5. Solidariteit, netwerk & ondersteuning

-

6. Communicatie en conflicten

-

7. Toekomststrategieën

-

8. Verleden?

Uitgebreidere vragenlijst thema 4: toegang tot welzijn & zorg: contact met organisatie X en andere organisaties.

1. Feitelijke situatie
   - Hoe heb je deze organisatie leren kennen?
   - Hoe vaak kom je naar deze organisatie (x: in te vullen door interviewer)?
   - Aan welke activiteiten neem je deel? Kan je beschrijven doe de activiteit verloopt?
   - Met welke vragen kan je hier allemaal terecht? Welke vragen kan je hier niet stellen?
   - Welke andere organisaties heb je al gecontacteerd om een oplossing te vinden voor problemen waarmee je persoonlijk of in je gezin werd geconfronteerd?
   - Wat doe je in het geval van medische problemen? Kan/wil je daar iets over vertellen? Kan je een concreet voorbeeld geven?
2. Betekenisgeving & ervaring
   - Hoe ervaarde je het eerste contact met deze organisatie (in te vullen door interviewer)?
   - Hoe ervaar je het contact nu?
   - Welke activiteiten apprecieer je en welke niet?

- Ervaar(de) je enkele barrières (taal, …)?
- Hoe ervaar je het contact met de andere organisaties waarover je zonet sprak?

3. Perspectief van partner?
   - Neemt je partner deel aan activiteiten van organisatie x?
   - Hoe ervaart hij/zij het contact met deze organisatie?
   - Heeft hij/zij contact met andere organisaties?
4. Perspectief van kinderen?
   - Nemen je kinderen deel aan activiteiten van deze organisatie?
   - Hebben ze contact met andere organisaties?
   - Maak je je soms zorgen over de gezondheid en het welzijn van je kinderen?
5. Onderling solidariteit, netwerk en ondersteuning?
   - Ben je in organisatie X in contact gekomen met andere mensen?
   - Hoe belangrijk is dit netwerk voor jou? Kan je een voorbeeld geven?
6. Communicatie en conflicten?
7. Toekomststrategieën?
   - Ben je van plan in de toekomst nog naar deze organisatie te komen? Waarom wel? Waarom niet?
   - Ben je opzoek naar andere organisaties/een andere organisatie die beter aansluit bij de situatie van jou en je gezin?
   - Wie kan je daarbij helpen?
   - Zou je de medische situaties die je hebt beschreven in de toekomst anders aanpakken?
   - Wie of wat zou je daarbij kunnen helpen om situatie beter aan te pakken?
8. Verleden?

-

13 Bijlage 3: index organisaties die deel uitmaken van veldwerk

	Organisaties	Beschrijving sociaal.brussels/website/facebook of register voor rechtspersoonlijkheden
1	SDJ (Services des Droits de Jeunes)	Dienst voor jeugdhulpverlening: - organiseren van permanenties ter plaatse en via telefoon (of e-mail) om een antwoord te geven op de vragen van de jongeren en hun gezinsleden en ook van hulpverleners die geconfronteerd worden met doelgroepen in moeilijkheden, ondersteuning bij de minnelijke en gerechtelijke schikkingen - ontwikkelen van gemeenschapsprojecten om globale oplossingen te vinden voor de verschillende individuele problemen waarmee jongeren en gezinnen worden geconfronteerd
2	Schoolpoortwerking van Vrienden van het Huizeke (2)	Buurtwerking via BUURTHUIS 'T HUIZEKE: - gezellige ontmoetingsruimte - iedere laatste zondag van de maand samen eten - Kunst onder dak: kunstenaars kunnen hun werk 1 maand lang gratis tentoonstellen - oudergroep armoede en onderwijs: vormingen rond onderwijs en

		armoede uitbouwen en uitwisseling met onderwijspersoneel - schoolpoortwerking: laagdrempelig aanspreekpunt voor ouders in armoede aan de schoolpoort, toeleiding naar instanties, aanwezigheid in overlegorganen op school, enz. - kennismaking met het Nederlands i.s.m. BRUSSELLEER - themaprojecten rond armoede - permanentie deurwaarders (iedere eerste vrijdag van de maand): gratis informatie en doorverwijzing bij vragen over schulden, financiële administratie, juridische zaken, enz.
3	Kind en Gezin (3)	Werking op drie beleidsdomeinen: - kinderopvang - preventieve gezinsondersteuning (met extra aandacht voor maatschappelijk kwetsbare zwangere vrouwen of gezinnen) - Vlaamse autoriteit voor (binnenlandse en buitenlandse) adoptie KIND EN GEZIN-LIJN: - informatie rond kinderopvang en regionale dienstverlening van Kind en Gezin - vragen, informatie en advies over de zwangerschap, geboorte, voeding, gezondheid en opvoeding - huisbezoek aanvragen - afspraak met een consultatiebureau maken of verplaatsen KLACHTENDIENST Bij klachten over de dienstverlening van Kind en Gezin, of bij klachten over personen of instellingen binnen de sector van Kind en Gezin: - geven van advies en tips - onderzoeken van ontvankelijke klachten - doorverwijzing indien Kind en Gezin niet bevoegd is - aanbevelingen ter verbetering van de dienstverlening van Kind en Gezin
4	Medikuregem	Wijkgezondheidscentrum met forfaitair betalingssysteem: - raadplegingen: algemene geneeskunde, verpleging (verpleging aan huis voor bepaalde patiënten), voedingsadvies, psychologische consultaties, sociaal werker en interculturele bemiddelaar - wijkgerichte gezondheidswerking: gezondheidspromotie en ziektepreventie
5	Samenlevingsopbouw Brussel	Vereniging die opkomt voor een samenleving waarin iedereen toegang heeft tot sociale basisrechten, door de personen die hiervan uitgesloten worden te organiseren. De ervaringen van deze personen worden vooropgesteld, en samen met hen worden alternatieven en duurzame oplossingen gecreëerd om het recht op wonen en sociale bescherming af te dwingen: - ondersteuning door opbouwwerkers van maatschappelijk kwetsbare groepen in hun strijd tegen achterstelling en uitsluiting - samen opbouwwerkprojecten opzetten en investeren in de kracht van mensen om opnieuw greep te krijgen op hun leven en op hun omgeving - samen zoeken naar oorzaken voor uitsluiting en bouwen aan innoverende praktijken om het op een andere manier aan te pakken

		- de beleidsmakers aanzetten om op een structurele manier mee te werken aan meer sociaal beleid
6	CAW Brussel - Gezinsondersteuning Ketjes in Brussel (1) en noodopvang in de Trierstraat (2)	CAW TEAM OUTREACH: Aanbieden van laagdrempelige hulpverlening op maat waarbij de maatschappelijk werkelijk letterlijk op pad gaat met de hulpvrager (thuis bij de hulpvrager maar ook een bezoek aan een dienst of andere plaats is mogelijk). Er wordt samen bekeken wat moeilijk loopt en wat wel goed lukt en er wordt de tijd genomen die nodig is
7	Solentra vzw	Diagnostische en therapeutische zorg voor kinderen en jongeren die een andere culturele achtergrond hebben of slachtoffer zijn van een traumatische gebeurtenis, en voor hun gezinnen - Consultaties voor vluchtelingenkinderen en kinderen met een migratieachtergrond: diagnostische en therapeutische ondersteuning (met een etnotherapeut en tolken) - Consultaties voor kinderen en jongeren (0-18 jaar) die, ongeacht hun culturele achtergrond, slachtoffer zijn geweest van traumatiserende gebeurtenissen (verkrachting, moord, auto-ongeluk, enz.) - Ondersteuning van de hulpverlener/de school m.b.t. etnopsychiatrie of cultuurgevoeligheid, wanneer een kind tekenen van pyschische problemen vertoont (op vraag van en in de lokalen van de hulpverlener/de school) - Telefonische helpdesk voor hulpverleners met vragen over de psychosociale begeleiding van kinderen en jongeren met een andere culturele achtergrond - Supervisie (in groep of individueel), intervisie, vorming en opleiding op maat voor hulpverleners die in aanraking komen met bovenstaande doelgroep
8	Ket in Brussel	Open huis dat allerlei diensten rond zwangerschap en opvoeden bij elkaar brengt zodat ouders met vragen eenvoudig en efficiënt geholpen kunnen worden: - onthaal: plek waar ouders terecht kunnen met vragen rond opvoeden of voor info over activiteiten voor ouders en kinderen - BABYBOOST WORKSHOPS: voor ouders die een kindje verwachten of voor ouders met een baby: babymassage, dragen, genderbewust opvoeden vanaf de geboorte, gezonde voeding voor baby's, herbruikbare luiers, gebarentaal bij baby's, meertalige opvoeding, enz. - KOALA BRUSSEL-STAD: activiteiten voor kwetsbare ouders en hun kinderen (1-4 jaar): koken, spelletjes, knutselen, lezen - BABOES NIEUWLAND: ontmoetingsplaats en speelruimte voor jonge kinderen (0 tot 4 jaar) en hun ouders die de opvoedingsondersteuning van de ouders en de ontwikkelingsbevordering van de kinderen beogen - PAMPERBANK BRUSSEL-STAD: verkoop van de luiers tegen een zeer bescheiden prijs aan ouders die het minder breed hebben (enkel op doorverwijzing). Deze luiers worden ingezameld via verschillende inzamelpunten- - permanentie van het CONSULTATIEBUREAU VOOR HET JONGE KIND - BRUSSEL - NIEUWLAND

		- zwangerschapsconsultatie, borstvoedingsconsultatie en consultaties na de bevalling door een vroedvrouw van Wheel of Care (op afspraak)
9	Platform Kinderen op de Vlucht	Nationaal, tweetalig platform met 58 leden en waarnemers dat de acties van vakmensen coördineert die rechtstreeks werken met niet-begeleide minderjarige vreemdelingen (NBMV) en minderjarigen die met hun ouders zonder wettig of in precair verblijf in België zijn en wil: - door middel van coördinatie een betere bescherming en maatschappelijke inpassing van deze bijzonder kwetsbare groepen, die voor een groot gedeelte bestaan uit nieuwkomers - de deskundigheid van haar partners en het grotere publiek verbeteren door middel van de animatie van werkgroepen, het voeren van onderzoek en het organiseren van voorlichtingsactiviteiten, opleidingen, studiedagen en de bewustmaking van de minderjarigen zelf over hun rechten - aanbevelingen formuleren en voorstellen die het respect voor de fundamentele rechten van minderjarige vreemdelingen waarborgen met specifieke aandacht voor het verblijfsrecht, recht op onderwijs, maatschappelijke hulpverlening, huisvesting en detentie
10	KOALA	- KOALA BRUSSEL-STAD: activiteiten voor kwetsbare ouders en hun kinderen (1-4 jaar): koken, spelletjes, knutselen, lezen
11	Huis der Gezinnen	Integraal laagdrempelig opvoedingsondersteuningspunt: - onthaal: een luisterend oor aanbieden en een gepast antwoord zoeken voor ouders met opvoedings- en andere vragen - individuele ondersteuning: individueel traject wanneer een meer langdurige opvolging nodig is - groepswerkingen voor ouders samen met hun kind(eren): Babiloe voor aanstaande ouders en ouders met kinderen tot 3 jaar en Amodoe voor ouders met kinderen tot 6 jaar oud - ontbijtmoment: voor ouders met kinderen tot 12 jaar - Knabbel en Babbel: gezonde voeding-opvoeding: kookgroep voor ouders met kinderen tot 12 jaar - Kirikoe: werking waar zwangere vrouwen en gezinnen met een baby tot 9 maanden terechtkunnen - vormingen voor ouders op vraag van Nederlandstalige scholen (t.e.m. het 1ste leerjaar), kinderdagverblijven of andere organisaties, over diverse thema's zoals meertalig opvoeden, slapen, schoolrijpheid of rond gezondheidspromotie
12	Le Foyer	TEAM VAN ROMABEMIDDELAARS EN -STEWARDS Roma-bemiddelaars en -stewards (van Roemeense, Bulgaarse, Syrische en Roma-origine) faciliteren de communicatie en de samenwerking tussen Roma-families en woonwagenbewoners enerzijds en publieke instanties, diensten en scholen anderzijds, en trachten de maatschappelijke positie van personen uit deze doelgroep te versterken door middel van: - interculturele bemiddeling

		- huisbezoeken - facilitatie van acties naar Roma en woonwagenbewoners, contacten met de Roma-gemeenschap en met woonwagenbewoners, versterken van vertrouwensbanden - ondersteuning van scholen ten aanzien van leerkrachten, leerlingen en ouders ter bevordering van het scholarisatieproces van deze jongeren - ondersteuning van Roma-cliënten in trajectbegeleiding naar opleiding en tewerkstelling - buurtgerichte acties in samenwerking met lokale partners en uitbouwen van een stadsbrede netwerking
13	Woningen123Logement	En mai 2007, un groupe de personnes investit le bâtiment du 123 rue Royale et très vite, une convention d'occupation temporaire est conclue avec la Région Wallonne, propriétaire des lieux. Parmi ces nouveaux occupants du bâtiment, des étudiant(e)s, des habitant(e)s de la rue, des artistes, des personnes sans-papier, ou simplement des gens qui veulent participer à un projet de vie différent de celui lié à un logement classique… Leurs points communs : ils ont à un moment éprouvé des difficultés à se loger dans un contexte de crise du logement ou pour des raisons plus personnelles, et ressenti l'envie de vivre dans un habitat collectif et solidaire. L'ASBL cherche actuellement un nouveau lieu à occuper, la convention arrivant à son terme. En outre l'ASBL 123 logements a pour but de rechercher des solutions alternatives et concrètes à la crise du logement, notamment par la réaffectation de bâtiments vides en logements dans une dynamique d'autogestion.
14	Het Meervoud	Vrouwenwerking: - cursussen voor vrouwen vanaf 16 jaar : snit en naad, Nederlands voor anderstaligen (NT2), sport, enz. - infosessies: gezondheidspromotie, sociale vaardigheden, opvoeding, actualiteit, respect voor ieders cultuur, gewoonten en religie - socioculturele activiteiten, socioculturele uitstappen - sociale permanentie KINDERCLUB HET MEERVOUD: - taalstimulerende ateliers voor kinderen van 4 tot 12 jaar, elke woensdagnamiddag - speelweek tijdens de schoolvakanties voor kinderen van 4 tot 12 jaar - educatieve en speelse uitstappen - gym voor kinderen van 6 tot 8 jaar - lessen psychomotoriek voor kinderen van 2,5 tot 5,5 jaar

15	Nasci vzw	Autonome, pluralistische organisatie ter ondersteuning van kansarme en hulpbehoevende zwangere vrouwen, alleenstaande moeders en families, die het moeten stellen zonder inkomen en waarvan de overgrote meerderheid een migratie-achtergrond heeft: - bedeling van kleding voor kinderen van 0 tot +/- 12 jaar - bedeling van speelgoed en schoolgerief - bedeling van verzorgingsproducten, poedermelk, luiers - badruimte waar moeders hun kindjes 1x per week kunnen wassen en verzorgen - MAMA'S CLUB: wekelijks ontmoetingsmoment voor moeders en niet-schoolgaande kinderen - MAMA'S POWER: educatief vormingstraject voor hulpbehoevende (kans)arme moeders - aanbieden van workshops voor jonge moeders rond o.a. assertiviteit, seksualiteit, opvoedingsondersteuning, zelfredzaamheid, enz. - aanbieden van recreatieve activiteiten, kinderanimatie, yoga, multicultureel familiefeest, enz. - eerstelijnshulp en gezondheidszorg
16	Leger des Heils Brussel	De vereniging heeft tot doel de werking, de organisatie en de ontwikkeling van de werken en instellingen te verzekeren, die het specifieke liefdadige gedeelte van de bedrijvigheid van het Leger des Heils omvatten, en dit op vlak van materiele bijstand. Zij is draagster van de waarden van het Leger des Heils. Zij heeft als voorwerp het verlenen van huisvesting, voedsel, kleren, zorgen, hulp en ontspanning, in het bijzonder door middel van onthaalcentra voor daklozen en vluchtelingen, vrouwen en mannen, hulpwerkplaatsen door de arbeid, diensten van onderling hulpbetoon, instellingen voor rehabilitatie, kinder- en jeugdtehuizen volgens de modaliteiten van de gespecialiseerde hulpverlening aan de jeugd zoals voorzien in het decreet van 4 maart 1991 of in andere federale, gewestelijke of gemeenschapswetgeving, drugpreventie, tehuizen voor ongehuwde moeders, vakantiekoloniën, rusthuizen voor bejaarden
17	Begijnhofvrienden	De Begijnhof Vrienden, een feitelijke vereniging, organiseert huisvesting en begeleiding voor mensen in zeer precaire omstandigheden en zonder wettig verblijf, om hen de rust en ruimte te bieden om hun plaats en bijdrage aan onze samenleving op te bouwen, of een vrijwillige terugkeer naar hun land voor te bereiden. De meest precaire groepen zijn **alleenstaande moeders met kinderen**. Zonder papieren kunnen zij niet werken en ze leven vaak gebukt onder trauma's van misbruik in eigen land of tijdens hun vlucht naar Europa.
18	ADIB (Action et Dialoque Bruxelles)	Favoriser le dialogue intergénérationnel entre parents, enfants et jeunes. de renforcer le lien social entre les différentes personnes de différentes origines et de cultures, amener une dynamique de réflexion sur des thèmes apportés par les parents, les enfants et les jeunes à travers un projet.

		Sensibiliser un groupe à l'interculturalité, la citoyenneté, à la diversité, la mixité à la prises de parole et à l'organisation des fêtes de quartier ou autre. Dans le cadre d'un nouveau projet et dans l'idée de participer à la construction d'une identité où la diversité est considérée comme une richesse.
19	Les Albelges	Les AlBelges-Association des Femmes Albanaise de Belgique a pour objectif d'appuyer et de renforcer le rôle de la femme dans la société et sa représentation.
20	Feza vzw (Femmes Epanouis et Actives)	Bevorderen van de integratie en de emancipatie van vrouwen van buitenlandse herkomst via ondersteuning, informatie en opleiding: - permanentie voor sociale en familiale informatie, doorverwijzing naar andere lokale organisaties voor specifieke aanvragen - cursus alfabetisering in het Frans, mondeling Frans en cursus Frans voor anderstaligen (FLE), workshops burgerschap (kennis van publieke instellingen en het maatschappelijke leven) en het zelfvertrouwen verhogen - praatgroep voor ondersteuning - verhogen van de sociale verbondenheid in de wijk en bevorderen van het samenleven, ontmoetingsplaats, uitstappen, culturele bezoeken, recreatieve activiteiten voor ouders en kinderen tijdens de schoolvakanties
21	Roemeens Christelijk Orthodoxe Kerk	In de Sinte Mariakerk in Schaarbeek komt de Roemeens Grieks-katholieke kerk elke zondagmorgen samen om te vieren